

Voor de Heer en voor Oranje

**SIMON OOMIUS EN ZIJN ORANGISTISCHE BAZUINEN
(1672-1674)**

Theo Basoski

Voor de Heer en voor Oranje

De publicatie van dit boek werd mede mogelijk gemaakt door de Stichting Afbouw Kampen.

Sponsored by **STICHTING AFBOUW KAMPEN**

Afbeeldingen op het omslag: voorkant gravure van Bernard Picart (1728), Willem III legt de eed als stadhouder af in 1672, collectie Museum Boijmans van Beuningen; achterkant zilveren historiepenning, anoniem (1672), Noodzakelijkheid van de verheffing van Willem III tot stadhouder, collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Deze dissertatie heeft geen eigen ISBN. Het ISBN van de handelsuitgave is 978 90 8704 824 2

© 2020 Theo Basoski
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Rombus/Tanje Stropsma
Layout: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT VAN DE GEREFORMEERDE KERKEN
IN NEDERLAND TE KAMPEN

Voor de Heer en voor Oranje

Simon Oomius en zijn orangistische bazuinen
(1672-1674)

Academisch proefschrift

Ter verkrijging van de graad van doctor in de theologie,
op gezag van de rector dr. R. Kuiper,
zo God wil in het openbaar te verdedigen
op 18 september 2020 om 15.00 uur
in de Nieuwe Kerk,
Broederweg 34 te Kampen

door

CARLOS THEODOOR BASOSKI

Promotores: Prof. dr. F. van der Pol
Dr. J.W. Koopmans (Rijksuniversiteit Groningen)

Beoordelingscommissie:

Prof. dr. H. van den Belt (vU)
Prof. dr. E.A. de Boer (TU Kampen)
Prof. dr. G.H. Janssen (UvA)

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
Inleiding	9
1 Discussie in het Rampjaar	9
2 Vijf bazuinen	11
3 Confessionalisering	16
4 Probleemstelling en methode	21
5 Bronnen en opbouw van het onderzoek	24
6 Relevantie	25
DEEL A: HISTORISCHE CONTEXT	27
1 Simon Oomius en de confessionele staat	29
1 Simon Oomius – een korte biografische schets tot 1678	29
2 Oomius’ netwerk	34
3 <i>Theologico-politica dissertatio</i> (1662) en <i>Schriftuerlijcke Prognosticatie</i> (1666)	37
4 Conclusie	43
2 De samenbindende factor	45
1 Een nieuwe tijd	45
2 Oorlogstijd	49
3 Gereformeerd en eenheid	50
4 Oranje en eenheid	53
5 Vrijheid en eenheid	59
6 Staatsvorm en wereldbeeld	60
7 Gods voorzienigheid	62
8 Conclusie	64
3 Bazuinen	66
1 Overtuigen	66
2 Bazuinen	67
3 Confessionalisering	73
4 Oomius’ bazuinen	76
5 Conclusie	81

DEEL B: ANALYSE	83
4 Een politieke koers	85
1 De stem van de stadhouder	85
2 Burgers en oorlog	89
3 Regenten en oorlog	92
4 Handel en scheepvaart	93
5 Conclusie	96
5 Een rechtvaardige oorlog	98
1 Oorlog en vrede	98
2 Verbroken verbonden	104
3 De vroomheid van de <i>Theologia Practica</i>	105
4 Een vroom leger	114
5 Conclusie	118
6 Een bijzonder land	121
1 Vaderland	121
2 Verbond	125
3 Frankrijk	131
4 De paus en zijn bisschoppen	134
5 Engeland	137
6 Conclusie	141
7 De onmisbare schakel: het stadhouderschap van de Oranjes	142
1 De moord op Johan en Cornelis de Witt	142
2 Eenheid	147
3 Gods voorzienigheid	152
4 Oranje-karakters	156
5 Conclusie	158
Conclusie	161
Samenvatting	168
Summary	172
Bijlage 1: Bazuinen 1486-1795	176
Bijlage 2: Overzicht van bazuinen naar meest voorkomende titels	189
Gedrukte bronnen	196
Literatuur	198
Register van namen	206
Over de auteur	208

Woord vooraf

Bij het begin van mijn studie theologie in Kampen had ik nooit aan promoveren gedacht. Bij het einde van mijn studie ook niet. Het was mooi geweest en ik had zin om als predikant aan het werk te gaan. Daarom is het woord vooraf van mijn proefschrift de goede plek om mijn promotores hartelijk te bedanken. Prof.dr. Frank van der Pol wil ik bedanken omdat hij mij gestimuleerd heeft om überhaupt aan deze studie te beginnen. Dr. Joop Koopmans bedank ik voor de stimulerende gesprekken. Zijn inbreng en expertise als historicus zijn voor mij als theologisch geschoolde een waardevolle verbreding van mijn omgang met geschiedenis. De leden van de beoordelingscommissie, de hoogleraren prof. dr. H. van den Belt (vU), prof. dr. E.A. de Boer (TU Kampen) en prof. dr. G.H. Janssen (UvA), dank ik voor hun nuttige commentaar. De leden van de onderzoeksgroep Early Modern Reformed Theology en later het Centre for Dutch Reformation Studies wil ik bedanken voor hun kritische en opbouwende commentaar. De kerkenraad en gemeente van de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt te Groningen-Noord-West wil ik bedanken dat de mogelijkheid mij geboden is om naast mijn werk als gemeentepredikant te blijven studeren. Tevens ben ik een woord van dank verschuldigd aan mijn goede vrienden Thijs van de Kamp en Jan Kortterink die als mijn paranimfen willen optreden. Jan dank ik ook hartelijk voor het nauwkeurig nakijken van de tekst en zijn hulp om de tekst klaar te maken voor uitgave. Albert Gootjes ben ik dankbaar dat hij de Engelse samenvatting wilde verzorgen.

Voor mij horen zeker mijn ouders bij de personen die ik op deze plek wil bedanken. Nu ik terugkijk op een periode van studie besef ik dat zij mij altijd gestimuleerd hebben om de mogelijkheden die zich voordeden ook positief te ontvangen. De overtuiging dat we niet uit de lucht zijn komen vallen, maar dat God ons door onze ouders verbonden heeft met vele voorgelachten heeft mij gestimuleerd om mij te verdiepen in de kerkgeschiedenis. Ik ervaar het als groot gemis dat mijn moeder niet meer heeft meegemaakt dat ik met mijn promotiestudie begon. Aan haar draag ik dit boek met liefde op. Mijn vrouw Froukje Johanna ben ik veel dank verschuldigd omdat zij met geduld en liefde niet alleen ruimte heeft gegeven aan mij en mijn studie, maar zij heeft mij ook altijd gestimuleerd.

Ik dank God voor alles wat Hij heeft gegeven om deze studie te beginnen en af te
ronden. De kerk getuigt over Hem in het lied *Dankt, dankt nu allen God*:

Van Hem, de ene Heer,
gaf het verleden blijk,
het heden zingt zijn eer,
de toekomst is zijn rijk.

Groningen, 2019

Inleiding

1 Discussie in het Rampjaar

Het jaar 1672 is de Nederlandse geschiedenisboeken ingegaan als het Rampjaar. Het voortbestaan van de Republiek was toen allerm minst zeker. De Republiek werd door Engeland op zee aangevallen en door Frankrijk, Keulen en Munster te land. De Fransen maakten zich na hun oorlogsverklaring in april 1672 in rap tempo meester van Gelderland, Overijssel en Utrecht. Zij konden veel steden zonder enig verzet innemen. Ook diverse Duitse forten aan de Rijn vielen in slechts vijf dagen tijd in hun handen. Burgers saboteerden de verdediging en militairen aan Nederlandse zijde gaven de moed wel erg snel op. In onder andere Arnhem en Utrecht werd de rooms-katholieke eredienst weer officieel ingevoerd. Er waren regenten die voor alles zichzelf en hun bezit in veiligheid brachten. Veel regeerders van het land waren bang en besluiteloos.¹ De houding van deze regenten maakte hen onder de bevolking zo verdacht, dat ze van verraad werden beschuldigd.² Door de snelle opmars van de Fransen ontstond er paniek. Door de militaire dreiging van de Engelsen werden de handel over zee en de visvangst bovendien onmogelijk. In de hoop uit de ellendige situatie te komen werd prins Willem III in juli tot stadhouder van Zeeland en Holland benoemd. Begin augustus legde Johan de Witt zijn ambt als raadpensionaris neer, omdat hij niet langer de juiste man op de juiste plaats was. Op 20 augustus werd hij, samen met zijn broer Cornelis, vermoord.

Door deze opeenstapeling van gebeurtenissen was 1672 voor de Republiek in de zeventiende eeuw het jaar waarin de meeste pamfletten het licht zagen. Er verschenen meer dan 1600 pamfletten.³ Om dat cijfer enigszins te kunnen vergelijken met de aantallen pamfletten in andere crisisjaren in die eeuw maakte Roeland Harms een vergelijking met het crisisjaar 1650, toen Willem II met een leger optrok naar Amsterdam. Hij nam daarvoor de Knuttel-catalogus als uitgangspunt en selecteerde alleen de Nederlandstalige vlugschriften die betrekking hebben op het conflict dat zich in die tijd voordeed.⁴ In 1650 verschenen hierover 132 pamfletten, waarvan er achttien van vóór het optreden van Willem II tegen Amsterdam zijn en 114 van

1 Dreiskämper, 'Redeloos, radeloos, reddeloos', 56; Israel, *The Dutch Republic*, 798; Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 81-83.

2 Van Deursen, *De last van veel geluk*, 326-328.

3 Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 18; Reinders, *Gedrukte chaos*, 14.

4 Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 14, 28-30.

daarna. Voor de conflicten in 1672 gaat het om een totaal van 531 pamfletten.⁵

Frijhoff en Spies plaatsen de pamfletten en de onder meer daarin gevoerde maatschappelijke discussie in het kader van de ‘netwerkcultuur’ van de Republiek. Zij stellen dat die cultuur open was, met veel contacten en netwerken tussen de verschillende lagen van de bevolking zodat ‘participatie van alle Nederlanders aan de culturele dynamiek’ gewaarborgd was. Een van de sleutelbegrippen die daarbij een rol spelen, is ‘discussiecultuur’. In de discussiecultuur zien Frijhoff en Spies het ‘vormbeginsel’ ‘voor de andere culturele ontwikkelingen in de sociale ruimte.’ Hierbij valt onder andere te denken aan de overleg- en vergadercultuur, het zoeken naar consensus en het rekening houden met wat er in de samenleving leeft.⁶

In de zeventiende eeuw waren de regenten in de Republiek zich er goed van bewust dat niet alleen zij de samenleving vormden. In crisissituaties konden zij afgekeurd worden op slecht bestuur. Dat was bij de Opstand zo geweest en dit zou zich in 1672 weer voordoen.⁷ Dat de bevolking invloed kon uitoefenen op de politieke besluitvorming maakte het noodzakelijk dat zij gewonnen moest worden voor het politieke beleid. Daarom was het noodzakelijk de bevolking te informeren.⁸ Om deze twee redenen, informeren en overtuigen, werden vanuit de kringen van regenten pamfletten geschreven. Pamfletten waren een krachtig middel om de bevolking bij de actualiteit te betrekken en te mobiliseren.⁹ Bovendien was dit niet alleen een middel waardoor bestuurders de bevolking konden beïnvloeden. De bevolking kon ook zelf via drukwerk invloed uitoefenen op de bestuurders.¹⁰ Meijer Drees benoemt de functie van een pamflet dan ook als lezersbeïnvloeding en die beïnvloeding had in grote mate betrekking op de actualiteit.¹¹

Om aan te geven hoe ver de invloed van drukwerk kon reiken, beschrijft Reinders de relatie tussen beïnvloeding door middel van pamfletten en het gebruik van geweld in het Rampjaar. Een voorbeeld van die relatie ziet Reinders in de verschijning van *De worstelinge Jacobs*, een tekst van de Haagse predikant Simon Simonides. Dit hagiografische geschrift uit 1672 gaat over Jacob van der Graaf. Op 21 juni 1672 pleegde Van der Graaf samen met drie anderen een aanslag op Johan de Witt. De raadpensionaris overleefde de aanslag en Van der Graaf werd als enige gearresteerd. Simonides beschrijft Van der Graaf tussen zijn arrestatie en zijn terechtstelling en zet hem neer als een vrome jongeling. Volgens tijdgenoten was dit pamflet een van de oorzaken van de moord op Johan de Witt en zijn broer Cornelis, op 20

5 Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 29-30, 95-97, 135-137. Het grote verschil in het aantal pamfletten uit 1672 dat Reinders noemt (1600) en dat Harms noemt (531) zit in het feit dat Harms zich beperkt heeft tot de Knuttel-catalogus en daarin tot Nederlandstalige pamfletten die betrekking hebben op het conflict. Reinders heeft ook buiten de Knuttel-catalogus gekeken en heeft tevens anderstalige pamfletten bij zijn onderzoek betrokken, Reinders, *Gedrukte chaos*, 14-16.

6 Frijhoff en Spies, 1650, 68, 218-226.

7 Reinders, *Gedrukte chaos*, 13-23; Dingemanse, *Rap van tong, scherp van pen*, 13.

8 Frijhoff en Spies, 1650, 147; Reinders, *Gedrukte chaos*, 19; Dingemanse, *Rap van tong, scherp van pen*, 11-12.

9 Frijhoff en Spies, 1650, 220; Dingemanse, *Rap van tong scherp van pen*, 14-15.

10 Reinders, *Gedrukte chaos*, 17-18.

11 Meijer Drees, ‘Pamfletten’, 10-11.

augustus 1672.¹² Het valt buiten het onderwerp van deze studie om hierop nader in te gaan; het gaat mij er hier alleen om duidelijk te maken dat pamfletten de samenleving zodanig beïnvloed hebben, dat die bijgedragen hebben aan een sfeer waarin dit kon gebeuren.¹³

Met een pamflet kon je vrijwel iedereen bereiken, ook de ongeletterden aangezien veel teksten werden voorgelezen en doorverteld.¹⁴ In de oorlog vanaf 1672 schreef ook Simon Oomius, op dat moment predikant van Purmerland en Waterland, pamfletten met als doel de meningsvorming over maatschappelijke kwesties te beïnvloeden. Diverse predikanten lieten door middel van het schrijven van pamfletten van zich horen wat betreft politieke aangelegenheden.¹⁵ Ook zij maakten deel uit van de discussiecultuur van de zeventiende-eeuwse Republiek. Oomius was in dit opzicht dus niet uniek. Toch valt hij als uitzonderlijk te typeren vanwege het grote aantal pagina's dat hij publiceerde tussen 1672 en 1674. Vanaf het najaar van 1672 tot na de Vrede van Westminster in februari 1674 schreef hij vijf politieke pamfletten, in totaal 540 pagina's.

2 Vijf bazuinen

De vijf pamfletten die in deze studie centraal staan, zijn Oomius' bazuinen. Het betreft onderling samenhangende teksten. Het is niet zo dat hierbij meteen gedacht moet worden aan eschatologisch geladen geschriften, zoals later in deze studie nog zal blijken. De eerste bazuin verscheen in het najaar van het Rampjaar en is dus een van de vele geschriften die in 1672 het licht zagen. De laatste bazuin is van het voorjaar van 1674. Ze zijn met andere woorden verschenen in de beginjaren van het stadhouderschap van Willem III. Het gaat om een *Oorlogsbazuin* (1672), een *Troostbazuin* (1673), nog een *Oorlogsbazuin*, (1673), een *Triomfbazuin* (1674) en een *Vredesbazuin* (1674). Deze bazuinen zijn het onderwerp van dit onderzoek en zijn de centrale bronnen van deze studie. Ze zijn onderdeel van de discussiecultuur, maar wijken in omvang af van de meest populaire pamfletten die veel korter waren en doorgaans in een speelsere vorm zijn geschreven. Oomius' bazuinen zijn omvangrijke betogen van tussen de 82 pagina's, de *Oorlogsbazuin* uit 1673, en 171 pagina's, de *Vredesbazuin*.

In het voorwoord van zijn *Vredesbazuin* (1674) maakt Oomius enkele evaluatieve opmerkingen over het doel waarom hij zijn bazuinen heeft geschreven:

12 Reinders, *Gedrukte chaos*, 70-73; Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 92-98.

13 Reinders, *Gedrukte chaos*, 70-73, 144; Dingemans, *Rap van tong, scherp van pen*, 15; Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 94-95; Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 181.

14 Dingemans, *Rap van tong, scherp van pen*, 15-16.

15 Frijhoff en Spies, 1650, 220, 222.

soo om alle *Ingesetenen* aen te moedigen tot het *kloeckmoedigh* aennemen der *Wapenen*, met welcke wy, door een *stijf-sinnigh* ende *onverwickelick* [onwrikbaar] opset, onse *Vryhey*t ende *Godtsdienst*, de *twee* on-weerderlickste *Panden*, en veel *hooger* dan het *Leven* te aghten, hadden te *beschermen*; als om andere *beklemde* en *benauwde* herten te *vertroosten*. Ende als nu wederom de *reghterhandt* des *Heeren* over ons begon te *veranderen*, ende Hy, door verscheyden aenmerckelicke *Overwinningen* hadde, als met den *vinger*, gethoont, dat wy hadden een *rechtveerdige* saecke; soo hebb' ick het *geluydt* van een *Triumph-Bazuyn* doen horen. En nu de Heere (door dat sijn groote *Instrument* tot onse *Verlossinge*, den Heere *Prince* van *Orangie*,) soo wonderlick onse *duysternissen* doet *opklaren*; nu Hy het *Light* laet opgaen uyt onse *duysternissen*; nu Hy het *Leven* ons soo *schielick* geeft uyt de *doodt*.¹⁶

Oomius betoogt hier met andere woorden dat hij met zijn bazuinen de actualiteit heeft gevolgd en die heeft willen duiden.

In de al beschreven situatie van ontreddering en angst in de Republiek, schreef Oomius in 1672 zijn eerste *Oologhs-bazuyn*. Hij begint die met de constatering dat de overheden en burgers bang waren.¹⁷ Hij vervolgt zijn betoog door zich te richten op de deugd 'kloeckmoedigheyt'. Oomius definieert deze deugd als een christelijke deugd, die door de Heilige Geest wordt gewerkt. Gods roeping is de grond van de 'kloeckmoedigheyt', die met zich meebrengt dat men gevaar moet ondergaan met beleid, vrijwillig, dat wil zeggen uit liefde voor het vaderland en Gods kerk, zonder op te geven en in vertrouwen op God. Het doel van deze deugd is de bescherming van het vaderland en Gods kerk. Vervolgens geeft Oomius een overzicht van personen die dapperheid moeten betonen: de kapitein-generaal, de oversten te velde, de kapiteins, de soldaten en 'bootsgesellen' en ook de burgers en boeren, de overheden en regenten, de predikanten en de vrouwen. Kortom, de hele samenleving. Dan wijdt Oomius een paragraaf aan zijn kritiek op de slappe houding van militairen, burgers en regenten. Hij geeft redenen om de wapens op te nemen: voor 'ons volk en land' en voor de 'steden en sterkten van onze God'. Diegenen die weigeren te vechten betonen zich geen ware nakomelingen van de voorouders. De wapens opnemen is geloofsplicht en op deze manier kan ook getoond worden dat men Gods kerk en de ware religie, het vaderland, de vrijheid, land- en bondgenoten, het nageslacht en het hele christenrijk liefheeft. Militairen wordt voorgehouden dat het gaat om roeping, waardigheid en eer. Verder houdt Oomius zijn lezers voor dat de vijanden zonder reden de Republiek aanvallen en dat terugvechten hetzelfde is als een rechtvaardige oorlog voeren. Als de oorlog rechtvaardig is, dan is men verplicht die te voeren. Een andere reden is dat Willem III – evenals zijn voorouders – ook dapper voor het vaderland heeft gestreden. Oorlogvoeren heeft wel een doel, namelijk vrede brengen. Oomius sluit af met het

¹⁶ Oomius, *Vrede-bazuyn*, toe-eygeningh.

¹⁷ De volledige titel van deze bazuin is *Oorloghs-bazuyn*, *geblaesen ter opweckinge van alle ingesetenen in de noch overige provincien, steden en sterkten van Nederlandt, om onder de banieren van onsen seer gewenschten stadthouder Willem de III, doorlughtigh Prince van Orangien. &c. kloeckmoedighlick te veghten tegen onse vijanden*.

geven van voorschriften om dapperheid op de juiste manier te eren en te stimuleren, en lafheid en trouweloosheid te straffen. Diegenen die dapper ten strijde trekken vertrouwen op God met heel hun hart.

In de troostbazuin uit 1673 wil Oomius zijn lezers erop wijzen dat er hoop is in deze moeilijke tijd.¹⁸ Oomius grondt die hoop op het feit dat de vijanden een onwettige, onnodige en onchristelijke oorlog voeren, waarbij zij ook nog eens zeer wreed te werk gaan. God doet recht en wel aan de Republiek, omdat zij wel rechtvaardige redenen heeft om oorlog te voeren. Andere redenen om hoop uit te putten zijn gelegen in het feit dat God in zijn voorzienigheid bijzondere zorg voor de Republiek heeft getoond, dat Gods kerk in de Republiek is en dat er nog zo veel vrome mensen wonen. God zal laten zien dat Hij zijn kinderen liefheeft. Omdat God zelf rechtvaardig, genadig en barmhartig, en almachtig is, is er nog een reden om hoop te hebben. Oomius laat zien dat God in het verleden op een ongedachte manier uitkomst heeft gegeven en dat Hij dat weer heeft laten zien in de recente gebeurtenissen: de Franse opmars is niet verder gegaan, de Prins van Oranje is stadhouder geworden en verkeerde leiders zijn gestraft, er zijn ook enkele militaire successen te melden, waarvoor er op 5 juli een dankdag is uitgeschreven door de Staten van Holland. Tot slot roept Oomius op tot bekering en om geen ‘verstandt, noch correspondentie’ met Gods vijanden te hebben. Hij spoort aan om belastingen te betalen, de stadhouder te steunen en hem de financiën te geven die nodig zijn voor de oorlog. Ook moet belasting betaald worden om de soldaten die hun leven wagen in hun onderhoud te voorzien. Als men niet wil bijdragen gaan vaderland, bezit en religie verloren.

In 1673 verschijnt eveneens Oomius’ *Oorloghs-bazuyns tweede deel*.¹⁹ Oomius wijst op God als de eerste oorzaak van de moeilijke situatie van de Republiek. God moet weer tot vriend gemaakt worden om erger te voorkomen. Het is namelijk God, die de een overwinning geeft en de ander ondergang. Hij geeft of ontnemt zaken die voor militair succes nodig zijn. God kan voor het oog sterke, machtige en moedige legers een nederlaag geven. Oomius somt vele wonderlijke manieren op waarop God dat kan doen. Toch blijft de boodschap dat God vanwege de zonde oorlog en nederlagen geeft. Daarom herhaalt Oomius zijn boodschap dat God tot vriend gemaakt moet worden door tot verzoening met Hem te komen, bekering en een vrome levenswandel. Worden er nederlagen geleden, dan moet naar God als oorzaak daarvan gekeken worden, de zonde moet onder ogen gezien worden en daar moet verdriet over zijn. Uit een overwinning blijkt echter niet per definitie dat de zaak waarom gestreden wordt ook rechtvaardig is en andersom is een nederlaag ook niet altijd een teken van Gods straf op de zonde, want God is soeverein. Uit de nederlaag moet men weer opkomen om de goddeloze overwinning van de Fransen

¹⁸ Oomius, *Troost-bazuynse, geblaesen ter aenmoediging van alle bekommerde ingesetenen in het Vereenighde ende nu seer vernederde Nederlandt*.

¹⁹ Oomius, *Oorloghs-bazuyns tweede deel, geblaesen ter opwekkinge van alle ingesetenen in de noch overige provincien, steden en stercken van het nu vernederde Nederlandt, om onder de baniere van Willem de III, doorlughtigh Prince van Orangien, &c. kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige vyanden*.

weer te niet te doen. Dit doet men door ‘lichamelijke wapens’ ter hand te nemen en eendrachtig te zijn, want eendracht maakt macht. Oomius wijst op de onenigheid in de Republiek, is van mening dat de oorzaak daarvan is weggenomen en ziet in de stadhouder het hoofd van de Republiek dat eenheid brengt. In de Unie van Utrecht (1579) ziet Oomius de noodzakelijke eendracht. Er zijn echter ook ‘geestelijke wapens’: tranen en gebed. Hierdoor wendt men zich tot God. Oomius roept ten slotte op tot onderwerping aan Gods leiding. Ook als de uitkomst van de oorlog in het nadeel is, dan mag de discussie met God niet aangegaan worden.

In de *Triumph-bazuyn* (1674) wordt het voor de Republiek gunstig verloop van de oorlog geduid: het is wonderlijk ingrijpen van God.²⁰ Met deze bazuin bezingt Oomius de overwinning en wijst hij aan hoe die overwinning ook bestendig kan worden door lichamelijke en geestelijke middelen. Oomius sluit aan bij zijn tweede oorlogsbazuin als hij erop wijst dat de zaken en omstandigheden die nodig zijn voor een overwinning door God worden gegeven. Tijd en gelegenheid van de overwinning alsmede de manier waarop die behaald wordt, zijn vaak wonderlijk. God geeft daartoe legerleiders en soldaten, maar Hij kan ter zee en te land ook bijzondere weersomstandigheden geven. Om de overwinning te behalen is er Godsvertrouwen nodig. Naast lichamelijke moeten er ook geestelijke wapens gebruikt worden om de overwinning te behalen. Ook de overheden moeten deze middelen gebruiken, door de ware godsdienst te beschermen en te bewaren en de onderdanen tot bekering en een vroom leven op te roepen. Van overheden wordt verwacht dat zij wat dir betreft een goed voorbeeld zijn, een biddend leven leiden en op God vertrouwen. Verder dienen de overheden er zorg voor te dragen dat er vrome soldaten geworven worden en legerleiders moeten zorgen voor goede christelijke discipline in de legers. Van militairen mag een vroom leven verwacht worden. Oomius klaagt echter over het verval in christelijke legers: er moet heel wat verbeterd worden. Ook van de inwoners van het land wordt een vrome levensstijl verwacht, die zich onder andere uit in verootmoediging voor God en gebed voor de legers. Zo wordt God bewogen om te helpen in de strijd en de soldaten worden op Gods grote macht gewezen.

De *Vrede-bazuyn* van 1674 is geschreven naar aanleiding van de Vrede van Westminster in februari van dat jaar.²¹ Oomius maakt onderscheid tussen de geestelijke vrede, die gelovigen mogen ervaren met God en met zichzelf, en een tijdelijke of lichamelijke vrede die betrekking heeft op mensen in hun privéomstandigheden: huiselijk, kerkelijk en burgerlijk. De *Vredesbazuyn* gaat echter over nog een ander soort tijdelijke vrede, namelijk de publieke. Daarmee bedoelt Oomius de situatie

²⁰ Oomius, *Triumph-bazuyn, geblaesen bij gelegenthey van de Verwonderlicke en Heerlicke Overwinningen, met welcke de Heere onsen Staet heeft gelieven te zegenen, onder het hooghwijs beleydt van onse glorieusen en loffelicken Stadthouder en velt-heer Willem de III, doorlughtigh Prince van Orangien, &c. Met aenwijsingen der middelen, soo geestelicke, als lighaemelicke, om de verkregeen victorien nogh verder voort te setten.*

²¹ Oomius, *Vrede-bazuyn, geblasen soo by gelegenthey der aengenaeme vrede, tusschen den doorluchtigen en grootmachtigen heere koningh van Groot Britannien, ende de hoogh-mogende heeren Staeten Generael der Vereenighde Nederlanden, gemaect tot Westmuster den 19.febr. 1674. Als der verwonderlicke verlatinge der overheerde steden, sterckten ende provincien van desen staet door de vyanden.*

als vorsten en hun volken met andere vorsten en volken in vrede leven. Vervolgens legt Oomius uit dat vrede een vrijheid is met een publiek karakter, eerlijk gesloten, dat wil zeggen niet onder valse voorwendselen en veilig. Dit laatste houdt in dat de voorwaarden niet zodanig zijn dat er alsnog gevaar van oorlog dreigt. De oorlog moet met de vrede echt afgesloten zijn en interne onenigheden moeten er ook door ophouden. Vrede wordt gesloten na publieke onderhandelingen en heeft het algemeen belang op het oog. God is de eerste oorzaak van vrede zoals Hij dat ook is van oorlogen, die Hij zendt als straf op de zonden. Oorlog is echter een zware en verschrikkelijke plaag: zij die vechten in de oorlog zijn vaak woeste en slechte mannen en met de oorlog komt er ook andere ellende mee, zoals pest, oproer en onenigheid en verraad alsmede gruwelijkheden die burgers aangedaan worden en die soldaten van verschillende legers elkaar aandoen en de schade die aan allerlei goederen wordt toegebracht. Vrede daarentegen brengt lichamelijke en geestelijke zegeningen: de samenleving wordt weer opgebouwd, de handel kan weer bloeien, Gods evangelie wordt vrij verkondigd en scholen en academies zullen groeien en bloeien. God is echter de enige die vrede geeft. Het is zondig om geen vrede te willen. Zij die liever oorlog willen, worden gedreven door slechte verlangens. Overheden en ingezetenen hebben op hun eigen plek voor de vrede op te komen. Oomius kijkt ook terug op de oorlog en laat zien hoe slecht die is geweest. Hij maakt zijn lezers opmerkzaam op het feit dat er geen hongersnood is uitgebroken en dat God ook nog op andere punten erger heeft voorkomen. God moet gedankt worden voor de vrede en men moet er goed van doordrongen zijn dat die onverdiend is, vanwege de vele zonden die begaan zijn. De vrede moet aanzetten tot een vrome levenswandel, die gericht is op de eer van God en uitloopt op een vaster vertrouwen in God. Oomius geeft ook aanwijzingen om in tijd van vrede te leven. Hij geeft het grote belang nog eens aan van trouw zijn aan de eed die gezworen is. Er is nog geen vrede met alle vijanden, maar Oomius heeft goede hoop dat die zal komen. Ook in deze bazuin worden allerlei groepen in de samenleving hun verantwoordelijkheden weer voorgehouden. Het vergt kunst om vrede te krijgen, maar een nog grotere kunst om de vrede te bewaren. Zo moeten overheden het kwaad wegdoen en het goede bevorderen. Daaronder valt ook dat zij zorg dragen voor de welstand van de religie, want als die wordt losgelaten vervallen de mensen tot allerlei dwaasheden. De Unie van Utrecht moet gehandhaafd blijven, men mag niet heersen over anderen en om de vrede te handhaven is het ook nodig dat de forten in goede staat blijven en er voldoende geld beschikbaar is voor militaire doeleinden. Bovendien moeten er voldoende soldaten zijn en zelfs burgers moeten onder de wapens blijven. Teneinde de vrede te bewaren is het noodzakelijk dat de verhouding tussen overheid en burgers goed is. Predikanten hebben als taak om te bidden voor vrede; de ingezetenen moeten tegen de zonde vechten, in vrede met elkaar leven en zich gewillig aan de regering onderwerpen. Oomius sluit af met de stelling dat God heeft gesproken over vrede onder de voorwaarde dat er naar zijn Woord geluisterd wordt.

3 Confessionalisering

Aan de netwerkcultuur van halverwege de zeventiende eeuw verbinden Frijhoff en Spies nog een ander sleutelbegrip. Naast de al genoemde discussiecultuur spreken zij ook over ‘de *neutraliteit van de publieke ruimte* die culturele pluriformiteit en omgangsoecumene mogelijk maakt’.²² Die omgangsoecumene ging tegelijk wel gepaard met ‘confessionalisering’ van de maatschappij. Vanuit verschillende sociale rollen werden posities ingenomen, zodat iemand privé een ander standpunt kon innemen dan bijvoorbeeld in zijn functie als ouderling. Als ouderling werd het collectief belang van een confessionele samenleving niet uit het oog verloren, terwijl privé mensen van een andere confessie veel opener en hartelijker werden benaderd.²³

Confessionalisering gaat over de verbondenheid van kerkelijk, politiek en sociaal leven.²⁴ In de tweede helft van de zeventiende eeuw beschouwden de wereldlijke autoriteiten de Republiek als een politieke eenheid die werd gekenmerkt door een politieke en kerkelijke orde. Predikanten van de publieke kerk zagen binnen die ene orde van de Republiek kerk en overheid als ordenende elementen. In de beleving van de zeventiende-eeuwer konden kerk en staat niet zonder elkaar.²⁵ Religie functioneerde als een eenheidstichtende band, waar men in een geordende samenleving niet zonder kon: religie was het bindmiddel van de maatschappij. Deze visie overheerste in heel Europa, in zowel de protestantse als de rooms-katholieke landen.²⁶ Heinz Schilling heeft dit proces van confessionalisering omschreven als ‘een maatschappij-historisch fundamenteel veranderingsproces, dat kerkelijk-religieuze en mentaliteitsmatig-culturele veranderingen evenzeer insluit als staats-politieke en sociale’.²⁷ De geschoolde elites streefden bewust ‘naar religieuze disciplineren van de bevolking’.²⁸

De confessionaliseringstheorie is niet zonder kritiek gebleven. De invloed die van bovenaf, vanuit staat en kerk, op de samenleving werd uitgeoefend, zou niet alleen overschat zijn, maar ook veel minder effectief dan in dit concept wordt voorge-

22 Frijhoff en Spies, 1650, 68.

23 Frijhoff en Spies, 1650, 355, 359; Pollmann, ‘The bond of Christian piety’, 70-71.

24 Frijhoff en Spies, 1650, 359.

25 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 85-86, 96-97, 152; Groenhuis, *De predikanten*, 28-29. Ondanks dat er werd gestreefd naar religieuze eenheid, was er ruimte voor andere religieuze groeperingen dan de publieke kerk. Zo werd verscheidenheid politiek houdbaar en dat kwam mede doordat, volgens de Unie van Utrecht, iedereen vrij was in zijn geweten. Dit element van gewetensvrijheid brengen de remonstranten in hun biddagspreken naar voren, vgl. Van Rooden, *Religieuze regimes*, 100-101. Dit gegeven laat zien dat er, ondanks dat de Republiek een religieuze eenheid wilde zijn, ruimte werd gegeven aan andere religieuze groeperingen dan de publieke kerk, om het politiek hanteerbaar te houden. Zie ook Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 169-172; Frijhoff en Spies, 1650, 68; Van der Pol, ‘Auswirkungen der Reformation’, 100-101.

26 Schilling, ‘Confessie en politieke identiteit in het Europa van de opkomende nieuwe tijd’, 11; Schilling, ‘Confessional Europe’, 642, 645-653; Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 13-14; Van Lieburg, ‘The Dutch Factor in German Pietism’, 50-55; Spaans, ‘Religious policies in the seventeenth-century Dutch Republic’, 75-77.

27 Schilling, ‘Confessie en politieke identiteit in het Europa van de opkomende nieuwe tijd’, 12; Schilling, ‘Confessional Europe’, 661.

28 Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 170; Graafland, ‘Nadere Reformatie: opnieuw een poging tot begripsbepaling’, 130.

steld. Naast kerk en overheid waren er ook andere factoren in de maatschappij die de eenheid in de samenleving bevorderden, zoals bijvoorbeeld economische belangen.²⁹ Bovendien zou er in de confessionaliseringstheorie te weinig oog zijn voor de lokale verschillen en bovendien zou de Republiek niet in dit model passen, waarin zo sterk de nadruk op de afhankelijkheid van de overheid wordt gelegd.³⁰ Ondanks deze kritiek wordt de confessionaliseringstheorie wel als uitgangspunt voor deze studie genomen. Deze biedt een kader waarin politiek, kerk en samenleving in hun onderlinge samenhang onderzocht worden.³¹ Ook al waren er lokaal verschillen, dit neemt niet weg dat de overheid zich zelf verantwoordelijk wist voor eenheid ook op religieus gebied, zoals onder andere blijkt uit de manier waarop de overheid met de acta van de Synode van Dordrecht omging en uit het feit dat religie een thema was tijdens de Grote Vergadering van 1651.³² Bovendien had de overheid de positie om grenzen aan te geven en te bewaken, zoals ook blijkt uit de aangehaalde studies van Maarten Prak en Sabine Hiebsch, en maakte zij van tijd tot tijd gebruik van de invloed van predikanten.³³ Zo kon de overheid bededagen uitschrijven. De predikanten werden dan verplicht om vanuit de beschrijving die de overheid gaf van bepaalde gebeurtenissen, een passende tekst te zoeken om over te preken.³⁴ Vanuit de kant van de dienaars van de kerk gaat het eveneens om de rolopvatting die zij van zichzelf als ambtsdragers hadden, de positie die zij hadden in hun plaatje van hun ideale samenleving, zoals in deze studie ook duidelijk zal worden.³⁵

In deze studie wordt niet het concept van de 'Nadere Reformatie' als uitgangspunt genomen. Met Nadere Reformatie wordt een binnenkerkelijke beweging bedoeld, die zich vanuit de gereformeerde leer en vroomheid inzette ten behoeve van de zuivering van het leven van de leden van de Gereformeerde Kerk. Die zuivering betrof alle terreinen van het leven en daarom moest de kerk haar maatschappelijke invloed daartoe inzetten. De hele maatschappij diende hervormd, alle zonden uitgeroeid en de kerkelijke tucht gehandhaafd te worden. Vanuit een theocratisch perspectief werd het beleid van de overheid tegen het licht van Gods Woord gehouden. Vanuit dit perspectief werd eveneens de zelfstandigheid van de kerk ten opzichte van de overheid verdedigd.³⁶ Het eigene van de beweging is gelegen in het radicale op actie gerichte streven naar reformatie van de maatschappij. Deze radicale houding kwam tot uiting door middel van reformatieprogramma's die ingediend

29 Kaufmann, *Konfession und Kultur*, 14; Lotz-Heumann, 'Confessionalization', 143, 146; Prak, 'The politics of intolerance'; Spaans, 'Religious policies in the seventeenth-century Dutch Republic', 78; Hiebsch, 'The coming of age of the Lutheran congregation', 29.

30 Lotz-Heumann, 'Confessionalization', 145-147.

31 Lotz-Heumann, 'Confessionalization', 150.

32 Zie hoofdstuk 2.2.

33 Groenhuis, *De predikanten*, 32.

34 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 83.

35 Groenhuis, *De predikanten*, 100-101.

36 Graafland, 'Nadere Reformatie: opnieuw een poging tot begripsbepaling', 137-150. Zie voor een beknopt overzicht van de discussie of de term 'Nadere Reformatie' of 'confessionalisering' gebruikt moet worden Op 't Hof, 'Nadere Reformatie te Kampen?', 411-413.

werden bij kerkelijke en politieke organen.³⁷ Hoewel het op het eerste gezicht voor de hand zou liggen om dit concept als uitgangspunt voor deze studie te nemen – Oomius heeft duidelijk een door Gods Woord geleide samenleving voor ogen –, is toch gekozen voor het concept van confessionalisering. In het laatstgenoemde concept is meer oog voor de complexiteit van de verwevenheid van politiek, kerk en maatschappij waardoor het tweerichtingverkeer in de relatie kerk en overheid beter tot zijn recht komt. Kerk en overheid trokken samen op in de regulering van het maatschappelijke leven. Er blijft evenwel in het concept van confessionalisering ruimte om de Republiek in religieuze termen te beschrijven, vanuit de gedachte dat God en de (inwoners van de) Republiek een verbond met elkaar hebben.³⁸

In de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* uit 1561 wordt in artikel 36 een theocratisch ideaal of beginsel verwoord. Dit ideaal moet gezien worden in de tijd waarin overheid en kerk als twee-eenheid werden gezien.³⁹ Volgens artikel 36 is het de taak van de overheid om de ware godsdienst te verdedigen en het leven te ‘christianiseren’. De opvatting dat er eenheid in religieuze overtuiging moet zijn en dat de overheid een plicht heeft om de kerk te beschermen en dwalingen te bestraffen heeft ook een pastorale achtergrond. Het is immers voor ieders bestwil als dwalingen niet worden getolereerd en dat men op de weg naar het eeuwig heil wordt geleid. De kerkvader Augustinus had hier al op gewezen.⁴⁰

De overheid zelf rekende het eveneens tot haar taak de ware godsdienst uit te dragen en te verdedigen. Ook dit gegeven heeft een plek binnen Schillings confessionaliseringsthese. Eenheid in de kerk betekende tevens eenheid in het land. In de eeuw van de Reformatie was de macht van de overheid toegenomen; zij was onafhankelijker geworden van de kerk en zij wilde een eenheid afdwingen op kerkelijk en cultureel gebied.⁴¹ Die eenheid kwam tot uiting in het feit dat er slechts één godsdienstige richting politieke steun kreeg om zich publiek te organiseren en te manifesteren. Zo werd het *corpus christianum* in stand gehouden. Er was sprake van samenwerking tussen kerk en overheid, maar de overheid bezat de dominante positie.⁴² Dat de Gereformeerde Kerk in de Republiek de publieke kerk was, blijkt uit de feiten dat zij van de overheid als enige het recht kreeg op openbare erediensten, haar predikanten betaald werden door de overheid en zij invloed kreeg op het onderwijs. Dit betekende wel dat de publieke kerk moest accepteren dat de overheid

37 Graafland, ‘Nadere Reformatie: opnieuw een poging tot begripsbepaling’, 143-145.

38 Van Lieburg, ‘Dynamics of Dutch Calvinism’, 50-51, 55, 58-59.

39 Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 31. Met name de volgende zinsnede is van belang als het gaat om de rol van de overheid ten aanzien van de godsdienst: ‘Ende haer ampt is, niet alleen acht te nemen ende te waken over de Policie, maer ooc de hant te houden aen den Heyligen Kercken-dienst, om te weyren ende uyt te roeyen alle afgoderie ende valschen godsdienst, om het rijke des Antichrists te gronde te werpen, ende het Coninckrijcke Jesu Christi te voorderen, ’t woort des Evangelij over al te doen prediken, op dat God van een yegelijk geeert ende gedient werde, gelijk Hy in sijn woort gebiedt.’ Uitgave Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 141.

40 Spaans, ‘Religious policies in the seventeenth-century Dutch Republic’, 76.

41 Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 28-31.

42 Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 102; Van Deursen, *De last van veel geluk*, 201, 240; Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 169-172, 176-177, 211; Schilling, ‘Confessional Europe’, 655, 658-659; Bisschop, *Sions vorst en volk*, 29.

zich met religieuze zaken bemoeide. Deze bemoeienis werd bijvoorbeeld concreet door de aanstelling van predikanten onder toezicht van de politiek te plaatsen. De overheid mengde zich eveneens in het beleid aangaande het aanbieden van de sacramenten en de armenzorg.⁴³ Kortom, de Gereformeerde Kerk werd door machthebbers gezien als belangrijke maatschappelijke instelling.⁴⁴

De Gereformeerde Kerk was de publieke kerk, maar er was slechts een minderheid van de bevolking lid geworden. Nu was het ook niet de bedoeling om iedereen lid te maken, in die zin dat er toelatingseisen waren. De kerkelijke tucht was een kenmerk van de kerk. De Gereformeerde Kerk nam niet de positie over die de Kerk van Rome had voor de Reformatie.⁴⁵ Er is in de Republiek nooit wettelijk vastgelegd dat de inwoners van een bepaalde kerk lid moesten zijn.⁴⁶ Artikel 13 van de Unie van Utrecht speelde hierin een belangrijke rol.⁴⁷ In dit artikel gaat het over de rol van religie. De gewesten mogen hun eigen beleid hebben ‘mits dat een yeder particulier in syn religie vry sal mogen blyven ende datmen nyemant ter cause vanden religie sal mogen achterhaelen ofte ondersoecken [...]’.⁴⁸ Deze gewetensvrijheid is nooit bevestigd en Oomius neemt deze vrijheid als een gegeven. Hij schrijft dat rooms-katholieken de vrijheid niet ontnomen kan worden om thuis ‘oeffeninghen’ in te stellen ‘De vryheydt van ons Vaderlandt brengt dit mede.’ Oomius herinnert aan de gruwelen van de inquisitie, die in elk land gehaat worden.⁴⁹ Hij komt dan onomwonden op voor de vrijheid van geweten:

Wy ghevoelen dat niemants consciencie magh gedwongen worden, om die dingen te gelooven, die hem, nae voor-stellinghe van alle redenen, niet konnen worden wijs gemaectt, of ingeplant. De wapenen onses krijghs in desen zijn niet vleeschelijck, maer geestelijck.⁵⁰

Het geweten is alleen aan God onderworpen en er mag niet geheerst worden over iemands geloof en geweten.⁵¹ Hiermee erkent ook Oomius een zekere mate van tolerantie.⁵²

Andere religieuze groeperingen genoten in de Republiek eveneens een zekere vrijheid. Frijhoff geeft vier voorwaarden die gesteld werden aan de religieuze vrijheid in de Republiek: individuele vrijheid van geweten, het vermogen door de hele samenleving heen om met anders-religieuzen om te gaan,⁵³ een cultuur die bestaat

43 Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 174; Hiebsch, ‘The coming of age of the Lutheran congregation’, 22.

44 Bergsma, ‘Kerk, staat en volk’, 203.

45 Bergsma, ‘Kerk, staat en volk’, 187, 201.

46 Bergsma, ‘Kerk, staat en volk’, 201-205.

47 Spaans, ‘Religious policies in the seventeenth-century Dutch Republic’, 77; Hiebsch, ‘The coming of age of the Lutheran congregation’, 3.

48 Geciteerd uit Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 65. Zie ook Frijhoff, ‘Religious toleration in the United Provinces’, 30, 38.

49 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 5.

50 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 6.

51 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 6.

52 Zie ook over deze tolerantie Frijhoff, ‘Religious toleration in the United Provinces’, 30; Bisschop, ‘Theocracy and toleration in the Republiek’, 142-143.

53 Frijhoff gebruikt hier de term ‘religious sociability from the bottom up’.

uit debat en maatschappelijke participatie en een sociale overtuiging dat werkelijk samenleven mogelijk is.⁵⁴ De aanwezige tolerantie leidde niet tot een formele gelijkstelling van alle religieuze stromingen en was ook pragmatisch ingegeven: vrijheid had in ieder geval te maken met het bewaren van het evenwicht in de samenleving. Er waren zoveel mensen die een andere dan de gereformeerde confessie aanhingen, dat godsdienstplakkaten maar moeilijk gehandhaafd konden worden.⁵⁵ Dat wil niet zeggen dat de Nederlandse overheden met betrekking tot wat getolereerd kon worden slechts een politiek van volgzzaamheid en gedogen toepaste. Zij voerden wel degelijk een actieve politiek met betrekking tot wat zij toestonden. Maatregelen werden er pas getroffen bij verdenkingen dat leden of voorgangers van een andere dan de publieke kerk politiek onbetrouwbaar waren.⁵⁶ Of die politiek geënt was op de Romeinse wetgeving met betrekking tot de *collegia illicita*, zoals Spaans betoogt, of dat die daarmee slechts als praktijkvoorbeeld van tolerantie te vergelijken was, in ieder geval waren er grenzen en die waren niet zelden pragmatisch van aard.⁵⁷

De vraag voor de tijdgenoten was waar die gewetensvrijheid vandaan kwam. Het antwoord op die vraag bepaalde namelijk de visie op wat getolereerd kon worden en wat niet. Hoorde de vrijheid van geweten en in het verlengde daarvan religieuze tolerantie bij het verleden van de opstandige Nederlanden en werd die met allerlei andere privileges verdedigd in de opstand tegen Spanje? Dan werd elke vorm van intolerantie gezien als on-Nederlands. Zo had de vraag naar wat religieus getolereerd kon worden een sterke historische lading, omdat het antwoord op die vraag nauw samenhang met het antwoord op de vraag waarom de opstand tegen Spanje was geweest. Verschillende groepen hebben altijd hun eigen positie willen verdedigen met een beroep op het verleden.⁵⁸ Vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden werden zo wel gezien als intolerant. Hun streng calvinistische opvattingen werden vergeleken met die van de Spaanse inquisitie en haar gewetensdwang en bestempeld als een buitenlandse, een vreemde, orthodoxie. De remonstranten staan in deze gedachtegang voor de Hollandse tolerantie, voor het eigene van de Republiek.⁵⁹ De identiteit van de Republiek werd sterk vanuit het verleden van de Opstand bepaald. Maar het hing er wel van af welke narratief je daarvoor gebruikte. Zo werd het eigene van Holland ook wel gezocht in de drang naar vrijheid, die verwoord werd in de *Bataafse mythe*. In deze studie gaat het over de narratief die Oomius gebruikt en de consequenties die hij daaruit trekt met wat hij maatschappelijk toelaatbaar acht en wat niet, zoals bijvoorbeeld de verhouding tot rooms-katholieken. De narratief die in Oomius' bazuinen doorklinkt is dat de Republiek is ontstaan uit de strijd voor de gereformeerde godsdienst. In die strijd hebben de Oranjes een belangrijke rol

54 Frijhoff, 'Religious toleration in the United Provinces', 37.

55 Kossmann, 'Het probleem van de vrijheid', 80-85; Bergsma, 'Kerk, staat en volk', 190, 204; Kaplan, "'Dutch" religious tolerance', 26.

56 Spaans, 'Religious policies in the seventeenth-century Dutch Republic', 79, 84, 86.

57 Spaans, 'Religious policies in the seventeenth-century Dutch Republic', 78-79.

58 Kaplan, "'Dutch" religious tolerance', 8-12.

59 Kaplan, "'Dutch" religious tolerance', 13-15. Zie voor meer over de predikanten onder emigranten uit de Zuidelijke Nederlanden Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 109-117.

gespeeld. In het vraagstuk naar vrijheid en tolerantie spelen eveneens allerlei vooronderstellingen en definities mee van onze huidige tijd, waardoor het gevaar niet denkbeeldig is dat het thema tolerantie anachronistisch behandeld wordt. Daarom wordt in deze studie het vertrekpunt genomen in de narratief van waaruit Oomius te werk gaat.

Een punt van discussie in de historiografie gaat over de vraag hoe er over het *corpus christianum* werd gesproken en of in de ogen van de predikanten van de publieke kerk vaderland en kerk zouden samenvallen.⁶⁰ Bij calvinisten ontwikkelde zich een soort ‘volk-van-God-bewustzijn’ dat enerzijds uitgewerkt werd in verzoeken om de bevolking te disciplineren en anderzijds gebruikt werd als principe voor de buitenlandse politiek, bijvoorbeeld in de houding tegenover het katholieke Spanje.⁶¹ Dit ‘volk-van-God-bewustzijn’ bracht een ernst met zich mee, voor zowel kerk als staat, om de genade niet te verspelen. Beide stonden ze direct onder Gods gezag en gezamenlijk moesten ze optrekken om het christelijk niveau van de samenleving op peil te houden.⁶²

Het verschijnsel confessionalisering blijkt ook uit de buitenlandse politiek van de Republiek. De calvinistische belangen en de anti-Habsburgse belangen vielen bij tijden samen. De calvinistische belangen waren antikatholiek en met name het Oranjehuis had anti-Habsburgse belangen. De handelsbelangen botsten hier echter weer mee als het ging om de vraag of er handel moest worden gedreven met Spanje.⁶³

4 Probleemstelling en methode

Oomius roept in zijn bazuinen op tot het voeren van oorlog onder leiding van Willem III. Hij wil de inwoners van de Republiek opwekken tot en bemoedigen in de strijd voor vaderland, vrijheid en religie. Voor Oomius is de strijd van die dagen tegen de vijanden vooral een strijd voor het behoud van de gereformeerde religie. Voor hem is het oorlogsgeweld van zijn dagen een godsdienstoorlog. De oproep om onder Willem III voor het vaderland te vechten gaat gepaard met de aansporing tot bekering van zonde, een vrome levenswandel en de gereformeerde overtuiging. Oomius laat in zijn bazuinen het ideaal van een confessionele staat doorklinken. Voor Oomius gaat het ‘voor de *reghvveerdige* saecke, voor *Landt* en *Religie*’.⁶⁴ Hij uit zich in verbondstaal en schrijft troostende woorden: ‘Want *aller tijden ervae-rentheyt* leert, dat de Heere nogh ten laetsten die *volcken verstroyt*, die *lust hebben*

60 Bisschop, *Sions vorst en volk*, 138-139, 257-258, is van mening dat de predikanten met de aanduiding ‘Gods volk’ de Gereformeerde Kerk bedoelen; Groenhuis, *De predikanten*, 81-87, vindt dat er sprake is van een vorm van volksuitverkiezing. Over deze discussie Dunkelgrün, ‘Neerlands Israel’, 204-209.

61 Schilling, *Handbuch der Geschichte der Internationalen Beziehungen. Konfessionalisierung und Staatsinteressen 1559-1660*, 304.

62 Frijhoff en Spies, 1650, 360.

63 Schilling, *Handbuch der Geschichte der Internationalen Beziehungen. Konfessionalisierung und Staatsinteressen 1559-1660*, 303-304; Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegiedenis*, 170.

64 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, voorwoord.

*in oorlogen; insonderheyt tegen sijn Landt, Kercke, ende Volck.*⁶⁵ In diezelfde verbondstaal is Oomius ook kritisch op de inwoners van de Republiek: de Nederlanders hebben Gods wet verlaten en niet naar zijn stem geluisterd.⁶⁶ Na het Rampjaar ontwikkelde de situatie zich ten gunste van de Republiek. De wegen die Oomius wijst om de behaalde overwinning vast te houden, zijn religieus van aard, waardoor zijn ideaal op de samenleving naar voren komt. De gunstige ontwikkeling, zo schrijft Oomius, ‘heeft my een geestelicken moedt gegeven, en adem in-gestort, om een Triumph-Bazuyn te blaesen, en voorts de Middelen te ontwerpen, door welke wy, onder de zegen van dien Godt, die ons nu doet juychen, ende triumpheren, onse Victorien verder kunnen voortsetten, soo door lichaemelicke, als geestelicke wapenen.’⁶⁷

Het concept van de confessionele staat bevat zowel politieke als theologische aspecten. In deze studie worden Oomius’ politieke standpunten, zoals hij die in zijn bazuinen verwoordt, geanalyseerd. De centrale vraag is dan ook: welke met name theologische verklaringen zijn er voor Oomius’ politieke standpunten en hoe zijn deze standpunten te duiden? De hypothese is dat er een theologische verklaring is, aangezien Oomius onder andere in het zojuist aangehaalde citaat uit de *Troostbazuyn* de oorlog van 1672 als een religieuze oorlog duidt.

In deze studie wordt de definitie van politiek gevolgd zoals die in de veertiende editie van het *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* is gegeven: ‘betrekking hebbend op de regering, m.n. op de voering van het regeringsbeleid in gegeven omstandigheden, en op de organisatie van het staatkundig leven.’⁶⁸ Beide onderdelen van de definitie komen aan bod: concreet beleid en een visie op de organisatie van het staatkundig leven. Het tweede onderdeel concentreert zich rond de vraag naar de functie van een stadhouder en de rol van het Oranjehuis in de Republiek.

Oomius staat overtuigd aan de zijde van hen die een belangrijke rol voor het Oranjehuis voorstaan. Spelen hier op de achtergrond overtuigingen die tenderen in de richting van de monarchie? Ten tijde van de Opstand tegen Filips II voerde het anticentralistische element de boventoon.⁶⁹ De gewesten hadden zich verzet tegen de politiek van de Spaanse koning waarin vrijheden van adel en volk ondergeschikt werden gemaakt aan Spaans-Habsburgse dynastieke belangen. Zij verzetten zich tevens tegen de vervolging van protestanten. Na de verlating van Filips II zochten de Staten tevergeefs een andere vorst om de soevereiniteit aan op te dragen, waarop ze deze vervolgens zelf op zich namen.⁷⁰ In de zeventiende eeuw maakten de regenten, die de opvattingen over de ‘ware vrijheid’ aanhingen, zich sterk voor de

65 Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord.

66 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 52.

67 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 4.

68 Veertiende herziene uitgave uit 2005.

69 Schulte Nordholt, ‘Het tertium comparationis – De Nederlandse Revolutie tussen de Amerikaanse en de Franse in’, 53-66; Van Rooden, *Religieuze regimes*, 20; Van der Zwaag, *Omverkort of gekortwiekt?*, 158; Wessels, ‘De beste aller werelden?’, 36-72.

70 Van der Lem, *De Opstand in de Nederlanden 1568-1648*, 7-9, 124-135.

soevereiniteit van de afzonderlijke gewesten. Oomius daarentegen komt op voor een meer centrale benadering, om de eenheid in de Republiek te waarborgen. Had Oomius sympathie voor de centralistische trend elders in Europa en was hij een voorstander van de monarchie of gaat het hier om heel eigen opvattingen?

Omdat Oomius oproept om onder Willem III te strijden, wordt gekeken naar de politieke koers van de jonge stadhouder. Deze koers en wat hij daarvoor nodig had om die uit te voeren, heeft Willem aan het begin van zijn stadhouderschap kenbaar gemaakt. Willems koers wordt met Oomius' standpunten vergeleken om op een goede manier een analyse te kunnen maken. Vervolgens wordt gekeken naar zijn argumentatie voor die standpunten en naar de vooronderstellingen die daarin doorklinken. Zo kunnen theologische vooronderstellingen naar voren komen die onder politieke standpunten liggen. Kennis van de context moet helpen om de vooronderstellingen te kunnen plaatsen.⁷¹ In concrete oproepen komt een hele wereld aan gedachten mee. Zo wordt zichtbaar hoe principes in de concrete situatie van 1672-1674 werden toegepast. Het gaat in deze studie dan ook om de vraag hoe theorie en praktijk zich tot elkaar verhouden en niet zozeer om een theoretisch-politieke beschouwing.

Om Oomius en zijn bazuinen goed in hun context te beschrijven en te analyseren zullen deze zowel vanuit de theologie als vanuit de historische wetenschap benaderd worden. Een korte levensbeschrijving van Oomius moet hem in zijn context plaatsen als theoloog en predikant van de publieke kerk. De bazuinen worden als communicatiemiddel in het publieke debat benaderd en de discussie met betrekking tot de staatsvorm van de Republiek wordt beschreven vanuit de invalshoek van de eenheid van de Republiek.

In de analyse spelen de invalshoeken van de theologie en de geschiedwetenschap eveneens een rol. Oomius roept bijvoorbeeld op om voor het vaderland te strijden. Historische studies die betrekking hebben op de term 'vaderland' en breder op de argumenten en beelden die in het publieke debat gebruikt werden, worden gebruikt voor de analyse.⁷² Zo kunnen de bazuinen in het publieke debat geplaatst worden.

De confessionaliseringsthese wordt in deze studie als uitgangspunt genomen, omdat deze een kader biedt om Oomius en zijn ideaal van de Republiek in de netwerksamenleving van de zeventiende eeuw te plaatsen. Oomius profileert zich als predikant van de publieke kerk met een boodschap voor de inwoners van de Republiek. Daarbij verkondigt hij overduidelijk een politieke overtuiging, die zowel op con-

71 Van Enschoot en Karreman, 'Inleiding', 1-6. Op pag. 4 en 5 wordt onderscheid gemaakt tussen vijf analysemethodes: de functionele analyse, die de samenhang onderzoekt tussen inhoud en structuur enerzijds en de doelen en doelgroepen van de tekst anderzijds; de coherentieanalyse onderzoekt hoe samenhang ontstaat en hoe schrijvers die samenhang willen duidelijk maken aan hun lezers; de retorische analyse (wortels in de klassieke oudheid) onderzoekt het systeem van overtuigingsmiddelen die schrijver en ook sprekers inzetten; de argumentatieanalyse (deze bouwt voort op de retorica) onderzoekt hoe argumenten in een tekst samenhangen en of zij rationeel deugdelijk zijn; de genreanalyse kijkt of teksten voldoen aan bepaalde conventies en de veranderingen die zich daarin voordoen. Zie ook Verhoeven en Schellens, 'Argumentatieanalyse', 149-196; Van Eemeren ... [et al.], *Handboek argumentatietheorie*, 198-199.

72 Bijvoorbeeld Vroomen, *Taal van de Republiek* en Meijer Drees, De Bruin en Haitsma Mulier in hun bijdragen in de bundel *Vaderland* onder redactie van Van Sas.

creet beleid als op de organisatie van de Republiek betrekking heeft. Oomius geeft zijn standpunten extra theologisch gezag door zich als predikant te profileren en door het gebruik van allerlei Bijbelteksten. Hij maakt daarbij gebruik van de Statenvertaling en daarom worden Bijbelteksten in deze studie altijd uit de Statenvertaling geciteerd.

5 Bronnen en opbouw van het onderzoek

De vijf bazuinen van Oomius worden, voordat ze geanalyseerd worden, benaderd vanuit de discussiecultuur in de context van de confessionele staat in zeventiende-eeuwse Republiek. De beschrijving van de context richt zich op drie onderdelen. Allereerst, in het eerste hoofdstuk, richt die zich op de biografie van Oomius, het voor deze studie relevante netwerk van collega's waarin hij stond en zijn eigen gedachten met betrekking tot de confessionele staat vanuit zijn *Theologico-politica dissertatio* uit 1662 en *Schriftuerlijcke Prognosticatie* uit 1666. In het tweede hoofdstuk wordt de maatschappelijke discussie over de identiteit en de organisatie van de Republiek weergegeven. Hierbij worden enkele preken van collega's van Oomius gebruikt om de discussie ten tijde van het bewind van de 'ware vrijheid' te illustreren.⁷³ In het kader van dit hoofdstuk wordt Oomius' *Tractaetken van Gods voorzienigheid* uit 1664 besproken, omdat zijn gedachten over Gods voorzienigheid een rol spelen in zijn interpretatie van het verleden en daarmee doorklinken in zijn visie op de identiteit van de Republiek. In hoofdstuk drie wordt ingezoomd op het middel waarmee Oomius zich deelnemer van de discussiecultuur betoont, namelijk zijn bazuinen. Hier wordt allereerst onderzocht in hoeverre de bazuinen van Oomius deel uitmaakten van een bekend genre pamfletten. In verschillende catalogi is gezocht naar bazuinen die tussen 1586 en 1795 verschenen zijn. 1586 is het jaar waarmee de catalogus van Knuttel begint. De eerste bazuin wordt echter in 1617 gevonden. In 1795 vluchtte de Prins van Oranje naar Engeland en begon de Bataafse Republiek. Het resultaat is een lijst van 139 bazuinen, te vinden in de beide bijlagen van dit boek. Het vervolg van hoofdstuk drie gaat in op de historisch-politieke context van zijn bazuinen. Vanuit deze invalshoek wordt wederom licht geworpen op Oomius' netwerk. Deze drie hoofdstukken samen vormen de achtergrond van de analyse in de volgende hoofdstukken.

In de duiding van de bazuinen, de hoofdstukken vier tot en met zes, wordt ingegaan op standpunten die Oomius uitdraagt op het gebied van het politieke beleid. Het betalen van belastingen, gehoorzaamheid aan de overheid en andere plichten van de burger, alsmede de plichten van de overheid komen in het vierde hoofdstuk aan de orde. In het vijfde hoofdstuk wordt Oomius' oproep om oorlog te voeren onder de loep genomen. Deze oproep speelt een belangrijke rol in met name de

⁷³ De 'ware vrijheid' is het regentenbewind zonder stadhouder met een sterke nadruk op de soevereiniteit van de gewesten.

beide oorlogsbazuinen en de *Troostbazuin*. Omdat Oomius oproept om te strijden voor het vaderland wordt in hoofdstuk zes geanalyseerd hoe hij dit begrip gebruikt. In het laatste hoofdstuk van de analyse wordt stilgestaan bij de positie die Oomius Willem III en het Oranjehuis toebedeelt. Zijn oproep om te vechten houdt immers ook in dat er gestreden moet worden onder Willem III.

6 Relevantie

Frank van der Pol schrijft in *Gereformeerde Theologie vandaag* dat de kerkgeschiedenis een interdisciplinair karakter heeft. ‘De kerk bevindt zich in een maatschappelijk geheel met een veelheid aan sociale processen.’⁷⁴ De voorgangers van de kerk waren door middel van allerlei netwerken verbonden met de wereld waarin zij hun ambt uitoefenden. Deze studie wil licht werpen op het netwerk en de processen waarin Simon Oomius en de Gereformeerde Kerk van de zeventiende eeuw stonden. In dit onderzoek komen inzichten vanuit de theologie en de geschiedwetenschap bij elkaar. Vanuit deze interdisciplinaire aanpak wordt een bijdrage geleverd aan het onderzoek naar confessionalisering en orangisme in de zeventiende eeuw. Dit onderzoek verschaft inzicht in de verhouding van de theologische idealen van de confessionele staat tot de werkelijkheid waarin die idealen uitgedragen werden. Vroomheid en orthodoxie worden in een concrete context verwoord en toegepast op de identiteit van de Republiek, de positie van het Oranjehuis en op internationale verhoudingen.

Mede vanuit deze interdisciplinaire aanpak wordt het verschil tussen idealen met betrekking tot een christelijke samenleving en de werkelijkheid zichtbaar. De kerk loopt al eeuwen tegen dit verschil aan. Deze studie kan zo een bijdrage leveren aan het reflecteren op dit verschil en het vinden van een manier om daarmee om te gaan. Er zijn weliswaar vele verschillen te benoemen tussen de zeventiende eeuw en de onze, maar aan de plaats van de kerk is wezenlijk niets veranderd: zij bevindt zich hier op aarde, in een samenleving, met wie zij en haar leden op vele manieren verbonden is en voor wie zij een boodschap heeft.

74 Van der Pol, ‘Kerkgeschiedenis’, 80. Zie ook Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, 7.

Deel A

HISTORISCHE CONTEXT

I Simon Oomius en de confessionele staat

I Simon Oomius – een korte biografische schets tot 1678

Het leven van Simon Oomius is al uitvoerig belicht door Frank van der Pol, Greg Schuringa en Fred van Lieburg. Daarom wordt hieronder, op basis van hun werk, volstaan met alleen de weergave van biografische aspecten die voor deze studie van belang zijn. Dit betreft hoofdzakelijk de periode die voorafgaat aan zijn vertrek naar Kampen.

In zijn zwanenzang schrijft Oomius dat hij op 1 maart 1630 is geboren te Heenvliet.¹ Hij was de zoon van Cornelis Simonsen Ooms, geboren in Turnhout, waar deze familie nog in de tijd van Oomius deel uitmaakte van de regering. Ook in Antwerpen en andere Zuid-Nederlandse steden hoorden zij bij de voornaamsten.² Cornelis Ooms heeft echter het meest van zijn bezit moeten opgeven, omdat God hem naar eigen zeggen geroepen had ‘uit de Egyptische duisternis van het verderfelijke pausdom, tot het wonderbaar licht van het Evangelie.’ Cornelis’ broer is, nadat hij voor het evangelische geloof was uitgekomen, vermoord ‘door hen, die daartoe waren opgehitst van de Papen’. Oomius geeft aan dat door het lezen van de Bijbel de ogen van zijn vader zijn geopend ‘in de ware leer tegen het pausdom’ en hierin werd hij bevestigd door *Byenkorf der Roomse kerk* van Filips van Marnix van Sint Aldegonde, een antikatholiek geschrift uit 1569.³ Over zowel zijn vader als zijn moeder, Elisabeth Jans, die samen 21 kinderen gekregen hebben en van wie Simon de jongste was, is Oomius vol lof. Beiden zijn volgens hem ‘in goede ouderdom’ gestorven.⁴

Simon Oomius was dus een zoon van een vluchteling. Zijn vader heeft een duidelijke keuze gemaakt en mede op aandrang van anderen is Cornelis theologie gaan studeren en uiteindelijk toegelaten tot ‘de predikdienst’. Hij was een zogenaamde ‘Duitse klerk’.⁵ De predikanten van Delft, waar Cornelis schoolmeester was, heb-

1 Oomius schreef zijn zwanenzang een paar maanden voor zijn sterven. De zwanenzang is bij zijn *Cierlijke kroon en krans des grijsen en goeden ouderdoms* uit 1707 ingevoegd. Ik maak gebruik van de uitgave van de zwanenzang die Van Gent in 1977 heeft bezorgd.

2 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 42.

3 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 42.

4 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 43-44.

5 Een ‘Duitse klerk’ is een predikant zonder academische theologische opleiding. Opvallend is dat er veel schoolmeesters tot het predikantschap zijn toegelaten, vgl. Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 65-66. Zie over Cornelis Ooms Van Lieburg, ‘Inspiratie, transpiratie, frustratie’, 369-370.

ben hem nog aanbevolen, toen er, bij gebrek aan vacatures of omdat andere kandidaten hem voor waren, geen beroepen kwamen.⁶ In mei 1620 werd Cornelis predikant te Heenvliet, waar hij tot aan zijn emeritaat op 10 april 1646 werkte. Hij overleed op 8 mei 1653 te Leiden.⁷

In 1627 werd Johan Polyander van den Kerckhove Heer van Heenvliet. Hij stond in nauw contact met de stadhouder. Volgens Van Nierop was hij zelfs een gunsteling van Frederik Hendrik en kreeg hij belangrijke ambten van de prins, die voordien alleen voor de adel waren bestemd, en werkte hij als diplomaat.⁸ Zijn tweede huwelijk was met Catharina Wotton Lady Stanhope, een dame van hoge Engelse adel. Zij was gouvernante van prinses Mary Stuart, dochter van koning Karel I van Engeland die in 1641 met prins Willem II trouwde. Frederik Hendrik belastte 'Heenvliet', zoals Polyander wel genoemd werd, met Engelse zaken en was daardoor regelmatig op de Engelse ambassade te vinden. Hij speelde een belangrijke rol in de onderhandelingen voor het huwelijk van Willem II. Na de dood van Willem II had Heenvliet een belangrijke rol aan het hof van Mary, zelfs zo belangrijk dat hij zich kon bemoeien met de voogdij over Willem III.⁹ Zijn zoon Karel Hendrik werd kamerheer van de jonge prins Willem III, hij werd echter na de Buataffaire in 1666 weer uit de hofhouding verwijderd.¹⁰

Zou het van invloed zijn geweest op Simon Oomius dat zijn vader predikant was in de gemeente waar deze invloedrijke orangist heer was? Heenvliet ontving bij zich thuis leden van het Oranjehuis en het Engelse koningshuis en tevens allerlei leden van de regering van de Republiek.¹¹ Als Heer van Heenvliet, had Polyander het collatierecht, dat wil zeggen dat hij het recht had om de predikant aldaar te benoemen. De verplichting die het collatierecht formeel met zich meebracht, is dat niet alleen financiën voor het inkomen van de predikant maar ook financiële middelen voor studiebeurzen ter beschikking moesten worden gesteld. De overheid kon grote invloed uitoefenen vanwege het veto dat zij had met betrekking tot het uibringen van een beroep op predikanten en omdat de kerk financieel afhankelijk van haar was.¹² Simon Oomius was de jongste van 21 kinderen en heeft een theologische studie kunnen volgen. Wellicht hij gebruik kunnen maken van een studiebeurs.

In 1647 ging Oomius filosofie studeren in Leiden bij Adam Stuart en Adrianus Heereboord en theologie bij Jacobus Trigland, Friedrich Spanheim en Constantinus l'Empereur. Hij werd echter gelokt door de 'wereldfaam van de Utrechtse professoren' en vertrok naar Utrecht om in de filosofie onderwezen te worden door Paulus Voetius en in de theologie door Gijsbert Voetius, Carolus Dematius en Johannes Hoornbeek.¹³

6 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 43.

7 Van Lieburg, *Repertorium* 1, 183.

8 Van Nierop, *The Nobility of Holland*, 15; 't Hart, *Historische beschrijving*, 208.

9 't Hart, *Historische beschrijving*, 209-214.

10 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 48, 58.

11 't Hart, *Historische beschrijving*, 212.

12 Van Nierop, *The Nobility of Holland*, 104, 119-120; Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 27, 154.

13 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 45-46.

Oomius is er niet bepaald afkerig van om over zichzelf in positieve bewoordingen te schrijven, zeker als hij dat kan onderbouwen met woorden van anderen. Zo schrijft hij over zijn tijd als proponent waarin hij een beroep van de gemeente te Oostzaan aan zich voorbij zag gaan:

De genegenheid en ijver die ze voor mij hadden, is niet uit te drukken, doch er waren er onder de magistraat, die wel mijn bekwaamheid erkenden, maar toch meer gevoelden voor de vrome en uitnemende geleerde Christianus Dengbertius, in mijn dagen de roem van de Leidse studenten.¹⁴

De Utrechtse hoogleraren Voetius en Hoornbeeck hebben in een brief aan de kerkenraad van Oostzaan de loftrompet gestoken over Oomius' uitnemende kwaliteiten, maar dit kon wel eens averechts gewerkt hebben.¹⁵ De uitkomst is in ieder geval dat iemand anders het beroep heeft gekregen.¹⁶

In december 1653 ontving Oomius een beroep uit Purmerland, dat viel onder de Heerlijkheid Purmerland en Ilpendam.¹⁷ Toen Oomius in 1653 daar werd beroepen was Maria Overlander (1603-1678) Vrouwe van deze Heerlijkheid. Zij was getrouwd met Frans Banning Cocq (1605-1655), die enkele publieke functies in de stad Amsterdam heeft bekleed, onder andere die van burgemeester van 1650-1652 en van 1653-1654. Dit echtpaar behoorde tot de Amsterdamse regentenkringen en was verwant aan de regentenfamilie De Graeff, doordat de zus van Maria Overlander met Cornelis de Graeff was getrouwd.¹⁸ Frans Banning Cocq geniet vandaag vooral bekendheid, omdat hij op Rembrandts *Nachtwacht* staat als kapitein van de schutterij. Maria Overlander bleef tot aan haar dood in 1678 Vrouwe van Purmerland en Ilpendam.

Over zijn werkzaamheden in Purmerland schrijft Oomius:

Dit werk nam ik met een bijzondere zorg gedurende meer dan 23 jaar waar. Door des Heere zegen, die ik daarin erken en roem, heb ik die gemeente zien groeien tot een groot aantal ijverige en Godvruchtige lidmaten, die de kerk zelfs door de week vulden met mensen uit omliggende plaatsen, vooral uit Oostzaan, om, als wind en weer gunstig waren, mijn onderwijs tot hun stichting te beluisteren.¹⁹

Mede door zijn werk konden de diakenen hun ambt zó uitoefenen, dat ze de armen konden onderhouden en toch geld overhielden. Enige teleurstelling klinkt door als Oomius schrijft dat 'diverse aanzienlijke gemeenten' belangstelling voor hem hebben getoond, maar dat daar nooit een beroep uit voortkwam, omdat een ander hem steeds voor was. 'Maar het verging mij als die zieke man uit het Evangelie, die aan

14 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 46.

15 Van Lieburg, 'Inspiratie, transpiratie, frustratie', 378.

16 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 46-47.

17 Zie voor de geschiedenis van de Heerlijkheid Purmerland en Ilpendam Moelker, *De Heerlijkheid Purmerland en Ilpendam* en *De kerkelijke geschiedenis van de Heerlijkheid Purmerland en Ilpendam*.

18 Moelker, *De Heerlijkheid Purmerland en Ilpendam*, 130-141.

19 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 51.

Jezus klaagde, dat er niemand was om hem in het badwater te werpen, als het be-roerd werd.²⁰

In 1674 is Oomius enkele maanden als veldprediker buiten Holland werkzaam geweest in het leger van Willem III.²¹ In deze jaren waren er veel veldpredikers nodig in verband met de oorlog tegen Frankrijk. Er was behoefte aan ervaren predikanten in de functie van veldprediker. Toch werden vooral kandidaten benoemd: hun aantal was in deze jaren groot, de traktementen relatief laag en tijdens hun dienst als veldprediker zou er geen gemeente zonder predikant achterblijven. De Raad van State deed de benoemingen voor veldprediker in overleg met de synodes.²² Oomius zelf is negatief over de moraal onder de soldaten. Hij wijst op de noodzaak van discipline en vroomheid en op de goede en oude gewoonte dat er ‘begaeftde ende godsalige Kerckelicke persoonen’ met de legers meetrokken om de soldaten te onderwijzen en voor te gaan in een vroom leven.²³ Wat betreft zijn opvattingen over disciplineren van soldaten is Oomius zeker een persoon geweest die geschikt was voor de functie van veldprediker. Maar daar blijft tegenover staan dat de traktementen laag waren en dat het een moeilijke en waarschijnlijk ook geen begeerde betrekking was.²⁴ In mei 1674 werd er op verzoek van de Synode van Noord-Holland in de classis Edam een predikant aangewezen die als veldprediker zou kunnen dienen. Oomius werd door de classis gekozen.²⁵ Wellicht kwam het de kerk van Purmerland wel goed uit dat haar predikant even voor rekening van een ander kwam, omdat haar financiële situatie zeer moeilijk was.²⁶ Oomius zelf noemt het ‘een milde tegenspoed’ waardoor hij verhinderd was zijn dienst waar te nemen.²⁷

Een opmerking in het voorwoord van de oorlogsbazuin uit 1672 doet vermoeden dat Oomius al vóór 1674 een rol heeft vervuld in het leger. Oomius zegt met zijn oorlogsbazuin de boeren en burgers aan te moedigen ‘om nu onder sijne *Banieren* te *staen* ende te *strijden* tegen haere vyanden, niet minder dan brave *Soldaeten* door den *slagh* van *Trommelen*, ende het *geklanck* der *Bazuynen*, onder welke oock ick een geruymen tijdt ben op-gevoedt.’²⁸ In de regel moeten predikanten zich niet met de strijd bemoeien, omdat zij door Christus als geestelijke soldaten zijn aangenomen ‘tot sijnen krijgh, in welke sy toghen en waghten genoegh hebben waer te nemen.’ Slechts in hoogste nood moeten zij niet alleen anderen aanmoedigen tot de strijd, ‘Maer oock den degen in de vuyst, ende het musquet op de schou-

20 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 51. Oomius verwijst hier naar Johannes 5,1-13. Zieke mensen lagen in het badhuis Betzata te wachten tot een engel het water aanraakte. Wie dan als eerste in het water was, werd genezen.

21 Van Lieburg, ‘Inspiratie, transpiratie, frustratie’, 379. In tegenstelling tot Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 49-50, die stelt dat Oomius van 1674-1677 als veldprediker werkzaam was.

22 Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 87-88.

23 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 63, 70-71.

24 Van Lieburg, *Profeten en hun vaderland*, 87-88; Van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen*, 14-16.

25 Van Lieburg, ‘Inspiratie, transpiratie, frustratie’, 379.

26 Moelker, *De kerkelijke geschiedenis van de Heerlijkheid Purmerland en Ilpendam*, 101-104.

27 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 49-50.

28 Oomius, *Oorlogsbazuyn 1672*, voorwoord.

der nemen, om den vyandt te helpen, met andere, te verdrijven.’ De Levieten in het Oude Testament moesten ook op deze manier de wapens ter hand nemen.²⁹

Op 3 december 1677 kreeg Oomius een beroep van de kerk te Kampen. Hij zegt zijn beroep te danken aan zijn goede naam en zijn geschriften, want hij was nog nooit in Kampen geweest en kende daar niemand.³⁰ Van Gelderen suggereert dat Oomius dit beroep aan Willem III te danken had.³¹ Dit zou niet verwonderlijk zijn, omdat de prins in 1675 een geheel nieuw stadsbestuur aanstelde en benoemingen van de magistraat zijn goedkeuring moesten hebben.³² Bovendien bouwde Willem III aan een goed netwerk, waardoor hij ook buiten Holland zijn invloed uit kon oefenen.³³ Dit zijn echter speculaties die meer of minder waarschijnlijk geacht kunnen worden. Uit navraag bij het Koninklijk Huis Archief, waar zich het archief van Willem III bevindt, blijkt dat er geen correspondentie bekend is tussen de prins en Oomius en dat Oomius ook niet voorkomt in de financiële stukken die zich in dit archief bevinden. Oomius schrijft zelf over het beroep uit Kampen: ‘Dit beroep is dadelijk op diezelfde dag gunstig ontvangen door de Ed. Hoogachtbare Magistraat.’³⁴ Tot aan zijn dood op 25 november 1706 is Oomius predikant in Kampen geweest.

Oomius schrijft dat hij al jong begonnen is met het schrijven van boeken. Hij heeft heel wat titels op zijn naam staan. Schuringa vermeldt 41 titels, die hij onderverdeelt in vijf categorieën, te weten werken over *praxis pietatis*, gelegenheidsgeschriften, polemische geschriften, dogmatische geschriften en programmatische geschriften. De bazuinen vallen in de categorie gelegenheidsgeschriften.³⁵

Oomius is er open over dat niet iedereen waardering voor zijn werk heeft kunnen opbrengen. Het lijkt erop, zo schrijft hij, ‘dat ik mij tot een mikpunt van naijver en afgunst en tot een onderwerp van bestraffing gemaakt heb voor degenen, die alleen anderen weten te oordelen en het zichzelf niet kunnen.’ Hij beroemt zich erop dat hij nooit iets heeft uitgegeven ‘waardoor land of kerk in beroering gebracht werd.’³⁶ Wat opvalt is dat Oomius in ieder geval in de tijd voor zijn bazuinen zich weinig expliciet over het Oranjehuis heeft uitgelaten, wellicht om de Vrijvrouwe van Purmerland en Ilpendam, Maria Overlander, de weduwe van Frans Banning Cocq, niet te provoceren. Zij was door familiebanden verbonden met de Amsterdamse regentenfamilie De Graeff.

Het lijkt erop dat Oomius enige bekendheid heeft opgebouwd door middel van zijn boeken. In ieder geval hebben mensen een mening over hem gehad in de twis-

29 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 17. Oomius verwijst in verband met de Levieten die de wapens ter hand namen naar 2 Kronieken 23,7-8.

30 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 52.

31 Van Gelderen, ‘Maer het is hier te Campen’, 165.

32 Grooten, ‘Soe lopt dat volc thuis eten’, 105-106.

33 Mörke, ‘William III’s Stadholderly Court in the Dutch Republic’.

34 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 52.

35 Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 39-48.

36 Van Gent, ‘De zwanenzang van Simon Oomius’, 50.

ten tussen Voetianen en Coccejanen. Aan het eind van zijn leven kijkt Oomius ook hierop terug:

Toen men allerlei partijen in de kerk ging vormen, heeft men ook van mij van alles weten te vertellen; en de gezegende namen van mijn hier al genoemde leermeester hebben mij daar verdacht gemaakt, hoewel ik kan betuigen met Erasmus: 'Nooit heb ik verdeeldheden veroorzaakt, noch ben ik die van anderen gevolgd, of heb die met bepaalde geschriften voedsel gegeven.' De werken van de grote Coccejus bestudeerde ik tienmaal meer dan zij, die zich mooi voordoen om ook geleerd te schijnen, door zich naar hem te noemen. Maar wie kan voor boze tongen en bittere nijd bestaan?³⁷

Als je zo veel schrijft, hebben mensen altijd wel een mening over je. Het is daarom niet verwonderlijk dat er ook kritiek op Oomius is geweest.

Niet onterecht geeft Van Lieburg zijn opstel over Oomius de titel 'Inspiratie, transpiratie, frustratie' mee. In Oomius' zwanenzang proef je de teleurstelling over het wachten op een beroep en het niet krijgen van het beroep van Oostzaan. In de vele titels die van zijn hand verschenen, wordt ambitie geproefd. Des te meer valt op dat hij in zijn zwanenzang zijn promotie verzwijgt.³⁸ Oomius zet zichzelf neer als een predikant die steeds drie dingen heeft nagestreefd: vroomheid, vrede en ijver.³⁹ Een man met een sterk roepingsbesef om – in zijn eigen woorden – 'Jezus' kerk met mijn pen nog meer te dienen'.⁴⁰

2 Oomius' netwerk

Vanuit de geschriften van Oomius is ook het een en ander te vertellen over het netwerk waarin Oomius stond. In het kader van deze studie worden enkele relaties met collega's voor het voetlicht gebracht. In de eerste plaats is dat zijn vriendschap met Simon Simonides (1629-1675).⁴¹ Van 1664 tot aan zijn overlijden in 1675 was Simonides predikant in Den Haag. Een teken van de verbondenheid tussen deze twee naamgenoten is het feit dat Simonides een lofdicht ter aanprijzing heeft geschreven in Oomius' *Schriftuerlijcke Prognosticatie* uit 1666.

Naar aanleiding van de mislukte aanslag op Johan de Witt in juni 1672 schreef Simonides het pamflet *De worstelinge Jakobs*. Dit is waarschijnlijk het meest herdrukte pamflet van de zeventiende eeuw.⁴² De hoofdpersoon is Jacob van der Graaf, een van de aanslagplegers en tevens de enige die is gearresteerd. Hij werd ter dood

37 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 51-52.

38 Van Lieburg, 'Inspiratie, transpiratie, frustratie', 376-378.

39 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 48, 61.

40 Van Gent, 'De zwanenzang van Simon Oomius', 51.

41 Postema, *Simonides*, 128; Exalto in inleiding op facsimile-uitgave van Oomius' *Dissertatie van de onderwijsingen in de Practycke der Godgeleerdheid*.

42 Reinders, *Gedrukte chaos*, 71. Postema ontkent echter dat *De Worstelinge Jakobs* door Simonides geschreven is en wijst diens Haagse collega Thaddeüs de Lantman aan als de auteur, Postema, *Simonides*, 155. Ik volg de Short Title Catalogue, waarin Simonides als auteur wordt genoemd.

veroordeeld. Simonides zet hem neer als een heilige.⁴³ Dit geschrift heeft mede bijgedragen aan de sfeer waarin de moord op de gebroeders De Witt in augustus 1672 heeft plaatsgevonden.⁴⁴ Simonides zou volgens de overlevering op 20 augustus, de dag van de moord, in de herberg van Beuckelaer zijn geweest. De dag daarna, op een zondag, heeft hij in de preek de moordpartij een straf van God genoemd.⁴⁵ Postema komt in zijn studie over het leven van Simonides eveneens tot de conclusie dat Simonides zeker een rol heeft gespeeld ‘in de hele kwestie rond het einde van Johan de Witt’, alleen is niet met zekerheid te zeggen hoe groot die is geweest.⁴⁶

Postema is echter van mening dat Simonides tot de gematigde aanhangers van het Oranjehuis hoorde. Hij acht het logisch dat Simonides zich in de jaren voor 1672 niet over Willem III heeft uitgelaten, gelet op de politieke verhoudingen van dat moment.⁴⁷ Toch maakt Uit den Bogaard melding van het feit dat Simonides in 1665 door Johan de Witt werd uitgenodigd naar aanleiding van een preek waarin hij geklaagd had over ondankbaarheid jegens het huis van Oranje.⁴⁸ In die jaren ging dat over de positie van Willem III, omdat het verwijt van ondankbaarheid in de discussie als argument werd gebruik voor de verheffing van de prins tot stadhouder. Postema concludeert echter ook, zoals zojuist vermeld, dat Simonides een zekere rol heeft gespeeld in ‘de kwestie rond het eind van Johan de Witt’. Bovendien vermeldt hij een jaarlijkse donatie die Simonides van Willem III heeft gekregen.⁴⁹ Simonides lijkt een heel overtuigde Oranjeaanhanger.

De naam van Jacobus Borstius (1612-1680) moet hier eveneens genoemd worden. Hij schreef in Oomius’ *Des Heeren verderfelicke pijl, ofte twee boeken van den pest* uit 1664 een gedicht ter aanprijzing van dit geschrift, dat Oomius mede aan Borstius opdraagt. Daarnaast leverde Borstius, evenals Simonides, een lofdicht voor Oomius’ *Schriftuerlijcke Prognosticatie* uit 1666. In dit gedicht presenteert hij Oomius als wachter, profeet, voor het volk, met een duidelijke verwijzing naar Jesaja 6,9.⁵⁰

De Wachter is getrouw, die uyt-
blaest sonder schroomen,
En ’t volck ter wapen roept, wan-
neer hy ’t sweert siet komen.

Getrouw is Oomius, die ons

43 Simonides, *De Worsteling Jakob*.

44 Van dit geschrift werden negenduizend exemplaren verkocht binnen enkele dagen en alleen al in 1672 verschenen dertien edities, Prud’homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 73-74; Reinders, *Gedrukte chaos*, 70-73.

45 Postema, *Simonides*, 156; Prud’homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 118-121.

46 Postema, *Simonides*, 150-151.

47 Postema, *Simonides*, 164-167.

48 Uit den Bogaard, *De gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk*, 220-221; Postema, *Simonides*, 161.

49 Postema, *Simonides*, 163-164.

50 Jesaja 6,9: ‘Toen zei Hij: Ga heen, en zeg tot dit volk: Horende hoort, maar verstaat niet; en ziende ziet, maar merkt niet op.’

de plagen toont,
 En wel de oorsaek sy, dat God ons niet
 verschoont;
 Hy Wijst het middel aen, hoe dat men wert
 Ontslaegen.
 Van all dit deerlijk quaedt daer over wy dus
 Klagen:
 Maer doch wat baet de Pen, en mondt van
 dese man?
 Dewijl het meeste Volck noch sien noch
 Hooren kan?⁵¹

Borstius was vanaf 1654 predikant in Rotterdam, daarvoor stond hij onder andere in Dordrecht. Hij was een vriend van Simonides.⁵² Het lijkt erop dat Borstius en de Haagse collega van Simonides, Thaddeüs de Landman (over wie later meer), een reputatie hadden als onruststokers. Borstius en De Landman worden in een adem genoemd in het anoniem verschenen pamflet *Verhael Van 't Voornaemste, 't gene desen Staet 't seder eenige Iaren is overgekomen*. In dit korte historische overzicht uit 1672, dat begint met de Vrede van Munster, laat de schrijver zich zeer kritisch uit over predikanten die vanaf de preekstoel de vrede bekritisieren. Hij schrijft over predikanten die 'in plaetse van de Trompet des vredes te blazen, de Predickstoelen deden roocken ende daveren door haer ongestuymig roepen, gelijk onder deselve altijd Mannen gevonden werden, die haere driften ende hevigheden niet wel meester kunnen zijn' en die verkondigen dat God de vrede niet wil en dat de uitroeiing van de paapse misstanden door moet gaan.⁵³ De schrijver prijst in het algemeen de predikanten omdat zij zich in een moeilijke tijd van het Rampjaar trouw aan hun taak hebben gewijd en de gemeenten hebben opgeroepen zich aan de overheid te onderwerpen. De schrijver noemt echter twee predikanten als uitzondering, De Landman in Den Haag en Borstius in Rotterdam. Zij hebben de gemeente door hun preken opgestookt tegen de regenten. Borstius, zo staat er in het pamflet, heeft zich in Dordrecht ook al op dezelfde manier opgesteld. Over Borstius lezen we in dit pamflet ook dat hij een 'onbeschoften Prediker in superlativo gradu' zou zijn.⁵⁴ Verder heeft Borstius na de benoeming van Willem III tot stadhouder van Holland een pamflet geschreven, *Verscheyde Consideratien*, dat wel is aangemerkt als een van de oorzaken van de oproeren in Holland en Zeeland.⁵⁵

Een andere collega van Oomius, Franciscus Ridderus (1620-1683), van 1656-1683 predikant te Rotterdam, schreef eveneens een gedicht in Oomius' *Des Heeren verderflicke pijl*. Ridderus was eveneens bevriend met Simon Simonides en Jacobus Borstius.⁵⁶ Ridderus had zich eveneens in een preek halverwege de jaren 1660 positief uitgelaten over het Oranjehuis en zich kritisch opgesteld tegenover de rege-

51 Borstius in Oomius, *Schriftuerlijcke Prognosticatie*.

52 Postema, *Simonides*, 128.

53 *Verhael Van 't Voornaemste, 't gene desen Staet 't seder eenige Iaren is overgekomen*, 4.

54 *Verhael Van 't Voornaemste, 't gene desen Staet 't seder eenige Iaren is overgekomen*, 17.

55 Reinders, *Gedrukte chaos*, 111.

56 Schaap, *Franciscus Ridderus*, 12; Postema, 'Franciscus Ridderus'.

ringsvorm van dat moment.⁵⁷

De collega's met wie Oomius zich associeerde in zijn publicaties waren oranjegezind en hadden hun politieke voorkeur niet onder stoelen of banken gestoken. Ze hadden de kansel gebruikt om hun mening over de politiek kenbaar te maken.

3 *Theologico-politica dissertatio* (1662) en *Schriftuerlijcke Prognosticatie* (1666)

De *Theologico-politica dissertatio* (in het vervolg *Theologico-politica*) uit 1662 handelt over over wat in de confessionele staat wel en niet toelaatbaar is.⁵⁸ Het gaat over de grenzen van vrijheid of tolerantie, zoals Oomius die in de jaren 1660 voor zich ziet. De gereformeerde religie was, voor Oomius, een belangrijk element in en voor de samenleving. Dit vloeit voort uit de nadruk die hij legt op de *praxis pietatis*, die uitmondde in een theocratisch ideaal. Naast de *praxis pietatis* was eveneens een totaal visie op de werkelijkheid van invloed. De totaal visie was in lijn met Calvijn. Hij betrok kerk en overheid op een andere manier op elkaar dan voorheen gebeurde. Hij bracht ze niet samen onder het dak van de kerk, maar plaatste beide direct onder Gods regering, onder het gezag van het Woord van God. De een overheerst de ander niet, God regeert in deze wereld door middel van een burgerlijke overheid en de kerk⁵⁹ en beide hebben hun eigen terrein waartoe ze zich ook moeten beperken. Zo werd het middeleeuwse ideaal van één kerk en één samenleving, het *corpus christianum*, opnieuw onder woorden gebracht.⁶⁰ In de verhouding tussen kerk en overheid was de kerk de vragende partij. Dit feit geeft al aan dat een theocratie geen werkelijkheid was, maar slechts een onbereikbaar ideaal.⁶¹

Het ideaal van een gereformeerde staat wordt door Oomius in zijn *Theologico-politica* verwoord. Hij schreef dit geschrift onder zijn pseudoniem Simon van Heenvliedt en daarin galmt de *Vrymoedige aenspraeck aen syn hoogheyt* uit 1650 van de Middelburgse predikant Maximiliaan Teellinck (1605-1653) nog na. In de *Vrymoedige aenspraeck* formuleert Teellinck zeven uitgangspunten (maximen) voor politiek handelen voor stadhouder Willem II. Teellincks geschrift is zeer invloedrijk geworden.⁶² De maximen zijn: 1) staan in de vrijheid die God gegeven heeft en niet meer in dienstbaarheid vervallen; 2) de Spanjaarden wantrouwen, omdat ze niet te vertrouwen zijn; 3) de Unie van Utrecht handhaven; 4) een goed leger op de been houden; 5) dankbaarheid jegens het Oranjehuis; 6) de koophandel beschermen en stimuleren, met name de West-Indische Compagnie om Brazilië uit handen van de Portugezen te bevrijden en de Indianen tot het licht van het evangelie te brengen en 7) de grond van alle genoemde punten is de gereformeerde reli-

57 Uit den Bogaard, *De gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk*, 219.

58 Zie Koo, 'You can have faith but you cannot assemble'.

59 Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 62, 65-71, 74, 92-94.

60 Oomius, *Vrede-baswyn*, 168.

61 Bisschop, *Sions vorst en volk*, 29-31; Van Deursen, 'De dominee', 132, 134.

62 Brienen, 'Maximiliaan Teellinck'; Groenhuis, *De predikanten*, 89-92.

gie, die moet boven alles bewaard worden en alles wat daarmee in strijd is, moet geveerd worden met name de afgoderij van het pausdom.⁶³

In de *Theologico-politica* geeft Oomius antwoord op de concrete vraag van een vriend of de ‘pauzegezinden’ toegestaan mag worden ‘d’openbare exercitien van hare Religie, in enighe openbare Kercken, of Capellen van enighe Steden, of ten minsten in enige privato-publijcke plaetsen.’⁶⁴ Oomius’ antwoord is ‘nee’. Voor dit ‘nee’ voert hij theologische en politieke redenen aan. De theologische onderbouwing van zijn antwoord is kort, de politieke daarentegen zeer uitvoerig. Theologisch gezien gaat het hier om valse leringen en om afgoderij, die zelfs de heidenen overtreft. Zo staat het ook in de *Heidelbergse Catechismus*. De pauzegezinden vrijheid geven om hun erediensten te houden, is het verachten van de genade die God de Republiek betoond heeft, toen Hij haar verlostte van de tirannie van de koning van Spanje en van de ‘Roomsche Hoere’.⁶⁵ De overeenkomst met het eerste uitgangspunt dat Teellinck formuleert, is duidelijk: ‘Dat wy staen inde Vryheydt, met welck ons Godt na Ziel en Lichaem, vry gemaect heeft, en neerstelijck waken, dat wy met het Jock der dienstbaerheydt, niet wederom bevangen worden’.⁶⁶ Met het juk der dienstbaarheid bedoelt Teellinck de rooms-katholieke leer, die onder de Spaanse overheersing werd opgelegd.⁶⁷ Vrijheid is vrij zijn van de rooms-katholieke leer. Bovendien zou vrijheid van eredienst voor de rooms-katholieken ingaan tegen de profetie dat de regenten voedsterheren van de christelijke kerk zouden zijn.⁶⁸ Oomius verwijst hier naar Jesaja 49,23: ‘en koningen zullen uwe voedsterheren zijn, hun vorstinnen uw zoogvrouwen [...]’. Hier zou de zorgplicht van de overheid ten behoeve van de kerk worden verwoord. Calvijn verklaart bijvoorbeeld bij deze tekst dat koningen en machthebbers

alles zullen laten aanrukken, wat voor de voeding en opvoeding van het kroost der Kerk nodig zal zijn. Want, hoewel ze eertijds Christus uit hun rijksgedebied hebben verdreven – in het vervolg zullen ze Hem als de allerhoogste Koning erkennen, eren, gehoorzamen en vereren.⁶⁹

Dit is in vervulling gegaan toen het evangelie de wereld is doorgedaan. Toen hebben koningen hun rijkdom gebruikt om de kerk op te bouwen: ‘En op deze manier traden ze als het ware op als haar “patronen” of “beschermheren”.’⁷⁰ Calvijn maakt dit prescriptief en stelt dat van vorsten niet alleen openbare geloofsbelijdenis wordt gevraagd, maar tevens dat zij aangesteld zijn om de kerk te beschermen en Gods eer te bevorderen. Het is een erepositie om deze opvoedende taak van het bescher-

63 Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 12-14.

64 Van Heenvliedt (= Simon Oomius), *Theologico-politica dissertatio*.

65 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 9,14.

66 Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 12; Teellinck verwijst naar Galaten 5,1: ‘Staat dan in de vrijheid, met welke ons Christus vrijgemaakt heeft, en wordt niet wederom met het juk der dienstbaarheid bevangen.’

67 Graafland, ‘Willem Teellinck en zijn “Politieke christen”’, 18-19.

68 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 17; Van der Pol, *De vliegende bij op zoek naar honing*, 100-101.

69 Calvijn, *Jesaja, deel 4*, 62.

70 Calvijn, *Jesaja, deel 4*, 62.

men en verzorgen van de kerk te hebben. Hij zegt hierover: ‘Het gaat hier over de bevordering van het rijk van Christus en het zuiver bewaren van de leer (des Evangelies); over het wegnemen van struikelblokken (ergernissen) en over het reinigen van al het vuil, dat de godsdienst bederft en Gods Majesteit verdonkert.’⁷¹ Ook in de kanttekeningen bij de Statenvertaling wordt de exegese gegeven dat ‘de koningen niet alleen zich tot de gemeente van Christus zullen voegen, maar zij zullen ook hun macht en autoriteit gebruiken tot aanwas en bescherming derselve.’ Deze uitleg is invloedrijk geweest voor hoe er werd aangekeken tegen de verhouding kerk en overheid. Een van de kritiekpunten die bijvoorbeeld Philipp Jakob Spener (1635-1705) aan het begin van het piëtisme uit op de overheid, is dat zij misbruik gemaakt heeft van haar positie als voedsterheer en dat zij de kerk is gaan overheersen.⁷²

In de *Theologico-politica* wordt duidelijk dat Oomius van mening is dat de overheid in de Republiek een gereformeerde overheid is. Na de Synode van Dordrecht heeft de overheid de gereformeerde belijdenis goedgekeurd en zij heeft dat herhaald na de Grote Vergadering in 1651.⁷³ Verder legt Oomius in zijn politieke onderbouwing van zijn afwijzing van de rooms-katholieken vrijheid om hun godsdienst publiek uit te oefenen de vinger bij de aanspraken die de paus doet op zowel geestelijke als wereldlijke macht. Dat is ondermijnend voor het gezag van de overheid, omdat de eed van trouw aan de paus zwaarder weegt dan die aan de overheid, in dit geval de Republiek. Verder is hij van mening dat het gevaarlijk is om met staten en koningen te onderhandelen die het pauselijk gezag erkennen. De paus en het rooms-katholieke geloof zijn er in het bijzonder op uit de gereformeerde religie uit te roeien.⁷⁴ Daarom wil de paus, volgens Oomius, de oorlog tussen Spanje en de Republiek weer hervatten. ‘Soo gevaerlick is ’t voor de Gereformeerden met politien en potentaten, insonderheydt den Spaengiaert, te handelen, die des Paus macht in het tijdelijcke en gheestelijcke erkennen.’⁷⁵ Oomius is voorts van mening dat de Republiek juridisch gezien een gereformeerde staat is. Hij doet dat onder verwijzing naar de Unie van Utrecht van 1579 en in het bijzonder naar artikel 13. Verder haalt hij nog allerlei andere resoluties aan om deze stelling te onderbouwen.⁷⁶ Zo gezien

71 Calvijn, *Jesaja*, deel 4, 63. Calvijn is van mening dat de rooms-katholieken deze taak van voedsterheren van de kerk zo opvatten dat alleen hun priesters en monniken worden verzorgd.

72 Wallmann, *Der Pietismus*, 80.

73 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 9-10, 29-30.

74 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 40-43. Oomius waarschuwt dat op allerlei terreinen de roomse religie een gevaar is voor de samenleving, 43-60.

75 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 42.

76 Van Heenvliedt, *Theologica-politica dissertatio*, 78-94; Artikel 13 van de Unie van Utrecht luidt als volgt: ‘Ende zoe veel tpoinct vanden religie aengaet sullen hem die van Hollandt ende Zeelandt draghen naer haerluyder goetduncken ende dander provincien van dese unie sullen hem moghen reguleeren naer inhoudt vanden religions vrede byden eertshertoge Matyas, Gouverneur ende capitayn generael van dese landen met die van zynen raeden by advys vande generaele staeten alrede geconcipieert, ofte daer inne generaelick oft particulierlick alsulcke orde stellen als zy tot rust ende welvaert vanden provincien, steden, ende particulier leden vandien, ende conservatie van een yegelick gheestelick ende weerlick syn goet ende gerechticheyt doenlick vinden sullen sonder dat hem hier inne bij enighe andere provincien enich hinder ofte belet gedaen sal moghen worden, mits dat een yeder particulier in syn religie vry sal mogen blyven ende datmen nyemant ter cause vanden religie sal mogen achterhaelen ofte ondersoecken volgende die voors pacificatie tot Gendt ghemaect.’ Uit: Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 65.

is het niet verwonderlijk dat hij schrijft niet te geloven dat aan de pausgezinden van Franse komaf toegestaan zou worden hun geloof in kerken of kloosters uit te oefenen. Dit gerucht zou de overheid 'verdacht en onge-acht' maken. Hij kan zich niet voorstellen dat de overheid de 'oude maximen' zou veranderen.⁷⁷ Oomius benoemt de identiteit van de Republiek vanuit de gereformeerde religie. Hij is van mening dat alle geledingen in de samenleving met elkaar verbonden zijn en dat de gereformeerde identiteit van de samenleving tot uiting komt in de politieke identiteit. Met andere woorden: het gereformeerde geloof bindt de maatschappij samen.⁷⁸ Oomius benoemt de Republiek als een confessionele staat en de manier waarop hij dat doet, bevestigt wat Schilling schrijft over confessionalisering, zoals in de inleiding is beschreven. Hoewel Oomius zich niet expliciet op Teellinck beroept, hanteert hij wel dezelfde uitgangspunten. Hij schrijft echter niet over de West-Indische Compagnie en over het bekeren van Indianen.

Nog twee punten moeten opgemerkt worden bij de bespreking van de *Theologico-politica*. Het eerste is dat Oomius onderscheid maakt tussen vrijheid van geweten en vrijheid van godsdienst, waarbij hij duidelijk maakt dat er bij de paus in het geheel geen sprake is van gewetensvrijheid, gelet op de vervolgingen van de protestanten en de dwang die hij toepast. De vrijheid van 'ons Vaderland' brengt met zich mee, dat er niet verboden mag worden dat pausgezinden thuis met hun familie hun godsdienst uitoefenen.⁷⁹ Het tweede is dat Oomius een bepaalde interpretatie geeft van de Nederlandse geschiedenis, namelijk dat de Opstand in de eerste plaats 'religions causa' was en pas in tweede instantie vanwege andere vrijheden. Met de oprichting van de Unie van Utrecht (1579) en de verlating van Filips II (1581) was een hele nieuwe fase in de eigen geschiedenis begonnen.

Oomius heeft ook in zijn *Schriftuerlijcke Prognosticatie* uit 1666 geschreven over de verhouding tussen overheid en kerk.⁸⁰ Hierin komt eveneens het beeld van de confessionele staat naar voren, waarin de overheid als beschermster van de kerk moet optreden. Hij plaatst wel deze kanttekeningen dat de beschermster onder toezicht van de beschermde staat: een gereformeerde overheid en een zelfstandige gereformeerde kerk. Zowel de predikanten als de overheidspersonen zijn wachters op de muren en zijn geroepen om te waken over het volk.⁸¹ De overheid dient het 'sweert der justitie' ter hand te nemen en de predikanten hebben van God het 'sweert zijnes Geestes' gekregen. De predikanten moeten erover waken dat de overheid besluiten neemt die in overeenstemming zijn met het Woord van God en de overheid moet de wet van God handhaven in de samenleving, ook de eerste ta-

77 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, Voorwoord. 14. De term 'oude maximen' komt ook voor bij Teellinck, *Vrymoedige aenspraecck*, 12, 16.

78 Van der Pol, 'Auswirkungen', 103, 105-106.

79 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 5. Op meerdere plaatsen wordt nadrukkelijk gewetensvrijheid verkondigd en tegenover de dwang en de gruwelen van de vervolgingen van roomse zijde gesteld, zeker als het gaat over de plek van de jezuiteten.

80 Oomius, *Schriftuerlijcke Prognosticatie*. Zie ook Basoski, 'Wanneer de sterren vallen [...] en Van der Pol 'Oomius in reactie op zijn tijd'.

81 Oomius stond niet alleen in de hoge taakopvatting die hierin naar voren komt, vgl. Groenhuis, *De predikanten*, 98-102 en Bisschop, *Sions vorst en volk*, 255.

fel van de wet, waarin de houding tot God aan de orde komt. Het handhaven van de ware godsdienst behoort dus tot de taak van de overheid.⁸² Dat Oomius ook zijn *Schriftuerlijcke Prognosticatie* aan overheidspersonen opdraagt, geeft aan welk belang Oomius hecht aan een goede verstandverhouding tussen kerk en overheid. In de *Schriftuerlijcke Prognosticatie* waarschuwt Oomius dat de roomsen geen ruimte mogen krijgen voor hun eredienst vanwege de bedreiging die zij vormen.⁸³ Kerk en overheid zijn volgens Oomius sterk op elkaar betrokken en nauw met elkaar verbonden.⁸⁴ Voor wat betreft de handhaving van de tucht: daarin moet de kerk zelfstandig optreden, zonder inmenging van de overheid.⁸⁵ Het element dat de kerk zelfstandig is en dat kerk en overheid elk hun eigen terrein hebben, wordt al door Teellinck benadrukt als hij overheidsinmenging in aanstelling van predikanten, ouderlingen en diakenen streng afwijst.⁸⁶

Oomius' opvattingen over de confessionele staat liggen in het verlengde van de reformatorische visie op de samenleving. Kerk en overheid zijn sterk met elkaar verbonden en tegelijk hebben zij elk hun eigen terrein. De christelijke overheid moet zich inzetten voor de 'christianisering' van het leven, zoals de kerk dat leert,⁸⁷ of om het in theologische termen uit te drukken: de heiliging van het leven. Bij de handhaving van de eerste tafel van de wet door de overheid gaat het om de uiterlijke handhaving, want het geloof zelf kan en mag niet afgedwongen worden; het zijn de publieke uitingen van een valse godsdienst die geweerd moeten worden. De reformatoren gingen uit van de vrijheid van het geweten.⁸⁸ Dat laat echter onverlet dat kerk en overheid beide de plicht hebben om het evangelie te verspreiden. Deze positieve en actieve taakopvatting van de overheid en het principe van gewetensvrijheid leveren uiteindelijk een moeilijk op te lossen spanning op.⁸⁹

De verbondenheid van kerk en overheid en de zelfstandigheid van beide zijn belangrijke reformatorische uitgangspunten die we ook bij Oomius tegenkomen.⁹⁰ De kerk is zelfstandig en beslist over wat de ware leer is en over het toepassen van de tucht, zonder inmenging van de overheid. De overheid zorgt op haar beurt ervoor dat Gods Woord gehoorzaamd wordt in het publieke leven en dat het ware

82 Oomius, *Schriftuerlijcke Prognosticatie*, 128, 143-150, 210. Van der Pol, 'Oomius in reactie op zijn tijd', 49.

83 Oomius, *Schriftuerlijcke Prognosticatie*, 143-150; Van der Pol, 'Oomius in reactie op zijn tijd', 49; Oomius noemt de paus de westerse antichrist en Mohammed de oosterse, zie Van den Berg, 'Het Geopende en Wederleyde Muhammedisdome of Turckdom', 42-43.

84 Van der Pol, 'Auswirkungen', 103.

85 Oomius, *Schriftuerlijcke Prognosticatie*, 105-106; Van der Pol, 'Oomius in reactie op zijn tijd', 47.

86 Teellinck, *Vrymoedige aenspraec*, 15.

87 Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 63. Andersom geldt ook dat de kerk op haar eigen terrein moet blijven. Er mag volgens Calvijn geen vermenging plaatsvinden tussen de afzonderlijke taken van de overheid en de kerk en ook dienaren van de kerk zijn onderworpen aan het gezag van de overheid, zie Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 60-65, 93, 190-191; Bisschop, *Sions vorst en volk*, 256; Hofheinz, 'Das Problem der Theokratie im reformierten Protestantismus', 59-64; Bij Maximiliaan Teellinck komen zelfstandigheid en verbondenheid duidelijk naar voren, Teellinck, *Vrymoedige aenspraec*, 15.

88 Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 88-92; ook artikel 36 van de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* gaat uit van een overheidstaak die betrekking heeft op beide tafels van de wet van God en dat de overheid een actieve rol heeft te vervullen in zake de godsdienst, Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 114-122.

89 Van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt?*, 65-71, 88-92.

90 Zie ook Van der Pol, *De vliegende bij op zoek naar honing*, 123-124.

geloof verdedigd en uitgedragen wordt. Echter, dit was een ideaal. De kerk heeft altijd in een afhankelijkheidspositie ten opzichte van de overheid verkeerd.⁹¹ De kerk speelde een zodanig belangrijke rol in het openbare leven dat de overheid grip op haar wilde houden.⁹² De analyse van de bazuinen moet duidelijk maken hoe Oomius' ideaal van de confessionele staat in de jaren 1672-1674 verwoord werd.

Er is onmiskenbaar een overeenkomst tussen de *Vrymoedige aenspraeck* van Maximiliaan Teellinck uit 1650 en Oomius' *Theologico-politica* uit 1662. Teellincks geschrift kent meerdere heruitgaven, waaronder een in 1663 en een na de verheffing van Willem III tot stadhouder in 1672.⁹³ De *Vrymoedige aenspraeck* werd zo onderdeel van het publieke debat over de rol die Willem III zou moeten krijgen in de Republiek. In eerste instantie is de *Vrymoedige aenspraeck* echter het voorwoord bij de uitgave die Maximiliaan Teellinck bezorgde van zijn vaders *Den Politycken Christen*. Willem Teellinck (1579-1629) beschouwt het politieke handelen als onderdeel van de 'heiliging van het christen-leven', waardoor hij van mening is dat overheidspersonen wedergeboren christenen behoren te zijn.⁹⁴ Uiterlijke dwang van overheidswege inzake de religie lijkt niet uitgesloten.⁹⁵ De vraag is of deze keuze bij Oomius ook doorwerkt in zijn opvattingen over de confessionele staat zoals hij die in zijn bazuinen verwoordt. Niet alleen de plaats die het politieke handelen toegewezen krijgt, is van belang, het Schriftverstaan⁹⁶ moet eveneens meegenomen worden. Juist het punt van de hermeneutische keuze om een sterk accent op het Israël uit het Oude Testament te leggen en de geschiedenis ervan terug te zien in die van de Republiek is een belangrijk gegeven voor de theologische basis van politiek handelen. Vader en zoon Teellinck lijken weinig te doen met het nieuwtestamentische gegeven dat het evangelie de wereld is overgegaan en dat de apostelen leerlingen moesten maken onder alle volken. Zij beschouwen de Republiek als afgezonderd volk, parallel met het oudtestamentische Israël. Maximiliaan Teellinck geeft in zijn *Vrymoedige aenspraeck* geen hermeneutische verantwoording van zijn keuze om een directe parallel te trekken tussen kerk en volk van zijn dagen en het Israël ten tijde van het Oude Testament.⁹⁷ Dit onderzoek moet uitwijzen of dit bij Oomius ook een belangrijke grondtoon is voor zijn politieke opvattingen.

Opvallend is het in dit verband dat Oomius in zijn bazuinen uit 1672-1674 zo uitgesproken voor het Oranjehuis is in combinatie met een oorlog die ter verdediging van vaderland en gereformeerde religie gevoerd moet worden, terwijl hij in zijn *Theologico-politica* uit 1662 en zijn *Schriftuerlijcke Prognosticatie* uit 1666 het Oranjehuis in deze zin niet noemt. Hier blijkt in de praktijk de afhankelijkheidsre-

91 Bisschop, *Sions vorst en volk*, 28-31; Van Deursen, 'De dominee', 131-138.

92 Van Deursen, 'De dominee', 155.

93 In 1663 verscheen het onder de titel *Onderwederleggelijcke bewijsredenen daer in betoont wordt dat de Vereenigde Nederlanden alleen door Gods voorsieninge en de prince van Orangien beleijt vant Spaensche jock ende slavernije vrijgemaakt te zijn*, zie Op 't Hof, 'Maximiliaan Teellinck'.

94 Graafland, 'Willem Teellinck en zijn "Politieke christen"', 27, 30-31.

95 Graafland, 'Willem Teellinck en zijn "Politieke christen"', 39; Op 't Hof, *De theologische opvattingen van Willem Teellinck*, 179.

96 De manier waarop de Bijbel uitgelegd en toegepast wordt.

97 Graafland, 'Willem Teellinck en zijn "Politieke christen"', 19-21, 29, 35.

latie van de kerk ten opzichte van de overheid: Oomius schikte zich in de bestaande verhoudingen. Hij schreef over de Republiek als gereformeerde staat. In hoofdstuk 3 komt aan de orde dat dit bij uitstek verbonden kon worden met het Oranjehuis, maar toch doet Oomius dit niet, terwijl zijn vrienden Jacobus Borstius, Simon Simonides en Franciscus Ridderus zich in deze tijd wel openlijk uitgesproken hebben. Wellicht speelde verder een rol van betekenis de al vermelde familierelatie tussen Maria Overlander, Vrouwe van de heerlijkheid waarin Oomius predikant was, en de Amsterdamse regentenfamilie De Graeff.

4 Conclusie

Vanuit de biografie van Oomius is het niet onwaarschijnlijk dat zijn ijveren voor de confessionele staat verband houdt met de keuze van zijn vader voor het gereformeerde geloof en de consequenties die dat voor hem heeft gehad. Cornelis Ooms zag zich gedwongen om te verhuizen naar de Noordelijke Nederlanden en de aanzienlijke positie die zijn familie in het zuiden had op te geven. Ballingschap omwille van het geloof was een belangrijke identiteitsbepalende factor. Bovendien laat deze factor zien dat een familie voor het geloof offers wilde brengen.⁹⁸

In zijn geschriften heeft Oomius veel aandacht voor de *praxis pietatis*. Dit sluit aan op de manier waarop hij over de confessionele staat schrijft, als een ideaal, waarin de mensen zich in hun levenswandel aan God wijden. De *praxis pietatis* en de confessionele staat horen in Oomius' denken bij elkaar. Door zijn werk als veldprediker heeft Oomius zich ook ingezet voor de confessionele staat en al voordat hij zijn bazuinen schreef is hij betrokken geweest bij het leger. Binnen de bestaande verhoudingen en met de mogelijkheden die zijn tijd bood, heeft Oomius de gereformeerde identiteit van de Republiek verdedigd. Binnen de bestaande verhoudingen wil tevens zeggen dat hij zich in 1662 in zijn *Theologico-politica* niet over de positie van het Oranjehuis heeft uitgelaten, terwijl het thema daar alle aanleiding toe gaf.⁹⁹

Oomius lijkt in deze verhoudingen een andere reputatie te hebben opgebouwd dan zijn collega's met wie hij zich verbonden wist. Borstius (evenals De Landman) genoot een reputatie als oproerkraaiër en Simonides heeft ergens een rol gespeeld op de dag dat de gebroeders De Witt vermoord werden. Oomius vond het geen probleem om zich publiekelijk met hen te verbinden. In 1666 in zijn *Schriftuerlijke Prognosticatie* liet Oomius zien dat hij goede verhoudingen onderhield met Simonides en Borstius. Met de gegevens uit 1672 wordt duidelijker waar deze vrienden van Oomius politiek stonden. Van Oomius zijn bij mijn weten geen conflicten met de overheid bekend. Dat zou erop kunnen wijzen dat hij zich wat makkelijker, misschien zelfs wat pragmatischer, dan zijn vrienden bewoog in de verhouding tus-

⁹⁸ Pollmann, 'Met grootvaders bloed bezegeld', 163, 167.

⁹⁹ Zie hoofdstuk 2 over de verbinding tussen Oranjehuis en gereformeerde religie.

sen kerk en overheid. Met betrekking tot Oomius en het Oranjehuis zij nog opgemerkt dat wellicht een factor van betekenis is geweest dat Oomius' vader predikant te Heenvliet was toen Johan Polyander van den Kerckhove daar Heer was.

Oomius staat kortom met zijn opvattingen over de confessionele staat in een traditie. Dit onderzoek zal daarom ook gericht zijn op de manier waarop Oomius die traditie verwoordt in de concrete situatie van het begin van het stadhouderschap van Willem III.

2 De samenbindende factor

1 Een nieuwe tijd

Met de Vrede van Munster in 1648 kwam er een einde aan de oorlog met Spanje. Er moest toen een nieuw evenwicht gezocht worden in de binnenlandse verhoudingen. Die verhoudingen waren gespannen. Het onderwerp van dit hoofdstuk is de polemiek over de binnenlandse verhoudingen. Dit is de context waarin Oomius' bazuinen als politiek-polemische geschriften hun plaats hebben.

Eerst volgt een kort overzicht van de ontwikkeling van de verhoudingen tussen de stadhouders van Oranje en de regenten in de aanloop naar de periode tussen 1650 en 1672, de tijd die het eerste stadhouderloze tijdperk wordt genoemd. Het gaat om de ontwikkelingen ten tijde van de stadhouders Frederik Hendrik en Willem II. De vraag waar het steeds om gaat, is die naar eenheid. Wat waren de samenbindende factoren die de Republiek bij elkaar hielden? Dat brengt de vraag met zich mee wat de factoren waren die de Republiek in het verleden bij elkaar hadden gebracht en bij elkaar hadden gehouden. In de discussie spelen achtereenvolgens de gereformeerde religie, het Oranjehuis en de vrijheid een belangrijke rol, met name in hun onderlinge samenhang. De vraag naar wat de Republiek samenbindt is de vraag naar haar identiteit. Om uiteindelijk de hoofdvraag van deze studie te beantwoorden worden denkkaders besproken die van invloed waren op de verschillende visies op wat de samenbindende factor van de Republiek is. Die denkkaders worden in dit hoofdstuk overkoepelend 'wereldbeeld' genoemd en dat krijgt een uitwerking in hoe de leer van Gods voorzienigheid toegepast werd.

Frederik Hendrik had als stadhouder grote invloed. Hij wilde niet alleen op militair gebied een rol spelen, ook politiek wenste hij mee te doen. Omdat Frederik Hendrik een gematigde koers voer, kon zijn invloed snel groeien. Frederik Hendrik werd na de dood van zijn halfbroer Maurits in 1625 stadhouder van de meeste gewesten in de Republiek. In 1640 werd hij, na de dood van Hendrik Casimir I, ook nog stadhouder van Stad en Lande (Groningen) en Drenthe. Frederik Hendrik was de eerste van de Oranjes die aanspraak mocht maken op de titel 'Zijne Hoogheid'. Hij liet onder andere Huis ten Bosch bouwen en zette een hofleven op. Het instituut stadhouder steeg in aanzien en kreeg de allure van een monarchie.¹ In de jaren 1640 groeide de invloed van Holland echter weer en nam de gezondheid van Fre-

¹ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 15-19; Panhuysen, *De ware vrijheid*, 91.

derik Hendrik af. In deze tijd werd duidelijk dat het wat Holland betreft tijd was voor vrede met Spanje.² Frederik Hendrik maakte de vrede echter niet meer mee, want hij overleed op 14 maart 1647. In het jaar erop, 1648, werd de Vrede van Munster gesloten. De Republiek werd internationaal als een soevereine staat erkend en de voorwaarden voor de handel waren gunstig: een vrije vaart op Indië en de sluiting van de Schelde werd gecontinueerd. De Republiek kwam in ander vaarwater: het was vrede.

Frederik Hendrik had eerst een actieve militaire politiek gevoerd. Hij was, op voorstel van Holland, niet alleen kapitein-generaal van de afzonderlijke gewesten geworden, maar ook van de Unie. Dit vergrootte de basis van zijn macht. Tijdens zijn stadhouderschap zijn er belangrijke militaire successen geboekt, zoals de verovering van de Spaanse gebieden boven de grote rivieren, een overwinning op de zilvervloot in 1628 en de verovering van 's-Hertogenbosch.³

Willem II volgde zijn vader Frederik Hendrik op als stadhouder in een nieuwe situatie. Willem II was zich er goed van bewust dat zijn rol in vreedetijd aanzienlijk minder belangrijk zou worden, aangezien hij de functie van legeraanvoerder had. In tegenstelling tot Holland was hij tegenstander van de vrede geweest. Nu zou er bezuinigd worden op defensie. Het feit dat men het onderling niet eens kon worden over de bezuinigingen op het leger geeft aan dat de onderlinge verhoudingen verziekt waren. Op eigen houtje stopte Holland de betalingen van enkele legeronderdelen. Holland kon druk uitoefenen omdat ongeveer 58 procent van de defensiekosten voor zijn rekening kwam. Als Holland de Unie van Utrecht zou verlaten, dan zou dat feitelijk het einde van de Unie zijn geweest.⁴ Dit conflict maakte duidelijk dat niet helder was wie het voor het zeggen had in de Republiek. Dit strijdpunt kwam juist in tijd van vrede boven water, zoals het ook ten tijde van het Bestand aan de oppervlakte was gekomen.⁵

De jonge prins wilde dat de oorlog met Spanje weer opgepakt zou worden. Bovendien wilde hij de Stuarts, zijn schoonfamilie in Engeland, steunen. Zijn schoonvader Karel I was daar van de troon gestoten en onthoofd tijdens het bewind van Oliver Cromwell.⁶ Weer stond de Republiek op de rand van burgeroorlog. Willem II liet Hollandse regenten gevangenzetten in Loevestein, onder wie Jacob de Witt, de vader van de latere raadpensionaris Johan de Witt. Verder liet hij onder leiding van de Friese stadhouder Willem Frederik legers tegen Amsterdam oprukken. Hoewel deze actie niet geheel volgens plan verliep, was men in Amsterdam erg geschrokken en gaf de stad toe aan de eisen van de stadhouder. De wet werd verzet, de prins had gewonnen en onder anderen de familie De Witt uit Dordrecht had grote reputatieschade opgelopen.

² Van Deursen, *De last van veel geluk*, 235-236; Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 19.

³ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 15; Van Deursen, *De last van veel geluk*, 229; Groenveld, *Unie-Bestand -Vrede*, 25.

⁴ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 25; Panhuysen, *De ware vrijheid*, 94; Van Deursen, *De last van veel geluk*, 278; Israel, *The Dutch Republic*, 703.

⁵ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 25; Panhuysen, *De ware vrijheid*, 87, 94.

⁶ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 23.

Willem II overleed op 6 november 1650, 24 jaar oud, door de pokken geveld. Net zoals zijn vader had hij aan het hoofd van de Republiek willen staan, maar aan zijn opmars was abrupt en dramatisch een einde gekomen.⁷ Het hoeft niet te verbazen dat het optreden van de prins kwaad bloed had gezet onder de regenten. Zijn dood werd door tegenstanders zelfs gezien als een ingrijpen van God.⁸ Na de dood van Willem II deed zich een hele nieuwe situatie voor: het was tijd van vrede en er was geen stadhouder in de meeste gewesten. In deze nieuw ontstane situatie werd de Grote Vergadering in 1651 te Den Haag belegd. Hier werd over de religie, het leger en de staat gesproken. Over het leger werd onder druk van Holland besloten dat de centrale bevelvoering werd opgeheven: er werd geen opperbevelhebber meer benoemd. Het opperbevel was altijd een belangrijke pijler geweest voor de macht van de stadhouder. Verder wist Holland andere gewesten ervan te overtuigen na het overlijden van Willem II geen nieuwe stadhouder meer te benoemen, omdat een stadhouder de soevereiniteit van de gewesten in gevaar bracht.⁹ De regenten hoefden hun macht niet meer met de stadhouder te delen. Daar kwam nog bij dat Frederik Hendrik het stadhouderschap de allure had gegeven van een monarchie. Ook deze ontwikkeling was nu een halt toegeeroepen.¹⁰ De tijd van de 'ware vrijheid' was begonnen. Dat nam niet weg dat de meerderheid van de bevolking Oranjegezind was en vond dat Willem III, die een week na de dood van zijn vader werd geboren, dezelfde positie zou moeten krijgen als zijn voorouders.¹¹

In 1653 werd Johan de Witt raadpensionaris van Holland. In die hoedanigheid groeide hij uit tot de leider van de Republiek. Onder hem kregen de regenten hun *ware vrijheid*. De Witt koos ervoor om alles in te zetten op een sterke economie. Vrede was noodzakelijk voor goede handel. Omdat Engeland de grootste handelsrivaal was, werd er vooral geïnvesteerd in een sterke vloot en minder in de landstrijdkrachten. Kortom, de economie was het staatsbelang. In 1667 schaften de Staten van Holland met het *Eeuwige Edict* het stadhouderschap af en de andere gewesten verklaarden dat het stadhouderschap niet kon samengaan met de functie van kapitein-generaal.

De Witt en zijn medestanders hielden strak vast aan het principe van de gewestelijke soevereiniteit, maar dit principe werd tegelijk ook een handicap. De federalisering van de legerorganisatie werd in 1672 een groot probleem bij het in paraatheid brengen van de landtroepen tegenover een eventuele aanval van Frankrijk.¹² Door de interne verdeeldheid kon De Witt de verdediging over land toen niet meer op tijd op orde krijgen. De vloot daarentegen was gemakkelijker te versterken, omdat Holland op dit punt een grote stem in het geheel had. De decentralisatie was begrijpelijk, aangezien de Republiek is ontstaan uit de Opstand tegen het centralisme van

7 Van Deursen, *De last van veel geluk*, 276-282; Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 10-11.

8 Panhuysen, *De ware vrijheid*, 108.

9 Dreiskämper, 'Redeloos, radeloos, reddeloos', 18-20. Stad en Lande (Groningen) en Drenthe kozen Willem Frederik als hun stadhouder.

10 Van Deursen, *De last van veel geluk*, 270, 276.

11 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 32-33.

12 Dreiskämper, 'Redeloos, radeloos, reddeloos', 24.

Filips II, maar gelet op de ontwikkelingen in Europa was het ook een bijzonderheid. In de tweede helft van de zeventiende eeuw was in de omringende landen juist een sterke ontwikkeling naar centralisatie van de macht gaande.¹³

Na de Vrede van Munster veranderen de machtsverhoudingen. Engeland en Frankrijk werden de grootmachten in Europa. Vooral met Engeland werden in de tijd na de Vrede van Munster verschillende handelsoorlogen uitgevochten. De Grote Vergadering was nog maar nauwelijks afgelopen of het regime van Cromwell had de Akte van Navigatie klaarliggen, omdat de Republiek niet wilde ingaan op de vriendschapsverzoeken van Cromwell. De Akte van Navigatie verhinderde de Nederlanders om goederen naar Engeland te vervoeren.¹⁴

Engeland was van 1649 tot 1660 een republiek. De onthoofding van koning Karel I werd door het voor de meerderheid monarchistische Europa, als een terreurdaad afgekeurd. Cromwell stond er alleen voor en had aanvankelijk naar de – eveneens protestantse – Republiek gelonkt. Aangezien Engeland de grootste concurrent was, waren de Staten-Generaal niet toeschietelijk op de pogingen van Cromwell om de banden aan te halen. Daarbij kwam dat er veel royalisten naar de Republiek waren gevlucht. De dochter van Karel I, Mary, woonde immers in Den Haag. Mary was de moeder van de jonge prins Willem III.¹⁵ Johan de Witt wilde voor alles vrede en achtte daarom goede banden met Frankrijk noodzakelijk. Later zou Willem III in zijn politieke streven meer uit zijn op een coalitie met Engeland, omdat Frankrijk in zijn ogen de grootste vijand was.¹⁶ De belangen van de Oranjes en die van de ‘ware vrijheid’ vielen niet samen.

Hoewel aanhangers van de ‘ware vrijheid’ aan de macht waren, konden ze niet helemaal om de jonge prins van Oranje heen. Het Oranjehof heeft tijdens het eerste stadhoudersloze tijdperk een centrale functie behouden. Het bleef een plek waar regenten en adel elkaar ontmoetten.¹⁷ Johan de Witt zag in dat hij rekening moest houden met de prins en daarom stelde hij voor dat de Staten van Holland de scholing van Willem ter hand zouden nemen. Willem III werd *Kind van Staat*. Op deze manier kon De Witt toegeven aan Willem III en tegelijk voorkomen dat de prins te veel onder invloed kwam van het hof van Oranje en zijn Engelse familie.¹⁸ Het tij begon echter langzaam te keren. De Witt kon niet voorkomen dat de prins in 1668 Eerste Edele van Zeeland werd. Op deze manier kreeg hij een stem in de Staten van Zeeland en kon hij meer invloed uitoefenen. Wat De Witt nog meer niet kon tegenhouden is dat de prins in 1670 lid werd van de Raad van State. Ook onder de regenten brak het inzicht door dat men niet meer om Willem III heen kon.¹⁹

13 Dreiskämper, ‘Redeloos, radeloos, reddeloos’, 29; Van Rooden, *Religieuze regimes*, 82; Wessels, ‘De beste aller werelden?’, 36-72.

14 Van Deursen, *De last van veel geluk*, 239; Panhuysen, *De ware vrijheid*, 119-123.

15 Panhuysen, *De ware vrijheid*, 117-119.

16 Blokker, ‘Het Oranjehuis en zijn aanhang’, 127; Van Deursen, *De last van veel geluk*, 280-284.

17 Mörke, ‘William III’s Stadholderly Court in the Dutch Republic’, 231.

18 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 56-61.

19 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 65-68.

Door interne verdeeldheid en externe druk groeide de aanhang van Willem III en werd de roep om hem ‘te verheffen’ steeds luider. Mede door zijn banden met het Engelse koningshuis dachten velen dat Engeland een bondgenoot zou worden in de strijd tegen Frankrijk als Willem III stadhouder zou worden. Intussen had echter de Engelse koning Karel II een geheim verdrag gesloten met Frankrijk. Onder de steeds groter wordende dreiging van Frankrijk werd Willem op 25 februari 1672 voor een veldtocht benoemd tot kapitein-generaal. Feitelijk was het een benoeming voor het leven.²⁰ De positie van Johan de Witt verzwakte steeds meer. Op 2 juli 1672 werd de prins benoemd tot stadhouder van Zeeland en een dag later ook tot stadhouder van Holland. Het *Eeuwige Edict* hield geen stand. Er was weer een stadhouder in het belangrijkste gewest van de Republiek en die was tegelijk kapitein-generaal. Dit betekende het einde van de ‘ware vrijheid’.

2 Oorlogstijd

Zoals hierboven al vermeld werden binnenlandse spanningen in de Republiek mede onder buitenlandse druk groter. In maart 1672 was zij geïsoleerd door de coalitie tussen Frankrijk en Engeland. Handel en visvangst waren onmogelijk, Engelse schepen vielen zonder voorafgaande waarschuwing de Nederlandse vloot uit de Levant aan en Engeland verklaarde de Republiek de oorlog. Begin april verklaarde ook Lodewijk XIV de oorlog aan de Republiek en in mei deden de bisschoppen van Keulen en Munster, respectievelijk Maximiliaan Hendrik van Beieren (1621-1688) en Christoph Bernhard von Galen (1606-1678), hetzelfde. Zoals reeds vermeld ging de Franse opmars erg snel. In juni werden Arnhem, Amersfoort en Utrecht zonder slag of stoot ingenomen en op hetzelfde moment gaven Zwolle en Kampen zich over aan de bisschop van Munster, die ook al een beleg om de stad Groningen had geslagen. Begin juni kon de vloot onder leiding van Michiel de Ruyter voorlopig een invasie voorkomen door bij Soleby slag te leveren tegen de Engels-Franse vloot. Onder deze omstandigheden besloten de Staten-Generaal om met de Fransen en Engelsen te gaan onderhandelen. Amsterdam was echter tegen een akkoord omdat dat hetzelfde zou zijn als een totale overgave. Er braken opstanden en rellen uit in verschillende steden en tegen deze druk was het eerder genoemde *Eeuwige Edict* niet bestand.

In de zomermaanden van 1672 veranderde er niettemin politiek gezien veel. In juli werd de Prins van Oranje tot stadhouder benoemd en werd de waterlinie in gereedheid gebracht. Hoewel aanvankelijk de onvolledige Staten-Generaal – er waren vier van de zeven gewesten bezet door de vijanden – tot vredesonderhandelingen met Frankrijk had besloten, wilde Willem III geen vrede met Frankrijk. Hij wilde daarentegen Spanje bij de oorlog betrekken. De voltallige Staten-Generaal hebben

²⁰ Dreiskämper, *Redeloos, radeloos, reddeloos*, 25; Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 72-77.

deze koers overgenomen.²¹ Zij benoemden Willem tevens tot kapitein- en admiraal-generaal van de Republiek. Eind juli werd Cornelis de Witt wegens beschuldigingen van landverraad gearresteerd en op 4 augustus diende Johan de Witt zijn ontslag in als raadpensionaris. De beide broers werden zoals bekend op 20 augustus vermoord. Vanaf dat moment kon de stadhouder zijn grip op de politiek nog meer vergroten, doordat hij de bevoegdheid kreeg om de wet te verzetten. Ondertussen hadden de Fransen hun opmars niet doorgezet en eind augustus, om precies te zijn op de 28ste, werd Groningen ontzet.²²

In 1673 veranderde er internationaal gezien het een en ander voor de Republiek: ze raakte uit haar isolement en kon eind augustus een verdrag sluiten met Spanje, Lotharingen en Oostenrijk, de zogenaamde Quadruple Alliantie.²³ Hierdoor moest Frankrijk troepen terugtrekken uit de Republiek. In juni had De Ruyter bij Schoneveld en Kijkduin twee zeeslagen geleverd tegen Engeland waarin de vloot van de Republiek, hoewel kleiner, toch sterker bleek. Opnieuw was een invasie voorkomen. Door de successen van De Ruyter weigerde het Engelse parlement in het najaar van 1673 nog meer geld in de oorlog te steken, die hun niets had opgeleverd.²⁴ De Vrede van Westminster werd in februari 1674 getekend.

De stadhouder kon vervolgens de oorlogshandelingen verleggen naar buiten de Republiek en in november 1673 veroverde hij Bonn, de hoofdstad van het Keurvorstendom Keulen en een bevoorradingsplek voor de Franse legers. Hierdoor moesten de Fransen zich in november 1673 terugtrekken uit Utrecht. In mei 1674 trokken zij zich ook terug uit Gelderland en Overijssel. Alleen Grave en Maastricht waren toen nog in Franse handen. Met Munster en Keulen werd in het voorjaar van 1674 vrede gesloten en in augustus 1678 volgde in Nijmegen de vrede met Frankrijk.

3 Gereformeerd en eenheid

Vooraf in tijden van vrede werd duidelijk dat de machtsverhoudingen in de Republiek niet goed geregeld waren. De spanningen die dat met zich meebracht, zaten diep. Tweedracht en de dreiging van burgeroorlog waren het gevolg. Caspar Streso (1603-1664), gereformeerd predikant in Den Haag, benadrukte in 1651 de eenheid in de Republiek. Hij deed dit in een dankpredicatie op 12 augustus van dat jaar, ter gelegenheid van de afsluiting van de Grote Vergadering.

Zoals reeds vermeld, waren er op de Grote Vergadering zaken aangaande de religie, het leger en de staat besproken. De preek gaat over Psalm 122 en Streso benadrukt de eenheid in de Republiek, zowel politiek als religieus. Streso begint met een korte beschrijving van de taak van de overheid en de taak van de kerk. Beide

21 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 123.

22 Van Deursen, *De last van veel geluk*, 324-329; Israel, *The Dutch Republic*, 796-806.

23 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 126.

24 Israel, *The Dutch Republic*, 812-813.

grootheden moeten met elkaar samenwerken, omdat zij allebei hetzelfde doel hebben, namelijk ‘de Saligheyt van de Gemeente tot Godts eere.’ De kerkelijke bediening en die van de overheid ontmoeten elkaar ‘in de besorginge van eene Gemeente, die Godt door Christum hem selven tot een eygendom verworven heeft.’²⁵ De kerk mag niet treden in de taak van overheid, ook niet door middel van de preek die op dat moment werd gehouden. Streso concludeert eerst dat Jeruzalem en de Republiek met elkaar te vergelijken zijn en gaat dan onder andere in op vers 3, waar van Jeruzalem wordt gezegd dat het ‘wél samengevoegd is’. Volgens Streso wil dit zeggen dat er sprake was van een politieke en religieuze eenheid: ‘de Regeeringhe, discipline en ordre, waer door de twaalf stammen Israëls in goede eendrachtigheyt en eenparigheyt wierden ghehouden beyde in kerckelijcke ende Borgerlijcke saecken.’ Verdeeldheid maakt het volk machteloos.²⁶ Vervolgens wordt dit op de Republiek in 1651 toegepast en is er alle reden om de Republiek als ‘wél samengevoegd’ te beschouwen. De besluiten van de Grote Vergadering lieten zien dat er grote eendracht was in de Nederlanden, zowel politiek als religieus:

Voor eerst aengaende de Religie, alle Provincien hebben ghesamentlijk aenghenomen de openbare oeffeninge van de ware Gereformeerde Religie, maecken t’saemen eene Nationale Nederlandsche Kercke, dienen Gode op eenderley wyse, manier en ordre, sonder vermenging van menigerley leeringen in een en de selve Ghemeente.²⁷

Wel wordt door Streso erkend dat er veel mensen zijn die zich afzonderen van de publieke kerk en in het geheim bij elkaar komen, maar dat neemt de eenheid in het gereformeerde belijden niet weg. Bovendien heeft de overheid zelf de kerk onder haar bescherming genomen, ‘sich verklarende, en met der daet betoonende haere Voedester-heeren tot besorginge van alle hare Lichamelijcke behoeftheden in den Godtsdienst.’ De overheid heeft zelf de gereformeerde belijdenis tot haar fundament gemaakt. Hiervoor is een bloedige oorlog gevoerd.²⁸ Streso benadrukt dat het niet de eerste keer is dat de ‘Gereformeerde Kercke en Leere haere politijcke vaststellinge in den Lande ontfanghe’. Voor het eerst gebeurde dat in de oorlog, de Nederlandse Opstand, omdat de gereformeerde religie daarvan het beginsel was. Tijdens het Bestand is de kerk ‘gheconsolideert’ en nu in tijd van vrede is het weer gebeurd. In de context van de preek moet bij vrede niet alleen gedacht worden aan de Vrede van Munster van 1648, maar ook aan de binnenlandse rust, die de Grote Vergadering op het oog had.²⁹

De opvatting dat de Republiek een gereformeerde staat was, wat Oomius in de hierboven al aangehaalde *Theologico-politica* uit 1662 uitdroeg, is dus niet origineel of bijzonder te noemen. Hij gebruikt daarvoor dezelfde argumenten als Streso: de wereldlijke overheden hadden de gereformeerde belijdenisgeschriften goedge-

25 Streso, *Danck-Predicatie*, 1-2.

26 Streso, *Danck-Predicatie*, 5-6.

28 Streso, *Danck-Predicatie*, 8-9.

29 Streso, *Danck-Predicatie*, 9-10.

keurd. Dit was gebeurd na de Synode van Dordrecht in 1618-1619 en dit was herhaald na de Grote Vergadering in 1651. Oomius merkt daarover het volgende op:

Nu die onse Catechismus en is niet alleen kerckelijck aengenomen, maer ook is desselfs aenneminghe op nieuw solemnelick geapprobeert van den Staten en Magistraten van ons Verenighde Nederlandt, inden jare 1619. en nu onlanghs Anno 1651. als inde doorluchtige en grote Extraordinaire Vergaderinghe der Nederlandsche Staten is herhaelt de approbatie [sic] en autorisatie vande Gereformeerde Religie, gelijk die is Anno 1619. bevestight gheweest in het vermaerde Nationale Synodus gehouden tot Dordrecht. Soo dat in alle illustre vergaderinge, behalven de gemaecte Canones over de vijf bekende Artijckelen, de Nederlandsche Confessie en de Catechismus op nieuw zijn voorgelesen en geapprobeert.³⁰

De Staten-Generaal waren blij geweest met de bereikte overeenstemming die op de Synode van Dordrecht bereikt was, zo blijkt uit de resoluties van 26 en 27 april 1619. Zij voelden zich verantwoordelijk voor de bewaring van de originele acta van de synode. Uiteindelijk werd afgesproken dat uit elk gewest eens per drie jaar predikanten werden afgevaardigd om naar de Staten-Generaal te gaan om te controleren of de acta er nog waren en of die zich in goede staat bevonden.³¹ Op deze manier kwam symbolisch tot uiting dat kerk en overheid zich gezamenlijk verantwoordelijk wisten voor het bewaren van de gereformeerde leer. De Staten-Generaal hadden eveneens belang bij eenheid in belijden en dat streefden zij dan ook na.³² De Synode van Dordrecht betekende niet alleen het handhaven van de gereformeerde leer, zij was tevens een weg tot verdere confessionalisering door de overheid. Door middel van het samenroepen van de synode en de besluiten die daar genomen werden, werd op een bepaalde manier de eenheid in de Republiek hersteld.³³

Tijdens de Grote Vergadering werd de gereformeerde religie gezien als een belangrijke samenbindende factor. In de samenleving komen overheid en kerk elkaar tegen en hoort er eenparigheid te zijn in hun optreden. Het feit dat Streso op dat moment een preek hield, is hier een voorbeeld van. Dat de overheid de gereformeerde religie had geapprobeerd betekende dat de Gereformeerde Kerk als de publieke kerk werd erkend. De Grote Vergadering van 1651 kan gezien worden als afronding van dat proces.³⁴ Andere religies werden slechts oogluikend toegestaan. De Gereformeerde Kerk werd echter niet nationaal georganiseerd. De gewesten bleven aan hun eigen gezag hechten. Zij kregen dan ook de ruimte om hun eigen beleid te voeren als het ging om handhaving van de godsdienstbepalingen. Mede door de organisatiestructuur van de Republiek werd de Gereformeerde Kerk geen staatskerk.³⁵ In de praktijk was de religie naar Erastiaans model georganiseerd: de over-

30 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 9-10.

31 Kuyper, *De post-acta of nabandelingen*, 55-70; Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 177.

32 Kuyper, *De post-acta of nabandelingen*, 222-236.

33 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 35; Van Deursen, *De last van veel geluk*, 201, 206; Van Eijnatten en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 174-176.

34 Van den Berg, 'Het stroomlandschap van de Gereformeerde Kerk in Nederland tussen 1650 en 1750', 16.

35 Van Deursen, *De last van veel geluk*, 272; Van Rooden, *Religieuze regimes*, 147-168.

heid had het laatste woord.³⁶ Echter, als Oomius de Republiek een gereformeerde staat noemt, dan is dat voor hem verbonden met het ideaal van een zelfstandige gereformeerde kerk.³⁷ Dat er ook heel pragmatisch tegen de verhouding kerk en staat werd aangekeken, kan geïllustreerd worden aan de hand van het werk van de geschiedschrijver Lieuwe van Aitzema (1600-1669). Hij is van mening dat religie voor politieke doeleinden werd gebruikt en dat de regenten haar gebruikten om de eenheid binnen de Republiek te managen.³⁸

In de zeventiende eeuw werd de gereformeerde religie gezien als een belangrijke samenbindende factor voor de Republiek, ongeacht hoe men terugkeek op de Nederlandse Opstand en die als *religionis causa* beschouwde of als een strijd om andere vrijheden. Men hoefde niet dezelfde narratief van de geschiedenis te gebruiken om tot de conclusie te komen dat de Republiek een gereformeerde staat was. Oomius heeft in zijn *Theologico-politica* aandacht voor de discussie over de oorzaken van de Opstand en geeft toe dat er om meer gestreden is dan om religie alleen: ‘den oorlogh tot voorstandt vande religie, en tot voorstandt vande Priviligien ende gerechtigheden der landen.’³⁹ De eerste en belangrijkste reden van de Opstand waren volgens hem de plakkatens van Karel v en Filips II; de oorlog was voor Oomius in de eerste plaats dus *religionis causa*.⁴⁰

4 Oranje en eenheid

In de preek van Streso uit 1651 wordt het Oranjehuis slechts een keer genoemd. Streso spreekt zijn dankbaarheid uit voor de eenheid die op de Grote Vergadering is bereikt en noemt dan in een adem ook het Oranjehuis. Hij zegt dat er dankbaarheid is

voor de ghesegende bevestiginge van de Unie der Seven Nederlandtsche Provincien, nadien de selve door geresene onlusten, ende door die droevige Eclipsis van den Doorluchtigen en door de gantsche Wereldt vermaerden Helden-stamme van Orangien, die noch Sonnen noch Mane, noch Menschelicke wille, maer de handt des Alderhooghsten uyt den derden Hemel⁴¹ veroorsaect heeft, gheene kleyne concussie apparent was te moeten lyden.⁴²

Het is niet verwonderlijk dat Streso nergens ingaat op de ‘geresene onlusten’, dat hij zwijgt over de politieke tegenstellingen, het optreden van stadhouder Willem II tegen Amsterdam niet benoemt en niet vermeldt dat er na het overlijden van deze prins op 6 november 1650 geen opvolger is benoemd. De eenheid, zoals die in de

36 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 31.

37 In de analyse in hoofdstuk 6 wordt dieper ingegaan op Oomius' ideaal.

38 Zie voor Oomius hoofdstuk 1.2. Zie voor Aitzema Van der Plaat, *Eendracht als opdracht*, 75.

39 Van Heenvliedt, *Theologico-Politica Dissertatio*, 144.

40 Van Heenvliedt, *Theologico-Politica Dissertatio*, 125-126.

41 Met de derde hemel wordt de hoogste en meest volmaakte hemel bedoeld, waar je het dichtst bij God bent, zie Van Spanje, 2 *Korintiërs*, 296.

42 Streso, *Danck-Predicatie*, 3.

uitkomsten van de Grote Vergadering is vormgegeven, staat voorop: de Republiek vindt haar eenheid in de gereformeerde confessie en in de politieke visie van de ‘ware vrijheid’. In deze visie op eenheid is geen plek voor het Oranjehuis.

Het is maar de vraag of op grond van deze preek geconcludeerd kan worden dat Streso geen ‘geëxalteerde Oranjeklant’ was, zoals Uit den Bogaard suggereert.⁴³ Zoals eerder al werd geconcludeerd, was de positie van de overheid dominant en was de kerk de vragende en afhankelijke partij.⁴⁴ De preek van Streso was een middel om de koers, zoals die in de Grote Vergadering was afgesproken, uit te dragen. In de preek wordt benadrukt dat kerk en overheid gezamenlijk optrekken.

De al genoemde Middelburgse predikant Maximiliaan Teellinck had de zijde van Willem II gekozen in de strijd die de prins zelfs met inzet van het leger tegen de Hollandse regenten had gevoerd. Voor Teellinck lag er wel degelijk een verbinding tussen de eenheid van de Republiek, de gereformeerde religie en het Oranjehuis. In zijn *Vrymoedige aenspraeck* noemt hij Willem II confessioneel volkomen betrouwbaar. Dat werd, volgens Teellinck, aangetoond door het feit dat de prins zich een tegenstander van vrede met het rooms-katholieke Spanje betoonde.⁴⁵ De tegenstanders van de prins waren tegenstanders van de staat en van de religie, want zij veranderden de fundamenten van de Republiek.⁴⁶ Ter instructie zette Teellinck, zoals vermeld, nog even de ‘oude maximen’ (dat zijn stelregels of beginselen) voor de prins op een rij.⁴⁷ Hij schrijft over de onbetrouwbaarheid van Spanje, het belang van de Unie en de gereformeerde religie als fundament van de Republiek. Politiek vertaalt Teellinck dit door naar het standpunt dat het leger op sterkte moest blijven onder leiding van de Oranjes, die onmisbaar zijn als samenbinders van de Unie:

want willen wy Syn Hoogheydt de Heerlijkste in den Lande, verachtelijck maecken, Esa. 23. vers 8:9. soos al het broederschap, tusschen Juda en tusschen Israel, tusschen de Provintien haest te niete gaen, want syn Authoriteyt, is den Stock, 't samenbinder, Zach 11. vers. 14. en daerom moet nooyt gedacht werden, om dat Aensien, onder de voete te treden.⁴⁸

Teellinck betreft Nederland en Israël sterk op elkaar. Het Oranjehuis mocht niet aan de kant worden gezet, zoals Israël had gedaan met het huis van Gideon. De Oranjes hadden de Republiek immers gered van de vijand.⁴⁹

Teellinck maakt van de gelegenheid gebruik om tevens een pleidooi te voeren voor de zelfstandigheid van de kerk, opdat zij zonder inmenging van de overheid haar zaken kan regelen, bijvoorbeeld, haar eigen predikanten kan aanstellen. De taak van de overheid is ‘voedster van de kerk’ te zijn, naar de profetie van Jesaja 49. Met andere woorden: het is een overheidstaak om de kerk ‘te beschermen en te maintaineren in haer Recht en Bediening doch geensins om die te ontnemen en haer

43 Uit den Bogaard, *De gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk*, 90.

44 Bisschop, *Sions vorst en volk*, 29-30.

45 Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 10.

46 Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 10-12.

47 Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 12-16.

48 Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 13.

49 Rechters 8,33-35.

selven toe te eygenen. Dat ware een trouwloose Voester die soo met haer Voesterkindt soude handelen.⁵⁰

Teellincks *Vrymoedige aenspraeck* bleef niet onbeantwoord, de reactie verscheen anoniem. De schrijver vindt het geschrift van Teellinck gevaarlijk omdat die zich tegen de regering verzet 'en al de Schriftuurplaatzen, die eenigsints schijnen op haar voornemen gepast te kunnen worden; uit het Ouwe-, en Nieuwe-, en inzonderheit uit het Oude Testament voortbrengen en misbruiken' waardoor de gemeente tegen de magistraat wordt opgezet.⁵¹ De kritiek richt zich op Teellincks Bijbelgebruik, zijn bitterheid tegen medechristenen, de onrechtmatige verdediging van de aanval van de prins op Amsterdam, die volgens de schrijver niet bedoeld was om de gereformeerde religie te handhaven, en de maximen die Teellinck opvoert. Een van de punten van kritiek is het 'misbruyken der H. Schriftuure', en daarin het misbruyken van Gods naam. De schrijver bespreekt enkele voorbeelden. Zo past Teellinck bij voorbeeld een Bijbeltekst die over God gaat, toe op de stadhouder. Het eerste gedeelte van Psalm 7,10⁵² wordt aangehaald en de stadhouder als opdracht voorgehouden. De prins moet de boosheid van de goddelozen niet ter harte nemen. David, de dichter van deze psalm, richt zich echter in een klacht tot God en roept God op om de boosheid van de goddelozen niet ter harte te nemen. Teksten die over God gaan, mogen niet op mensen toegepast worden. Dat is andere goden voor Gods aangezicht hebben en de naam van de Heer ijdel gebruiken, een overtreding van het eerste en derde gebod van Gods wet. De schrijver van de *Bedenkingen* stelt dat deze manier van Bijbelgebruik tot afgoderij kan leiden. De consequentie – volgens de schrijver – is dat Teellinck God afvalt om 'zijn Hoogheit aan te hangen', terwijl de gereformeerden 'den Papist, die zijn toevlucht tot Maria nam', de les gaven: 'O! arme zot, Keert u tot Godt.' De predikant wordt dan ook gewaarschuwd om zijn heil niet te zoeken bij een vorst, maar bij God.⁵³ De kritiek op Teellinck gaat verder als de schrijver Teellinck voorhoudt dat hij het Oude Testament niet als een jood moet lezen. Erasmus wordt aangehaald:

Een Prins moet gewaarschouwt werden, opdat hy niet alles wat hy inde H. Schriften komt te leezen, meent geschreven te zijn om altijd naar te volgen: maar hy leere dat het strijden, en de nederlagen der Joden, en haar wreetheit iegens de vyanden in een allegorischen zin moet verstaen werden. Of dat anders het lezen zelve niet als verderf en schade naar zich trekt. Want naar de gelegentheit van die tijdt was dat volk vry wat anders toegelaten, als de hemelschen en Christelijke gemeente van dezen tijdt geleert en belast is.⁵⁴

De vinger wordt, evenals Graafland doet,⁵⁵ gelegd bij het voorbijgaan aan de voortgang van de heilsgeschiedenis: de kerk van Christus leeft onder de nieuwe bedeling en niet onder de oude, zoals Israël.

⁵⁰ Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 13.

⁵¹ *Bedenkingen en antwoord op de Vrymoedige aenspraeck*, 1.

⁵² Psalm 7,10: 'Laat toch de boosheid der goddelozen een einde nemen, maar bevestig den rechtvaardige, Gij, Die harten en nieren beproeft, o rechtvaardige God!'

⁵³ *Bedenkingen en antwoord op de Vrymoedige aenspraeck*, 2-3.

⁵⁴ *Bedenkingen en antwoord op de Vrymoedige aenspraeck*, 4. Erasmus, *Institutio principis christiani*, hoofdstuk 2.

⁵⁵ Zie hoofdstuk 1.3.

In hoofdstuk 1 werd al vermeld dat Oomius ruim tien jaar later nog steeds dezelfde beginselen gebruikt die Teellinck in zijn *Vrymoedige aenspraeck* verwoordde, met name op het punt dat rooms-katholieken onbetrouwbaar zijn. In zijn *Theologico-politica* uit 1662 werkt Oomius dit onder andere uit door te betogen dat, als het aan hem ligt, rooms-katholieken geen vrijheid gegeven mag worden om publiek hun godsdienstoefeningen te houden en ook dat er geen banden worden aangegaan met rooms-katholieke landen. Het rooms-katholieke geloof is staatsgevaarlijk. Oomius schrijft echter, zoals in het eerste hoofdstuk vermeld, in zijn *Theologico-politica* niet over de rol van de prinsen van Oranje als beschermers van de gereformeerde religie. Teellinck schreef in dit kader nog over de Oranjes die weldaden bewezen hebben aan Israël 'ons Vaderlandt' en dat zij het land hebben gered van de vijanden.⁵⁶ Oomius trekt dus de lijn van Teellinck door, maar zonder het Oranjehuis daarbij te betrekken.⁵⁷ In de jaren 1660 liet Oomius dus een wezenlijk onderdeel weg uit de argumentatie van Teellinck. In het gereformeerd-confessionele orangisme was de verbinding tussen de gereformeerde confessie en het Oranjehuis niettemin een van de pijlers.

Voor de oorsprong van dit gereformeerde orangisme moet teruggegaan worden naar het Twaalfjarig Bestand en naar prins Maurits. Voor prins Maurits waren zijn huis en de gereformeerde religie onlosmakelijk met elkaar verbonden, al speelde daar natuurlijk eveneens een persoonlijk belang. Hij zag het als de roeping van de Oranje-Nassaus de kerk te dienen en hij zag zichzelf dan ook geroepen om de gereformeerde religie te handhaven en te beschermen.⁵⁸ Dit zelfbeeld van Maurits bleef niet beperkt tot een eigen rolopvatting. De contraremonstranten, voor wie hij partij had gekozen in de bestandstwisten, waren ervan overtuigd dat de Gereformeerde Kerk bij de prins in goede handen was. Als stadhouders werden de Oranjes ook gezien als beschermers van de publieke kerk, als haar voedsterheren.⁵⁹ De rol die Maurits in de bestandstwisten speelde, is de sleutel voor de manier waarop orangisten de verhouding tussen de gereformeerde religie, de Republiek en het Oranjehuis zien.⁶⁰ Mede door de opstelling van Maurits en door de opvatting dat de overheid voedsterheer van de publieke kerk was en haar daarom diende te beschermen, kon het beeld van de Oranjes ontstaan als waren zij het symbool voor de eenheid binnen de Gereformeerde Kerk. Vanwege hun rol als stadhouder konden zij ook als symbool van eenheid binnen de Unie van Utrecht gezien worden. De eenheid binnen kerk en die binnen de Unie werden vervolgens sterk op elkaar betrokken.⁶¹

Het confessioneel-gereformeerde orangisme is tijdens het stadhouderschap van Maurits ontstaan. De verbinding tussen het Huis van Oranje, de gereformeerde religie, de vrijheid en het vaderland ontstond in de bestandstwisten.⁶² Maurits' rol in

⁵⁶ Teellinck, *Vrymoedige aenspraeck*, 13.

⁵⁷ Zie ook hoofdstuk 1 Oomius en de confessionele staat, paragraaf 2.

⁵⁸ Van Deursen, *Maurits van Nassau*, 43-45, 233-246, 276, 290.

⁵⁹ Exalto, *Gereformeerde heiligen*, 233.

⁶⁰ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 222; Pollmann, 'Schuilen onder de vleugels van Oranje', 27-30.

⁶¹ Price, 'De regent', 49; Van Eijnatten, 'Oranje en Nederland zijn een', 10.

⁶² Vroomen, *Taal van de Republiek*, 255.

het conflict tussen remonstranten en contraremonstranten heeft daartoe bijgedragen. Orangisme en de contraremonstrantse gereformeerde leer zijn hierdoor met elkaar verbonden. Maar dat was niet het enige dat een rol heeft gespeeld. In de aanloop naar het Bestand werd ook teruggekeken op de geschiedenis van de Opstand. Dat terugkijken resulteerde in een bepaalde visie op het verleden, waardoor er als het ware een ‘canon’ van de ‘vaderlandse’ geschiedenis ontstond waarin Willem van Oranje en zijn zoon Maurits een belangrijke rol kregen. De eerste decennia na de dood van Willem van Oranje werd er niet zo veel met hem en zijn politieke nalatenschap gedaan. Toen er interne conflicten ontstonden, werd Maurits naar voren geschoven. Waar zijn vader een beschermer was tegen buitenlandse vijanden, was Maurits ook nog eens beschermer tegen binnenlandse vijanden.⁶³ Er is dus tevens een verband tussen interne tegenstellingen en orangisme. In 1672 zou dat element opnieuw aanwezig zijn.

De verbinding tussen het gereformeerde geloof en de Oranje-stadhouder heeft Johannes Bogerman, die voorzitter was geweest van de Dordtse Synode, in zijn geschrift over het sterven van prins Maurits, in 1625, duidelijk doen uitkomen: de prins was de zuivere gereformeerde godsdienst van harte toegedaan. Op zijn sterfbed zou de prins zijn geloof geheel in overeenstemming met de Heidelbergse Catechismus en de uitspraken van de Dordtse Synode, beleden hebben.⁶⁴ Bogerman interpreteert het sterven van Maurits, evenals het sterven van de noordelijke stadhouder Willem Lodewijk van Nassau in 1620, als een straf van God en vraagt zich af: ‘Wil ons dan Godt t’eenemaal verlaten, ende van ons wijcken?’ Hij sluit zijn geschrift af met een oproep tot bekering.⁶⁵

Maximiliaan Teellinck schrijft in 1650 nog over de Oranjes en hun rol als voedsterheren van de Gereformeerde Kerk. In zijn *Vrymoedige aenspraeck* heeft hij het over de voorouders en tevens voorgangers van Willem II. God had hen verwekt als ‘Verlossers, Jud.3.9 die ons door den Zegen des Heeren verlost hebben, Prov.10.22 van de handt aller die ons druckten, Jud.6.9 [...]’.⁶⁶ Maurits wordt de ‘Knecht des Heeren’ genoemd, die het volk verlost heeft van allerhande ketterijen van ‘Papisten’ en remonstranten.⁶⁷

De Delftse predikant Hermannus Tegularius (1604/5-1666) benoemt in de preek ter gelegenheid van de inhuldiging van Willem II als stadhouder in 1647 de rol van

63 Pollmann, ‘Schuilen onder de vleugels van Oranje’; zie ook over die ‘historische canon’ Van der Steen, ‘The trap of history’.

64 Bogerman, *Het Christelijck Overlijden van Prince Maurits*. Oomius noemt in de jaren 1660 het Oranjehuis niet in zijn argumentatie ter verdediging van de Republiek als confessionele staat. Dit was voor Teellinck wel een belangrijk argument. In 1680 verwijst Oomius echter wel naar het sterfbed van prins Maurits en de troost die de prins op zijn sterfbed putte uit zondag 1 van de Heidelbergse Catechismus, Van der Pol, ‘Inleiding op Oomius’ *Godtsalighe siecke en krancke*’, zonder paginering [p.42 noot 3].

65 Bogerman, *Het Christelijck Overlijden van Prince Maurits*, 13-14.

66 Teellinck, *Vrymoedige aenspraek*, 5. Maximiliaan Teellinck was een exponent van de beweging die het Oranjehuis en de Republiek als door God aan elkaar gegeven beschouwde. Zijn *Vrymoedige aenspraek* is drie keer uitgegeven, ook nog in 1672, toen Willem III benoemd werd tot Kapitein-Generaal en tot stadhouder van Holland en Zeeland, vgl. Brienens, ‘Maximiliaan Teellinck’, 77-78.

67 Teellinck, *Vrymoedige aenspraek*, 8-9.

de stadhouder. Willem II was door God aangesteld als opvolger van zijn vader ‘om voor ons Lieve Vaderlandt ende Christi dier-gekochte kercke in het selve uyt en in te gaen.’ Er was een bededag uitgeschreven door de Staten-Generaal om tot God te bidden en de prins te zegenen ‘ende syn beleyt ende actien sulcks te laten gedyen, dat de selve mogen strecken tot [...] Voorstant ende behoudenisse vande ware Gereformeerde Religie, bescherminghe der Gemelte Geunieerde Provincien, [...]’.⁶⁸ Tegularius beschouwt de prins en ook andere overheidspersonen als beschermers en bevorderaars van de gereformeerde religie, die het fundament van de Republiek is.⁶⁹ Het weren van de ‘roomse afgoderij’ behoort tevens tot de taak van de prins. Een ander voorbeeld van een koppeling tussen het Oranjehuis en betrouwbaar gereformeerd wordt gevonden bij de Haagse gereformeerde predikant Tobias Tegnejus (†1668). Hij schrijft in het voorwoord van de preek die hij bij de doop van Willem III gehouden heeft aan de weduwe van Frederik Hendrik dat het geslacht van Oranje ‘soo lange Iaren, nu door Godes Zegen, gheweest is een schrick van Spanjen, een scherm ende Schild voor de rechtsinnige *Nederlanders*.’⁷⁰ In een rouwklacht over de vroege dood van Willem II verwoordt de schrijver zijn visie op het Oranjehuis als volgt:

Ach *Willem!* Waarde Helt, u deuchtsaemlicke wercke
Die streckte een Cieraet van Polecy en Kercke,
Ghy waert de starcke suyl daer op men had gebout
En als een Atlas n’s Landts sware last verstout.⁷¹

Onder de gereformeerde predikanten zijn er die van mening zijn dat het huis van Oranje net zo verbonden is met de Republiek als de gereformeerde religie dat is. Oranje staat dan gelijk aan gereformeerd. Het gaat hier dus om een interpretatie van de geschiedenis, alsmede om een ideaal waarin de verhouding tussen kerk en overheid werd verwoord. Predikanten rond het Oranjehof dragen op bijzondere momenten de visie uit dat het Oranjehuis een onmisbare samenbindende factor is en zo blijven zij de overtuiging voeden dat confessioneel gereformeerd en Oranjehuis bij elkaar horen. De preek van Streso na de Grote Vergadering is een poging om een van de belangrijke pijlers van het orangisme, zoals dat ten tijde van het Bestand was ontstaan, te verwijderen. Ook zonder Oranjehuis is de Republiek een gereformeerde staat. Het is een ‘eendracht in verscheidenheid’ die minder ‘belijnd’ is dan orangisten in de lijn van Teellinck voorstaan.⁷²

⁶⁸ Tegularius, *Inhuldings-predicatie*, 2. Naast het behoud van de gereformeerde religie was volgens Tegularius ook de bescherming van de Republiek tegen de vijand een taak van de prins.

⁶⁹ Tegularius, *Inhuldings-predicatie*, 31-38.

⁷⁰ Tegnejus, *Predicatie*, voorwoord.

⁷¹ Anoniem, *Harts-Droefbeyt*.

⁷² Frijhoff en Spies, 1650, 50.

5 Vrijheid en eenheid

De geschiedenis van het ontstaan van de Republiek kon ook anders geïnterpreteerd worden. De aanhangers van de ‘ware vrijheid’ vonden onder andere in de zogenaamde *Bataafse mythe* een andere interpretatie van deze geschiedenis.⁷³ Het begrip ‘ware vrijheid’ betekent dat de regenten hun macht niet begrensd wisten door een stadhouder en in het verlengde daarvan ook niet door de Unie van Utrecht. De nadruk werd gelegd op de soevereiniteit van de gewesten, waardoor het bestuur van de Unie zwakker werd en de invloed van Holland groter kon worden.⁷⁴

De belangstelling voor de Batavieren groeide, nadat omstreeks 1470 de werken van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus in druk werden uitgegeven. Cornelius Aurelius noemt in zijn *Divisiekronek* uit 1517 Julius Civilis, de leider van de opstand van de Batavieren tegen de Romeinen, de kapitein van Holland. Cornelius Aurelius identificeert de Batavieren met de Hollanders. Tegen bestaande theorieën in, dat de Batavieren in het gebied tussen Maas en Waal woonden, beweert Cornelius Aurelius dat zij in het gebied woonden dat later Holland werd genoemd.⁷⁵ Deze identificatie moet gezien worden tegen de achtergrond van de rivaliteit tussen Gelre en Holland. In de zeventiende eeuw maakten Pieter Corneliszoon Hooft, Hugo de Groot en Joost van den Vondel gebruik van deze *Bataafse mythe* om de soevereiniteit van Holland te benadrukken en de ondergeschiktheid van de stadhouder daaraan. Op deze manier werd deze interpretatie van de geschiedenis gebruikt om de ‘ware vrijheid’ te verdedigen.⁷⁶ In de *Bataafse mythe* stond de rol van de Staten centraal, die altijd de hoogste macht zouden hebben gehad en die de beschermers van de vrijheid waren. Volgens Hugo de Groot was vrijheid zelfbestuur en onafhankelijkheid.⁷⁷ De opstand van de Batavieren werd vergeleken met de strijd van Holland tegen Spanje.⁷⁸ Vrijheid en onafhankelijkheid zouden bij de Batavieren, die om hun dapperheid worden geroemd, op de eerste plaats hebben gestaan.⁷⁹ Gelijkheid was belangrijk, horizontale verbanden zoals het gezin werden gekoesterd in plaats van een verticale gezagsstructuur.⁸⁰ De strijd van de Hollanders voor hun vrijheid resulteerde in Hollandse vroomheid en tolerantie. Vrijheid betekende immers ook dat niemand werd gedwongen tot een religieuze keuze.⁸¹ Ten tijde van de Opstand werd vrijheid van geweten als ‘de essentie van de persoonlijke vrijheid’ gezien. Persoonlijke vrijheid en vrije politieke gemeenschap waren intrinsiek met elkaar verbonden.⁸²

73 Van der Steen, ‘The trap of history’.

74 Blokker, ‘Het Oranjehuis en zijn aanhang’, 124; Van Deursen, *De last van veel geluk*, 276.

75 Teitler, *De opstand der ‘Batavieren’*, 14, 19, 47.

76 Van der Steen, ‘The trap of history’, 192; Van der Plaat, *Eendracht als opdracht*, 13-14.

77 Van Gelderen, ‘De Nederlandse Opstand’, 39-42.

78 Teitler, *De opstand der ‘Batavieren’*, 48-59; Kaplan, ‘“Dutch” religious tolerance’, 12.

79 Teitler, *De opstand der ‘Batavieren’*, 12-13, 18.

80 Frijhoff en Spies, 1650, 37.

81 Kaplan, ‘“Dutch” religious tolerance’, 13.

82 Van Gelderen, ‘De Nederlandse Opstand’, 43, 51.

De Bataafse mythe is een Hollandse politieke mythe, waarvan het nog maar de vraag is of deze, hoewel er in de literatuur vele malen naar verwezen wordt, brede invloed heeft gehad.⁸³ Mede vanwege de religieuze diversiteit in de Republiek ontstond er tevens een niet-religieuze interpretatie van de geschiedenis. Deze werd in, wat wij vandaag zouden noemen, nationalistische termen uitgedrukt. Begrippen als ‘vaderland’ en ‘vrijheid’ zijn hier belangrijk.⁸⁴ De analyse van Oomius’ bazuinen zal uitwijzen hoe religieuze en niet-religieuze interpretatie van het verleden zich in zijn denken tot elkaar verhouden.

6 Staatsvorm en wereldbeeld

Tot dusver ging het over de discussie welke plaats het Oranjehuis in het politieke bestel van de Republiek zou moeten hebben. Was dit niet een verkapte discussie over de vorm van het politieke bestel zelf? Waren de voorstanders van het stadhouderschap, dat ook nog eens door de Oranjes bekleed zou moeten worden, tevens voorstanders van een monarchie? De monarchie was immers de staatsvorm van de omringende landen. Met andere woorden: welke politiek-theoretische vooronderstellingen hadden de voorstanders van het stadhouderschap? Aan het begin van de zeventiende eeuw is geen theorie gegeven die de staatsvorm van de Republiek toen verklaarde en verdedigde, en op universiteiten werd de republiek als staatsvorm niet gepropageerd. Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw werden er republikeinse theorieën ontwikkeld. In eerste instantie was het zo dat er berust werd in het feit dat er geen vorst gevonden kon worden aan wie de soevereiniteit overgedragen kon worden. De conclusie was vervolgens dat de Nederlanders erkenden dat zij zelf de soevereiniteit hadden gekregen.⁸⁵

In de discussie over de staatsvorm en de rol van het stadhouderschap kan geconcludeerd worden dat de voorstanders van het stadhouderschap uitgingen van een organisch en harmonisch wereldbeeld, waarin een hiërarchische ordening bestond.⁸⁶ Aristoteles was reeds van mening dat de hele natuur een ‘doelmatig geordende hiërarchische eenheid’ vormde.⁸⁷ Aristoteles onderscheidde drie regeringsvormen: de monarchie, de aristocratie en de democratie. Deze vormen kunnen alle drie ontaarden: de monarchie kan een tirannie worden, de aristocratie een oligarchie en de democratie een onvolmaakte democratie. Hoewel de aristocratie de voorkeur heeft bij Aristoteles, acht hij de kans niet ondenkbaar dat die ontaardt in een oligarchie, dat wil zeggen dat rijken de belangen van de armen gaan veronachtzamen.⁸⁸ Aristoteles beschouwt de mens als naar zijn aard een wezen dat in een ge-

83 De Bruin, ‘Het begrip “vaderland” in de pamfletliteratuur’, 151; Haitsma Mulier, ‘Het begrip “vaderland” in de Nederlandse geschiedschrijving’, 171.

84 Pollmann, ‘Met grootvaders bloed bezegeld’.

85 Kossmann, ‘Het probleem van de vrijheid in de zeventiende-eeuwse Nederlandse Republiek’, 70-76.

86 Van de Klashorst, ‘Metten schijn van monarchie getempert’, 125.

87 Maris en Jacobs, *Recht, Orde en Vrijheid*, 67.

88 Maris en Jacobs, *Recht, Orde en Vrijheid*, 73.

meenschap moet leven. De mens is dan ook verplicht een gemeenschap met anderen te vormen en aan de orde in de gemeenschap te gehoorzamen. Het doel van de regering is het welzijn van de gemeenschap te bevorderen. Dat gaat dan ook voor op het welzijn van een individu.⁸⁹

Van de Klashorst neemt waar dat in de door hem onderzochte Oranjegezinde pamfletten tussen 1650 en 1686, op een na, niet gepleit wordt voor een monarchie. De auteurs ervan zagen de regeringsvorm van de Republiek als een gemengde regeringsvorm, een aristocratie met een monarchaal element.⁹⁰ Het gevaar dat de aristocratie kon ontaarden in een oligarchie werd ook in de door Van de Klashorst onderzochte pamfletten onderkend. Het is juist een gemengde vorm die een zuivere vorm voor corruptie kan behoeden. Het stadhouderschap werd gezien als tegenwicht van de aristocratie. De stadhouder was van belang voor het evenwicht: hij was een controle op de macht. Verder moest de stadhouder eenheid brengen, waar de regenten verdeeld waren. Hij was er dus om het algemeen belang in het oog te blijven houden. Bovendien zou een stadhouder de slagvaardigheid van de regering alleen maar ten goede komen.⁹¹ De discussie ging niet over de vraag waar de soevereiniteit lag. Ook de verdedigers van het stadhouderschap waren van mening dat die bij de Staten lag, dus niet bij de stadhouder of bij de generaliteit. De hele discussie ging over de verhouding tussen de Staten en de stadhouder.⁹² Wieldraaijer concludeert bijvoorbeeld dat in preken over de Oranjestadhouders maar zelden provinciaal particularisme voorkwam en dat het algemeen belang volgens predikanten samenviel met de welvaart van land en kerk. Ter wille van de eenheid was een gemeenschappelijke vijand, in de gestalte van een rooms-katholieke koning, belangrijk om het algemeen belang te kunnen benoemen.⁹³ Het zijn de definitie van het algemeen belang en de vraag hoe dat gewaarborgd blijft die op de achtergrond een belangrijke rol spelen in de discussie over machtsverhoudingen in de Republiek.⁹⁴ Frijhoff en Spies schrijven zelfs over 'het middelpuntvliedende staatbestel van de Republiek' waar eendracht bevochten moet worden omdat eigenbelang richtinggevend is.⁹⁵ Gelet op het ontstaan van het orangisme is het niet verwonderlijk dat bij aanhangers van het Oranjehuis de gereformeerde religie een wezenlijk onderdeel is van het algemeen belang.

De idee dat de Republiek een gereformeerde staat is waarin de Oranjes een belangrijke positie hebben, getuigt van een wereldbeeld waarin God zelf ordenend aan het werk is. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat Oomius Gods voorzienigheid aanvoert als een legitimatie van het stadhouderschap van Willem III.⁹⁶ Oomi-

89 Maris en Jacobs, *Recht, Orde en Vrijheid*, 71-73.

90 Van de Klashorst, 'Metten schijn van monarchie getempert', 100, 104-105.

91 Van de Klashorst, 'Metten schijn van monarchie getempert', 112-113, 117, 132-135.

92 Van de Klashorst, 'Metten schijn van monarchie getempert', 104, 107-110; Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 75-76.

93 Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 73-76.

94 Van de Klashorst, 'Metten schijn van monarchie getempert', 135-136.

95 Frijhoff en Spies, 1650, 34.

96 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, voorwoord.

us was niet de enige predikant die dit argument gebruikte. Petrus van Balen noemt Willem III in een preek naar aanleiding van zijn benoeming tot kapitein-generaal een andere David, door God geroepen om de ‘oorlogen des Heeren, sijn naam, tot wettige bescherming van het Vaderlant en kerk te oorlogen [...]’.⁹⁷ In dezelfde lijn beweegt Maximiliaan Teellinck zich met zijn bewering dat de prins van Oranje door God zijn verwekt als verlossers.

7 Gods voorzienigheid

In de context waarin Oomius’ opvattingen over politiek een plek hebben, speelt de aanwezigheid van God een grote rol. De geschiedenis krijgt namelijk een normatief karakter, omdat God deze zo geleid heeft in zijn voorzienigheid. In zijn *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt* uit 1664 beschrijft Oomius zijn theologisch kader op dit punt. De bedoeling van het traktaat is om de leer van de voorzienigheid te verklaren en te toetsen op de praktijk, om vervolgens te tonen ‘wat *plichten* dat wy Christenen in aenmerckinge van deselve [de leer van de voorzienigheid] te betrachten hebben, en hoe sy den mensche leert, *door lijdtzaamheydt ende vertroostinge der Schriften, hope hebben* op God.’⁹⁸ Een van die plichten is dat de mens aandacht moet hebben voor Gods voorzienigheid. Het is ‘een gansch verdoemelicke dommigheid’ als men God niet opmerkt en eert als Hij zich door zijn voorzienigheid aan ons opdringt en ‘sich als te gevoelen ende te tasten geeft.’⁹⁹ In voorspoed moet men oog hebben voor het feit dat God zegent en in tegenspoed ‘zijn al-beleidende handt aenmercken, in het toe-senden, matighen, en bepalen van alle onse swarigheden.’¹⁰⁰

Voor Oomius is de leer over Gods voorzienigheid erg belangrijk omdat deze helemaal bij het volmaakt-zijn van God hoort, waarbij de nadruk wordt gelegd op Gods almacht. Als almachtige regeert Hij de wereld. Als je Gods voorzienigheid zou ontkennen, dan zou je God zelf ontkennen.¹⁰¹ De redenering dat God en zijn voorzienigheid lijken samen te vallen doet denken aan de manier waarop de Stoa en ook de oud-christelijke schrijver Lactantius redeneren.¹⁰²

Oomius legt alle nadruk op het handelen van God in de geschiedenis.¹⁰³ Hij is de ‘Eerste oorzaak’. God kan middelen gebruiken, ‘tweede oorzaken’, maar deze zijn slechts als gordijnen ‘waer achter Godt sijn werckinge verberghet, en wil dat men daer in alleen, door de oogen des gheloofs, zijn vinger sie.’¹⁰⁴ Tegelijk stelt Oomius

97 Van Balen, *Zegenwensch*, 7.

98 Oomius, *Tractaetken*, 442.

99 Oomius, *Tractaetken*, 505.

100 Oomius, *Tractaetken*, 518.

101 Oomius, *Tractaetken*, 448-449.

102 Den Hartogh, *Voorzienigheid in donker licht*, 129-133.

103 Dat God de handelende persoon in de geschiedenis is en middelen inschakelt, komt bijvoorbeeld ook naar voren in het werk van Oomius’ collega Abraham van der Velde, Van Deursen, ‘Nadere Reformatie en geschiedbeoefening’, 176.

104 Oomius, *Tractaetken*, 499, 520. Zie voor gebruik van middelen/tweede oorzaken Oomius, *Tractaetken*, 455-456.

dat het verkeerd is om de middelen te snel aan de kant te schuiven. Als er geen gebruikgemaakt wordt van de middelen en gewacht wordt op het buitengewone, dan wordt God verzocht en worden zijn handen afgesneden.

Want schoon Godt, in het beleydt van sijne voorsienigheyt, sigh niet aen het gebruyck der middelen gebonden heeft, soo heeft hyse ons nochtans voor-geschreven, om sijne voorsienigheyt te dienen. Sij zijn als Godts handen, door dewelcke het hem belieft te wercken.¹⁰⁵

Er is een afhankelijkheidsrelatie tussen de *Eerste oorzaak* en de *tweede oorzaken*. Alle schepselen kunnen niet zonder de kracht, waardoor ze gemaakt zijn. ‘Sy en konnen haer en niet beweghen sonder dien eersten, ende onbeweeghlickten Beweger.’¹⁰⁶

Oomius wijst Gods handelen heel concreet aan. Als rechter betoont God ‘door opentlicke kenteekenen, den vromen sijne goedertierentheydt, ende den godtlossen sijne gestrengigheyt.’ Dagelijks oordeelt God over de goddelozen, als voorboden van zijn ‘onvermijdelicke rechtbanck, en hooghe vierschare.’ Er komt nog een laatste oordeel en daarom wordt hier niet alles helemaal gestraft.¹⁰⁷ Aan het eind van zijn *Tractaetken* geeft Oomius de lezer als troost onder andere mee, dat alle moeilijkheden ons zijn ‘toeghesonden van sijne Vaderlicke handt, om dat hy oordeelde dit ons alsoo noodigh te zijn. Hadde hy het niet gewilt, ons soude gheen quaedt wervaren zijn.’¹⁰⁸

In het concrete benoemen van Gods hand gaat Oomius anders te werk dan de Engelse theoloog en latere bisschop van Chester John Wilkins (1614-1672). In de Opdracht van het *Tractaetken* schrijft Oomius dat er in het Nederlands nog geen geschrift was over Gods voorzienigheid, terwijl de Engelsen er al wel over geschreven hadden. Hij verwijst dan onder andere naar een geschrift van John Wilkins uit 1649, *A Discourse concerning the Beauty of Providence*, een preek over Prediker 3,11.¹⁰⁹ Wat betreft pastorale doelstelling en godsbeeld komen de geschriften van Oomius en Wilkins overeen, echter Wilkins is veel terughoudender in het duiden van de gebeurtenissen. De mens kan het werk van God immers niet uitvinden. Er zijn ook verborgen wijsheden en daarbij komt dat de mens onwetend en kortzichtig is. God is eeuwig en overziet de tijd, de mens is aan tijd gebonden.¹¹⁰ Wilkins wil niet te vroeg oordelen, ook niet over de tijd waarin hij zijn preek schreef. Oliver Cromwell, zijn zwager, had Karel I laten onthoofden, de monarchie was afgeschaft en Cromwell zelf was staatshoofd geworden. Hij schrijft hierover:

It may be our lots perhaps in these times, to see onely the *beginning* of the fabbrick, when the old frame is demolished, the rubbish lyes scattered about, the new materials being

105 Oomius, *Tractaetken*, 501.

106 Oomius, *Tractaetken*, 449.

107 Oomius, *Tractaetken*, 449-450.

108 Oomius, *Tractaetken*, 533.

109 Prediker 3,11: ‘Hij heeft ieder ding schoon gemaakt op zijn tijd; ook heeft Hij de eeuw in hun hart gelegd, zonder dat een mens het werk dat God gemaakt heeft, kan uitvinden, van het begin tot het einde toe.’

110 Wilkins, *Discourse*, 50-55.

gathered into heaps. Posterity perhaps may see the *end* of it, when all these confused preparations shall be made up into a beautifull structure.¹¹¹

In de concrete uitwerking van de theologie kunnen behoorlijke verschillen zitten. Doordat Oomius het verband tussen *Eerste oorzaak* en *tweede oorzaak* zo direct legt, ontstaat er een theologisch instrumentarium om de geschiedenis te interpreteren en Gods handelen concreet aan te wijzen en te benoemen. Dit is echter een bewuste keuze, waarvan het maar de vraag is of die alleen op theologische gronden wordt genomen.

Voor Oomius is God de handelende Persoon in de geschiedenis. Deze God kun je kennen, omdat Hij zich laat kennen. Zo laat Hij zich onder andere kennen in de schepping en in heldhaftige daden die door mannen als Mozes, Jozua en velen na hen zijn gedaan in en door krachten die mensen te boven gaan en die niet te bevatten zijn. Verder laat God zich kennen door bijzondere bescherming te geven, die tegen de menselijke rede ingaat.¹¹² Verder is het een grote troost dat God onveranderlijk is.¹¹³ De manier waarop God voor Israël handelde, is niet anders dan hoe Hij in het heden voor zijn volk handelt. Zo kunnen de lotgevallen van Israël en van de Republiek naast elkaar gelegd worden. Want God handelt nog steeds door de Jozua's en Mozesen van de huidige tijd. Dat God kenbaar is in de schepping en in de daden van mensen en Gods onveranderlijkheid zijn elementen uit de theologie die in moeilijke periodes ertoe aanzetten om te focussen op Gods handelen in het heden. Oomius heeft veel aandacht voor de 'toepassing' van de theologie. Het is tot grote troost in moeilijke tijden als je Gods aanwezigheid steeds voor ogen houdt.¹¹⁴ Dus ook in de benarde situatie ten tijde van het Rampjaar is het een troost om Gods handelen te benoemen. Op deze manier kunnen de gebeurtenissen geduid worden.

8 Conclusie

Na de Grote Vergadering in 1651 moest duidelijk worden dat de Republiek een eenheid was en dat die eenheid lag in de gereformeerde religie. Streso maakt in zijn preek duidelijk dat er gereformeerd gepreekt kon worden over de binnenlandse politiek zonder het Oranjehuis daarbij te betrekken. In de preek wordt de Republiek als een politieke en religieuze eenheid gepresenteerd. Godsdienst was duidelijk een onmisbare samenbindende factor. Concreet betekende dit dat de Republiek een gereformeerde staat was en dat de Gereformeerde Kerk de publieke kerk was. De geschiedenis maakte dat duidelijk en dit werd steeds bevestigd door de politiek.

Streso reageert in zijn preek op de pijler van het orangisme die de Oranje-stadhouders voorstelt als waren ze onmisbaar als beschermers van de gereformeerde religie. Het beeld dat Maurits van zichzelf en zijn familie had, is hierin van grote

111 Wilkins, *Discourse*, 73-74.

112 Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 221-222.

113 Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 255-257.

114 Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 261-263.

betekenis geweest. Toen interne spanningen de kop opstaken, werd er een legitimatie gezocht voor de positie van de Oranjes. De geschiedenis van de oorlog tegen de rooms-katholieke tiran Filips II werd in herinnering geroepen, alsmede de rol die Willem van Oranje daarin had gespeeld. Zo kon een politieke koers verdedigd worden om vooral geen vrede met Spanje te sluiten. Omdat Maurits in die tijd partij koos voor de contraremonstranten kon het beeld van hem als beschermer van de religie goed postvatten. Nu werd de ware religie ook verdedigd tegen 'binnenlandse vijanden'.

Het orangisme is ontstaan in een tijd van interne verdeeldheid. In de verdediging van het stadhouderschap in het politieke bestel van de Republiek krijgt de stadhouder de rol toebedeeld van de instantie die het algemeen belang voor ogen houdt en zo de eenheid moet bewaren. De kaders die daarvoor ten tijde van Maurits werden uitgezet, worden door Maximiliaan Teellinck en Oomius nog steeds gehanteerd. Het algemeen belang wordt ook met name in de buitenlandpolitiek benoemd, waarvoor religie een belangrijk criterium is. Oranjehuis en gereformeerde religie horen bij elkaar, zij brengen eenheid en maken sterk tegen vijanden, zowel extern als intern. Het algemeen belang is in de ogen van de orangisten een religieus belang. De gereformeerde religie en kerk dienen beschermd te worden, naar de kaders die de Synode van Dordrecht heeft uitgezet.

Politieke opvattingen hebben theologische en filosofische uitgangspunten. Wereldbeeld en staatsinrichting hebben met elkaar te maken. Op deze manier kan Oomius Gods voorzienigheid ter sprake brengen in zijn opvattingen over stadhouderschap en Oranjehuis in de Republiek. De geschiedenis krijgt bij Oomius daarmee een normatieve lading: het is zo gegaan, dus God heeft het zo geleid en zo gewild. Daarachter zit een interpretatie van de vaderlandse geschiedenis. Wellicht kan de analyse duidelijkheid geven over de vraag of de interpretatie van de geschiedenis leidend is in het benoemen van Gods voorzienigheid, of dat het frame over de geschiedenis ook bijgesteld kan worden. In ieder geval is voor Oomius God zelf, zoals in de gereformeerde religie beleden, de samenbindende factor.

3 Bazuinen

1 Overtuigen

Oomius wilde door middel van zijn bazuinen de bevolking beïnvloeden. De titels van zijn bazuinen zijn dan ook niet voor meerderlei uitleg vatbaar. Het is duidelijk wie de vijand is en met name zijn beide oorlogsbazuinen en zijn *Triomfbazuin* geven in de titel weer dat Willem III de leider is van de Republiek en dat men zich eendrachtig moet scharen achter deze Oranjetelg. Verder maakt Oomius in zijn bazuinen duidelijk hoe de samenleving in zijn ogen georganiseerd moet zijn. Oomius' bazuinen zijn te plaatsen in een samenleving waarin drukwerk verscheen om de bevolking te beïnvloeden. Bovendien past de inhoud van de bazuinen duidelijk bij de maatschappelijke discussie over de vraag wat liefde voor het vaderland is en wat de consequentie van die liefde moet zijn.¹ Oomius doet wat dat betreft niet iets uitzonderlijks. Van belang voor dit onderzoek is dat de vijf bazuinen van Oomius in hun context geplaatst worden. Wat zijn bazuinen? Hebben we hier te maken met een apart genre?

In deze studie is de term 'pamflet' al een paar keer gevallen. Het nadeel van het gebruik van deze term is dat de term zelf uit het laatste kwart van de achttiende eeuw stamt en geen eenduidige betekenis heeft.² De term kan daardoor makkelijk anachronistisch worden gebruikt en kan een homogeniteit suggereren die er niet is.³ Het valt niet binnen de kaders van dit onderzoek om zelf een definitie te geven van het begrip 'pamflet', maar voor de duidelijkheid is het wel goed om een vertrekpunt te formuleren om de literaire context van de bazuinen van Simon Oomius te beschrijven. Dit vertrekpunt is het in de inleiding reeds genoemde functiecriterium van Meijer Drees: lezersbeïnvloeding gericht op de actualiteit. Ook Harms gaat in zijn studie uit van de functie van pamfletten en niet zozeer van de vorm. Hij omschrijft pamfletten als: 'gedrukte teksten die direct of indirect betrekking hebben op politiek-actuele kwesties.'⁴ Ik sluit mij in deze studie hierbij aan.

In dit hoofdstuk wordt eerst de vraag besproken wat bazuinen zijn, naar aanleiding van een inventarisatie van pamfletten met in de titel het woord bazuin. Vervolgens worden Oomius' bazuinen in het kader van confessionalisering geplaatst

1 Oomius, *Oorlogsbazuine 1672*, voorwoord, 7-9, 84; Vroomen, *Taal van de Republiek*, 248-254.

2 Meijer Drees, 'Pamfletten', 10.

3 Reinders, *Gedrukte chaos*, 15; Dingemanse, *Rap van tong, scherp van pen*, 16.

4 Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 14.

en daarna worden ze in de directe context van de jaren 1672-1674 geplaatst, met de hulp van de personen aan wie Oomius deze geschriften opdraagt.

2 Bazuinen

Oomius koos ervoor om zijn lezers te beïnvloeden door middel van bazuinen. Konden de lezers aan de hand van het woord bazuin in de titel al weten met wat voor soort beïnvloeding ze te maken hadden? Koos Oomius voor een bepaald type pamflet, een bepaald genre? In enkele collecties en catalogi is gezocht naar Nederlandstalige pamfletten met het woord bazuin in de titel, teneinde deze vragen te beantwoorden.⁵

Voor de inventarisatie is als beginjaartal 1486 gekozen, het begin van de catalogus van Knuttel. De eerste bazuin die hierin ook in de catalogi voorkomt, dateert van 1617. In 1795 is de eindstreep voor deze inventarisatie getrokken. Dit is het jaar waarin erfstadhouder Willem v naar Engeland vlucht en de Bataafse Republiek begon. De gevonden bazuinen komen dus uit de periode 1617-1795, rond de Synode van Dordrecht tot aan de Bataafse Republiek.

In deze periode zijn er 139 bazuinen aangetroffen.⁶ Dat wil niet zeggen dat er niet meer geschreven en verschenen zijn, maar deze 139 zijn terug te vinden in het geraadpleegde corpus aan de hand van het trefwoord ‘bazuin’ en zijn spellingsvarianten. De heruitgaven die terug te vinden zijn, zijn niet meegeteld in deze 139. Er zijn slechts een paar auteurs aan te wijzen die twee bazuinen hebben geschreven. Met zijn vijftal heeft Oomius de meeste op zijn naam staan. Hierbij moet wel aangetekend worden dat een groot deel van alle gevonden bazuinen, ongeveer twee vijfde deel, anoniem, onder vermelding van initialen of onder een pseudoniem is uitgegeven. Er kunnen dus auteurs zijn geweest die eveneens vijf of zelfs meer bazuinen hebben gepubliceerd. In bijlage 1 zijn alle 139 bazuinen opgenomen, dus ook de titels die na Oomius’ laatste bazuin zijn verschenen, aangezien dit de data zijn op grond waarvan er in dit hoofdstuk conclusies getrokken worden. Dit overzicht toont aan dat het verschijnsel bazuinen niet typisch iets van Oomius is, van predikanten of van de zeventiende eeuw.

Voor het overzicht is deze groep aangetroffen bazuinen in figuur 1 onderverdeeld op basis van de toevoeging die in de titels bij het woord bazuin gebruikt worden, bijvoorbeeld ‘oorlogs’ of ‘vredes’. Er is vooral gekeken naar de combinaties die dan ontstaan. De toevoeging bij een combinatie is achterwege gelaten, zoals ‘geluidmakend’ en ‘eeuwig’ in de titel *Eeuwigh geluyt-makende vreught-basyn* van Burgert van der Wael uit 1670. In een enkel geval staan er in de titel meerdere toe-

⁵ The Early Modern Pamphlets Online (TEMPO), deze database bevat onder andere de verzameling pamfletten van Knuttel, PiCarta en Worldcat. Na mijn onderzoek is de naam van deze database veranderd in Dutch Pamphlets Online, zie <https://brill.com/view/db/dupo> (geraadpleegd op 4 mei 2018).

⁶ Zie bijlage 1 voor een overzicht van alle gevonden bazuinen. Deze zijn op een rij gezet zodat de lezer niet zelf in verschillende databases en met verschillende spellingen hoeft te zoeken.

voegingen, vandaar dat het aantal bazuinen dat in figuur 1 staat boven de 139 uitkomt. In deze gevallen heb ik alleen naar de belangrijkste toevoegingen gekeken. Enkele toevoegingen bleken moeilijk onder te brengen en die zijn dan ook niet opgenomen in de onderstaande figuur, te denken valt aan titels zoals *Godts-geests schrift-matige bazuyn blasende Ezechiël 33*, uit 1658 van P.I. Brugman. Vanuit de verschillende groepen zal vervolgens weer gekeken worden naar het geheel. De onderverdeling geeft het volgende resultaat:

Figuur 1 Overzicht van bazuinen met toevoeging. Omdat de oorlogs-, triomf-, troost- en vredesbazuinen bij Oomius voorkomen, worden deze als eerste genoemd.

<i>Toevoeging</i>	<i>Aantal</i>	<i>Toevoeging</i>	<i>Aantal</i>
Oorlog	5	Kerkelijk	1
Triomf	7	Klank	1
Troost	2	Koninklijk	1
Vrede	20	Krijg	2
Boet	6	Laatste	2
Doods	1	Liefde	1
Donder	1	Lof	25
Echo/weerklank	1	Opwekkend	1
Eer	2	Ramp	1
Evangelie	1	Rust	1
Faam	2	Sodom en Gomorra	1
Geschal	1	Treur	3
God	1	Tweede	1
Goud	2	Victorie	1
Hemels	1	Vreugde	28
Heil	1	Vrijheid	1
Heyr	1	Waarheid	1
Hollands	1	Wraak	1
Hoorn	1	Zion	1
Huwelijk/bruiloft	2	Zonder toevoeging	4
Juichend	1		

Wat opvalt is dat de vredes-, lof- en vreugdebazuinen verreweg de grootste groepen zijn. Oomius' bazuinen horen, op de vredesbazuin na, tot de kleinere groepen. Een andere opvallende waarneming is dat van de 139 bazuinen er 47 van vóór 1675 zijn. Met andere woorden, de meeste bazuinen zijn geschreven na Oomius' laatste bazuin in 1674. Van de vrede-, lof- en vreugdebazuinen zijn tevens de meeste van

na 1675. Dat geldt praktisch voor de hele groep lofbazuinen: slechts twee titels zijn van voor 1675. Slechts vier titels van de vreugdebazuinen zijn ook van vóór 1675. Dat kan erop duiden dat in de loop van de tijd de kleur van bazuinen enigszins is veranderd. Voor de bespreking van de groepen bazuinen begin ik bij de groepen waarin Oomius' bazuinen voorkomen.⁷ In het kader van dit onderzoek is het niet nodig om op alle gevonden titels in te gaan. Een globale beschrijving van de bazuinen volstaat om de context van Oomius' geschriften te schetsen.

Aangezien naast de bazuin ook de trompet een signaalinstrument is, is daar ook op gezocht in de catalogi *TEMPO* en *Worldcat*. Deze zoektocht leverde acht titels op in de jaren 1617-1675 – het jaartal waarin de eerste bazuin werd gevonden tot en met de jaren waarin Oomius' bazuinen verschenen.⁸ Vergelijkbare titels werden aangetroffen, zoals triomf- en oorlogstrompet. Het beeld dat hieruit naar voren komt, is vergelijkbaar met de diversiteit van de 139 bazuinen die gevonden zijn. Het voegt echter geen extra elementen toe, al suggereren de titelwoorden 'Allarm Trompet' van een pamflet uit 1632 een mate van urgentie die bij de bazuinen niet voorkomt. Voor een globaal beeld kan het onderzoek zich daarom tot bazuinen beperken.

Tussen de gevonden titels zitten vijf oorlogsbazuinen. Oomius schreef in 1673 zijn laatste oorlogsbazuin en pas in 1744 is de volgende en laatste oorlogsbazuin gevonden. In deze geschriften roepen de auteurs op de wapens te blijven opnemen en door te gaan met het voeren van de oorlog. Bij alle vijf oorlogsbazuinen gaat het om rooms-katholieke vijanden, bijvoorbeeld Frankrijk, zoals bij de oorlogsbazuinen van Oomius, of Spanje of een combinatie van beide. De antithese tussen enerzijds het rooms-katholicisme en de paus met Spanje of Frankrijk en anderzijds de gereformeerde religie en de Republiek wordt sterk neergezet. Het gaat om oorlogen met een religieuze en confessionele dimensie. Wat opvalt, is dat het religieuze element in de oorlogsbazuin uit 1744 nog slechts mondjesmaat aanwezig is. Ook wat betreft de oproep tot bekering en het belang van deugd en een deugdelijk leven voor de hele samenleving vormt het geschrift uit 1744 een uitzondering. Dit ele-

7 In bijlage 2 wordt een overzicht gegeven van de groepen bazuinen die in dit hoofdstuk besproken worden. In de bijlage wordt de volgorde van bespreking gehanteerd.

8 Nicolaus Mulerius, *Hemelsche trompet morgenwercker, ofte Comeet met een langebaert erschenen anno 1618 in. novembri ende decembri*, Groningen: Rembertus Huysman, 1618; Godeschalcus Altius, *Mosis trompet ofte Hoogbe-liedt Deut. xxxii. Door meditatie verklaert, ende op den staet der Vereenighde Nederlanden gepast*, Arnhem: J. Ianssen, 1624; *Triumphs-trompet. Speelsghebevijs uytgebeeld op 't veroveren va 'sHertoghen-bosch*, Amsterdam: Willem Davidsz Pabruë, Jan Fredericks Stam, 1629; Elias Herckmans, *Sweedsche zeeg-trompet wtblasende de onverwachte verlossing van Duytschland, op het ellefiarige zeeg-mirakel van Praaagh door [...] Gustavvs Adolphvs*, Amsterdam: J.F. Stam, 1631; *Allarm trompet, teghens des over-gecomen 's coninx gedeputeerde in den Haegh*, z.n., 1632; *Triumph-trompet, over de vrede, besloten tusschen zijn majesteyt van Spangien, ende hoog mog. Generale Staten ghesongen ende geprononceert by de vuyngart-rancken, onder 't woordt Liefd boven al, in 't vrede-iaer 1648. en triumph-maent juny. binnen Haerlem*, Haarlem: Vincent Casteleyn, 1648; João Rodrigues de Sá e Menezes, *Loff-trompet, uyt-geblasen over den generael, Olivier Cromwel, binnen Londen*, z.n., 1654; Jan Pietersz Tulp, *Trompet des Oorloghs. Geblasen ter eeren van Sijn Hoogbeyt Prins Willem III in sijn onderhorige Officiers. Over 't innemen van Naerden, Bon, de Graef en andere voormane [sic] stercken. Met een kort verhael vande Fransse Tyrannye. Zanghs-gewijse gestelt*, Amsterdam: z.n., 1675.

ment komt in de andere oorlogsbazuinen nadrukkelijk wel aan de orde. Wat betreft de vorm valt de bazuin uit 1744 eveneens uit de toon. Dit is het enige gedicht in deze groep, dat op één pagina is afgedrukt. De andere pamfletten zijn wat omvang betreft groter: de kleinste is 24 pagina's en de grootste telt er 112. Alle oorlogsbazuinen zijn overigens op kwartoformaat afgedrukt.

Van de vijf oorlogsbazuinen heeft Oomius er twee geschreven. De andere drie verschenen anoniem, hoewel de catalogus van de Koninklijke Bibliotheek Ewout Teellinck, broer van de gereformeerde predikant Willem Teellinck, als auteur noemt van de in 1622 verschenen *Basuyne des heyligen oorloogs*. De oorlogsbazuin is te typeren als middel om de gereformeerde confessionele staat te propagieren.

De *Heyr-Basuyne* uit 1622 past qua titel en inhoud bij de oorlogsbazuinen. Het ligt voor de hand, gelet op de titels, om ook de twee krijgsbazuinen uit 1745 en 1746 hier te bespreken. In tegenstelling tot de oorlogsbazuinen komen deze twee geschriften niet uit Holland of Zeeland, maar uit Brussel (1745) en Harderwijk (1746). Beide pamfletten zijn poëzie: de eerste bezingt de daden van Alexander de Grote en is een vertaling van een gedicht van Quintus Curtius en de tweede is een lofdicht op de Oranjes, gericht aan Anna van Hannover, de echtgenote van prins Willem Karel Hendrik Friso, oftewel stadhouder Willem IV. In deze twee bazuinen komt de confessionele staat niet aan de orde.

Het is maar de vraag of je bij de troostbazuinen kunt spreken van een groep, omdat er maar twee gevonden zijn. De beide troostbazuinen passen wel bij elkaar, omdat in beide de link met een oorlog wordt gelegd en beide religieuze geschriften zijn.

De triomfbazuinen hebben met elkaar gemeen dat ze geschreven zijn naar aanleiding van militaire overwinningen, met een duidelijk orangistische toonzetting. De bazuin van John Raph uit 1652 is geschreven vanuit het perspectief van de Engelsen. Het gaat over de overwinning van de Nederlandse vloot, onder leiding van Maarten Tromp, op die van Engeland. In het kort worden enkele feiten opgesomd, die betrekking hebben op deze overwinning. De titel luidt voluit *De Engelsche belydenis. Ofte Triumph basuyne, tot verheuginghe der Nederlanders*. Dit geschrift is in 1672, in het Rampjaar, waarin ook Oomius zijn eerste oorlogsbazuin schreef, weer opnieuw uitgegeven. Wellicht was het bedoeld ter bemoediging, als een voorbeeld dat de Republiek in het verleden ook vanuit een verliezerspositie heeft kunnen overwinnen. Oomius' *Triomfbazuin* is het enige substantiële proza in deze groep. De twee triomfbazuinen die na Oomius' triomfbazuin uit 1674 zijn geschreven, missen de religieuze dimensie. De bazuin uit 1780 lijkt zelfs helemaal gewijd te zijn aan een literaire discussie. Verder kan de victoriebazuin uit 1631 goed bij de groep triomfbazuinen worden betrokken. Het is een orangistisch geschrift dat ook naar aanleiding van militair succes is geschreven. Over het algemeen hebben we hier met militaristische geschriften te maken.

Met de vredesbazuinen zitten we in een van de grootste groepen bazuinen. In deze groep valt eveneens op dat de meeste zijn geschreven na Oomius' vredesbazuin uit 1674. Kort voor de eeuwwisseling lijkt de vredesbazuin weer vaker gebla-

zen te worden, waarschijnlijk omdat in 1697 de Vrede van Rijswijk was gesloten. Het begrip ‘vrede’ wordt in de vredesbazuinen op verschillende manieren gebruikt. In de anoniem uitgegeven *Tuba Pacis ofte Basuyn des Vredes* uit 1647 neemt de schrijver het op voor de Staten-Generaal, die de vrede met Spanje voorbereiden. Hij zet zich met name af tegen gereformeerde predikanten die om confessionele redenen tegen een vrede met Spanje zijn. In deze vredesbazuin wordt de hele idee van een confessionele staat losgelaten en zelfs afgewezen.⁹ De remonstrant De Bye beschrijft in 1664 vrede als verdraagzaamheid om ook remonstranten ruimte te geven. De gereformeerde predikant Johannes Titama schrijft in 1697 een preek over Hooglied 1,4 over vrede tussen God en mensen die Christus heeft bewerkstelligd. In 1776 publiceert Willem van der Jagt bijvoorbeeld een vredesbazuin naar aanleiding van onenigheid in de kerk van Maassluis over de manier van zingen. Oomius’ vredesbazuin, die geschreven is naar aanleiding van de Vrede van Westminster in 1674, gaat wel uit van de confessionele staat. Hij stelt juist dat de vrede alleen behouden kan worden als men blijft vasthouden aan de gereformeerde religie. Waar de oorlogsbazuin en de triomfbazuin duidelijk betrekking hebben op militaire handelingen, zijn de onderwerpen van de vredesbazuinen veel diverser. Het begrip vrede werd ook al op meerdere manieren ingevuld toen Oomius zijn vredesbazuin schreef. Opvallend is dat in 1748 en 1749 een vredesbazuin en een vredes- en boetbazuin zijn verschenen, naast twee boetbazuinen. De meeste van deze bazuinen zijn preken. Blijkbaar ging in de kerk het vieren van de vrede en de oproep tot boete samen. Gerrit Verbiests *Vreede-Toonen Geblasen op de rust-Basuyn, over ’t sluyten der Vreede tusschen de Groot-Machtige Republike van Engelandt Ter Eener. En de Geuineerde Provincien* uit 1654 kan bij deze groep gerekend worden.

De vredesbazuin zou ook wel eens een pamflet kunnen zijn geweest dat aan het begin van een nieuw jaar werd geschreven. Dit geldt bijvoorbeeld voor de bazuinen van Storm (1698), How (1700) en Batavus (1795). De titel van *Basuyn des Ghena-den Jaer voor de Bohemische Natie* uit 1632, geschreven door de Moravische theoloog en pedagoog Johan Amos Comenius lijkt hiermee vergelijkbaar. Die titel doet overigens denken aan Jesaja 61, 2: ‘Om uit te roepen het jaar van het welbehagen des HEEREN, en den dag der wrake onzes Gods; om alle treurigen te troosten.’

Een andere grote groep is die van de lofbazuinen. Aangezien er maar twee lofbazuinen gevonden zijn die vóór 1674 geschreven zijn, is het de vraag of via deze lofbazuinen iets te zeggen valt over de context van Oomius’ bazuinen. Dit type bazuin lijkt vanaf de jaren negentig van de zeventiende eeuw meer op te komen. Over het algemeen gaat het om politieke geschriften, meestal orangistisch en een enkele keer heftig antiorangistisch. De gereformeerde predikant Tido Dammius schrijft in 1689 een lofdicht op Willem III met het oog op hun strijd tegen de rooms-katholieke Ja-

⁹ In de *Tuba Pacis ofte Basuyn des Vredes* worden enkele van gereformeerde zijde gebruikte maximen tegen de vrede met Spanje weerlegd. Oomius gebruikt enkele van die maximen in zijn *Theologico-politica dissertatio* uit 1662 nog steeds om tegen een vrijheid te zijn die rooms-katholieken ruimte geeft om in het openbaar in kerken of kapellen hun godsdienstoefeningen te houden.

cobus. In deze lofbazuin gaan oranjegezindheid en antirooms-katholieke sentimenten hand in hand, maar de confessionele strekking van deze bazuin is zeldzaam in deze groep. Als voorbeeld dient *Neerlands Lof-bazuyn* uit 1734. Dit is duidelijk een religieus geschrift, geschreven naar aanleiding van een vijftal preken van lutherse predikanten, maar draagt niet echt een confessioneel stempel. In zijn algemeenheid wordt opgeroepen tot een christelijke levenswandel. De *Juichende Bazuyn* uit 1691 en de *Doots Bazuyn* uit 1695 zijn wat karakter betreft vergelijkbaar met de lofbazuinen, waarbij de laatstgenoemde zich juist zeer negatief over iemand uitlaat, een omgekeerd lofdicht dus. In deze groep komen veel gedichten voor. Dit type bazuin draagt duidelijk een persoonlijk karakter. De eer- en rouwbazuin en de huwelijks/bruiloftsbazuinen zijn vergelijkbaar met de lofbazuinen vanwege de loftuitingen die over een gebeurtenis of over personen worden uitgeroepen.

Van de vreugdebazuin kan gezegd worden dat deze een orangistisch type bazuin is. De eerst gevonden vreugdebazuin bezingt in 1650 de geboorte van Willem III. Wellicht staat dit geschrift polemisch tegenover de *Klinckende Lof-Basuyn, Uytgeblazen over den Eed'len Heer, Kornelis Bicker*. In deze lofbazuin wordt de Amsterdamse regent Cornelis Bicker geroemd en wordt onder andere de spot gedreven met hen die rouwen om de dood van Willem II. Verder werd er een vreugdebazuin gewijd aan de aanstelling van Willem III als kapitein-generaal in 1672. Er zijn liefst zeven vreugdebazuinen uit 1747 aangetroffen. In dit jaar werd Willem IV stadhouder en alle zeven vreugdebazuinen bejubelen dat feit. In 1766 wordt het feit bejubeld dat Willem V meerderjarig is geworden en in 1787 verschijnen er drie vreugdebazuinen op de prins en prinses van Oranje. In dat jaar escaleerde de situatie in de Republiek tussen patriotten en prinsgezinden en schoten Pruisische troepen onder leiding van de hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel de stadhouder te hulp.¹⁰ Extra pijnlijk zal het zijn geweest dat juist in 1795 een vreugdebazuin verscheen die antiorangistisch is. In dit lied wordt de afgang bezongen van Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel (1784) en de Prins van Oranje (1795). De vreugdebazuin is een politiek pamflet met een polemische toonzetting en van orangistische snit. Naar aanleiding van het overlijden van Willem III schreef de predikant van Numansdorp, Petrus Hamer, in 1702 *De Bazuine Gods*. Het is een preek over Jesaja 33,7-14.¹¹ Dit is een oproep tot bekering. Hamer schrijft dat hij al eerder een oproep tot bekering heeft gedaan aan het adres van de Staten van Holland en West-Friesland, maar ook deze oproep tot bekering komt in de achttiende eeuw al bijna niet meer voor in de bazuinen.

10 Het betreft Karel Willem Ferdinand. Hij is een neef van Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel, die tot 1784 raadgever was van Willem V en veel invloed had in de Republiek.

11 Jesaja 33,7-10: 'Zie, hunne allersterksten roepen daar buiten, de boden des vredes wenen bitterlijk; de gebaande wegen zijn verwoest; die door de paden gaat houdt op; hij vernietigt het verbond, hij veracht de steden, hij acht geen mens; het land treurt, het kwijnt; de Libanon schaamt zich, hij verwelkt; Saron is geworden als een woestijn, zo Basan als Karmel zijn geschud. Nu zal Ik opstaan, zegt de HEERE, nu zal Ik verhoogd worden, nu zal Ik verheven worden.'

Bij literaire genres gaat het niet om strak afgebakende groepen teksten, het gaat om typen teksten die in meerdere of mindere mate bepaalde kenmerken hebben.¹² Uit het globale overzicht wordt duidelijk dat bazuinen de volgende kenmerken hebben: ze behandelen politieke en maatschappelijke onderwerpen, zitten zoals de meeste pamfletten dicht op de actualiteit en zijn vaak polemisch van aard, of nemen in ieder geval een duidelijk standpunt in.¹³ Dit geldt echter in het algemeen voor pamfletten. Een ander kenmerk van de bazuinen is dat ze veel over personen gaan, bijvoorbeeld over geboorte, huwelijk of overlijden, of over het begin of einde van hun werk als burgemeester. Van een apart genre bazuinen kan echter niet gesproken worden, dat neemt niet weg dat de oorlogsbazuin heel duidelijk een confessioneel politiek karakter heeft, de triomfbazuin militaire overwinningen bezingt, de lofbazuin een lofdicht is en de vreugdebazuin in de regel een orangistisch lofdicht is.

Dat Oomius deze reeks van vijf pamfletten de titel bazuin heeft gegeven zal ook te maken hebben met de herkenbaarheid van zijn pamfletten tussen de andere. De herkenbaarheid van een reeks was tevens een verkoopstrategie. Als er gelet wordt op de omvang dan waren Oomius' bazuinen zeker herkenbaar. De trend was in de loop van 1672 juist dat pamfletten korter werden en meer op vermaak gericht waren, terwijl Oomius' bazuinen erg omvangrijk zijn.¹⁴ In de periode van 1672-1674 verschenen er nog vijf andere bazuinen, waaronder een oproep tot boete, *Oude ende nieuwe boet-baswyn*. De andere vier bazuinen vertonen in hun titel een duidelijk orangistisch standpunt. In de eerste twee jaar van het stadhouderschap van Willem III kondigt de titel bazuin een orangistisch pamflet aan.

Er zit ook verandering of ontwikkeling in de bazuinen. Het valt op dat het confessionele element steeds meer verdwijnt. Na 1700 komt dat niet meer zo vaak voor. Het hoeft daarom niet te verbazen dat de oorlogsbazuin na Oomius' tijd niet meer te horen is.

Uit bovenstaande kan de volgende conclusie getrokken worden: Oomius voorzag door middel van zijn bazuinen de lezer van een herkenbaar politiek-polemisch geschrift. Oomius doet dat vanuit een confessioneel kader en vanuit een orangistisch standpunt. Ook deze beide elementen komen veel voor bij bazuinen.

3 Confessionalisering

In tijden van crises werden vaker reformatieprogramma's geschreven en zo gebeurde dat ook in het Rampjaar en de jaren daarna.¹⁵ Voor een goed zicht op de context van Oomius' bazuinen wordt nu ingezoomd op het confessionele element van de

¹² Wesseling, 'Genre', 58-60.

¹³ In 1630 een tegengeschrift tegen de *Triomfbazuin* van Ampzing, in 1665 kwam er een antwoord op de *Vredesbazuin* van Van de Kooch, in 1707 verscheen er een tegenbazuin tegen de Boetbazuin van datzelfde jaar en in 1781 kwam er een weerklink op het *Gescheurd triomph-baswyn* van 1780.

¹⁴ Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 251, 255.

¹⁵ Van 't Spijker, 'Jacobus Koelman (1632-1695)', 153-157; Van Lieburg, 'Dynamics of Dutch Calvinism', 54, 56; Van Lieburg, 'The Dutch Factor in German Pietism', 57.

bazuinen. De bazuinen van Oomius' collega's Willem Teellinck, Godefridus Udemans en Petrus Hamer worden bekeken, teneinde zicht te krijgen op de bedoeling van deze geschriften.

Willem Teellincks *Zions basvyne* verscheen in 1621, in het voorwoord staat 26 juni 1621 vermeld. Het is het jaar dat de oorlog met Spanje, na een bestand van twaalf jaar, weer hervat werd. Teellinck wijst op twee maximen (uitgangspunten) voor de regering: in de eerste plaats dat God Diegene is die regeringen aanstelt en afzet en in de tweede plaats wil God hem die rechtvaardig leeft zeker eren.¹⁶ Teellinck roept op tot een reformatie van het leven: 'Want laet slechts eens onsen staet, door een ongeveynsde Reformatie der snooder sonden, vast gemaect werden aen den Heere onsen God, die gewisse nagel, daer het al aen hangt, en wy sullen soo seker wonen, als of wy geen vyanden in de werelt en hadden'.¹⁷ Bekerling betekent in deze concrete situatie veiligheid en bescherming tegen de vijanden.

In 1647, het jaar vóór de Vrede van Munster en tevens het sterfjaar van stadhouder Frederik Hendrik, schreef Godefridus Udemans de *Laetste Basuyne*. De 'godtvruchtigen Leser' maakt hij duidelijk 'dat dese Laetste Basuyne niet en wordt gheblasen, om uwe ooren wat te vermaken, maer om u herte te beweghen: Niet om den tijdt te verdrijven, maer om de bequamheydt des tijdts uyt te koopen, want de dagen zijn boos'.¹⁸ In de dedicatie aan de Staten van Zeeland maakt Udemans duidelijk dat de mens zich bewust moet zijn dat hij eens moet sterven. Daarom moet de mens zo naar het leven kijken dat hij wijs wordt.¹⁹ En deze wijsheid wordt in de Bijbel in Matteus 25 heel duidelijk geleerd. Voor ongelovigen is dit een waarschuwing, terwijl de gelovigen juist opgewekt worden om te volharden in het geloof. Zo weet Udemans deze bazuin te blazen met het oog op een vroom leven waarin bidden en waken, het goede gebruik van talenten en de kracht van de liefde zichtbaar worden.²⁰ Theologie is voor Udemans de leer van de herschepping en het woord van de verzoening en is gericht op de eer van God en de zaligheid van de ziel.²¹ Als een profeet die een testament achterlaat, wil Udemans deze wijsheid ook de christelijke overheid voorhouden, mede ter verdediging van gereformeerde leer, omdat deze boodschap voor alle mensen nodig is. Hij sluit zijn dedicatie daarom af met een gebed:

Myne Heeren, Godt bidden, U. Ed. nevens hare Ed. Mog. samp alle Vrome Christenen, met namen de Ingesetenen van dese Provincie, door synen H. Geest zoo te stieren ende te regeren, dat wy tot syner tijdt, t'samen eens mogen grijpen die onverwelckelicke Kroone, daer toe wy van Jesu Christo, onsen Lieven Salighmaker, gegrepen zijn.²²

¹⁶ Teellinck, *Zions basvyne*, 533-534.

¹⁷ Teellinck, *Zions basvyne*, 536.

¹⁸ Udemans, *De Laetste Basuyne*, Aen den Godtvruchtigen Leser.

¹⁹ Vgl. Psalm 90, 12: 'Leer ons also onze dagen tellen, dat wij een wijs hart bekomen.' Deze tekst staat ook op de titelpagina.

²⁰ Udemans, *De Laetste Basuyne*, dedicatie.

²¹ Udemans, *De Laetste Basuyne*, Aen den Godtvruchtigen Leser.

²² Udemans, *De Laetste Basuyne*, dedicatie. De dedicatie is gedateerd op 25 juli 1635, terwijl op het titelblad het jaartal 1647 staat.

Petrus Hamer schreef naar aanleiding van de dood van Willem III in 1702 *De Bazuine Gods*. Dit is een uitgegeven preek, die een grote oproep tot bekering is. In de ogen van Hamer waren de mensen drukker met het bouwen van hun eigen huizen dan met de bouw van Gods huis. Er is wel bekering gepreekt, maar daden van bekering bleven tot dan toe uit. Na de dood van de stadhouder moet men niet kijken naar de omringende landen waar men veiligheid van kan verwachten, zoals destijds Juda ook niet op Assur of Egypte moest vertrouwen, maar moet men op God zien. In de ogen van Hamer betekent dit niets minder dan in leer en leven de gereformeerde religie omarmen.²³ De preek gaat over de naderende straf van God en over de belofte dat God zal opstaan en voor zijn volk zal opkomen. In verbondstaal wordt gesproken over de Republiek:

En zoo wy des Heeren Huis zijn, (gelijk wy ons om veele Redenen niet heel Ongegrond inbeelden) van wie staat dat Oordeel te Beginnen als van Ons? Hoe anders, als om in ons ter Neder-te-werpen Alle hoogheid en Sterkte die zich Verheft tegen de Een-voudigheid des Euangeliums?²⁴

Aan de hand van Psalm 89,16 maakt Hamer zijn lezers duidelijk waarom hij een bazuin blaast. ‘Welgelukkig is het volk hetwelk het geklank kent.’²⁵ Ook in de dood van grote vorsten laat God van zich horen. Zoals al vermeld gaat de preek over Jesaja 33,7-10. ‘Wij hebben hier een Voor-werp aan Jesaias woorden, dat ons onderdicht zal kunnen doen om het Geklank te Kennen, dat de Heere heeft willen geven met die Slag, waar mede hy Engeland zijn Koning, en Holland zijn Erf-Stadhouder, ontnomen heeft.’²⁶

In deze drie geschriften komt duidelijk naar voren dat alle drie de predikanten hun taak als predikant opvatten als waren zij profeten: zij hebben een boodschap voor de samenleving en daarom zetten ze de bazuin aan de mond. Dit is de reden waarom Hamer zijn bazuin opdraagt aan de Staten van Holland en West-Friesland en Udemans de zijne aan de Staten van Zeeland en Teellinck aan de ‘Raden van State der Vereenichde Nederlandtse Provintien’. Hoewel Oomius’ taakopvatting dezelfde is,²⁷ draagt hij zijn bazuinen niet op aan de Staten van Holland en West-Friesland. In de volgende paragraaf wordt hierop ingegaan. In de bazuinen van deze predikanten komen belangrijke elementen terug die tevens in de prediking een belangrijke rol speelden.²⁸ De bazuinen liggen dan ook in het verlengde van de prediking.²⁹ Oomius’ bazuinen hebben niet een bepaald Bijbelgedeelte als uitgangs-

23 Voor Hamer is de rooms-katholieke religie een gevaar voor het gereformeerde geloof, omdat de rooms-katholieken uit zijn op de ondergang van het gereformeerde geloof, Hamer, *De Bazuine Gods*, 28-29, een argument dat Oomius in zijn *Theologico-politica dissertatio* ook gebruikt.

24 Hamer, *De Bazuine Gods*, 37.

25 Zie ook de kanttekeningen bij de Statenvertaling. Men moet de tijden van God kunnen onderscheiden op de tekens die God zelf geeft en zo de eredienst aan God onderhouden.

26 Hamer, *De Bazuine Gods*, 6.

27 Zie onder andere Oomius, *Oorloghs-bazuine 1672*, voorwoord.

28 Van Deursen, ‘De dominee’, 143-146.

29 *De Laetste Basuine* komt voort uit preken, zie dedicatie en Aen den Godtvruchtigen Leser. De bazuin van Hamer is een preek.

punt, maar Bijbeluitleg en toepassing, de oproep tot bekering en de verdediging van de gereformeerde leer komen wel duidelijk aan de orde. In de visie op de Republiek als confessionele staat hoort een rolopvatting van de predikant als profet.³⁰ Bazuinen zijn dan een instrument om reformatieprogramma's te propageren om het oude *corpus christianum* in stand te houden.

4 Oomius' bazuinen

De oorlogsbazuin van Oomius uit 1672 is geschreven in het najaar van dat jaar. Deze basuïn is, evenals zijn andere bazuinen, op kwartoformaat afgedrukt en omvat 111 pagina's. Dit pamflet is na de moord op de gebroeders De Witt geschreven. De crisis in het Rampjaar is dan over het hoogtepunt heen en het aantal pamfletten dat in deze periode is verschenen, is kleiner dan in de maanden juni-augustus van 1672. De oorlogsbazuin behoort tot de 28 procent van de pamfletten die in 1672 verschenen zijn en die meer dan tien pagina's hebben. Wat dat betreft, wijkt Oomius' oorlogsbazuin af van een trend die een afname van traktaten laat zien ten gunste van andere genres, zoals gedichten en dialogen. Verder is er een toename van korte pamfletten, vanwege de snelheid van het drukproces zodat de actualiteit sneller gevolgd kon worden. De toegankelijkheid van de discussies werd hiermee vergroot. De pamfletten werden meer gericht op het publiek.³¹ De omvang van Oomius' bazuinen past dus niet in deze trend. Toch weet hij in zijn bazuinen wel snel en uitgebreid op de actualiteit te reageren. Hoewel er sprake is van enige herhaling, is het bewonderenswaardig dat hij in korte tijd deze pamfletten heeft geschreven.

Naast de bazuinen van Oomius zijn in de jaren 1672-1674 nog vijf bazuinen gevonden, waarvan er drie poëtisch zijn.³² De andere twee bazuinen zijn omvangrijke werken. *Viva Hollandia, Of Nederlands Vreugde-Basuyne, Over het verkiezen van Wilhelm III* uit 1672 bevat 94 pagina's en *Oude en nieuwe Boet-basuyne, met haer krachtigh geluyt en tegen-geluyt*, uit 1674 telt maar liefst 768 pagina's. Oomius' eerste basuïn is bij Jacob Benjamin uitgegeven, evenals *Viva Hollandia* in datzelfde jaar.

Oomius' *Oorlogsbazuin* (1672) is opgedragen aan de broers Carel en Isaac Diercks³³ en de datum die in het voorwoord staat, is 14 oktober 1672. De *Vredesbazuin* (1674), die naar aanleiding van de Vrede van Westminster is geschreven,³⁴ draagt Oomius op aan de vader van deze broers, Joost Diericq. Het voorwoord van de *Vredesbazuin* is gedateerd op 28 mei 1674. Vader Diericq was 'gewesen Op-

30 Heitink, *Biografie van de dominee*, 76-78; Van Rooden, *Religieuze regimes*, 85-86, 96-97, 152.

31 Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 135-140.

32 Sergorius, *Triumph-basuyne uyt den Hollandschen thuyne*, 1673; Bouwmeester, *Lof-basuyne uyt-geblasen, over het victorieus gevecht der Hollanse zee-helden*, 1673 en *De donder-basuyne Gods*, 1674.

33 Oomius gebruikt verschillende spellingen voor deze familienaam. De naam van hun vader Joost schrijft hij als Diericq.

34 De Vrede van Westminster (19 februari 1674) betekende een einde aan de oorlog met Engeland. Met de Vrede van Nijmegen (10 augustus 1678) kwam er een eind aan de oorlog met Frankrijk.

per-Hooft, wegens de Generaale, Nederlandsche, Geoctroyeerde, Oost-Indische Compagnies Affairen in de Quartieren van Gusaratta, ende Hindostan.³⁵ Oomius had deze familie in Haarlem leren kennen.³⁶ Oomius zet Joost Diericq – en ook zijn vrouw – neer als vroom persoon. Verder had hij gevochten voor de Republiek. Het lijkt erop alsof Oomius wil zeggen dat deze Joost Diericq in de nabijheid van de prins heeft verkeerdt, ‘in wenck van sijne Hoogheyt’.³⁷ Oomius presenteert de familie Diericq als mensen die politiek aan de goede kant, dat wil zeggen, aan de Oranjekant, stonden.

De *Troostbazuin* is opgedragen aan Philibert de Cats. Deze was getrouwd met Anna Catharina van Brederode, die de heerlijkheid Oosthuizen, nabij Purmerland, van haar vader had geërfd. Na het overlijden van zijn vrouw nam Philibert de Cats de verantwoordelijkheden voor de heerlijkheid over, totdat hun zoon meerderjarig was. De Cats was Heer van Bruelis, Capelle en Bieselinghe, en daar, in Zeeland, bleef hij wonen.³⁸ Toch was er persoonlijk contact tussen Oomius en Philibert de Cats, aangezien Oomius in het voorwoord schrijft over een gesprek dat zij onlangs hadden gevoerd. Waarschijnlijk preekte Oomius wel eens in kerken die onder de Heerlijkheid Oosthuizen vielen. Oosthuizen maakte evenals Purmerland deel uit van de classis Edam. Oomius schrijft dat hij het geluk heeft ‘in uwe *Hoogh-Ed.* Heerlickeeden te arbeyden in het *Woordt* en *Leere.*’ In het onderhoud had De Cats, naar Oomius het weergeeft, gezegd dat ‘et *geluydt* mijner *Oorloghs-bazuyn*e was aengenaem geweest in sijne *ooren*, ende in veler van zijns *Zeeuwen.*’³⁹ Het is opvallend dat Oomius deze bazuin opdraagt aan de Heer van Oosthuizen en niet aan Maria Overlander, in wier heerlijkheid Oomius zelf werkzaam was. Dit zou wel eens kunnen duiden op het feit dat Oomius andere politieke overtuigingen had dan Maria Overlander.

Hier kan niet onvermeld blijven dat Oomius’ vriend en Haagse collega Simonides van 1649-1651 predikant was van Oosthuizen en Obrede. Hij moet Philibert de Cats ook gekend hebben. Oomius en Simonides hebben niet op hetzelfde moment in de classis Edam gewerkt, verder hebben zij niet gelijktijdig gestudeerd. Zij moeten elkaar op inhoudelijke gronden gevonden hebben. Beiden hebben de overstap gemaakt van de universiteit van Leiden naar die van Utrecht.⁴⁰ Oomius deed dat omdat de theologie die onder andere door Voetius werd gedoceerd hem aansprak.⁴¹

35 Oomius, *Vrede-basuyne*, voorwoord.

36 Van Lieburg, ‘Inspiratie, transpiratie, frustratie’, 376.

37 Oomius, *Vrede-basuyne*, voorwoord.

38 Danner, *Oosthuizen*, 15.

39 Oomius, *Troost-bazuyn*e, voorwoord.

40 Oomius liet zich op 2 juli 1647 als student filosofie inschrijven aan de Universiteit in Leiden, terwijl Simonides in dat jaar werd ingeschreven als student theologie in Utrecht. Volgens het *Album studiosorum* van Utrecht werd Oomius daar in 1649 ingeschreven als student theologie. Dat is opvallend, want hij staat op 5 juli 1650 ook ingeschreven als student theologie in Leiden, De Rieu, *Album Studiosorum academiae Lugduno Bataviae MDLXXV-MDCCCLXXC*, 378, 405; Beijers en Van Boekhoven, *Album Studiosorum academiae Rheno-Traiectinae MDCXXXVI-MDCCCLXXXVI*, 20.

41 Zie hoofdstuk 3.1.

Oomius verbindt zich in zijn bazuinen aan Oranjegezinde personen. Dat wordt helemaal duidelijk als hij zijn tweede oorlogsbazuin (1673) opdraagt aan Cornelis Tromp (1629-1691). Nog geen twee maanden na zijn *Troostbazuin* schreef Oomius deze 82 pagina's. Cornelis was luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland en zoon van Maarten Harpertsz. Tromp. Maarten Tromp was Oranjezind en zeer geliefd bij het volk. In 1653 sneuvelde hij in de Slag bij Ter Heide. Cornelis Tromp was geen onomstreden figuur. In pamfletten werd hij of bejubeld of verguisd, bij de bevolking was hij erg populair.⁴² Oomius schrijft met veel waardering over vader en zoon Tromp. Hij roemt Cornelis' 'kloeckmoedigheid en onvertsaeghtheit, die altijdts onverandert ende deselve bleef, oock op die plaetsen, daer de doodt soo veele ter neder velde.' Het is alleen maar aan Gods voorzienigheid te danken dat Cornelis Tromp en Michiel de Ruyter bewaard zijn gebleven in de strijd.⁴³ Ondanks de grote populariteit van Tromp kon niet iedereen waardering voor hem opbrengen. Meerdere keren had hij zich onmogelijk gemaakt bij zijn opdrachtgevers en zijn meerderen. Zijn persoonlijke verhouding met zowel Johan de Witt als Michiel de Ruyter was slecht.⁴⁴ In het huis van de familie Tromp in Den Haag kwamen in de jaren 1660 mensen die sympathie hadden voor het Oranjehuis en het politieke tij ten gunste van Willem III wilden keren.⁴⁵ In 1666 werd Tromp ontslagen. Van zijn zwager, Johan Kieviet, werd ontdekt dat hij een staatsgreep aan het voorbereiden was en in het geheim contacten met de Engelsen onderhield. Kieviet werd bij verstek ter dood veroordeeld. Hij behoorde tot het zogenaamde 'kabaal van Tromp'. Door de ontdekking van dit verraad en mede door Tromps eigen optreden in de Tweedaagse Zeeslag was de rol van Tromp voor de duur van het bewind van De Witt uitgespeeld.⁴⁶

Er zijn twee historiografische tradities met betrekking tot de moord op Johan en Cornelis de Witt. De ene traditie noemt het een 'on geplande uitbarsting van politieke spanningen door een Orangistische massa', de andere een complot, waarvan Willem III op de hoogte was.⁴⁷ Van deze laatste is de studie van Prud'homme van Reine een voorbeeld.⁴⁸ Prud'homme van Reine identificeert Cornelis Tromp als een van de complotteurs van de moord op Johan en Cornelis de Witt op 20 augustus 1672. Hij zou hebben deelgenomen aan een nachtelijk overleg enkele dagen voor de moord, waarbij ook de prins aanwezig zou zijn geweest. Verder zou hij op de dag van de moord in de herberg van Beuckelaer, naast de Gevangenpoort, met anderen uit zijn kabaal hebben gegeten en de schutters hebben overgehaald de Gevangenpoort, waar de gebroeders De Witt waren, te bestormen. Op 20 augustus

42 Zie de beschrijving door Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*.

43 Oomius, *Oorloghs-bazuynen 1673*, voorwoord.

44 Zie voor een uitgebreide beschrijving Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*.

45 Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*, 233-234; Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 41-42.

46 Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*, 260-270; Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 36-56.

47 Reinders, *Gedrukte chaos*, 161-165.

48 Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*.

had Tromp niet alleen staan toekijken bij het gebeuren op het Groene Zoodje, de executieplaats waar de lijken van de gebroeders de Witt door de menigte gruwelijk verminkt werden, hij had tevens zijn instemming betuigd met de gang van zaken. In april 1673 kreeg Tromp, na een verzoening met De Ruyter, weer een benoeming bij de marine.⁴⁹ Reinders heeft vraagtekens gezet bij deze traditie, mede vanwege de aard van de bronnen waarop teruggevallen wordt, aangezien het hier om niet-neutrale constructies achteraf gaat. Reinders zet eveneens vraagtekens bij de andere traditie, waarin de ‘Orangistische massa’ vaak als het bloeddorstige grauw werd aangemerkt, aangezien er onder de moordenaars voornamelijk burgers zaten.⁵⁰

Aan Thaddeüs de Landman (1621-1681) is de *Triomfbazuin* opgedragen in een zeer kort voorwoord dat niet van een datum is voorzien. De Landman was predikant in Den Haag. Hij was in 1665 in opspraak gekomen en geschorst geweest, omdat hij in een preek kritiek had gehad op de overheid. Hij had zich uitgelaten over de buitenlandse politiek en bovendien had hij zich uitgesproken voor de verheffing van de prins tot stadhouder.⁵¹ De Landman en Simonides waren jaargenoten geweest tijdens hun studie theologie in Utrecht en in de jaren dat Oomius zijn bazuinen schreef, waren ze allebei predikant in Den Haag.⁵²

In de vorige paragraaf werd al opgemerkt dat Oomius zijn bazuinen niet heeft opgedragen aan de Staten van Holland en West-Friesland. Hij verbindt zich met Oranjegezinde personen. Dit is veelzeggend over Oomius’ sociale netwerk en over de positie die hij inneemt. Als predikant lijkt hij propaganda te voeren voor Willem III.

De *Oorlogsbazuin* (1672) is uitgegeven bij Jacob Benjamin in Amsterdam, de andere bazuinen zijn uitgegeven bij Daniel van den Dalen, ook in de Amstelstad. In 1660 had Oomius zijn *Prophylacticum Vitae, ofte bescherminge des levens tegens selfsmooderije* ook al bij Benjamins laten uitkomen. Volgens Harms, die pamfletten uit 1672 heeft onderzocht, is bij de uitgeverij die in het Rampjaar pamfletten hebben uitgegeven, geen ideologische lijn te ontdekken, alleen bij de weduwe Bruyningh en Steven Swart. Dezen geven anti-Engelse pamfletten uit.⁵³ Toch is er bij Jacob Benjamin, die van 1650-1673 als boekverkoper werkzaam is geweest, ook wel een lijn te ontdekken. In PiCarta is gezocht naar publicaties die hij heeft uitgegeven. Er zijn verschillende reisverhalen door hem uitgegeven en ook verscheidene medische en historische verhandelingen. Verder heeft hij theologisch werk uitgegeven, waaronder een werk van John Wilkins, de schrijver van het in hoofdstuk 3 aangehaalde *A Discourse concerning the Beauty of Providence* uit 1649. In 1652 geeft Benjamin diens *Ecclesiastes, ofte Een discoers, aengaende de gave van ’t prediken* uit. Dit werk was in 1651 in het Engeland uitgegeven onder de titel *Ecclesiastes, or, A discourse concerning the gift of preaching* [...]. In 1672 verzorgt Benjamin een uit-

49 Israel, *The Dutch Republic*, 767; Prud’homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 91-121, 161-165.

50 Reinders, *Gedrukte chaos*, 163-165. Zie ook hoofdstuk 7.1.

51 Uit den Bogaard, *De gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk*, 221-223.

52 Op ’t Hof, ‘Thaddeüs de Landman’; Postema, ‘Simon Simonides’.

53 Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 140-147.

gave van Maximiliaan Teellincks *Vrymoedige aenspraeck* en hij geeft ook werk uit van de hugenoten-predikant Pierre Du Moulin (1568-1658). Jacob Benjamin geeft dus theologisch en politiek met Oomius' opvattingen verwante werken uit. Met de uitgave van de *Vrymoedige aenspraeck* lijkt hij in 1672 politiek kleur te bekennen.

Jacob Benjamin is op 12 december 1673 in Amsterdam begraven, hij liet een vrouw en drie 'onmondige' kinderen achter. Hij is ongeveer 49 jaar oud geworden. Zijn weduwe zette de zaak niet voort.⁵⁴ Oomius moest dus op zoek naar een andere uitgever en koos voor zijn overige bazuinen voor Daniel van den Dalen. In Oomius' *Oorlogsbazuin* (1672) en zijn *Troostbazuin* staat expliciet vermeld dat deze zijn uitgegeven naar de gewone orde van kerken in dit land. Daniel van den Dalen werd op 16 januari 1673 in het Amsterdamse boekverkopersgilde opgenomen, voor die tijd werkte hij als boekbinder.⁵⁵ De bazuinen van Oomius waren zijn eerste uitgaven. De vraag is hoe Oomius bij Van den Dalen terecht kwam, aangezien hij nog nooit iets uitgegeven had. Het is slechts speculatie, maar het zou zo kunnen zijn dat Van den Dalen boekbinder was bij Benjamin voordat hij zelf boekverkoper en uitgever is geworden. In 1700 is hij naar Leiden gegaan, waar hij waarschijnlijk ook vandaan kwam. Hij is daar vervolgens ook ingeschreven in het gilde van boekverkopers.⁵⁶ Ideologisch is er bij Van den Dalen geen enkele lijn te ontdekken in zijn uitgaven. In de jaren 1690 zou hij veel werk van Balthasar Bekker uitgegeven. In 1691 vraagt Van den Dalen bij de Staten van Holland octrooi aan voor de tweede druk van Bekkers *De betoverde Weereld*. Uit zijn vraag aan de Staten van Holland blijkt dat hij zich goed bewust was van het controversiële van dit boek.⁵⁷ Hoewel Oomius niets van de theologie van Bekker moest hebben,⁵⁸ is dit voor hem geen reden geweest om niet weer werk uit te geven bij Van den Dalen. Oomius' *Afbeelding van een waer dienaar* (1696) en *Cierlijke kroon* (1707) zijn bij Van den Dalen verschenen.

Nog een gegeven moet hier genoemd worden. Op de titelpagina van de tweede oorlogsbazuin staat een andere tekst vermeld dan op de eerste pagina van het eigenlijke geschrift, waar de hoofdttekst van de oorlogsbazuin begint. Na het voorwoord en een gedicht begint het geschrift onder de titel

Treur Bazuyme, Geblaesen over des Vereenighden Nederlandts Tegenwoordigen beklagblicken Nedergangh; met aenwijsinge, dat'er noch weder Opgangh kan hebben, indien alle Ingesetenen, nevens de Geestelicke Wapenen, oock de Lighaemelicke gebruycken, en dapper vegthen willen, Onder de Baniere van onsen seer gewenschten Stadthouder en Capiteyn Generael, WILLEM de III, Doorlugtigh Prince van Orangien, &c.

Wellicht wilde Oomius op een later moment in de titel een andere toon aanslaan, minder droevig en meer strijdvaardig. Ondanks dat God de Republiek treft, is er

54 Kleerkooper, *De boekhandel te Amsterdam*, 30.

55 Kleerkooper, *De boekhandel te Amsterdam*, 161.

56 Kleerkooper, *De boekhandel te Amsterdam*, 163; Van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel v*, 248-249.

57 Kleerkooper, *De boekhandel te Amsterdam*, 162.

58 Van der Pol, 'Oomius in reactie op zijn tijd', 50.

geen reden om de strijd niet voor te zetten. Een andere reden kan zijn gelegen in commerciële overwegingen. Om verkooptechnische redenen kan de titel veranderd zijn vanwege herkenbaarheid en aantrekkelijkheid.⁵⁹

5 Conclusie

Oomius zet door middel van zijn bazuinen een politiek-polemisch genre in met een orangistische inhoud. De titels van deze geschriften zijn herkenbaar. Ze vormen dan ook een duidelijke eenheid, wat onderdeel is van de verkoopstrategie. Oomius gebruikt communicatiemiddelen die bij zijn tijd passen. Hij maakt onderdeel uit van de cultuur waarin door middel van drukwerk meningen werden verspreid om de ander tot die mening over te halen. Hij accepteert en benut dus deze discussie-cultuur. Het middel dat Oomius gebruikt is eigentijds en herkenbaar. Met name in 1672 verschenen er zeer veel pamfletten, die gedurende het jaar ook korter werden. De bazuinen daarentegen zijn omvangrijke betogen. In een tijd dat mensen veel informatie over zich heen krijgen en de pamfletten over het algemeen korter worden, is het echter de vraag of de bazuinen van Oomius door velen gelezen zijn. Dit valt niet meer goed na te gaan. Bekend is dat er tot veertig jaar na Oomius' overlijden exemplaren van de Oorlogsbazuinen, *Triomfbazuin* en *Vredesbazuin* gevonden zijn in bibliotheken van met name theologen. Zo was de Leidse hoogleraar Jacobus Trigland (1652-1720) in 1706 in het bezit van de eerste oorlogsbazuin en de *Vredesbazuin* en in een veilingcatalogus van Samuel Hulsius, de secretaris van Frederik Hendrik – de *Bibliotheca Hulsiana* uit 1730 – wordt de *Vredesbazuin* aangetroffen. De eerste oorlogsbazuin staat in 1781 nog vermeld in de inventaris van de theoloog Jacobus Willemsen (1698-1781).⁶⁰

Oomius' bazuinen zijn dus politiek-polemische en orangistische geschriften. Dit komt in de titels onverbloemd tot uitdrukking en het wordt onderstreept door de voorwoorden. Hierin maakt Oomius duidelijk aan wie hij zijn geschriften opdraagt. Zij bevinden zich allen in 1672 in het winnende kamp. Oomius zegt zelf in deze personen trouwe aanhangers van het Oranjehuis te zien en met name Cornelis Tromp en Thaddeüs de Landman konden bij de bevolking ook als zodanig bekend staan. Oomius profileert zich door middel van zijn bazuinen. Ook hij staat aan de 'goede' kant en hij komt daar op een hartstochtelijke manier voor uit. Oomius profileert zich, maar wijkt in zijn profilering af van zijn collega De Landman. In tegenstelling tot De Landman is Oomius in de periode voor 1672 niet in opspraak gekomen vanwege zijn Oranjesympathie. Door in 1674 zijn *Triomfbazuin* aan De

⁵⁹ Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 255. De titelpagina van de oorlogsbazuin uit 1673 vermeldt de titel *Oorlogs-Bazuyns Tweede deel, Geblaesen ter Opwekkinge van alle Ingesetenen in de nogh overige Provincien, Steden en Sterckten van het nu vernederde Nederlandt, Om onder de Banier van onsen seer gewenschten Stadthouder Willem de III. Doorlughtig Prince van Orangien, &c. Kloeckmoedighlick te vegthen tegen onse tegenwoordige Vyanden.*

⁶⁰ Van der Pol, *De vliegende bij op zoek naar honing*, 13, 15.

Landman op te dragen laat Oomius echter wel zien dat hij politiek met hem op een lijn stond.

De bazuinen hebben de confessionele staat als vooronderstelling. De politieke profilering van Oomius gaat gepaard met een ambtsopvatting waarbij de predikant als profeet voor de hele samenleving functioneert. De profeet legt naast zijn vriendschap met collega's als Borstius, De Landman en Simonides eveneens verbinding met ambachtsheren en militairen van hoge rang.

Oomius stond als predikant in dienst van de publieke kerk, die afhankelijk was van de overheid. Op zijn beurt zocht Willem III ook naar de steun van de kerk en haar predikanten.⁶¹ Zijn er aanwijzingen te vinden voor deze wederzijdse afhankelijkheid? Dit element verdient de aandacht bij de analyse van Oomius' bazuinen.

61 Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 79.

Deel B
ANALYSE

4 Een politieke koers

1 De stem van de stadhouder

Na de moord op de gebroeders De Witt riep Willem III een buitengewone vergadering van de Staten van Holland bijeen, de grootste vergadering in die jaren. De prins voerde maar liefst drie uur het woord ‘to the amazement of all that heard him, which was owned to me by one of the deputies of *Amsterdam*’, zo schrijft Gilbert Burnet (1643-1715) in zijn *History of my own time*. Hij vermeldt niet wie zijn bron was. De stadhouder zou echter de aanwezigen voorgehouden hebben dat ingaan op de eisen van Frankrijk gelijk stond aan de totale ondergang van de Republiek. Bovendien zou Engeland de oorlog niet vol kunnen houden en ook Frankrijk zou uiteindelijk moeten opgeven. Zijn toehoorders waren niet alleen onder de indruk van zijn inzicht in de Franse politiek, maar überhaupt van de manier waarop deze 21-jarige met kennis en wijsheid sprak.¹ Het belangrijkste was wel dat de prins zijn hoorders moed in wist te spreken, zoals Burnet ook duidelijk maakt: ‘It raised his character wonderfully, and contributed not a little to put new life in a country, almost dead with fear, and dispirited with so many losses.’² Een oproep om belastingen te verhogen ontbrak niet en regenten en predikanten moesten de mensen aansporen om financieel bij te dragen aan het behoud van godsdienst en vrijheid. Deze oproep deed de prins eveneens in een brief, gedateerd op 2 september 1672, aan de Staten van Zeeland. De stadhouder schreef dat zij die niet financieel bijdragen geen ‘Patriotten, ofte Voorstanders des Vaderlants’ zijn. Het ging om het behoud van de gereformeerde religie en de vrijheid. De prins schreef onder andere:

Ende dat het klaer ende onwedersprekelijk is, dat noch de voorschreve gereformeerde Religie, noch de voorschreve vryheid konnen werden gemainteneert, ende geprotegeert, soo wanneer men in gebreke blijft, de Geldt-middelen daer toe noodigh te concentreren ende te betalen.³

De leidende vraag in deze studie richt zich op met name de theologische verklaring van politieke opvattingen in de bazuinen. Om die vraag te kunnen beantwoorden is het nodig in kaart te brengen waar Oomius politiek stond. Daarvoor moet eerst

¹ Burnet, *History of his own time* II, 595-596. Zie ook Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 78-79.

² Burnet, *History of his own time* II, 596.

³ *Brief van sijn Hoogheid*. In de brief van Willem III aan de Staten van Holland en West-Friesland van 8 juli 1672 schrijft de stadhouder ook al over de noodzaak van het betalen van belastingen met het oog op de oorlog.

duidelijk worden wat de politieke koers van Willem III was. In de zojuist aangehaalde toespraak heeft de prins aan het begin van zijn stadhouderschap, toen de gebroeders De Witt er niet meer waren, zijn politieke koers uiteengezet. De vraag is of deze koers in Oomius' bazuinen is te herkennen.

Als het korte verslag van Burnet over de toespraak van Willem III naast Oomius' woorden gelegd wordt, komt een duidelijke overeenkomst aan het licht. In het voorwoord van zijn vredesbazuin uit 1674 schrijft Oomius over de bedoeling die hij had met het schrijven van zijn bazuinen: Oomius moedigde aan dat de strijd voortgezet zou worden en dat 'Vryheyt ende Godtsdienst' beschermd moesten worden, verslagen harten getroost en de mensen overtuigd van het feit dat God aan de kant van de Republiek stond.⁴ Als predikant propageert Oomius de koers van Willem III, door de mensen op te roepen om zich achter de stadhouder te scharen en zijn leiderschap te erkennen en om onder zijn leiding de oorlog tegen de vijanden te voeren. In dit hoofdstuk zal dat nader uitgewerkt worden.

De grote vraag is of Oomius als predikant werd gebruikt door Willem III om diens politiek door middel van zijn bazuinen aan de man te brengen. Bij het zoeken naar een antwoord op deze vraag moeten in ieder geval de volgende biografische gegevens van Oomius betrokken worden. Allereerst was Oomius' vader predikant te Heenvliet, de heerlijkheid waar de Oranjegezinde Johannes Polyander van den Kerckhove heer was. Zoals eerder vermeld, had Polyander een belangrijke positie aan het hof van Willem II en later van diens weduwe Mary. De Oranjegezinde politiek kan al vanaf zijn jeugd invloed op Oomius hebben gehad. Daarnaast associeert hij zich onverbloemd met Oranjegezinde personen zoals Cornelis Tromp, Philibert de Cats en de predikant Thadaeus de Landman. In ieder geval past Oomius in het beeld dat overheid en kerk gezamenlijk optrekken om op hun eigen manier met hun eigen belangen de eenheid van het volk te bevorderen.

Naast biografische gegevens zijn er ook in Oomius' bazuinen enkele opmerkingen die van belang zouden kunnen zijn om een antwoord te zoeken op de vraag of Oomius door anderen is aangezet om deze pamfletten te schrijven. In het voorwoord van de *Troostbazuin* schrijft hij dat hij gesproken heeft met Philibert de Cats over politiek. In het voorwoord van zijn *Vredesbazuin* schrijft hij over zijn reactie op de benarde situatie in het Rampjaar: 'Gelijck ick dan doe in eenige *weecken* my in geene andere dingen geoeffent hebbe, dan alleen in het *lesen* van Gods *Woordt*, ende *bidden*, soo met de *mijne*, als met *eenige*, welcke ten dien eynde al meermaelen ten mijnen huysse quaemen.' Oomius heeft het als een geestelijke roeping gezien om zijn bazuinen te schrijven en heeft zich daarin door anderen gestimuleerd gevoeld.

De timing waarop de bazuinen verschenen is ook opvallend. Ze verschenen alle op een goed moment. De eerste oorlogsbazuin verscheen in 1672 nadat de stadhouder aan de macht was gekomen en de oorlog wilde voortzetten, zoals hij ook in de Staten van Holland had laten weten. Dat was een andere koers dan die waartoe

4 Oomius, *Vrede-basuyen*, toe-eygeningh.

de Staten van Holland in juni 1672 waren overgegaan. Zij hadden Pieter de Groot toen de opdracht gegeven om met de Fransen en Engelsen te onderhandelen over vredesvoorwaarden.⁵ De Fransen waren niet in een keer verder getrokken richting Holland, maar zouden waarschijnlijk na de winter hun tocht richting dit gewest en de stad Amsterdam voortzetten.⁶ De bevolking moest klaargemaakt worden voor de koers van Willem III: de strijd moest doorgezet worden en er mocht niet met de Fransen onderhandeld worden.

Oomius schreef zijn *Troostbazuin* in 1673. Het voorwoord is gedateerd op 23 september. Op 30 augustus van dat jaar werd in Den Haag de Quadruple Alliantie getekend. De Republiek stond niet meer geïsoleerd en kreeg steun van Spanje, Lotharingen en Oostenrijk.⁷ Politiek gezien was het dan ook een goed moment om de bevolking op te roepen financieel bij te dragen aan de strijd, aangezien de situatie veel rooskleuriger was dan het jaar daarvoor. Gelet op de buitenlandse steun hadden de lezers van de *Troostbazuin* in het najaar van 1673 een context waarin de geboden troost goed kon gedijen. Kortom, de timing van Oomius' oproep was perfect.

Een jaar na zijn eerste oorlogsbazuin liet Oomius opnieuw van zich horen. Het voorwoord van de tweede oorlogsbazuin is gedateerd op 13 november 1673, nog geen twee maanden na de *Troostbazuin*. Naarden was die herfst weer heroverd op de Fransen en zowel Nederlandse als keizerlijke troepen waren het keurvorstendom Keulen binnengevallen.⁸ Een goed moment om op te roepen om vooral de strijd voort te zetten. De *Triomfbazuin* werd in 1674 geschreven. In de eerste paragraaf wordt melding gemaakt van de zegen van God door militaire successen van Willem III. Oomius citeert de biddagsbrief die de Staten van Holland hadden doen uitgaan voor de algemene dank- en bededag die zij voor 6 december 1673 hadden uitgeschreven:

dat den St[aet] deser Landen, tot overgrootte vreughde van Ons en Onse goede Ingezeten-
nen, daerdoor een sichtbaerlycke en onverwachten beginsel van Verlossinge komt te ge-
voelen, als zynde de vyanden albereyts genoodtsaect de steden *Woerden* en *Bommel*, als-
mede het Fort *Crevecoeur* te verlaten, ende in die nootsaeckelyckheydt gebracht, dat zy,
na Wy zeeckerlyck bericht werden, oock de Prov. Utrecht, ende andere Steden en Plaetsen
sullen moeten ontruymen.⁹

Oomius laat zijn *Triomfbazuin* aansluiten bij de biddagsbrief van de overheid, wat betreft timing en inhoud. In de *Vredesbazuin* (1674) worden de militaire successen van Willem III nog eens geduid als door God gegeven en de aanwijzingen over hoe men zich behoort te gedragen in tijd van vrede zijn erop gericht dat men zich on-

⁵ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 86–92.

⁶ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 87–88.

⁷ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 126.

⁸ Israel, *The Dutch Republic*, 813.

⁹ Kist, *Neêrland's Bededagen en Biddagsbrieven II*, 234; Oomius, *Triumph-bazuyn*, 3.

T 6962
SIMONIS OOMII V.D.M.
TROOST-BAZUYNE,

Geblaesen ter

*Aenmoediginge van alle bekommerde Ingeletenen in het
Vereenighde, ende nu seer Vernederde*

NEDERLANDT,

Op sekere gronden van *Hope*, datse nogh eens eyndelick,
door de *Reghterhandt* des *Heeren*, alle *swaerigheden*
ontworstelen, ende uyt haere *Vernederinge*
verhooght fullen worden.

Psalms 68. 31.

Hy heeft de volcken versfroyt, die lust hebben in oorlogen.

Mich. 7. 8.

*En verblijdt u niet over my, ó mijne Vyandinne; wanneer ick gevallen ben, sal ick
weder opstaen: Wanneer ick in duysternisse sal geseten zyn, sal my de Heere
een Light zyn.*

10962

AMSTERDAM,

By DANIEL van den DALEN, Boeck-berkoooper / in de Haffelaer-steegh /
by de Cesselsche Kap / Anno 1673.

VII 35

Afb. 1 Titelpagina van de Troostbazuin (1673), Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Knuttel 10962.

derwerpt aan het gezag van Willem III en dat van de publieke kerk.¹⁰

De prins had aandacht en gevoel voor het bespelen van de bevolking en maakte gebruik van diverse media.¹¹ Gelet op de timing en inhoud van Oomius' *Oorlogs-bazuin* (1672), *Troostbazuin*, *Triomfbazuin* en *Vredesbazuin* zouden de bazuinen van Oomius wel eens tot die media behoord kunnen hebben.

2 Burgers en oorlog

In zijn *Troostbazuin* schrijft Oomius over de verplichtingen van de burgers tegenover de overheden. Nadat hij eerst heeft betoogd dat de oorlog die de vijanden tegen de Republiek voeren, onrechtvaardig is en dat de Republiek het recht aan haar kant heeft, wijst hij erop dat God ook op onverwachte manier kan redden en dat Hij dat zeker zal doen. Oomius wijst hier de weg van noodzakelijke bekering, het verbond met God dat vernieuwd moet worden. Maar dat is niet het enige: 'Maer wy moeten oock alle Imposten [heffingen] en Schattingen wel betaelen, ende soo de lasten des Landts getrouwelick helpen draegen; wy aghten, dat' et niemant on-aengenaem zal zijn (want' et nu seer dienstig ende tijdigh is) dat wy dit toonen noodigh te zijn [...]'¹²

Oomius onderbouwt zijn oproep om belastingen te betalen met zes argumenten. Hij begint met het stellen dat het vanuit God nodig is, aangezien God wil dat de overheid gehoorzaamd wordt. Romeinen 13 wordt door Oomius aangevoerd, evenals de eerste brief van Petrus en de woorden van Jezus zelf uit Matteus 22.¹³ Oomius zet hoog en normatief in. Dit is de basis voor de oproep om belastingen te betalen: het is Gods wil dat er belastingen betaald worden en Hij zal opstandigheid dan ook straffen. Oomius kleedt het later, zoals hieronder uitgewerkt, nog enigszins in door erop te wijzen dat het tevens eigenbelang is. Hij schrijft onder andere dat het beter is om nu belasting te betalen dan om later als slaven aan Frankrijk te moeten betalen. Maar uiteindelijk is het Gods wil dat de bevolking belastingen betaalt.¹⁴ Hij wil de wereld regeren door middel van overheden. Romeinen 13 is het uitgangspunt van de protestantse visie op de overheid.¹⁵ Dit is helemaal in de lijn met wat in artikel 36 van de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* staat: 'Wy gheloven dat onse goede Godt, uyt oorsake der verdorventheyt des menschelicken geslaches,

¹⁰ Oomius, *Vrede-bazuyn*, 113, 151-170.

¹¹ Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 154-155.

¹² Oomius, *Troost-bazuyn*, 73.

¹³ Oomius, *Troost-bazuyn*, 74. Romeinen 13,1, 6-7: 'Alle ziel zij den machten over *haar* aangesteld, onderworpen; want er is geen macht dan van God, en de machten die er zijn, die zijn van God geordineerd. [...] Want daarom betaalt gij ook schattingen; want zij zijn dienaars Gods, in ditzelve geduriglijk bezig zijnde. Zo geeft dan een iegelijk wat gij schuldig zijt, schatting dien gij de schatting, tol die gij den tol, vreeze dien gij de vreeze, eer dien gij de eer *schuldig zijt*.' 1 Petrus 2,13: 'Zijt dan alle menselijke ordening onderdanig, om des Heeren wil [...]'. Matteus 22,21: 'Zij zeiden tot Hem: Des keizers. Toen zeide Hij tot hen: Geeft dan den keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is.'

¹⁴ Oomius, *Troost-bazuyn*, 82-83.

¹⁵ Maris en Jacobs, *Recht, Orde en Vrijheid*, 100-101.

Coningen, Princen ende Overheden verordent heeft, willende dat de werelt geregeert werde door wetten ende Policien [...].¹⁶

Ook vanuit de ‘Hooge Maghten onses Vaderlandts’ is het betalen van belastingen noodzakelijk: zij hebben geld nodig voor de oorlog. Geld is immers de ‘senuwe van den oorlogh’.¹⁷ Oomius neemt het hier op voor de regenten. Het is niet meer dan billijk dat burgers bijdragen. Het is daarbij gerechtvaardigd dat de rijken het meeste bijdragen; een herder scheert zijn schapen, maar hij vilt ze niet. ‘Dogh als men d’onvermijdelicke noodt siet, soo en moet men den opstel [berekening] van Imposten en Schattingen geen villen noemen, ende sy die, de Regenten, als soodaenige, lasteren, beledigen de geheele Republijcke.’¹⁸ In de derde plaats is, gezien vanuit de Prins van Oranje, de bevolking ook verschuldigd belasting te betalen. Zijn voorouders worden geroemd om hun eigenschappen en Willem III wordt om de zijne geprezen. De prins zal de wankele Republiek overeind houden en herstellen wat de ouden hebben verzwakt. De bevolking betaalt voor haar eigen redding, om het behoud van de prins en het vaderland.¹⁹ Oomius benoemt in de vierde plaats de positie van de soldaten. Zij wagen hun leven voor de Republiek en verdienen het dus om vanuit de algemene middelen gevoed te worden. Maar ook hier speelt eigenbelang een rol: wil men discipline in het leger behouden en voorkomen dat de soldaten gaan plunderen, dan moet men belasting betalen. Dat is tot behoud van de Republiek.²⁰

Het een na laatste argument dat Oomius noemt, heeft betrekking op het behoud van vrijheid en religie en sluit nauw aan op de toespraak van de jonge stadhouder. Het betalen van belastingen is tevens een vorm van eigenbelang vanwege het behoud van vaderland, bezittingen en religie. Vanwege Gods zegen zijn de inwoners van de Republiek alles verschuldigd aan het vaderland. Oomius schrijft hierover: ‘t Is onse Moeder, die ons soo wel gevoedt heeft; Ende als wy van het goedt der wereldt hebben, ende de selve sien in noodt, soo betaemt’et niet, dat wy onse herten en handen toe-slyuten.’ Hier trekt Oomius een parallel met het volk Israël dat ongehoorzaam was. Jesaja gebruikt ook het beeld van God die als een moeder voor zijn volk is en naar wie haar kinderen niet omkijken: ‘Er is niemand van al de kinderen, *die* zij gebaard heeft, die haar zachtkens leidt, en niemand van al de kinderen, *die* zij opgevoed heeft, die haar bij de hand grijpt.’²¹ Belastingen betalen is volgens Oomius eveneens een daad van naastenliefde, want met het oog op de land- en volksgenoten die in nood verkeren, moeten vrijheid en religie behouden worden.²² Als het vaderland niet boven eigenbelang wordt gesteld en de karigheid, die Oomi-

16 Uitgave Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 141.

17 Wanneer Oomius over de rol van het gebed schrijft, noemt hij het gebed de ‘senuwe’ van de oorlog, Oomius, *Triumph-Bazuyn*, 53. Zo maakt Oomius gebruik van de overdrijving als retorisch middel.

18 Oomius, *Troost-bazuyn*, 75.

19 Oomius, *Troost-bazuyn*, 76-77.

20 Oomius, *Troost-bazuyn*, 77-78.

21 Jesaja 51,18.

22 Oomius, *Troost-bazuyn*, 78. Onder verwijzing naar 1 Johannes 3,17: ‘Zo wie nu het goed der wereld heeft, en ziet zijn broeder gebrek hebben, en sluit zijn hart toe voor hem, hoe blijft de liefde Gods in hem?’

us als de zwakheid van de Republiek beschouwt, uit het hart wordt weggedaan, dan zal de wereld de inwoners verfoeien en iedereen zal roepen: ‘Uw geld zij met u ten verderve.’²³

Oomius trekt het beeld dat Jesaja gebruikt enigszins scheef doordat hij Israël vervangt door de inwoners van de Republiek en God door de Republiek. Het Bijbelse beeld van het vaderland als moeder die voor haar kinderen zorgt in combinatie met de parallel met Israël, geven kleur aan de manier waarop Oomius schrijft over het vaderland.²⁴ Hier zij opgemerkt dat Oomius de Republiek vergelijkt met een schip dat de naam *Batavia* draagt. ‘In tijdt van storm maeckt men geen swaerigheyt, eenige kostelicke koopmanschappen in zee te werpen, om schip en leven te salveren.’ De geschiedenis van Handelingen 27 waarin beschreven wordt dat Paulus schipbreuk lijdt en waarin wordt vermeld dat tijdens een storm een gedeelte van de lading overboord werd gegooid, wordt hier aangevoerd en ook Job 2,4: ‘Toen antwoordde de satan den HEERE, en zeide: Huid voor huid, en al wat iemand heeft, zal hij geven voor zijn leven.’²⁵ Het punt dat Oomius maakt, is duidelijk: men moet er wat voor overhebben om het leven te redden. Of de woorden van satan uit Job en een detail uit de geschiedenis van Handelingen 27 als algemene regels bedoeld zijn, is aanvechtbaar. Zo worden in het laatste argument dat Oomius aanvoert de Israëlieten ten voorbeeld gehouden, die hun gouden sieraden gaven om het gouden kalf te maken. Zo graag moet men willen bijdragen aan de redding van de broeders en zusters die in de dan bezette gebieden wonen en door de vijanden onderdrukt worden.²⁶

In de vredesbazuin van 1674 bouwt Oomius verder op wat hij in de troostbazuin van 1673 heeft geschreven. Hij geeft de burgers wederom mee, dat zij zich gewillig moeten onderwerpen aan de regering, ten behoeve van het leven in vrede. De regenten zijn niet zonder gebreken, dat is menselijk, maar die moeten wel verdragen worden ‘insonderheyt nadien’se niet geduyrigh zijn, ende door de tusschen-komste van grooter deughden verbetert worden.’ Oomius waarschuwt, ondersteund met allerlei Bijbelteksten, scherp tegen opstand tegen de regenten en spoort de burgers aan om gewoon hun werk te gaan doen.²⁷

23 Oomius, *Troost-bazuyn*, 78; Handelingen 8,20.

24 In Hoofdstuk 6 wordt uitgebreid ingegaan op de manier waarop Oomius het woord ‘vaderland’ gebruikt.

25 Oomius, *Troost-bazuyn*, 80.

26 Oomius, *Troost-bazuyn*, 83.

27 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 170; Spreuken 21,21-22: ‘Mijn zoon, vrees den HEERE, en den koning; vermeng u niet met hen die naar verandering staan. Want hun verderf zal haastelijk ontstaan; en wie weet hun beider ondergang?’; Galaten 5,12: ‘Och, of zij ook afgesneden werden, die u onrustig maken!’; 1 Tessalonicenzen 4,11-12: ‘En dat gij u benaastigt stil te zijn en uw eigen dingen te doen, en te werken met uw eigen handen, gelijk wij u bevolen hebben; opdat gij eerlijk wandelt bij degenen die buiten zijn, en geen ding van node hebben.’; 1 Timoteus 2,2 (Paulus schrijft dat er gebeden moet worden voor alle mensen): ‘Voor koningen en allen die in hoogheid zijn, opdat wij een gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid.’

3 Regenten en oorlog

De *Vredesbazuin* van Oomius verscheen, zoals vermeld, in 1674. Oomius schreef deze bazuin naar aanleiding van de Vrede van Westminster op 19 februari van dat jaar, die een einde maakte aan de oorlog met Engeland. Oomius was zich ervan bewust dat er nog geen vrede was met alle vijanden, maar was ervan overtuigd dat die vrede er zou komen en wilde voor die tijd iedereen, inclusief overheden, op zijn plichten wijzen.²⁸ Oomius zegt in zijn *Vredesbazuin* zijn advies met terughoudendheid en nederigheid te geven, maar duidelijk is welke kant het op moet in tijd van vrede. Ook in deze bazuin zit heel duidelijk een aansluiting bij de politieke lijn van Willem III. Oomius is van mening dat de overheden zich moeten toeleggen op het behouden van de vrede en niet mogen vervallen in zorgeloosheid: ‘Want gelijk de Vrede door kunst verkregen wort, alzoo wort’s e oock door grooter Kunst bewaert.’²⁹ Hij zegt hierover verder:

Nu indien’s e [de overheden] haer wijselick, en verstandelick willen draegen, soo staen haer eenige pligh ten te betraghten, die haeren opsight hebben, of tot Godt, of tot de Republijcke, of tot die, met dewelcke men in Vrede staet, ofte eyndelick tot haere Onderdaenen.³⁰

Het is de plicht van de overheden om ten opzichte van bondgenoten ervoor te zorgen dat er onderling geen verwijdering komt, men mag elkaar niet gaan overheersen. Vervolgens maakt Oomius duidelijk dat er geld besteed moet blijven worden aan de defensie van het land. De oudtestamentische koningen Asa en Uzzia worden als voorbeelden gesteld om de steden en forten te versterken.³¹ Dat koning Asa in tijd van vrede aan de verdediging van het land bleef bouwen en God hem daarin zegnende, wordt in de ogen van Oomius bijna een voorschrift voor het omgaan met de defensiebegroting in zijn eigen dagen. In dit gedeelte staat echter op de voorgrond dat Asa ‘deed wat goed en wat recht was in de ogen des HEEREN, zijns Gods.’³² In de geschiedenis van koning Uzzia in 2 Kronieken 26 gaat het ook om het leven met God. Ook Uzzia ‘deed wat recht was in de ogen des HEEREN, naar alles wat zijn va-

²⁸ Oomius, *Vrede-basuy n*, 151-152.

²⁹ ‘Pax & quies bonis artibus indigent’ (Vrede en rust vergen goede eigenschappen), Tacitus, *Historiën*, IV,1. (vertaling Vincent Hunink).

³⁰ Oomius, *Vrede-basuy n*, 152.

³¹ Oomius verwijst naar 2 Kronieken 15,6-7 maar dat moet zijn 2 Kronieken 14,6-7: ‘Daartoe bouwde hij vaste steden in Juda; want het land was stil, en er was geen oorlog in die jaren tegen hem, dewijl de HEERE hem rust gaf. Want hij zei tot Juda: Laat ons deze steden bouwen, en muren daarom trekken, en torens, deuren en grendels, terwijl het land nog is voor ons aangezicht, want wij hebben den HEERE, onzen God gezocht; wij hebben Hem gezocht, en Hij heeft zich ons rondom heen rust gegeven; zo bouwden zij, en hadden voorspoed.’; 2 Kronieken 26,6,9-10,15: ‘Want hij toog uit, en krijgde tegen de Filistijnen, en tegen de Arabieren, die te Gurbaäl woonden, en tegen de Meünieten. [...] Daartoe bouwde Uzzia torens te Jeruzalem, aan de Hoekpoort, en aan de Dalpoort, en aan de hoeken; en hij sterkte ze. Hij bouwde ook torens in de woestijn, en hieuw vele putten uit, overmits hij veel vee had, beide in de laagten, en in de effen velden, akkerlieden en wijngaardeniers op de bergen, en op de vruchtbare velden; want hij was een liefhebber van landbouwerij. [...] Hij maakte ook te Jeruzalem kunstige werken, bedenkingen van kunstige werkmeesters, dat zij op de torens, en op de hoeken zijn zouden, om met pijlen en met grote stenen te schieten; zo ging zijn naam tot verre toe uit; want hij werd wonderlijk geholpen, totdat hij sterk werd.’

³² 2 Kronieken 14,2.

der Amázia gedaan had.³³ Oomius vermeldt echter niet de afloop van de geschiedenis van Uzzia. Deze mag dan vele verdedigingswerken hebben laten bouwen en een sterke defensie op touw hebben gezet, maar toen Uzzia ‘sterk geworden was, verhief zich zijn hart tot verdervens toe; en hij overtrad tegen den HEERE, zijn God.’³⁴

Oomius had al eerder geschreven dat geld de ‘senuwe van den oorlog’ is. Om die reden moest de schatkist altijd ‘bereydt, vol, en veerdigh’ zijn voor de oorlog, zodat er soldaten geworven en betaald konden worden als het nodig was. Keizer Augustus en koning Uzzia worden als voorbeelden opgevoerd, dat er in tijden van vrede belastingen werden geheven om soldaten hun soldij uit te kunnen betalen. Echter, geld en wapens alleen zouden niet baten als er niet ook dappere mannen beschikbaar waren. Deze keer waren de Romeinen het te volgen voorbeeld, omdat zij de legers ook in tijden van vrede paraat hielden. Volgens Oomius moeten zelfs de burgers getraind blijven worden en onder de wapens blijven, want de Republiek had volgens Oomius veel vijanden, zowel daarbinnen als daarbuiten, die jaloers waren op de welvaart en vrije uitoefening van het geloof.³⁵

De overheid heeft eveneens een plicht te vervullen ten opzichte van de onderdanen. Zij mag de burgers niet te zwaar belasten door hoge belastingen op te leggen zodat die gaan denken dat oorlog beter is dan vrede. Verder mogen regenten zich niet als tirannen opstellen. Dat verdraagt de bevolking niet. De koning van Spanje heeft dat mogen ervaren. De regenten moeten als vaders regeren.

Als het aan Oomius lag, zou er in tijden van vrede niet bezuinigd worden op het defensiebudget. Over dit onderwerp waren de meningen in de Republiek eerder flink verdeeld geweest. Na bijvoorbeeld de Vrede van Munster in 1648 was dit een van de grote discussiepunten geweest tussen Willem II en het gewest Holland. Willem II wilde de defensiebegroting niet terugbrengen, terwijl Holland, dat ongeveer 60 procent van de begroting voor zijn rekening nam, dat wel wilde. Dezelfde problemen zouden later weer optreden, toen Willem III oorlog wilde blijven voeren en Amsterdam en Holland dat niet wilden. De oorzaak van die onwil lag niet alleen in economische redenen. Men vond tevens dat Willem III door de oorlog zijn macht te veel kon vergroten.³⁶ Oomius toont zich hier een verdediger van de ‘klassieke’ Oranje-politiek, door de defensie te benadrukken. Juist de defensie was een belangrijke steunpilaar waarop de macht van de Oranjes steunde en waardoor zij ook veel macht naar zich konden toetrekken.

4 Handel en scheepvaart

Aan de hand van Oomius’ gedachten over de handel en de scheepvaart is duidelijk dat zijn Bijbelgebruik soms erg associatief is en hij de context weinig in reke-

33 2 Kronieken 26,4.

34 2 Kronieken 25,16.

35 Oomius, *Vrede-basunyn*, 158-164.

36 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 133-136.

ning brengt. In de oorlogsbazuin uit 1672 somt hij redenen op waarom er gestreden moet worden tegen de vijanden. Een van die redenen is dat God de Republiek gezegend heeft. Het is een 'land des sieraads';³⁷ toeristen moesten wel hetzelfde zeggen als de koningin van Sheba destijds over Israël zei, namelijk dat het in het echt nog veel mooier was, dan wat zij er in verhalen over had gehoord.³⁸ Oomius vergelijkt de rijkdom van de Republiek met die van Tyrus en Nineve in de tijd van het Oude Testament.³⁹ Deze vergelijking maakt hij opnieuw in de *Vredesbazuin* in 1674.⁴⁰ De vergelijking is op zijn minst merkwaardig te noemen, aangezien een van de Bijbelteksten waarnaar Oomius in deze gevallen verwijst Nahum 3,16 is. Oomius haalt het eerste gedeelte aan: 'Gij hebt meer handelaars dan er sterren aan den hemel zijn[.]' De zin gaat echter meteen verder: 'de kevers zullen invallen en daarvan vliegen.' Uit de kanttekeningen van de Statenvertaling wordt in ieder geval duidelijk dat dit betekent dat de rijkdom van Nineve verloren gaat. Ook andere teksten die Oomius erbij haalt om de scheepvaart aan te prijzen, zijn onderdeel van een oordeelsprofetie over andere volken.⁴¹ Als hij schrijft dat de schepen van Nederland 'soo wel hebben mogen huylen, als eertijds die van Tharsis; Want oock haer-lieder sterckte was verstoort',⁴² dan wordt de Republiek vergeleken met Tarsis, die deelt in de ondergang van Tyrus, als gevolg van Gods oordeel. Die lijn trekt Oomius niet door. Zijn hele betoog wil duidelijk maken dat het juist Gods zegen is dat de Republiek rijk is geworden door de scheepvaart en dat God de Republiek gezegend heeft zoals Hij Israël gezegend heeft: 'Door Godts Kercke, Woordt, Waerheyt, en Religie; die weten wy dierbaer te wesen in haer selven, ende een kostelicken schat voor ons.'⁴³ De woorden van Jesaja zijn op Nederland en in het bijzonder op Holland van toepassing: 'Wel-geluckzaligh zijt gy-lieden, die aen alle wateren zaeyt.'⁴⁴ Oomius drukt zich nog sterker uit, hij vergelijkt de Republiek zelfs met de engel uit Openbaring 10 'ende gelijk de Engel, setten wy onse reghter voet op de zee, onse slinker op de aerde.'⁴⁵

Oomius noemt de scheepvaart en handel de 'zenuw en hart-ader van de Republiek'⁴⁶ en koppelt hier direct politiek en economisch handelen aan:

Laet ons wacker onse herten ende handen vereenigen om ons landt te beveyligen, ende de zee te bevrijden, eer wy geheel verarmt worden, ende uytgeput; want 't is togh allen verstandigen bekent, en van over lange heeft'et ons al Sallustius geleert, dat dit is een vaste

37 Daniël 11,41.

38 1 Koningen 10,6-7: 'En zij zeide tot den koning: Het woord is waarheid geweest, dat ik in mijn land gehoord heb van uw zaken, en van uw wijsheid. En ik heb die woorden niet geloofd, totdat ik gekomen ben, en mijn ogen dat gezien hebben; en zie, die helft is mij niet aangezegd; gij hebt met wijsheid en goed overtroffen het gerucht dat ik gehoord heb.'

39 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 25.

40 Oomius, *Vrede-basuyn*, 40, 103.

41 Jeremia 49,30; Ezechiël 27,25,27-28; Ezechiël 31,4; Nahum 2,2.

42 Oomius, *Vrede-basuyn*, 103; Jesaja 23,14: 'Huilt, gij schepen van Tarsis, want ulieder sterkte is verstoort.'

43 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 29-30.

44 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 25; Jesaja 32,20.

45 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 59; Openbaring 10,2.

46 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 59; Oomius, *Vrede-basuyn*, 103.

maxime, dat alle Republijcken moeten bevestight, en staende gehouden worden, op die manier, op dewelcke sy begonnen zijn.⁴⁷

Elders schrijft Oomius dat de handel beveiligd moet worden door middel van wapens. Zo belangrijk acht hij de scheepvaart.⁴⁸ In de marge bij het hierboven vermelde citaat geeft Oomius een citaat van Sallustius, zonder daarbij de bron te vermelden. Het citaat ‘Imperium iis artibus quibus partum est initio, facile retinetur’ (Heerschappij is makkelijk te behouden door middel van de kwaliteiten waarmee het van het begin is verkregen) komt echter uit *De coniuratione Catilinae*.⁴⁹ Gezien de context waarin het gaat over het wisselen van regering door middel van geweld – het gaat immers over de samenzwering van Catilina –, lijkt het dus meer voor de hand te liggen om het anders te interpreteren dan Oomius in het hierboven gegeven citaat doet. Bovendien gaat het in het vervolg van de tekst van Sallustius over deugden.

In ongeveer dezelfde bewoordingen als over de rol van de ware religie schrijft Oomius over de plek van de scheepvaart voor de Republiek. De scheepvaart wordt ook een pijler waarop de Republiek is gebouwd en wordt als zelfstandige grootheid opgevoerd, terwijl Oomius tevens beweert dat het ‘slechts’ een teken is van Gods zegen. Die zegen kan van God afbrengen.⁵⁰ In het kader van deze zegen van God noemt Oomius voortdurend de roem van met name de Hollanders en Zeeuwen over de hele wereld. Het zou een schande zijn voor de Republiek als zij haar vooraanstaande plek in de wereld zou verliezen en daar niet voor zou vechten.⁵¹ De oproep van Oomius om te vechten voor de scheepvaart is dus mede ingegeven door schaamte. Iemands goede naam was in de handel heel wat waard, onder andere om krediet te krijgen. Families van kooplieden deden er dan ook alles aan om hun reputatie te beschermen.⁵² Het is niet onwaarschijnlijk dat Oomius in dit verlengde zo hamert op de reputatie van de Republiek als geheel met het oog op de handel. Hij heeft het vooral over de roem van Holland en Zeeland. Het feit dat Oomius vanuit het perspectief van vooral Holland schrijft, doet niets af aan zijn visie dat de Unie van Utrecht gehandhaafd moet worden.⁵³

Als predikant komt Oomius op voor zowel de moraal als de economie. Hij stelt die niet tegenover elkaar, zoals in de ‘typen’ dominee en koopman wordt gedaan. Door de scheepvaart en de handel als een zegen van God te zien en er een deugd van te maken om je ervoor in te spannen die zegen te behouden, komen moraal en economie bij elkaar. Dat rijkdom van Godswege ontnomen kan worden, zoals bij Tyrus, Tarsis, Nineve en andere steden, speelt hier amper een rol. De vergelijking met

47 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 60.

48 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, voorwoord.

49 Gaius Sallustius Crispus, *De coniuratione Catilinae*, vertaald door Rev. John Selby Watson, New York Harper & Brothers, 1867, via <http://www.forumromanum.org/literature/sallust/catilinae.html> (geraadpleegd op 15 augustus 2017).

50 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, voorwoord.

51 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 60-61.

52 Kooijmans, ‘De koopman’, 78-83.

53 Zie hoofdstuk 2.4.

deze steden is slechts ter illustratie. Oomius gebruikt hier de steden niet als typen, zoals de steden Babylon en Jeruzalem wel tegenover elkaar worden gezet. Het punt van vergelijking is de scheepvaart. De boodschap die Oomius brengt is dat handel en scheepvaart zegeningen van God zijn, binnen een bijzondere relatie tussen God en de Republiek. Een relatie die anders is dan die tussen bijvoorbeeld God en Frankrijk of Munster. Daarom zal in hoofdstuk zes die bijzondere relatie onder de loep genomen worden.

5 Conclusie

Inhoudelijk is Oomius niet van de koers van Willem III afgeweken. In 1672 sprak Oomius zich duidelijk uit tegen onderhandeling met Frankrijk en voor het voortzetten van de oorlog. Vervolgens komt hij steeds op een goed moment met een volgende bazuin, waarin aangesloten wordt bij de actualiteit en waarin de lijn die met de oorlogsbazuin van 1672 is ingezet wordt doorgetrokken. Militaire successen worden door Oomius genoemd en geduid als zegen van God. Duidelijk blijkt in de *Vredesbazuin* dat er sprake is van een politieke boodschap, als Oomius erop wijst dat ook in tijden van vrede geïnvesteerd moet blijven worden in het leger. Het leger was een van de grote steunpilaren van de macht van de stadhouders.

De steun voor de oorlogspolitiek van Willem III betekende niet dat Oomius andere aspecten uit het oog verloor. Hij heeft zeker oog gehad voor de economische aspecten van de oorlog en niet in de laatste plaats ook voor de religieuze belangen. Bij Oomius wordt dit feitelijk één groot belang. Godsdienst en scheepvaart zijn zegeningen die God heeft gegeven. Die moeten koste wat het kost beschermd worden. Als predikant van de publieke kerk had Oomius er alle belang bij dat de gereformeerde religie beschermd zou worden. Hij zag de Gereformeerde Kerk in veilige handen bij de oorlogspolitiek van Willem III.

Oomius doet in zijn bazuinen meer dan de koers van Willem III steunen. Het lijkt erop dat hij de theologische onderbouwing bij de ingezette koers geeft en die door middel van zijn bazuinen tevens propageert. Met name de rechten en plichten van burgers en regenten dwingen de lezers de, in Oomius' ogen, juiste politieke kant op. Juist op dit punt zet hij hoog in, want over de rol van de overheid argumenteert Oomius heel duidelijk vanuit de Schrift. Met name Romeinen 13 speelt daar een belangrijke rol, geheel in lijn met de calvinistische opvattingen. Echter in veel andere gevallen dienen de Bijbelteksten als illustratie voor Oomius' zijn argumenten. Op deze manier lijkt de Bijbel wel heel makkelijk toe te passen op het gewone leven.

SIMONIS OOMII

S. S. Theol. Doct. & V. D. M.

VREDE-BASUYN

geblasen,

Soo by gelegentheit der aengenaeme

V R E D E,

Tusschen den *Doorluchtigen en Groot-machtigen* Heere *Koningh* van *Groot Brittannien*, ende de *Hoogh-Mogende Heeren Staeten Generael* der *Ver-eenighde Nederlanden*; Gemaeckt tot *West-munster* den 19. *Febr.* 1674.

Als

Der *verwonderlicke Verlatinge* der *overheerde Steden*,
Sterckten, ende *Provincien* van *desen Staet*,
door de *Vyanden*.

AMSTERDAM,

By DANIEL van den DALEN, Boeck-berkooper / in de *Hasselaer-steegh* /
by de *Cesselsche Hoop* / Anno 1674.

5 Een rechtvaardige oorlog

1 Oorlog en vrede

Nadrukkelijk wordt in de bazuinen de oorlogspolitiek van Willem III gesteund. De oproep om oorlog te voeren zit zelfs duidelijk in de titels van de Oorlogsbazuinen. In dit hoofdstuk wordt Oomius' onderbouwing van deze oproep geanalyseerd. Op deze manier wordt de theologie achter de politieke stellingname van Oomius zichtbaar, aangezien zijn manier van denken in een traditie staat waarin er een onlosmakelijke verbinding bestaat tussen oorlog, religie en recht. Op dit punt gaat Oomius verder in de lijn van middeleeuwse theologie en filosofie, zoals die zich ontwikkeld heeft via Augustinus, Gratianus en Thomas van Aquino.¹ Voor Oomius zijn zaken van oorlog en vrede theologisch van aard, ze gaan over moraal en vroomheid. Dat is een andere lijn dan de lijn die onder anderen Hugo de Groot heeft ingezet. Voor hem was oorlog voeren veeleer een juridische en staatsrechtelijke aangelegenheid. Toen het christelijke Europa uit elkaar viel en de soevereine staten opkwamen, werd de invloed van de middeleeuwse opvattingen over oorlog en vrede kleiner.²

Oomius uit kritiek op de Makkabeëën onder leiding van Mattathias. Omdat zij met name geestelijke middelen wilden gebruiken, waardoor ze bijvoorbeeld niet op de sabbat wilden strijden, vonden zij de dood. Het is volgens Oomius zoals Jezus over het huwelijk spreekt: wat God heeft samengevoegd mag niet gescheiden worden,³ zo horen geestelijke en lichamelijke middelen bij elkaar. Ook David ging gewapend met een slinger en een steen op Goliath af en ook Gideon gebruikte het zwaard. In tijd van oorlog moeten zowel geestelijke als lichamelijke middelen gebruikt worden, de geestelijke wel eerst.⁴ Dat betekent tevens dat er redenen zijn om oorlog te voeren.

Volgens Oomius is oorlog voeren geen doel in zichzelf, omdat vrede de situatie is die nagestreefd moet worden. Als er vrede is, dan moet de oorlog afgelopen zijn.⁵ Vrede is een bestendige situatie, het is het wegnemen van kwaad, geen tijdelijke opschorting van het kwaad. De vrede is er 'op dat' se tot het gemeyne beste ongeschonden bewaert moghte worden sonder die eenighsins te krencken en te

1 Neff, *War and the Law of Nations*, 47; Haks, *Vaderland en vrede*, 60-61.

2 Neff, *War and the Law of Nations*, 97; Van Nimwegen, Van Vliet en Groen, 'De aard van de strijd', 403-404.

3 Matteus 19,6.

4 Oomius, *Triumph-Bazuyn*, 43-45.

5 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 2, 16.

kreuken.⁶ Oorlog voeren is dus afwijken van wat ideaal is, maar het heeft wel als doel om de ideale situatie weer te realiseren. Met een beroep op Cicero en andere klassieke schrijvers schrijft Oomius dat men omwille van de vrede ook echt bereid moet zijn om oorlog te voeren.⁷ De situatie van vrede wordt door Oomius bezongen als een grote zegen 'Jae het is den staet van den Hemel, alwaer geen Oorlogh is.' Volgens een oud gedicht⁸ is het koninkrijk van de hemel een rustplaats vol van (vruchten van) inspanning, *Regnum coelorum requies est plena laborum*. Als er geen leed meer is en als alle wapens worden weggedaan, dan komt de wereld bij de hemel in de buurt.⁹ Oorlog is een oordeel en een plaag.¹⁰ Het is een van de grootste zegeningen om van de oorlog verlost te zijn.¹¹

Aangezien oorlog afwijken is van de ideale situatie en geen doel in zichzelf is, wordt het verlangen om oorlog te voeren ook afgekeurd. Elders in deze studie wordt hier uitgebreider op ingegaan, maar duidelijk is dat Oomius zeer kritisch is op de Franse koning Lodewijk xiv en de paus vanwege hun lust om oorlog te voeren. Hij ziet de paus namelijk als degene die achter de oorlog zit die de bisschoppen van Munster en Keulen tegen de Republiek voeren.¹²

Oomius geeft in zijn *Vredesbazuin* een definitie van vrede. Hij maakt hierin onderscheid tussen geestelijke vrede en tijdelijke of lichamelijke vrede. De geestelijke vrede is inwendig en heeft betrekking op God en het eigen geweten. Deze vrede hebben de ware gelovigen. De tijdelijke vrede is uitwendig en wordt onderverdeeld in privaat (huiselijk, kerkelijk en burgerlijk) en publiek.¹³ Oomius gaat in zijn *Vredesbazuin* in op die publieke vrede, die het einde is van de uiterlijke oorlog. Hij definieert deze vrede als volgt:

Een publijcke, eerlicke, en veylige vryheyt, den uytterlicken Oorlogh voor altyts eyndigende door publijcke onderhandelinge van die gene gemaect by welcke het recht is soo van den Oorlogh, als van Vrede, om tot het gemeyne beste ongeschonden bewaert te worden.¹⁴

6 Oomius, *Vrede-baswyn*, 21.

7 Oomius, *Vrede-baswyn*, 16.

8 Oomius vermeldt geen vindplaats van dit oude vers.

9 Oomius, *Vrede-baswyn*, 63. Zie ook Jesaja 2,4: 'En Hij zal rechten onder de heidenen, en bestraffen vele volken; en zij zullen hun zwaarden slaan tot spaden, en hun spiesen tot sikkels; het ene volk zal tegen het andere volk geen zwaard opheffen, en zij zullen geen oorlog meer leren.' En zie ook Jesaja 11,9: 'Men zal nergens leed doen, noch verderven op den gansen berg Mijner heiligheid; want de aarde zal vol kennis des HEEREN zijn, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken.'

10 Oomius, *Vrede-baswyn*, 25. Zie ook Jeremia 16,4: 'Zij zullen pijnlijke doden sterven, zij zullen niet beklaagd, noch begraven worden, zij zullen tot mest op den aardbodem zijn; en zij zullen door het zwaard en door den honger verteerd worden, en hun dode lichamen zullen het gevogelte des hemels, en het gedierte der aarde tot spijs zijn.' Zie ook Ezechiël 14,21: 'Want also zegt de Heere HEERE: Hoeveel te meer als Ik Mijn vier boze gerichten, het zwaard en den honger en het boze gedierte en de pestilentie gezonden zal hebben tegen Jeruzalem, om daaruit mensen en beesten uit te roeien!'

11 Oomius, *Vrede-baswyn*, 58.

12 Oomius, *Vrede-baswyn*, 70-71, 78.

13 Oomius, *Vrede-baswyn*, 1-2.

14 Oomius, *Vrede-baswyn*, 2.

In 1672 schrijft Oomius dat de voorwaarden die Frankrijk stelt aan vrede, ‘onverdraeghelick’ en ‘onlijdelick’ zijn en verderfelijck voor land en kerk. De vrede zoals Frankrijk die voorstelt, is geen vrede, omdat deze geen veiligheid biedt en de vijandelijkheden niet beëindigt. Daardoor blijft de haat alleen maar ondergronds bestaan, wat feitelijk de ondergang van de hele Republiek zou betekenen.¹⁵ In de oorlogsbazuin van 1673 schrijft Oomius dat de vijanden overal een ‘*onverwrickelicke vrede*’ betraghten, ende dit als *eenen oorlogh* maecken.¹⁶ Er was de Franse koning een aanbod gedaan dat hij de Generaliteitslanden mocht houden. Lodewijk reageerde op dat aanbod door daar nog bovenop onder andere een hele hoge schatting te eisen.¹⁷ Oomius waarschuwt dan ook dat Lodewijk XIV niets anders wil dan de Republiek verwoesten.¹⁸ De koning van Frankrijk gebruikt de oorlog dus niet om de vrede te herstellen. Datzelfde geldt voor de koning van Engeland, want ook hij wil de vrede niet herstellen en gaat tot het uiterste. Beide vorsten zijn tot de oorlog geboren.¹⁹

In de definitie staat dat de vrede gesloten moet worden door iemand die daarvoor bevoegd is. Oomius werkt dat uit en zegt dan dat koningen met hun volken in vrede leven met andere koningen en volken. En zo was het ook bij de vrede die op 19 februari 1674 te Westminster werd gesloten. Er zijn dus mensen die de bevoegdheid hebben om de oorlog te verklaren en om vrede te sluiten, waarbij vrede de ‘normale’ of na te streven situatie is. De vraag wie in de Republiek bevoegd is om vrede te sluiten, beantwoordt Oomius door te verwijzen naar artikel 9 van de Unie van Utrecht. Een oorlog beginnen en vrede of een verbond sluiten, kan alleen met instemming van alle provincies.²⁰

In de *Vredesbazuin* past Oomius dus het principe toe dat er bevoegd gezag nodig is om een oorlog te beginnen en te eindigen.²¹ In het filosofische en theologische denken van de middeleeuwen, dat onder grote invloed stond van Thomas van Aquino, werd dit criterium van *auctoritas* ook gebruikt om een ‘rechtvaardige oorlog’ te definiëren. Voor een rechtvaardige oorlog werden destijds naast *auctoritas* de criteria gehanteerd dat er een rechtvaardige zaak moet zijn waarom er gevochten wordt en dat er met de juiste intentie gehandeld moet worden.²² Ook deze criteria zijn bij Oomius aanwezig.

In 1673 schrijft Oomius in zijn *Troostbazuin* dat de oorlog die de vijanden begonnen zijn tegen de Republiek, onwettig is, aangezien er geen oorzaak is die ‘rechtveerdigh, die swaer, ende eyndelick die noodtsakelick is’.²³ In zijn oorlogs-

15 Oomius, *Oorlogh-bazuyn* 1672, 61-62; Oomius, *Vrede-bazuyn*, 7-8.

16 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, voorwoord.

17 Israel, *The Dutch Republic*, 799-800; Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 76-77.

18 Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord.

19 Oomius, *Oorlogh-bazuyn* 1672, 56-57.

20 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 18; ‘Item en sal men geen accort van bestant ofte paix maecken noch oorloch aenverden noch enighe imposten ofte contributien instellen die generaliteyt van desen verbande aengaende dan met gemeen advis ende consent vanden voors provincien’, geciteerd bij Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 64.

21 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 18.

22 Neff, *War and the Law of Nations*, 49-53; Van Nimwegen, Van Vliet en Groen, ‘De aard van de strijd’, 403.

23 Oomius, *Troost-bazuyn*, 2.

bazuin uit 1672 had hij ook al geschreven dat de vijanden de Nederlanders zonder ‘reden en oorsaeck, ofte immers die gewichtigh is ende noodtsaekkelick’ willen verdrijven uit het land dat zij van God als erfdeel hebben gekregen.²⁴ Evenals in het middeleeuwse denken is het bij Oomius niet mogelijk dat aan beide kanten een rechtvaardige oorlog gevoerd wordt. Er kon objectief vastgesteld worden welke partij om een rechtvaardige zaak vocht en welke niet. Een belangrijke vraag die in dit verband meespeelt, is de vraag naar de noodzaak van oorlog: zijn er alternatieven die niet gewelddadig zijn?²⁵ Bij Oomius komen een rechtvaardige zaak en noodzakelijkheid, zoals vermeld, in een adem voor. In de oproep die hij aan de inwoners van de Republiek doet om te strijden, komen deze twee elementen dan ook weer terug als hij schrijft: ‘Van de rechtveerdigheydt der saecke, voor de welke wy genoodtsaeckt worden de wapenen aen te nemen [...]’. Met andere woorden: er zijn geen alternatieven. De vijand voert een onrechtvaardige strijd en de Republiek heeft het recht aan haar zijde. Bovendien is de religie in gevaar en in dat geval moet men oorlog voeren.²⁶ De opvatting dat religie een reden voor een rechtvaardige oorlog is, wordt niet door alle gereformeerde theologen in de zeventiende eeuwse Republiek gedeeld. William Ames, bijvoorbeeld, noemt religie niet als een reden voor een rechtvaardige oorlog en Johannes Hoornbeeck, een van Oomius’ leermeesters, is van mening dat er geen oorlog gevoerd mag worden om religie. Voor Gijsbert Voetius, een andere leermeester van Oomius, is religie wel een juiste reden om oorlog te voeren. Dit hangt bij Voetius samen met zijn taxatie van de Nederlandse Opstand. Die werd volgens hem vanwege politieke én religieuze redenen gevoerd. Al met al vertegenwoordigen Voetius en Oomius wat dit betreft een minderheid. De overeenkomst is echter dat deze theologen uitgaan van de zojuist genoemde traditie waarin een rechtvaardige oorlog gedefinieerd werd.²⁷

Ook het criterium van de juiste intentie vinden we terug bij Oomius. In zijn ogen heeft de vijand niet de juiste intenties. Het is enkel oorlogszucht, regeerzucht, eerezucht en verwaandheid, jaloezie, wraakzucht en roofgierigheid waardoor hij gedreven wordt.²⁸ De juiste intenties, het handhaven van het recht en het uitroeien van het kwaad, zijn niet aanwezig.²⁹ Oomius put zich dan ook uit om de verkeerde intenties van de vijanden voor het voetlicht te brengen. De Franse koning heeft de Engelse omgekocht en op zijn beurt heeft de Engelse koning zich laten omkopen.³⁰ De Byzantijnse jurist Agathias wordt door Oomius in het voorwoord van de *Troostbazuin* geciteerd, om aan te geven dat zijn standpunt met betrekking tot een rechtvaardige oorlog oude en niet alleen christelijke papieren heeft.³¹ Gelet op het

24 Oomius, *Oorlogh-bazuyn* 1672, 76-77.

25 Neff, *War and the Law of Nations*, 50-51.

26 Oomius, *Oorlogh-bazuyn* 1672, 34; Van der Pol, ‘Cicero in the Interplay of Principle and Practice’, 268.

27 Van Eijnatten, ‘*Religionis causa*’, 617-619, 622.

28 Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord, 4-22.

29 Neff, *War and the Law of Nations*, 49; Van Nimwegen, Van Vliet en Groen, ‘De aard van de strijd’, 403.

30 Oomius, *Oorlogh-bazuyn* 1672, 78; Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord.

31 Zie Van der Pol, ‘Cicero in the Interplay of Principle and Practice’ voor het beroep van Oomius op Cicero voor het voeren van een rechtvaardige oorlog.

feit dat Oomius criteria aanhaalt voor een rechtvaardige oorlog zoals die in de middeleeuwen tot ontwikkeling waren gekomen, is het enigszins eigenaardig in het betoog van Oomius, dat hij niet alleen burgers, boeren en overheden en regenten oproept om zich dapper te gedragen en de wapens op te nemen, maar ook predikanten en vrouwen. De vrouwen wordt Kenau Simons als voorbeeld voorgehouden en de predikanten mogen slechts als de nood hoog is wapens ter hand nemen.³² Oomius neemt hier wat meer ruimte dan in de theorie van een rechtvaardige oorlog werd gelaten. In deze theorie werden de proporties in het oog gehouden. Dat betekende dat vrouwen en kinderen niet mochten deelnemen aan een rechtvaardige oorlog, op grond van het natuurrecht.³³ Geestelijken waren eveneens uitgesloten van oorlog voeren, omdat bloedvergieten niet bij hun roeping past.³⁴ Oomius schrijft zelf in het voorwoord van zijn oorlogsbazuin uit 1673, wel geheel in lijn met het natuurrecht, waarom hij met de pen en met zijn tong vecht en juist de andere ingezetenen van de Republiek aanspoort om te gaan strijden. Over de rol van predikanten in het leger schrijft hij:

Want hoewel wy, met die van onse order, uytgesondert zijn van de lichaemelicke Militie, op dat wy niet moghten afgetrocken worden van de geestelicke en hemelsche; waerom, volgens de Reghten, hy die een Soldaet Christi is geworden, aenstondts ophoudt een Soldaet der wereldt te zijn [...] Soo en aghten wy het noghtans ons niet te mis-staen, dat wy alle Ingesetenen aenmoedigen, om kloeckelick te veghten, nadien nu ons niet anders overigh is, dan of de vryheyt met onse handen te houden, ofte te sterven voor de dienstbaerheyt.³⁵

De vraag rijst of Oomius niet alleen als veldprediker bij het leger betrokken is geweest, maar of hij daadwerkelijk als soldaat in het leger heeft gediend, gelet op de formulering die hij gebruikt. In het voorwoord van de oorlogsbazuin uit 1672 staat immers zijn oproep dat anderen zich moeten plaatsen onder de banier van de prins en strijden tegen de vijanden ‘niet minder dan brave soldaeten door den slaggh van Trommelen, ende het geklanck der Bazuynen, onder welke oock ick een geruy-men tijdt ben op-gevoedt.’³⁶

Oomius is zeer kritisch op de wreedheid van de Fransen, die van dien aard is, dat zelfs van de Turken deze wrede dingen niet verwacht konden worden. De kritiek van Oomius is dat de Fransen zich ‘on-Christelick en on-natuurlick’ gedragen hebben. ‘Lieve! Hoe hebben’s daer gemoordt geblaect gebrandt en haer wreeder aengesteld dan de Beuls, sonder verschooninge van kleyn of groot, man of wijf, kinderen of suygelingen; [...]’³⁷ Oomius uit ook zijn verwachting dat de Franse koning niet zal rusten voordat hij de Republiek heeft verwoest.³⁸ Juist deze instelling van de koning en de oorlogslust die daarachter brandt, is niet in lijn met de theorie om-

32 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 15-19.

33 Men was van mening dat dit niet in overeenstemming was met de natuurlijke orde.

34 Neff, *War and the Law of Nations*, 50.

35 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, voorwoord.

36 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, voorwoord.

37 Oomius, *Troost-bazuynne*, 34.

38 Oomius, *Troost-bazuynne*, voorwoord.

trent een rechtvaardige oorlog, die altijd proporties in acht neemt.³⁹ Vrouwen en kinderen mochten niet bij de strijd betrokken worden.

Daarnaast ontbrak volgens Oomius een oorlogsverklaring van de kant van de vijanden. Hoewel zo'n verklaring op verschillende manieren vorm gegeven kon worden, was deze wel noodzakelijk: 'Dogh dit is noghtans vast en ongetwijffelt, dat door het recht der volckeren d'aensegginge van den oorlogh nootsaekkelick is ende dat men sonder voorgaende repititie van recht en goederen niet verbreecken magh de verbonden, nogh banden van vrede.'⁴⁰ Hoewel geheel strikt genomen volgens de middeleeuwse leer over een rechtvaardige oorlog geen oorlogsverklaring nodig was, was deze wel gebruikelijk.⁴¹ Het verklaren van de oorlog had een functie naar twee kanten toe: naar de vijand en naar de eigen bevolking.⁴² En zo omschrijft Oomius het dan ook. Het niet afgeven van een oorlogsverklaring is niet alleen contractbreuk, zoals in de volgende paragraaf nader wordt besproken, maar het gaat ook in 'tegen het recht en gebruyck van alle be-zaedighste volckeren selve onder de Heydenen.'⁴³ Kortom, Oomius beschuldigt beide vorsten van verraad. Ze hebben verbonden verbroken en de oorlog is niet op de juiste manier begonnen, zonder verklaring, zonder goede reden.⁴⁴ De Republiek heeft het recht aan haar kant. Zij is altijd welwillend en nederig geweest tegenover Engeland en Frankrijk. De Franse koning heeft zelfs nog een schrijven gehad van de Staten-Generaal, met de vraag om de wapens niet op te nemen en om kenbaar te maken wat de moeiten zijn. Mocht het verbond dat in 1662 is gesloten overtreden zijn, dan is dat uit onvoorzichtigheid geweest. Bovendien is de Republiek altijd bereid geweest om te praten.⁴⁵ Zo wijst Oomius, op grond van oude en niet alleen christelijke opvattingen en gebruiken rond het voeren van oorlog, de vijanden aan als schuldigen en de Republiek aan als de partij die in haar recht staat om oorlog te voeren. Het gaat in deze situatie om een defensieve oorlog.

In de rechtvaardiging van de oorlog gebruikt Oomius veel dezelfde argumenten die in oorlogsmanifesten in verschillende landen door het bevoegd gezag werden gebruikt om oorlogen naar hun eigen bevolking toe te rechtvaardigen. In deze rechtvaardiging hadden ook religieuze motieven een plek. De Staten-Generaal waren hier geen uitzondering op.⁴⁶

39 Neff, *War and the Law of Nations*, 64-65.

40 Oomius, *Oorlogh-bazuynne 1672*, 78. Oomius verwijst naar de geschiedenis van Rome die Dionysius Hallicarnassus (50 v. Chr. - 7 n. Chr.) geschreven heeft.

41 Door de manier waarop Oomius de intenties van de koningen van Frankrijk en Engeland afwijst en oproept om het vaderland te verdedigen, kun je concluderen dat hij ook hier in lijn is met de middeleeuwse traditie en legitimiteit van een offensieve oorlog ontkent en die van een defensieve oorlog juist onderstreept.

42 Neff, *War and the Law of Nations*, 71-73.

43 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 78. Zie ook Oomius, *Troost-bazuynne*, voorwoord.

44 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 78; Oomius, *Troost-bazuynne*, voorwoord, 22.

45 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 77-78.

46 Haks, *Vaderland en vrede*, 60-62, 69-72.

2 Verbroken verbonden

Zoals reeds vermeld is voor Oomius het feit dat de vijanden verbonden hebben verbroken een argument dat zij een onrechtvaardige oorlog tegen de Republiek zijn begonnen. In deze paragraaf worden enkele verdragen op een rij gezet om deze uitspraak van Oomius in zijn context te kunnen plaatsen.

In 1660 was Karel II koning van Engeland geworden. Hij was een oom van Willem III. De moeder van Willem III, Mary, was een zus van Karel II. Aanvankelijk leek hierdoor de positie van Willem III versterkt te worden, ten nadele van die van Johan de Witt. Karel II bleek echter niet van zins om met de Republiek samen te werken en dat verstevigde de positie van De Witt weer. In 1662 sloten de Republiek en Frankrijk een verdrag dat gunstig was voor de Nederlandse visserij op de Noordzee. De Witt kreeg ruimte om een harde politieke lijn tegen Engeland te volgen. Uiteindelijk was de Engelse politiek van begin jaren 1660 slecht voor de positie van het Oranjestad.⁴⁷ Oomius moet in 1662 tegen het verdrag met Frankrijk zijn geweest, aangezien hij in hetzelfde jaar schreef dat het gevaarlijk is voor gereformeerden 'met politien en potentaten, insonderheydt den Spaengiaert, te handelen die des Paus macht in het tijdelijcke, en geestelijcke erkennen.'⁴⁸ In 1672 beroept hij zich echter op dit verdrag tegenover de Fransen en kan hij hen beschuldigen dat zij zich niet aan hun woord hebben gehouden. Hij haalt een document van de Staten-Generaal uit december 1671 aan waarin die de koning van Frankrijk gevraagd hebben om geen oorlog te beginnen 'tegen sijn oudtste en getrouwste Bontgenooten, sonder eenige voorgaende bekentmaeckinge van de swaerigheden, waer over hy verbeteringe soude mogen wenschen.'⁴⁹ De Staten-Generaal hebben van hun kant duidelijk gemaakt dat zij niets gedaan hebben dat in strijd is met het verdrag van december 1662.⁴⁹ Dat Oomius dit document aanhaalt en een verdediging van de Staten-Generaal geeft, is een illustratie van het feit dat hij zich inhoudelijk bezighoudt met politiek beleid op een manier die hem het meest effectief lijkt.

De Engelsen verwijt Oomius dat zij zowel de Vrede van Breda van 1667 als de Triple Alliantie van 1668 hebben verbroken. De Vrede van Breda werd op 31 juli 1667 getekend. Dit betekende het einde van de Tweede Engelse Oorlog (1664-1667), een handelsoorlog tussen Engeland en de Republiek. De Republiek kwam als winnaar uit de bus. Er werd overeengekomen dat Engeland Nieuw Amsterdam, dat al eerder op de Republiek veroverd was, mocht houden. Suriname, Saba en Sint Eustatius hoorden niettemin voortaan bij de Republiek. Verder werd de Acte van Navigatie, een wet die de Engelse handelsbelangen ten koste van die van de Republiek beschermde, door de Engelsen afgezwakt. Zo werden bijvoorbeeld de Duitse landen als het natuurlijke achterland van de Republiek beschouwd.⁵⁰ De koning van Engeland heeft echter volgens Oomius de Vrede van Breda geschonden en wel

47 Israel, *The Dutch Republic*, 748-756.

48 Van Heenvliedt (= Oomius), *Theologico-politica dissertatio*, 42.

49 Oomius, *Oorloghs Bazwyne 1672*, 77.

50 Israel, *The Dutch Republic*, 774; Deursen, *De last van veel geluk*, 304-305.

artikel 32.⁵¹ In dit artikel wordt geregeld hoe men om zal gaan met elkaars schepen, mocht er toch weer een oorlog tussen beide landen uitbreken.⁵² Hier blijkt dat Oomius ook de economische belangen niet uit het oog verliest.

In 1668 werd de Triple Alliantie gesloten, een bondgenootschap tussen Engeland, Zweden en de Republiek. Door middel van dit bondgenootschap werd de Franse machts- en gebiedsuitbreiding voorlopig tot staan gebracht. Lodewijk XIV voerde namelijk in de Zuidelijke Nederlanden een oorlog, omdat hij meende aanspraak te kunnen maken op die gebieden. Het betreft hier de zogeheten Devolutieoorlog.⁵³ Johan de Witt zag de Triple Alliantie als een oplossing om Frankrijk te stoppen zonder openlijk de vriendschap te verbreken. Frankrijk mocht geen buurland worden van de Republiek.⁵⁴

Oomius wil aantonen dat de intentie van de vijand niet deugt. Frankrijk wil wraak omdat zijn opmars tot stilstand was gebracht door de Triple Alliantie en Engeland wilde wraak omdat een vlag niet was gestreken.⁵⁵ De oorlog is onchristelijk, omdat je met burens in vrede moet leven, omdat verbonden verbroken zijn en omdat de Engelsen een oorlog voeren tegen geloofsgenoten.⁵⁶ God straft de brekers van een verbond. ‘Want gelijk een getrouw man veelvoudigh is in zegeningen, Prov.28.20. Alsoo doet de Here vloeck komen in het huys en Landt des geenens, die by sijnen naeme vasselick sweert, Zach.5.4.’ Verbondsbreuk is een gruwel voor God. ‘Waerom verbondts-breeckers te samen gevoeght worden met die vervult zijn met alle ongerechtigheydt, Rom.1.’⁵⁷

3 De vroomheid van de *Theologia Practica*

Dat Oomius zich op het middeleeuwse denken oriënteert, blijkt ook uit de wijze waarop hij zijn oproep om te vechten beargumenteert. De titelpagina's van de oorlogsbazuinen vermelden in heldere bewoordingen waarom ze zijn geschreven (afb. 3 en 4). Het zijn concrete oproepen aan alle ‘Ingesetenen in de nogh overige Provincien, Steden en Sterckten van Nederlandt, om onder de Banieren van onsen seer gewenschten Stadthouder Willem de III. Doorluchtigh Prince van Orangien, &c. Kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige Vyanden.’ Die oproepen waren volgens Oomius broodnodig, want hij constateert in de eerste regels van zijn eerste oorlogsbazuin dat de overheden en burgers zo bang waren dat zelfs de vij-

51 Oomius, *Oorlogh-bazuynen 1672*, 78.

52 *Articulen van Vrede ende Verbondt tusschen den Doorluchtighsten Grootmachtichsten Prins ende Heere Heere Karel, de tweede van dien naem Coningh van Groot Britannien ter eenre; ende de Hoogh Mogende Heere Staten Generael der Vereenighde Nederlandsche Provintien ter andere zyde gesloten*, artikel xxxii.

53 De Devolutieoorlog brak uit na de dood van de Spaanse koning Filips VI in 1667 en ging over de vraag aan wie de Spaanse Nederlanden zou toekomen. Lodewijk XIV meende recht te hebben op de Spaanse Nederlanden vanwege zijn huwelijk met Maria-Theresia, de dochter van Filips VI.

54 Israel, *The Dutch Republic*, 781; Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 44-45.

55 Oomius, *Troost-bazuynen*, 20; Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 66.

56 Oomius, *Troost-bazuynen*, 22-33.

57 Oomius, *Troost-bazuynen*, 22-23.

SIMONIS OOMII V. D. M. ³³ *T 6548*
OORLOGHS BAZUYNE,

Geblaesen ter

*Opweckinge van alle Ingefetenen in de nogh overige Provin-
cien, Steden en Sterckten van Nederlandt,*

Om

Onder de *Baniere* van onsen seer gewenschten
Stadthouder

WILLEM de III.

Doorlughtigh *Prince van Orangien, &c.*

*Kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige
Vyanden.*

2 Sam. 10. 12.

*Weest sterck, ende laet ons sterck zijn voor ons Volck, ende voor de Steden onses
Godts: De Heere nu, doe wat goet is in sijne oogen.*

10631a

t'AMSTERDAM,

By Jacob Benjamin, Boeck-verkooper / op 't Water / op de hoeck van de Oude-
brugh-steegh / by de Kroonen-beurs / ANNO 1672.

Afb. 3 Titelpagina van de eerste Oorlogsbazuin (1672), Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Knuttel 10631a.

T 6963

IV

SIMONIS OOMII V. D. M.

OORLOGHS-BAZUYNS

T W E E D E D E E L ,

Geblaesen ter

*Opweckinge van alle Ingesetenen in de nogh overige Provincien,
Steden en Sterckten van het nu vernederde Nederlandt,*

Om

Onder de *Baniere* van onsen seer gewenschten *Stadthouder*

WILLEM de III.

Doorlughtigh Prince van *Orangien*, &c.

Kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige Vyanden.

Opedraegen aen den Wel-Edelen en Manhaften *Zee-Heldt*,

CORNELIS TROMP, &c.

Exod. 23. 27.

Ick sal mijnen schrick voor u aengesichte senden, ende al't wolck, tot dewelcke gy komt, vertsaeght maecken: Ende ick sal maecken, dat alle uwe vyanden u den necke toekeeren.

Right. 20. 27, 28.

Ende de kinderen Israëls vraegden den Heere . . . . Sal ick nogh meer uyttrecken ten stryde tegen de kinderen Benjamins, mijns Broeders, of sal ick ophouden? Ende de Heere seyde: Treckt op, want morgen sal ick hem in uwe handt geven.

A M S T E R D A M,

By DANIEL van den DALEN, Boeck-berkooper / in de *Hasselaer-steegh* /
by de *Cesselsche klap* / Anno 1673.

Afb. 4 Titelpagina van de tweede Oorlogsbazuin (1673), Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Knuttel 10963.

anden verbaasd waren dat er zo weinig weerstand werd geboden. De oproep om te strijden is dus niet alleen polemisch in de richting van de vijanden. Deze is ook kritisch naar de inwoners van de Republiek.

Oomius verklaart eerst de aard van de ‘Chrijghs-Kloekmoedigheid’.⁵⁸ In de definitie die hij geeft, wordt duidelijk dat de oorlog die de vijanden tegen de Republiek zijn begonnen een religieuze oorlog is. Oomius geeft de volgende omschrijving van kloekmoedigheid:

een genadige gesteltenisse des herten, door welcke yemand, geroepen van God tot verrichting van oorloghsplighen, voorbedachtelick ende gewillighlick, sonder versaeghtheyt, ondergaet tegen de Vyanden, tot bescherminge van het Vaderlandt ende Godts Kercke, de grootste gevaeren, steunende op Godts hulpe ende sterckte.⁵⁹

Dat het hier gaat om een ‘genadige gesteltenisse des herten’ geeft aan dat het om een christelijke deugd gaat. Kloekmoedigheid of moed vindt zijn oorsprong in het geloof, in de liefde tot God en de naaste. Dus geen gepoeh op macht, op ervaring of succes, geen drift en geen eigenschap die gevonden wordt in heidenen, niet-wedergeboren christenen en dieren. Het is een zaak van het hart, waar alles samenkomt.⁶⁰ Oomius’ definitie van kloekmoedigheid is een toepassing van zijn theologie die zich richt op de praktijk van het geloof en onder andere moet dienen ter bemoediging.⁶¹ Oomius is van mening dat men ook in het leger als gelovige moet leven. ‘Door de gewenninge aen de wellusten ont-aerdt een Soldaet van kraght en kloekheyt.’ Soldaten worden door die gewenning aan wellusten zelfs verwijfd, volgens Oomius. Hij verwijst naar Tacitus’ *Historiën*.⁶² God geeft een ‘heyligh, ofte immers een geschickt Leger sijn heyl en zegen; Ende met de sulcke marcheert hy voort om voor haer te strijden. [...]’t Is de vroomigheyt, die heyrlegers ontsaghecllick maectt.’⁶³

Joab, die legeraanvoerder was onder koning David, wordt onder de niet-wedergeboren christenen geschaard. Hij was een verrader en had onschuldig bloed vergoten. Uit zijn leven blijkt dat zijn kloekmoedigheid niet oprecht was. Het bijzondere is dat de tekst die Oomius hier noemt, ook op de titelpagina van de oorlogsbazuin uit 1672 staat: ‘Weest sterck, ende laet ons sterck zijn voor ons Volck, ende voor de Steden onses Godts: De Heere nu, doe wat goet is in sijne oogen.’⁶⁴ En als Oomius het laatste gedeelte van zijn definitie uitlegt, over het vertrouwen op God, dan wordt dezelfde Joab met dezelfde tekst opgevoerd als iemand die zijn vertrouwen op God heeft gesteld. Joab wordt eveneens als voorbeeld aan de veldoversten voor-

58 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 1-2.

59 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 2.

60 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 2-5.

61 Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 66.

62 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 71.

63 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 75. Oomius haalt hier meerdere Bijbelteksten aan met de strekking dat God voor zijn volk Israël zal strijden, onder andere Deuteronomium 28,10: ‘En alle volken der aarde zullen zien, dat de Naam des HEEREN over u genoemd is, en zij zullen voor u vrezzen.’

64 2 Samuel 10,12.

gehouden, eveneens onder verwijzing naar 2 Samuel 10,12, waarin staat dat men sterk moet zijn.⁶⁵ Dezelfde figuur is zowel een voorbeeld om te volgen als een voorbeeld om af te wijzen. De sterk appellerende Bijbeltekst fungeert meer als een retorische versterking dan als een inhoudelijk argument. Zo is het eveneens opmerkelijk dat Oomius de Syriërs in hun strijd tegen Israël als voorbeeld van dapperheid stelt. Ook al leed Benhadad, de koning van de Syriërs, zware nederlagen, toch trok hij weer ten strijde tegen Achab, de koning van Israël, 'dat is den reghten aerdt der waere kloeckmoedige.'⁶⁶ Ondanks het feit dat het hier gaat over heidenen die nota bene tegen Israël ten strijde trekken, worden zij toch ten voorbeeld gesteld. Dit is een voorbeeld van pragmatisch Bijbelgebruik.

Dapperheid is voornamelijk een deugd die bij mannen hoort, vandaar de benaming 'manhaftigheyt'. Toch kunnen ook vrouwen, zoals de richteres Debora,⁶⁷ kloekmoedig zijn. Uiteindelijk vindt dapperheid zijn grond in de roeping van God 'tot verrichtinge van oorloghs-plighden.'⁶⁸ Die roeping maakt dat men de grootste gevaren 'voorbedachtelick ende gewillighlick, sonder versaeghtheyt' ondergaat in Godsvertrouwen. Het gaat om een oorlog ter bescherming van vaderland en Gods kerk.

Niet alleen militairen van alle rangen moeten kloekmoedig zijn, ook burgers en boeren, overheden en regenten, predikanten en vrouwen.⁶⁹ Naast oudtestamentische voorbeelden worden de stadhouders Willem I, Maurits, Frederik Hendrik en Willem II, die door hun moedige gedrag hun legers nieuwe moed hebben gegeven, als voorbeeld gesteld voor de kapiteins-generaal in Oomius' tijd. Zijn kritiek is dat er veel officieren zijn geweest die niet de moed tot vechten hebben gehad en gevluht zijn. Hij vergelijkt hen onder andere met koning Achab, die geld gaf aan Arameeërs.⁷⁰ Het zijn 'verwijfde Pof-hansen, Jonkers en pronckers'. Over de gewone soldaten is Oomius evenmin te spreken. Burgers, regenten en predikanten stelden zich eveneens slap op.⁷¹ Oomius' oproep om te strijden is kritiek op de mentaliteit van de inwoners van de Republiek, kritiek op hun gebrek aan geloof. Vechten tegen de vijand is een daad van geloof.

De kritiek van Oomius richt zich niet alleen op de houding van de mensen in de oorlog van 1672. In de oorlogsbazuin uit 1673 brengt hij daarnaast de oorzaken van de oorlog ter sprake: 'Maer nogh den oorlogh, nogh de maght der selve ofte de nederlaegen, worden den menschen van Godt sonder oorsaeck, toegesonden'. God is getergd in zijn rechtvaardigheid vanwege de zonden van het volk in het algemeen.⁷²

65 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 4, 8, 12.

66 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 60-61. Zie ook 1 Koningen 20.

67 Rechters 5.

68 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 5.

69 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 9-19.

70 1 Koningen 20, hoewel deze oorlog door Achab gewonnen wordt.

71 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 19-23.

72 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 43. In het voorwoord van de *Oorloghs-bazuynne 1672* had Oomius in de eerste plaats aangewezen de 'Hooghteygerende sonden en ongereghtheden des Landts van welke wy nogh geen doorbreckende bekeeringe nogh verbeteringe en sien.' Daarnaast wijst hij ook als oorzaken aan de

Als er een nederlaag wordt geleden, dan moet men niet alleen kijken naar de ‘middel-oorsaecken’.⁷³ Op grond van de uitkomst van de strijd is niet iets te zeggen over de kundigheid van een legeraanvoerder. Ook in de snelle opmars van de Fransen en de bisschoppen van Munster en Keulen moet men dus allereerst God als oorzaak zien. Van Hem komt geluk en ongeluk: ‘Hy heeft een oogh en handt in de gantsche regeeringe der geheele wereltd; alle schepselen en tweede oorsaecken worden door Hem bestiert en geregelt’ en wel op zo’n manier dat gezegd kan worden dat de oorlog zijn zwaard is en door Hem gestuurd wordt en dat de mensen die getroffen worden, door God getroffen worden.⁷⁴ Dat wil niet zeggen dat de vijanden vrijuit gaan, want zij hebben hun eigen doeleinden, waarvoor God hen rechtvaardig zal straffen.⁷⁵ Heidenen zien soms beter dan Gods volk dat het de hand van God is die hen treft. Seneca zei: ‘Wat wij lijden, stervelingen, wat wij veroorzaken, het komt van boven.’⁷⁶ Dit is een uitwerking van wat al eerder is genoemd, dat Oomius oorlog per definitie ziet als straf van God op ongelooft.

Verzoening, bekering en een vroom leven moeten de reactie zijn op Gods oordeel. God belooft namelijk zijn zegen over de vrome.⁷⁷ God moet tot vriend gemaakt worden,⁷⁸ want ‘Hy sal onsen twist seeckerlick twisten, opdat hy het Landt in ruste brenge, maer de Inwonders van Vranckrijck en Engeland beroere’.⁷⁹ Maar voor dit alles is zelfinzicht nodig, kennis van eigen zonden. De oorzaak van de nederlagen moet niet gezocht worden bij de legerleiding of de magistraat. ‘Maer och of wy in onse kamers gingen ende daer tusschen Godt ende onse ziele na d’oorsaecke vorschten!’ Het zelfinzicht geeft het inzicht dat God straft, omdat de Nederlanders Hem verlaten hebben en geen ontzag voor Hem hebben.⁸⁰ God zelf zou namelijk geantwoord hebben op de vraag waarom dit alles gebeurd is. Oomius vult Jeremia 9,13-16 voor de Nederlanders in:

‘wansorge ende wan-voorsight van eenige, dien ’t waecken was aanbevoelen’ en de ‘schandelicke trouwloosheyt van andere, dien ’t heeft goet gedaght, door eygen insight, haar Vaderlandt te verraden.’

73 God gebruikt bij de onderhouding en regering van de wereld middelen, zie Oomius, *Tractaetken*, 453-455. Met betrekking tot de situatie in 1672-1673 worden de vijanden van de Republiek door God gebruikt als middelen. Op het eerste gezicht lijken zij de ‘oorzaken’ van de ellende, vandaar dat Oomius hier de term ‘middel-oorsaecken’ gebruikt, daarachter zit nog een andere of ‘Eerste oorzaak’.

74 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 49. Onder andere wordt verwezen naar Klaagliederen 2,4-5: ‘Hij heeft Zijn boog gespannen als een vijand; Hij heeft Zich met Zijn rechterhand gesteld als een tegenpartijder, dat Hij doodde al de begeerlijke dingen der ogen; Hij heeft Zijn grimmigheid in de tent der dochter Sions uitgestort als een vuur. De Heere is geworden als een vijand; Hij heeft Israël verslonden, Hij heeft al haar paleizen verslonden, Hij heeft deszelfs vastigheid verdorven; en Hij heeft de dochter van Juda het klagen en kermen vermenigvuldigd.’

75 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 50.

76 ‘Quicquid patimur mortale genus, Quicquid facimus, venit ex alto’ uit de Oedipus van Seneca. Deze regel komt uit een koorlied waarin het lot bezongen wordt, waaraan zelfs de goden niets kunnen veranderen. In dit gedeelte wordt met de woorden ‘van boven’ het lot aangeduid en niet God of de goden.

77 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 43-59.

78 Job 22,21: ‘Gewen u toch aan Hem, en heb vrede; daardoor zal u het goede overkomen.’

79 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 43.

80 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 51-52. Jeremia 2,19: ‘Uw boosheid zal u kastijden, en uw afkeringen zullen u straffen; weet dan en zie, dat het kwaad en bitter is, dat gij den HEERE, uw God, verlaat en Mijn vreze niet bij u is, spreekt de Heere, de HEERE der heirscharen.’

Omdat de Nederlanders mijne Wet, die ick voor haer aengesichte gegeven hadde, verlaten hebben, ende na mijne stemme niet gehoord, nogh daer nae gewandelt en hebben: Maer hebben gewandelt na het goetduncken haers herten, ende na de Baals, het welcke haere Vaders hen geleert hadden. Siet daarom heeft de Heere ons gespijst met alssen, ende gedrenckt met galle-water; Daerom heeft hy ons verstroyt, ende het sweerd aghter ons gesonden, om ons te verteeren.

Oomius is van mening dat de zonde de oorzaak is van ‘alle verlies ende van alle droevige veranderingen.’⁸¹ Over Job zegt Oomius dat hij niet kon begrijpen dat hij zo zondig was.⁸² Er is dan ook een verbondsvernieuwing met God nodig. En die vernieuwing houdt in dat ‘wy geen verstandt, nogh correspondentie, in ’t toekomende sullen hebben met eenige van Godts vyanden’.⁸³ Dit is de politieke consequentie van een vrome toewending naar God. Godsdienst en politiek zijn voor Oomius niet los van elkaar te denken. De oorlog is de straf op het bondgenootschap dat De Witt en consorten met Frankrijk gesloten zouden hebben.

Binnen de denkkaders van Oomius is elke oorlog per definitie een religieuze oorlog. Voor hem is het een gegeven dat oorlog als straf van God gezien moet worden, als het volk God verlaten heeft. De rechtvaardiging haalt hij onder andere uit Ezechiël 14,21, waar de vooronderstelling achter zit dat deze tekst gebruikt kan worden om een wetmatigheid aan te wijzen. Vanuit Oomius’ wereldbeeld, waarin achter alle tweede oorzaken altijd de Eerste oorzaak zit, wordt het optreden van de vijanden verbonden met Gods handelen. Vandaar dat Oomius in dit verband ook spreekt over geestelijke wapens om de eenheid te betrachten. Hij noemt dan tranen, gebed en schuldbelijdenis. Zo hebben Gods straffen een pedagogisch karakter, Hij zendt ze niet zonder reden. God heeft het beste voor met zijn volk en Hij bepaalt de aard en de duur van de nederlaag.⁸⁴

Vroomheid en bekering hebben volgens Oomius een plek in het politieke. De vraag is hoe dat tot uitdrukking komt. Wieldraaijer constateert met betrekking tot de door hem bestudeerde preken van gereformeerde predikanten over Willem III, dat het christelijk geloof ‘niet expliciet als de bron van alle andere deugden’ wordt gezien.⁸⁵ Het mensbeeld dat in deze preken naar voren komt, is positiever dan op grond van de Heidelbergse Catechismus verwacht zou worden.⁸⁶ Nu gaat het hier niet specifiek over het beeld dat Oomius van Willem III neerzet, maar wel over de deugd en Wieldraaijer plaatst zijn opmerking over de genoemde preken dan ook in het kader van de deugdenleer. Hij wijst daarin op de

81 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 52.

82 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 53. Job 40,2-3: ‘Gord nu als een man uw lendenen; Ik zal u vragen, en onderricht Mij. Zult gij ook Mijn oordeel tenietmaken? Zult gij Mij verdoemen, opdat gij rechtvaardig zijt?’

83 Oomius, *Troost-bazuyns*, 73. Oomius is dus niet van mening veranderd op dit punt. In 1662 schreef hij dit ook al in zijn *Theologico-politica dissertatio*, 42.

84 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 76-82.

85 Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 135.

86 Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 127-135. Wieldraaijer verwijst onder andere naar vraag en antwoord 114, dat zelfs de allerheiligsten in dit leven ‘en hebben maer een kleyn beghintsel deser ghehoorsaemheyt’, geciteerd bij Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 215.

invloed van de Stoa en het door de stoïcijnen beïnvloede humanisme.⁸⁷

Bij Oomius moet er echter een andere conclusie getrokken worden. Oomius stelt dat het in de deugd ‘kloekmoedigheid’ gaat om een ‘genadige gesteltenisse des herten’, om een christelijke deugd. Hij beschouwt het christelijk geloof wel als bron van deze deugd. Dit is in het licht van de Heidelbergse Catechismus niet heel vreemd. Goede werken zijn immers die werken ‘die uyt waren gheloove, nae de wet Gods, alleen Hem ter eeren geschieden, ende niet die op ons goetduncken ofte menschen insettinghen ghegrondet zijn.’⁸⁸ Het punt is nu juist dat Oomius van mening is dat na de zondeval wel enige kennis van God overgebleven is. ‘Dogh nochtans is ten deele overgebleven de *Natuyrlicke* Theologie, en wel ten deel *in-wendig* en *in-gebooren*, en ten deele *uytwendig* verkregen.’ Deze natuurlijke theologie verschaft geen kennis van Christus en onze verlossing, alleen Gods woord kan die geven, maar geeft, bijvoorbeeld, wel ‘in de daeghlicke handelingen des levens, het *onderscheydt* tusschen het *eerlicke* en *schandelicke*, de *deughden*, die te betraghten, en de *ondeughden*, die een Dienaer Godts te betraghten staen’. Volgens Oomius blijkt dit uit de geschriften van ‘Plato, Aristoteles, Cicero, Seneca en anderen.’ De goddelijke openbaring, die gegeven wordt door middel van Gods Woord en de Heilige Geest, sluit de natuurlijke openbaring in.⁸⁹ Zo heeft, volgens Oomius, de ethiek van filosofen toch een goddelijke oorsprong. Het christelijk geloof wordt misschien niet expliciet als bron van deugden benoemd, maar dat neemt niet weg dat, in ieder geval bij Oomius, er wel degelijk sprake is van een goddelijke oorsprong van de deugden.

Er zit bij Oomius een theologisch concept achter.⁹⁰ Voor Oomius is de boven-natuurlijke theologie praktisch. Dat wil zeggen dat ze niet slechts beschouwt, maar dat ze ook het vrome leven op het oog heeft en de mensen daarin bemoedigt. Het gaat in de theologie om de ‘daedt der deught’.⁹¹ Oomius beklemtoont de waarde van de gereformeerde theologie voor de praktijk van het leven.⁹² Het gaat in de theologie om het uiterste doel, dat is de ‘eere Godts en onse *saligheyt*’. De praktijk van het leven hoort bij de theologie op die manier ‘dat ‘er selfs niet een gebodt van gemeyne waerheyt, het wel leven be-oogende, in de Huyslicke, Zedelicke, Politijcke of Burgerlicke en Iuridische dingen, gevonden wort, dat niet eygentlick tot de Theologie zijn opsight heeft.’ De apostel Jakobus schrijft dat kennis niet leeg is, maar een doel heeft: ‘Maar de wijsheid die van boven is, die is ten eerste zuiver,

87 Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 130-135; Van der Pol, ‘Cicero in the Interplay of Principle and Practice’, 268, 270.

88 Heidelbergse Catechismus antwoord 91, geciteerd bij Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 201.

89 Oomius, *Dissertatie*, 10-15. Voor meer over het gebruik van heidense filosofie door Oomius Van der Pol, ‘The Orthodox-Reformed Pietist: Simon Oomius’.

90 Oomius doet voor zijn concept een beroep op de reformatoren, die hij waardeert vanwege hun betekenis als identificatiefiguren voor een vroom leven, Van der Pol, ‘“Reformation” and “Reformers”’ en Van der Pol, ‘A Seventeenth Century Reformed-Pietistic Portrait of Melancthon from The Nehterlands’.

91 Oomius, *Dissertatie*, 25-26.

92 Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 64, 83-84; Zie voor de invloed van Cicero op Oomius’ concept van theologie Van der Pol, ‘Cicero in the Interplay of Principle and Practice’, 270.

daarna vreedzaam, bescheiden, gezeggelijk, vol van barmhartigheid en van goede vruchten, niet partijdig oordelende, en ongeveinsd.’ Het uiterste doel, Gods eer en onze zaligheid, bepaalt het handelen, *ultimus actus specificat*.⁹³ Het begint met kennis en eindigt in de praktijk ‘van boetveerdigheid, gelove, hope, liefde, vertroosting in leven en sterven.’⁹⁴ Zo begint de Heidelbergse Catechismus eerst met de kennis van het doel en gaat hij vervolgens vanuit die kennis naar het leven. Kennis leidt tot praktijk.⁹⁵ De manier waarop Oomius de theologie typeert, geeft hem een kader waarin hij als theoloog en predikant politieke geschriften kan publiceren en concrete aanzetten kan geven tot handelen in burgerlijke, politieke en juridische zaken. De mensen moeten worden toegerust om getroost te leven en te sterven en in dat kader staat heel hun handel en wandel.⁹⁶

Het gaat in de theologie om de eer van God en de redding van de mens.⁹⁷ Oomius schrijft over de eeuwige zaligheid die bestaat in de ‘gemeenschap met Godt en genietinge van zijne genade door Jesum Christum.’ De Heidelbergse Catechismus benoemt die gemeenschap met God, die in dit leven al begonnen is als ‘eenige vertroosting in leven en in sterven’.⁹⁸ Oomius typeert het geheel van de theologie in termen die vandaag voor spiritualiteit gebruikt worden.⁹⁹ En door het beschouwen en het praktische bij elkaar te houden is de ethiek een wezenlijk onderdeel van de theologie. Beide zijn in Oomius’ visie praktisch. Ook sluit Oomius aan bij de definitie van praktijk die door filosofen wordt gehanteerd. Hij zegt er alleen niet bij welke filosofen hij bedoelt, maar we kunnen hier denken aan onder anderen Aristoteles.¹⁰⁰

Maer door het Practicum beteyckene ick (gelijk dat gebruyckelick is by de Philosophen) een actie of daedt der deught, en maer een voortbrenginge ofte betragtinge van die daeden ontrent de *voorwerpelen*, hoedanige hier geleert worden, des *gemoets* namentlick, niet des *lichaems*, en of van het *goede* t’achtervolgen, of van het *quade*, met alle gepoogh, te vermijden.¹⁰¹

Oomius’ opvatting van theologie geeft hem een grote ruimte om over de deugd en in deze concrete tekst over de dapperheid te schrijven. Hij sluit daarbij aan bij filosofen, maar wel binnen zijn kader van de *theologia practica*. De spanning loopt op wanneer deugden betrokken worden op het burgerlijke, de samenleving en de

93 Jakobus 3,17. Vgl. Oomius, *Dissertatie*, 29.

94 Oomius, *Dissertatie*, 29.

95 Oomius, *Dissertatie*, 33-34; Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 82.

96 Oomius, *Dissertatie*, 33-34. Zie ook vraag en antwoord 1 en 2 van de Heidelbergse Catechismus.

97 Oomius, *Dissertatie*, 19.

98 Oomius, *Dissertatie*, 19-20.

99 De Bruijne geeft bijvoorbeeld de volgende definitie van spiritualiteit: ‘Spiritualiteit is de (theologische) bezinning op de beoefening van de gemeenschap met God, in Christus, door de Geest, met speciale aandacht voor de innerlijke beleving daarvan bij de gelovige, die met heel de gemeente bestemd en geroepen is tot gelijkvormigheid aan de liefde van Christus en zo tot volkomen toewijding aan God.’ De Bruijne, ‘Ethiek en spiritualiteit’, 105.

100 Douma, *Grondslagen*, 219.

101 Oomius, *Dissertatie*, 26.

politiek. Hoe kan dan onderscheid gemaakt worden tussen de ongelovige die dapper vecht tegen de Fransen en de christen die dat ook doet?¹⁰² Oomius benadert het praktische leven vanuit een moreel kader, vanuit de verbinding die een mens heeft met God. Daarom is een rechtvaardige oorlog slechts door een van de partijen te voeren en is de andere partij moreel verwerpelijk bezig. Deugd is universeel. Vanuit de band met God benadert Oomius de burgers. Hij spreekt hen daarop aan en dat kan vanwege de vooronderstelling dat alle burgers en soldaten daarop aanspreekbaar zijn. In Oomius' opvatting spelen de gereformeerde confessie en de publieke kerk een centrale en onmisbare rol in de samenleving. De publieke kerk en verkondiging maken dat de hele samenleving is aan te spreken op zonde. De maatschappij als geheel was dwalend. Bekering die onder andere weer leidde tot een confessionele buitenlandse politiek, was de uitweg.

4 Een vroom leger

Een concrete uitwerking van een vroom leven in verhouding tot de samenleving vinden we bij Oomius als hij schrijft over het leger. In zijn *Triomfbazuyn* schrijft hij 'Doch om de overwinninge te verkrijgen moeten gebruyckt worden soo geestelicke, als lighaemelicke middelen.'¹⁰³ Zoals al genoemd uit Oomius kritiek op Mattathias, die volgens hem te weinig gebruik wilde maken van de lichamelijke middelen. Aan de andere kant is het 'irreligieus en roeckeloos' als je alleen op sterke legers je vertrouwen stelt. De geestelijke en de lichamelijke middelen horen bij elkaar. Hier raken de deugd in algemene zin en de christelijke deugd elkaar. Vandaag zouden wij zeggen dat je in geloof je gezonde verstand moet gebruiken. Zo houdt Oomius het 'lichamelijke' en het 'geestelijke' bij elkaar.

In dit verband omschrijft Oomius de taak van de wereldlijke overheden. Er is een verband tussen welvaart en vroomheid. Tot de algemene taken van overheden rekent Oomius dan ook dat zij

Maecken dat alle haere Ingesetenen, soo veel mogelijk, de waere Godtsdienst en Religie betraghten; want dan heeft een Landt leven en geluck; nadien Godt meest tot die genegen is, die hem meest dienen, gelijk selve Aristoteles wel heeft weten te seggen. Soo als den Godtsdienst of bewaert, of bedorven wort, soo groeyen of verwelckeren, de Rijcken en Republijcken.¹⁰⁴

Ook Cicero schrijft, volgens Oomius, het geluk toe aan de religie. Oomius is er van overtuigd dat de steden niet in handen van de vijand zullen vallen en de reeds overwonnen steden en sterkten weer teruggegeven zullen worden, wanneer de religie zuiver bewaard wordt.¹⁰⁵ De oproep tot bekering moet ook door de overheid

¹⁰² Zie ook Van 't Spijker, 'Reformatoren over de deugd', 94-95.

¹⁰³ Oomius, *Triumph-bazuyn*, 43.

¹⁰⁴ Oomius, *Triumph-bazuyn*, 45-46.

¹⁰⁵ Oomius, *Triumph-bazuyn*, 46-47. Oomius verwijst in de marge naar Cicero's *De Natura Deorum*.

gedaan worden en zelf moet zij daarin het voorbeeld geven. Daarnaast moeten de overheden bidden. Oomius is van mening dat ‘het gebedt de senuwe des oorloghs is’ en dat de overheden het volk daarin voor moeten gaan. Zoals Mozes gebeden heeft, zo moeten de overheden bidden en hun armen worden ondersteund door de predikanten, zoals Aaron en Hur bij Mozes deden.¹⁰⁶ Van Psalm 20 zegt Oomius dat die tot een ‘formulier’ is gemaakt, een standaardgebed met betrekking tot de strijd.¹⁰⁷ Verder horen de overheden in godsvertrouwen een voorbeeld te zijn.

De overheden hebben met betrekking tot het leger een bijzondere taak, namelijk dat zij ‘soo veel mogelick is haer bekommeren om te verkrijgen te haeren dienst vroomme krijghs-Lieden, die ook luysteren na het geklanck des Hemelschen Konings.’ David wilde alleen door vrome mannen gediend worden.¹⁰⁸ Het is niet een categorisch verbod om ongelovigen in dienst te hebben en om hulp te vragen. ‘Want indien ’t in den oorlogh geoorloft is te gebruycken de hulpe van Oliphanten, Paerden, ende diergelijcke andere beesten; Soo is ’et oock geoorloft te gebruycken den dienst van quade menschen en van die welcke naest tot de beesten komen ende als beestlijke menschen zijn.’ Ook Abraham deed een beroep op omringende stammen in zijn strijd tegen de koning van Sodom.¹⁰⁹ Dit mag echter alleen in uiterste nood gebeuren en met grote voorzichtigheid

omdat daar uyt light komen ontstaen swaere ergernissen, soo onder Christenen, als ongelovigen; oock groote onheylen, nadien de soodanigen geen trouwe plegen te bewaeren. Behalven dat ’et een seeckere schijn geeft van wan-geloof, ende van ongeoorlofde t’samenvoeging met de godloosen.¹¹⁰

De koningen Asa en Josafath zijn destijds echter gestraft, omdat ze niet op God vertrouwden en de hulp van ongelovigen inriepen.¹¹¹ Het belangrijkste is dat de mensen op God vertrouwen en niet op anderen. Vandaar dat Oomius stelt dat overheden zich moeten inspannen om zo veel mogelijk is christelijke soldaten te krijgen.¹¹² Vooral vrome kapiteins en officieren zijn van groot belang. De Romeinse hoofdman uit Matteus 8, de hoofdman Cornelius uit Handelingen 10 en Hananja, die door Nehemia werd aangesteld, worden als voorbeelden gegeven. Zo wordt ook de Prins van Oranje opgevoerd. Nu het land door verraad in de problemen is gekomen, heeft de ervaring geleerd dat de Staten en magistraten niemand anders konden vertrouwen. Het is niet mogelijk dat men God niet trouw en dankbaar is, maar wel het vertrouwen op mensen stelt.¹¹³

Vrome mannen zijn trouw aan God en dus aan de overheid. Bovendien zijn vro-

106 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 47-53; Exodus 17,11-12.

107 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 54; Petrus van Balen preekte over de eerste verzen van Psalm 20 naar aanleiding van de benoeming van Willem III tot Kapitein-Generaal, Van Balen, *Zegenwensch*.

108 Psalm 101.

109 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 59; Genesis 14.

110 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 60.

111 2 Kronieken 16,7-9; 2 Kronieken 20,35-37, dit was aan het einde van het leven van Josafath.

112 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 59-60.

113 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 61-62. Zie ook onder andere Numeri 31,6; Jozua 6,3-4; Deuteronomium 20,1-4.

me mannen dapper. Zo hoort het leger in Oomius' ogen een christelijk leger te zijn. Hij maakt er een regel van dat de soldaten christen moeten zijn, of anders zo toegerust worden dat zij christen worden of zich zo gedragen. De oversten moeten dan ook zorgdragen voor het feit dat 'Godt in haer Leger, van de Soldaeten, ge-eert ende gedient worde door de staetelicke waerneminghe van de oeffeningen der godsaligheyt.' Hiertoe zijn vanouds 'begaefde ende godsalige Kerckelicke personen' meegetrokken met het leger om de soldaten aan te moedigen om 'voor de rechtveerdige oorsaecke kloeckelick te strijden'. Verder hadden zij de taak om te onderwijzen en de soldaten voor te gaan 'in de vrees des Heeren.'¹¹⁴ Constantijn de Grote wordt als voorbeeld gesteld, omdat hij predikanten meezond in zijn legers en een formuliergebed voor zijn soldaten maakte. Zijn zoon wilde niemand in zijn leger hebben die geen vroom leven wilde leiden. Zwingli, die in de strijd is gestorven, is een voorbeeld van een voorname kerkelijke persoon die met het leger is opgetrokken.¹¹⁵ Oomius' visie op het leger komt overeen met het werk dat hij als veldprediker heeft gedaan, hoewel hij dit werk maar korte tijd heeft gedaan.

Oomius betreurt het verval in de christelijke legers. Er zijn weinig predikanten in de legers en men leeft een zondig bestaan. 'Cupido heeft sijne vaendelen uytgespreydt en sijn tente in 't midden van de Leger-plaetsen op-geslaegen; in die doen die strijdtbaere haer soo overvloedigen dranck aenbrengen als of'se op en aen de bier barch Alexander souden overweldigen.' Dit zondige bestaan ondermijnt de deugd 'kloekmoedigheid'.¹¹⁶ De rechtvaardige zaak waarom er oorlog wordt gevoerd moet de soldaten steeds worden voorgehouden.¹¹⁷ In de taken die Oomius toebedeelt aan de oversten in het leger, staan vroomheid en discipline centraal en deze twee zaken zijn maar moeilijk los te verkrijgen. Het is noodzakelijk dat militairen in een goede verhouding tot God en hun naasten staan, wat betekent dat ze hun hart niet moeten richten op aardse dingen, maar dat zij zich van hun roeping en uitverkiezing moeten verzekeren. Zij moeten hun zonden belijden en voortdurend tot God bidden.¹¹⁸ Ook hier wordt weer duidelijk dat moed uit vroomheid voortkomt. Wat betreft de rol van het gebed schrijft Oomius dat er voor 'Christen-Bootsgesellen' formulieren zijn gemaakt, zonder daar overigens naar te verwijzen. Verder verwijst Oomius naar Melanchthon, die over de toerusting van christelijke soldaten heeft geschreven, en naar Festus Hommius, die in zijn tijd als 'Predicker der Staeten' drie boeken schreef over de oorlog.¹¹⁹

114 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 63.

115 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 64-65.

116 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 70-71.

117 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 76.

118 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 76-84.

119 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 79. Met betrekking tot Melanchthon noemt Oomius 'Onderwijsinge eens Christens Soldaet' en 'Formulieren van gebeden voor godtsaelige Soldaeten'. In de marge staat de verwijzing 'Melanch Consil.Theol.' part.II pag. 171. De titels waarnaar Oomius verwijst zijn moeilijk terug te vinden. Er is een Engelse uitgave uit 1579 bekend met de titel *Godly Prayers, meete to be vsed in these later times: Collected out of the works of that Godly and reuerende Father, Doctor Philip Melanchthon and others: Now newly translated into Englishbe*. Er staat echter geen gebed in voor soldaten of legers. Met betrekking tot Hommius verwijst Oomius naar de lijkrede die naar aanleiding van het overlijden van Hommius is geschreven: 'In de Brabantsche

Aan het eind van de *Triomfbazuin* houdt Oomius Mozes ten voorbeeld. Toen Amalek tegen Israël ten strijde trok, zei Mozes tegen Jozua: ‘Kies ons mannen, en trek uit. Strijd tegen Amalek; morgen zal ik op de hoogte des heuvels staan, en de staf Gods zal in mijn hand zijn.’¹²⁰ Steeds als Mozes zijn hand naar boven hief, dan was Israël het sterkste en op het moment dat hij zijn hand naar beneden deed, was Amalek aan de winnende hand. Aäron en Hur ondersteunden Mozes, zodat zijn handen de hele tijd naar boven geheven waren. Oomius ziet in de staf van Mozes een instrument waardoor God veel wonderen had gedaan en ook een teken van Mozes’ roeping. De staf werd gebruikt om God te bewegen en anderzijds om het volk de wonderen die God gedaan had in herinnering te brengen. Hieruit concludeert Oomius wat de inhoud van het gebed moet zijn. We moeten God voorhouden wat de oorzaak is van de oorlog: het gaat om de zaak van God. De Bijbel en de gereformeerde confessie ziet Oomius als de wonderen die God gedaan heeft in de Republiek:

Den Hemel ende den Heere wort als geweldt aengedaen als wy in onse gebeden opheffen het Boeck der H. Schriftuere, ende des selfs Kort begrip, onse Confessie ende Catechismus, seggende: Siet Heere voor dese Leere trecken wy ten strijde op dat’s vryelyck verkondight ende tot onse nakomelingen moghte worden voort-gesett.¹²¹

In het gebed moet ook de roeping genoemd worden, die de christen heeft om te strijden. God moet om hulp gevraagd worden teneinde de vijand te kunnen verslaan. Verder moeten Gods blijken van hulp in het verleden in het gebed aan God voorgehouden worden. Dat is aangenaam voor God. In de geschiedenis van het vaderland heeft God op vele momenten geholpen. Er is dus genoeg om God voor te houden in het gebed.¹²² Het verhaal van Mozes blijft actueel en wordt bijna een soort allegorie, waar de staf van Mozes naar andere zaken verwijst, namelijk de gereformeerde leer. Vroomheid en dapperheid vallen bij Oomius samen. Dat is eveneens in lijn met het middeleeuwse denken, waarin de deugden van een vrome christen en die van een dappere soldaat met elkaar overeenkwamen.¹²³ Onder zeventiende-eeuwse theologen in de Republiek was het heel gebruikelijk dat van soldaten een persoonlijke vroomheid werd verwacht.¹²⁴

Dat de Bijbel gericht is op een vroom leven, komt ook tot uitdrukking als Oomi-

Tocht heeft hy drie Boecken in ’t Nederduytsch van den Oorlogh gheschreven tot dienst der Soldaten.’ Johannes Polyander van den Kerkhove, *Lijck-oratie over het afsterven van Festus Hommius*, Leyden: Jacob Lauwijck, 1642, 15. (Oomius verwijst naar de Latijnse versie, ook pagina 15). Van der Aa schrijft in het Biografisch Lexicon dat deze geschriften zeer zeldzaam zijn en nooit zijn teruggevonden. Verder vermeldt Van der Aa dat Hommius in 1602 predikant was bij het Statenleger en dat hij in die hoedanigheid het beleg van Grave meemaakte, Van der Aa, *Biographisch Woordenboek* 8,2, 1029-1031. In TEMPO zijn deze geschriften niet terug te vinden. Het feit dat Oomius verwijst naar de lijkrede die Polyander heeft gemaakt en niet naar de geschriften zelf doet vermoeden dat hij deze geschriften niet gelezen heeft. De verwijzing naar Hommius is mogelijk te verklaren als een die Oomius’ betoog extra gezag moet geven.

¹²⁰ Exodus 17,9.

¹²¹ Oomius, *Triumph-bazuyn*, 91.

¹²² Oomius, *Triumph-bazuyn*, 90-92; Oomius, *Troost-bazuyn*, 57-64.

¹²³ Neff, *War and the law of nations*, 48.

¹²⁴ Van Eijnatten, ‘*Religionis causa*’, 627.

us aangeeft dat de Bijbel door God gegeven is met het oog op gemeenschappelijke regels voor geloof en moraal, de instructie van de kerk en het eeuwig heil.¹²⁵

5 Conclusie

Oomius' opvatting over theologie verschaft hem het kader waarin theologie en politiek samenkomen. De inhoud van de deugd 'dapperheid' wordt theologisch gevuld en wordt politiek toepasbaar gemaakt. Politiek en burgerlijk handelen zijn theologische vraagstukken, omdat de mens geroepen is om in zijn hele leven, in al zijn doen en laten, God de eer te geven. Vroom leven op elk levensterrein betekent voor Oomius concreet dat de oorlogspolitiek van Willem III gesteund moet worden. Religie, oorlog en recht zijn in Oomius' denken onlosmakelijk met elkaar verbonden. Moreel gezien is het een plicht om oorlog te voeren als de religie of het recht worden aangevallen.

Oomius levert een theologische onderbouwing voor de oorlogspolitiek van Willem III. Op deze manier spreekt hij zijn lezers aan op hun al dan niet veronderstelde gereformeerde overtuiging. Zo wordt zichtbaar hoe hij aankijkt tegen de samenleving. Als Oomius over de soldaten schrijft en over hun vereiste discipline en vroomheid, dan verraad dat zijn diepe verlangen naar een christelijk leger dat gelovig klaarstaat om de christelijke samenleving te beschermen.

Oomius propageert de politiek van Willem III. Dat neemt niet weg dat hij zelf ook belangen had, zoals de prins die ook had. De predikant heeft belang bij een centrale en beschermde positie van de publieke kerk en de stadhouder heeft belang bij een land om macht uit te oefenen. Oomius ziet zijn kerk en geloof bedreigd en Willem zijn land. Het belang van beiden valt in de oorlog tegen Engeland en Frankrijk samen. Oomius' overtuiging dat religie een reden is om een rechtvaardige oorlog te voeren wordt echter niet breed gedeeld door zijn collega's. Het geeft zijn boodschap wel een extra dimensie waardoor het persuasieve element van de bazuinen nog pregnanter wordt. Het feit dat Oomius van mening is dat oorlog vanwege religie gerechtvaardigd is, doet niet af aan het feit dat juist dit element eveneens retorisch ingezet kan worden. Hierdoor is het in een context van onmiddellijke dreiging van gevaar op de voorgrond aanwezig en verdwijnt het bij afnemen van die dreiging naar de achtergrond.

De Bijbel wordt op verschillende manieren gebruikt. Enerzijds worden er voorbeelden gegeven die het betoog moeten ondersteunen. Dat gebeurt niet altijd even overtuigend. De manier waarop Joab gebruikt wordt, is daar een illustratie van. In deze manier van Bijbelgebruik zit iets pragmatisch. De Bijbel wordt anderzijds gebruikt om voorschriften uit te halen. Dat David met steen en slinger op Goliath afgaat, wordt een voorschrift om ook daadwerkelijk te strijden. Hier dicht tegenaan ligt het Bijbelgebruik waarin Bijbelteksten functioneren om gebeurtenissen te

125 Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 142.

duiden. Op grond van Ezechiël 14,21 wordt geconcludeerd dat God de Republiek straft, want oorlog is een straf van God. Verder wordt de Bijbel door Oomius gebruikt om tijdloze beelden uit te destilleren, zoals hij doet bij Mozes die aan het bidden is en daarbij ondersteund wordt door Aaron en Hur. Mozes staat dan voor de overheid, in dit geval een biddende overheid, die wordt ondersteund door de predikanten. Op deze manier wordt de Bijbeltekst vergeestelijkt¹²⁶ en gaat het functioneren als een normatieve mal die over de actuele situatie heen wordt gelegd.

126 Houtman, *De Schrift wordt geschreven*, 305.

SIMONIS OOMII
S. S. Theol. Doct. & V. D. M. T 7112
TRIUMPH-BAZUYN,

GEBLAESSEN

By *geleghenthey* van de Verwonderlicke en Heerlicke *Overwin-*
ningen, met welke de Heere onsen *Staat* heeft gelieven
te zegenen,

Onder het *Hoogh-wijs* Beleydt van onsen *Glorieusen* en
Loffelicken Stadthouder en Veldt-Heer,

WILLEM de III.

Doorlughtigh

PRINCE van ORANGIEN, &c.

Met *aenwijfinge* der *Middelen*, soo *Geestelicke*, als *Lighaemelicke*, om de
verkregen *Victorien* nogh verder voort te setten.

Prov. 21: 31.

Het peerdt wordt bereydt tegen den *dagh des strijds*: maer de *overwinninge* is
des *Heeren*.

AMSTERDAM,

By DANIEL van den DALEN, Boeckverkooper / in de *Hasselaer-steen* /
by de *Cesselsche Waeg* / Anno 1674.

11102

83

6 Een bijzonder land

1 Vaderland

In de bazuinen van Oomius klinkt veelvuldig de oproep om voor ‘de Republiek’ of ‘het vaderland’ te strijden. Het is daarom relevant te onderzoeken hoe hij ‘de Republiek’ en ‘het vaderland’ duidt. Voortdurend koppelt hij Bijbelse beelden en Bijbels taalgebruik aan de politieke situatie van het moment. Een van de redenen die Oomius bijvoorbeeld aanvoert om te strijden tegen de vijanden, is dat de Fransen en Engelsen de Republiek omsingeld hebben ‘om ons Nederlandtsch Israël op te eeten met vollen mond.’¹ Nu werd de Republiek wel vaker als ‘Nederlands Israël’ getypeerd. Bij de aanduiding ‘Nederlands Israël’ gaat het om een concept en een interpretatiekader waarmee de geschiedenis en de instituties in de Republiek werden geduid.² Bisschop betoogt dat de predikanten in de voetiaanse traditie die hij heeft onderzocht, het tweede-Israël of Sion zo opvatten dat het op de kerk in metafysische zin slaat. En die kerk overstijgt de grenzen van de Republiek.³ Van Rooden schrijft dat gereformeerde predikanten in hun biddagspreken zeer zelden het woord ‘vaderland’ gebruikten. De enkele keer dat dat gebeurde, staat ‘vaderland’ synoniem voor ‘kerk’.⁴ Hoe de Republiek en Israël op elkaar betrokken werden, is nog niet zo eenvoudig te benoemen. In deze studie wordt onderzocht hoe Oomius de begrippen ‘vaderland’ en ‘kerk’ op elkaar betreft en hoe hij de Republiek als tweede-Israël voor ogen heeft. We dienen ons hierbij echter te realiseren dat Oomius schrijft in de situatie dat de Republiek wordt aangevallen en dat hij die aanval als een aanslag op de gereformeerde religie ziet. Hier liggen politiek en theologie dicht bij elkaar.

In deze paragraaf worden de bazuinen in chronologische volgorde onderzocht op de manier waarop het begrip vaderland daarin wordt gebruikt. Op deze manier kan nagegaan worden of Oomius het begrip vaderland in de loop van de tijd anders gaat hanteren. Vervolgens wordt geanalyseerd hoe Oomius zich uitlaat over de vijanden van de Republiek. Zo kan bestudeerd worden of Oomius’ beeld van de Republiek doorwerkt in zijn benadering van de vijanden.

1 Oomius, *Oorlogh-bazuynne 1672*, 55. Jesaja 9,11: ‘de Syriërs van voren, en de Filistijnen van achteren, dat zij Israël opeten met vollen mond.’

2 Zie Huisman, *Neerlands Israël*, 146-147; Bisschop, *Sions vorst en volk*, 12.

3 Bisschop, *Sions vorst en volk*, 139.

4 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 96.

In het voorwoord van de oorlogsbazuin van 1672 schrijft Oomius dat hij gewacht heeft op anderen die zouden schrijven om ‘onder des Heeren *zegen*, een nieuwen *moedt* en *adem* in te storten in het *by-nae verlooren* lighaem van onse *Republycke*.’ Uiteindelijk is Oomius zelf in de pen geklommen om in deze behoefte te voorzien en hij verantwoordt zich door zijn motieven als volgt te benoemen: ‘noghtans in *trouwe* ende *liefde*, die ick het gemeyne *Vaderlandt* schuldigh ben ende toedraege, ende in het *beyveren* en *wenschen* van des selfs *welstandt*, gedenke ick nimmermeer voor yemand te wijcken.’ De verheffing van de prins tot stadhouder en de reactie van de burgers en boeren daarop waren voor Oomius een grote stimulans om zijn bazuin te schrijven. Blijkbaar houdt Oomius rekening met wat er onder burgers en boeren leeft. Hij is van mening dat zij die de prins benoemd hebben ‘wijsselick geoordeelt hebben, dat’ er *geen ander remedie was van het on-eeenige Vaderlandt, dan de maght aen eenen op te draegen*.⁵ In het voorwoord van de oorlogsbazuin uit 1672 staat vaderland dus gelijk aan Republiek.

Oomius maakt in zijn *Oorlogsbazuin* onderscheid tussen kerk en vaderland. Beide moeten beschermd worden.⁶ Toch maakt hij dat onderscheid niet altijd even duidelijk. In de vierde paragraaf benoemt Oomius redenen ‘voor dewelcke wy te strijden hebben’. Hier bedoelt hij met ‘wij’ de inwoners van de Republiek. De eerste reden die hij noemt, is dat er gevochten moet worden ‘Voor ons volck, dat is, voor onse landt, jae bloedt, jae bedt, jae geloofs-genooten’.⁷ Hier lijkt Oomius alles op een hoop te gooien, wat in de zeventiende eeuw niet merkwaardig was toen kerk en staat niet onderscheiden en gescheiden waren.⁸ Ook Oomius betreft ‘kerk’ en ‘staat’ sterk op elkaar en ze worden door hem duidelijk met elkaar verbonden. Van retoriek is in het genoemde citaat eveneens zeker sprake, om een bepaalde urgentie over te brengen op zijn lezers.

De tweede reden die Oomius opvoert om te strijden zijn ‘de steden onses Godts’. Dat werkt hij in eerste instantie uit als ‘Voor ons Vaderlandt, ende soo veele steden ende sterckten in het selve.’ Ook de vijanden moeten erkennen dat dit land een ‘landt des cieraets’ is.⁹ Vreemdelingen die hier komen om de steden met eigen ogen te zien, spreken met de koningin van Ethiopië uit dat de helft hun nog niet was aangezegd. Dat het Oomius hier om de Republiek zelf te doen is, wordt duidelijk wanneer hij haar als een paradijs omschrijft vanwege de ‘aengenaemheyt ende vrughtbaerheyt der omleggende landtsdouwen’. Sterk is zij vanwege ‘de wateren, ofte maghtigh ende van alle dingen overvloeyende door de rievieren’ in rijkdom met Tyrus te vergelijken. Oomius legt een brug tussen het land en de religie, omdat er om deze steden gevochten is en veel bloed gevloeid heeft. Het was om de ‘bekentnisse der waere Religie.’ God heeft dit land op een wonderlijke manier gegeven en het kan daarom niet zo maar overgegeven worden. Het is als het ware een beloofd land. Zoals God Israël heeft gezegend, zo heeft Hij ook de Republiek gezegend in,

⁵ Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, voorwoord.

⁶ Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 8, 24, 29.

⁷ Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 23.

⁸ Zie over confessionalisering Inleiding par. 3.

⁹ Daniël 11,40-41.

met name, de scheepvaart.¹⁰ Oomius hekelt de ‘hertelooshey’ en ‘trouwloose ver-raderye’, waardoor al zo veel steden en sterkten in handen van de vijanden zijn gevallen. Het gaat hier dus over de inwoners van Nederland. De oproep om te vechten voor het vaderland, betekent concreet dat er voor de Republiek gevochten moet worden. Hij verwijst dan naar de afkorting PPP die door de voorouders werd gebruikt: *Pugna pro Patria* (vecht voor het vaderland) en hun ‘advij’s’ (zienswijze) *Salus Patriae suprema lex esto* (het heil van het vaderland zij de hoogste wet). Oomius benadrukt hierbij het belang van de Unie van Utrecht:

Ende de weder-krijginge der nu overheerde steden ende provincien staet ons des te meerder te behertigen, omdat de onderlinge Unie der selve is als de ziele, kragt, en leven van onsen Staet, waer door deselve niet als vreemdelingen, maer als broeders en leden van een lighaem aen den anderen zijn verknoght.¹¹

De term vaderland is volgens Oomius’ interpretatie van de Unie van Utrecht het geheel van de Republiek. Het is dan ook een zaak van het allergrootste belang, dat men hier trouw aan blijft.

Vechten voor de ‘steden onses Godts’ is voor Oomius tevens vechten ‘Voor Godts Kercke, Woordt, Waerheydt, en Religie; die weten wy dierbaer te wesen in haer selven, ende een kostelicken schat voor ons; Want door sijne Wet heeft ons de Heere groot, ende heerlick gemaect, gelijk eertijts sijn volck Israël.’¹² Religie is het palladium¹³ van de Republiek. Bij het vaderland hoort de gereformeerde religie; die is onmisbaar. De band tussen vaderland en religie is een eenheid die niet verbroken mag worden. Voor beide is gevochten in de strijd tegen Spanje.¹⁴ De onwil van de burgers en ingezetenen om tegen de vijanden te strijden, betekent dat er geen oprechte liefde is voor, onder andere, Gods kerk en de ware religie en het vaderland. Kerk en vaderland worden hier onderscheiden. Oomius hekelt het verraad dat gepleegd is en het feit dat men zich aangetrokken voelde door het ‘Franse geld’. Volgens hem gaat het hier om een zaak van het geloof, met consequenties voor het eeuwig behoud. De voorvaders hebben ook hun leven gegeven voor het geloof. De Hollanders zijn zelfs de eersten geweest die het ware geloof hebben aangenomen en daar ook om hebben geleden, zoals Maarten Luther in 1524 aan de Hollanders had geschreven.¹⁵ Wat betreft het vaderland schrijft Oomius ‘Want by alle die

¹⁰ Oomius, *Oorloghs-bazuynne* 1672, 24-27.

¹¹ Oomius, *Oorloghs-bazuynne* 1672, 28.

¹² Oomius, *Oorloghs-bazuynne* 1672, 29. Jesaja 42,21: ‘De HEERE had lust aan hem om Zijner gerechtigheid wil; Hij maakte hem groot door de wet, en Hij maakte hem heerlijk.’

¹³ Palladium is iets dat de veiligheid van de staat waarborgt, vgl. website van de Geïntegreerde Taalbank <http://www.wnt.inl.nl/openlaszlo/my-apps/GTB/Productie/HuidigeVersie/src/inlgtb.html?owner=GTB> (geraadpleegd op 18 oktober 2017).

¹⁴ Oomius, *Oorloghs-bazuynne* 1672, 30-34.

¹⁵ Oomius, *Oorloghs-bazuynne* 1672, 46. In 1523 waren Hendrik Voes en Johannes Esch terechtgesteld, waarna Luther begin 1524 een brief schreef aan de broeders in Holland, Brabant en Vlaanderen om hen te troosten. Luther schreef deze brief in het Duits. De eerste Latijnse vertaling verscheen in 1525, WA 12, 75, 77. Oomius verwijst in de marge naar een Latijnse vertaling: ‘Vobis prae omnibus exteris non solum data est Euangelii audiendi copia, & Christi cognoscendi facultas, verum etiam vos primos esse voluit’ (Aan u, in vergelijking met alle buitenlanders, is niet alleen gegeven de mogelijkheid om het evangelie te horen en de mogelijkheid om

oyt liefden het Landt, in het welke sy gebooren waeren, heeft altijd dit vast gestaen, dat' se voor het selve eerlick leven, of eerlick sterven mosten'. De liefde voor het vaderland overstijgt zelfs de liefde voor eigen kinderen.¹⁶ Oomius vraagt zich vervolgens af waarom christenen zo weinig met het vaderland ophebben, terwijl er vele voorbeelden van niet-christenen zijn die wel bereid waren voor hun vaderland te sterven, te meer omdat dit vaderland – de Republiek – 'een Herberge is van Godts Kercke, ende in't welke wy soo lange geseten hebben, een yegelijk onder onsen wijnstock, en onder onses Vijgeboom, sonder dat' er yemandt was, die ons verschrickete.'¹⁷ Wederom is er een duidelijk onderscheid tussen vaderland en kerk. Verder is duidelijk dat vaderland hier niet metafysisch bedoeld wordt als kerk.¹⁸

Oomius is van mening dat de oorlog om meer gaat dan alleen het vaderland. Hij trekt het in een Europees perspectief en keert zich tegen de universele monarchie die Lodewijk XIV nastreeft. Deze universele monarchie is heel slecht voor 'geheel het Christen-rijck' omdat zij dat rijk wil onderdrukken. De Republiek is als een laatste bolwerk dat het gevaar tegen heel Europa kan tegenhouden.¹⁹ Het bredere Europese perspectief dat Oomius hier schetst, is eerder een politiek dan een religieus perspectief. In tegenstelling tot andere plaatsen in zijn werk, zet hij hier de antithese tussen gereformeerd enerzijds en rooms-katholiek anderzijds niet scherp neer.

Van Rooden heeft biddagspreken onderzocht op het gebruik van het woord vaderland en komt tot de conclusie dat predikanten van de publieke kerk het – door hen weinig gehanteerde – woord vaderland gebruiken in de betekenis van en synoniem aan kerk.²⁰ Nu is Oomius' eerste oorlogsbazuin geen biddagspreek, maar hij is wel predikant bij de publieke kerk. Als predikant, althans, zo presenteert hij zich duidelijk, gebruikt hij echter in deze bazuin het woord vaderland niet in de betekenis van kerk, maar als het geheel van de Republiek en dan juist om haar eenheid te benadrukken. Oomius wijkt dus af van wat onder zijn collega's veelal gebruikelijk is. Er is op dit punt meer overeenkomst tussen Oomius' eerste oorlogsbazuin en de biddagsbrieven van de overheid, zoals die in de tweede helft van de zeventiende eeuw werden uitgegeven. Daarin wordt 'vaderland' onder andere gebruikt om de Republiek als politieke entiteit te omschrijven en om de eenheid van de Republiek te onderstrepen.²¹ Op grond van het gebruik van het woord 'vaderland' lijkt het erop dat Oomius een overwegend politieke boodschap aan de man wil brengen. Zijn nadruk op opofferingsgezindheid voor het 'aardse vaderland' past eveneens binnen een groter kader, waarin ook andere schrijvers gebruikmaakten van seculiere historische en Bijbelse beelden.²²

Christus te kennen, maar hij wil zelfs dat u de eersten bent).

16 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 46.

17 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 47.

18 De kerk is een entiteit die niet gebonden is aan een bepaald land, bepaalde personen, culturen en tijden. De kerk is katholiek of algemeen.

19 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 51-52.

20 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 96; Bisschop, *Sions vorst en volk*, 139.

21 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 85.

22 Meijer Drees, 'Vechten voor het vaderland', 111, 142.

2 Verbond

In het voorwoord van de *Troostbazuin* noemt Oomius de Republiek nog steeds 'dit *Landt des Cieraets*', naar Daniël 11. In deze bazuin komt echter veel nadrukkelijker dan in de oorlogsbazuin uit 1672 het aspect van een verbondsrelatie tussen God en de Republiek naar voren. Hier schrijft hij:

Beyde [de Franse en de Engelse koning] hebben' se *listighlick gemaect eenen heymelicken aenslagh tegen Godts volck, ende in het herte t'samen beraetslaeght tegen sijne verborgene*. Sy hebben niet soo seer tegen ons, als wel tegen Godt een verbondt gemaect, ende geseght, *Komt, ende laetse ons uytroeyen, dat de Batavi geen volck meer en zijn, dat des naems der Nederlanders niet meer gedacht en werde. Laet ons die schoone wooningen Godes voor ons in erfelicke besittinge nemen.*²³

De boodschap van de *Troostbazuin* is dat Oomius verwacht dat God zal helpen om zijn volk te verlossen. Hij heeft goede hoop op een voor de Republiek gunstige afloop. De vaders hebben op God vertrouwd en ook toen heeft Hij geholpen.²⁴ 'Indien wy met dien Potentaet aller Potentaten, gelijk eens Prins Willem sprack [...] een vast verbond maecken, soo en twijffelen wy niet, of wy sullen nogh, door sijne geweldige en maghtige handt, ontset worden, in spijt van alle onse, ende des Heeren vyanden.'²⁵ Oomius schrijft ook:

Maer ten desen eynde moeten wy niet alleen ons tot den Heere bekeeren, ons verbondt met hem vernieuwen, sweeren dat wy geen verstandt, nogh correspondentie, in 't toekomende, sullen hebben met eenige van Godts vyanden [...] Maer wy moeten oock alle Imposten [belastingen] en Schattingen wel betaelen, ende soo de lasten des Landts getrouwelick helpen draegen; [...]²⁶

23 Oomius, *Troost-bazuynne*, voorwoord. Oomius past Psalm 83,4-6 en 13 toe op de Republiek: 'Zij maken listiglijk een heimelijken aanslag tegen Uw volk, en beraadslagen zich tegen Uw verborgenen. Zij hebben gezegd: Komt, en laten ons hen uitroeien, dat zij geen volk meer zijn; dat aan den naam Israëls niet meer gedacht worde. Want zij hebben in het hart tezamen geraadslaagd; tegen U hebben zij een verbond gemaakt; [...] Die zeiden: Laat ons de schone woningen Gods voor ons in erfelijke bezittinge nemen.' Deze verzen worden door Oomius ook gebruikt in zijn *Oorloghs-bazuynne 1672*, 57-58.

24 Psalm 22,5-6: 'Op U hebben onze vaders vertrouwd; zij hebben vertrouwd, en Gij hebt hen uitgeholpen. Tot U hebben zij geroepen, en zijn uitgered; op U hebben zij vertrouwd, en zijn niet beschaamd geworden.'

25 Oomius, *Troost-bazuynne*, 64. Oomius verwijst voor deze uitspraak van Willem van Oranje naar Pieter Christiaan Bor, *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlandsche Oorlogen*, Boek VI over het jaar 1573. Willem van Oranje geeft antwoord op de vraag van Diederik Sonoy. Deze jonkheer ziet het, na de val van Haarlem, somber in 'sulcx dat alle dees dinghen, sulcx als voorschreven gheselt zijnde, na menschen oordeel niet moghelijk en is die saecke tot eenen goeden eynde te brenghen, of langher te verderven [...], ten vware uvve Furstelijcke Ghenade dan enich vast verbondt met eenighe groote ende moghende Potentaten, ende treffelijc ontset voor handen hadde, het vvelcke soo 't alsoo zy, op 't hoogste van noode is uvve Furstelijcke Ghenade sulcx aen die Steden schrijve om die vlucht te stuten ende die luyden te troosten, die anders gheheel verlopen sullen, ende wy van alle, behalven ons vyanden, verlaten, ons alleene vinden [...]'. Het antwoord van de prins bevat onder andere de volgende woorden: 'Ghy schrijft ons datmen u soude laten weten oft wy oock met eenighen grooten machtighen Potentaet in vasten verbonden staen, om alsoo door enich treffelijc ontset die groote gheweldighe macht vanden Vyant te moghen wederstaen, waerop wy niet laten en willen u lieden voor antwoorde te gheven, dat al eer wy oyt dese saecke ende de beschermenisse der Christenen ende andere verdruckten in dese Lande aenghevanghen hebben, wy metten alderoppersten Potentaet der Potentaeten alsulcken vasten verbont hebben gemaect, dat wy gheheel verseeckert zijn dat wy ende alle die gheene die vastelijck daer op betrouwen, door zijne gheweldighe ende machtighe hant ten lesten noch ontset sullen worden, spijt alle zijne ende onse Vyanden [...].'

26 Oomius, *Troost-bazuynne*, 73.

Correspondentie met vijanden en belasting betalen worden in een adem genoemd met het vernieuwen van het verbond met God en de oproep tot bekering. Bovendien gebruikt Oomius uit de seculiere narratief de aanduiding ‘Batavi’ en stelt die op een lijn met Nederlanders. De Nederlanders worden het volk van God genoemd. Op dit punt lijkt Oomius zich eveneens in de trant van de biddagsbrieven van de overheid uit te drukken. In deze biddagsbrieven worden ‘De publieke, gereformeerde kerk en de Republiek als politieke eenheid [...] geïdentificeerd.’²⁷ De nauwe band tussen welvaart en macht van de Republiek en zonden wordt volgens Van Rooden pas in de achttiende eeuw gelegd,²⁸ maar bij Oomius is die in zijn bazuinen al wel duidelijk aanwezig. In het voorwoord van zijn oorlogsbazuin uit 1672 schrijft hij dat het onheil dat de Republiek op dat moment treft ‘buyten twijfel, op *d’eerste* plaetse’ te wijten is aan de ‘*hoogsteygerende* sonden en ongerechtigheden des Landts’ waarop nog geen bekering is op te merken.²⁹ Mede op grond van Ezechiël 14,23 trekt Oomius de conclusie dat oorlog en nederlagen door God niet zonder reden worden ‘toegesonden’ aan de mensen. God is ‘in sijn reghteveerdigheyt, geterght zijnde, soo in ’t gemeyn, door de sonden van het volck [...] als in ’t bysonder, door stoute ende moedwillige.’³⁰

Oomius heeft dus goede hoop op een gunstige uitkomst. Hij onderbouwt dat door te schrijven:

Dit [het vaderland] is het Landt, in welckers oprechtinge en verhooginge de Goddelicke Voorsienigheyt, soo helder heeft uytgebloncken, dat men niet sonder reden magh seggen, dat Godt Almaghtigh den uytterlicken en sightbaeren Bouw-meester is geweest van dese loffelicke Republijcke.³¹

Hij gaat verder met zijn onderbouwing door deze stelling te poneren: ‘Dat [het vaderland] is het Landt, in ’t welke Godts Kercke een herberge vindt;’ Oomius voegt daar meteen aan toe, dat hij wel weet dat hij hier alleen niet op mag vertrouwen, omdat God destijds heeft aangekondigd van Jeruzalem een ruïne te maken.³²

Maer behalven dat de Heere sulcke verwoestingen nogh soo schielick uytright, nogh aen die Landen, in welke sijn Woordt en Waerheyt soo suyver wort geleert, als hier geschiet; Want als wy onse oogen aller wegen ommekeeren, soo sullen wy bevinden, dat’er nergens is eenigh Landt, in ’t welke soo bloeyt de Apostolische Leere, ende steeds wort ingeschertpt ’t reghte gebruyck der Sacramenten, ende de behoorlicke oeffeninge der Kerckelicke Discipline.³³

27 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 85.

28 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 87.

29 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, voorwoord.

30 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 43. Ezechiël 14,23: ‘Zoo zullen zij u vertroosten, als gij hun weg en handelingen zien zult; en gij zult weten, dat Ik niet zonder oorzaak gedaan heb, al wat Ik in haar gedaan heb, spreekt de Heere HEERE.’

31 Oomius, *Troost-bazuynne*, 38-39.

32 Micha 3,11-12.

33 Oomius, *Troost-bazuynne*, 41.

Opnieuw wordt naar de al aangehaalde verzen van Psalm 83 verwezen. Wat de vijanden beogen is niet uit God ‘en daerom mogen wy hoopen, dat alle die haer tegen ons vergadert hebben, om Godts kercke willen sullen vallen.’ In groot vertrouwen mag met Psalm 46 gezegd worden:

God is in het midden van ons Land, het en sal niet wankelen; Godt sal het helpen in ’t aenbreecken des morgenstonds. Laeten de Paepschen raesen, ende de Koninckrijcken sigh bewegen; De Heere der Heyscharen is met ons; de Godt Jacobs is ons een hoogh vertreck.³⁴

Oomius gebruikt de geschiedenis van Sodom ook in zijn betoog. God zou de stad sparen als daar tien rechtvaardigen waren geweest. Oomius schrijft dat het vaderland ‘is eyndelick het Landt, in het welcke nogh soo veele vroomen en godsalige gevonden worden; nu om deser wille is de Heere wel gewoon Landen en Luyden te sparen ende wel te doen.’³⁵ Hij zegt er wel meteen bij dat hier geen regel van gemaakt mag worden, maar toch doet hij dat wel degelijk. Een paar bladzijden verder schrijft hij namelijk: ‘Eyndelick is oock de Heere wel gewoon, om der Godtsaligen willen, godtloose Landen of luyden goet te doen, ende in het tijdelicke te zegenen.’ Ook een heiden weet, dat door het ‘schemer-light der natuyre’: ‘God, zeght hy, beschick alles *goedts* om de *goede*; maer sy daelen op de godtloose, om dat’ se niet scheidten kunnen worden.’ Het is beter zo dan andersom, dat de goeden vanwege de goddelozen het goede zouden moeten missen.³⁶ God doet dit om te laten zien dat Hij van zijn kinderen houdt, om de ‘godtloosen aen de Godtsaligen te verplichten, op dat’se onder haer des te veyliger souden mogen leven’ en om te laten zien ‘dat haere Geloove ende Religie hem is aengenaem, ende dat men’ se daerom behoorde aen te nemen.’³⁷

Oomius stond niet alleen in de opvatting dat God omwille van de vromen zijn oordeel uitstelde. Deze gedachte is later bijvoorbeeld bij de Middelburgse predikant Bernardus Smytegelt (1665-1739) aan de orde.³⁸ Het verbondskarakter van de relatie tussen God en de Republiek komt duidelijk naar voren als Oomius stelt dat God vanwege zijn verbond verlossing zal geven: ‘De Heere de benauwtheyt der vernederde Nederlanders siende, ende hoorende haer daegelicks geschrey, sal eyndelick aen sijn verbondt gedencken, tot onsen besten, en ’t sal hem berouwen na de veelheyt sijner goedertierenheden.’³⁹

In de oorlogsbazuin van 1673 trekt Oomius de verbondsmatige lijn door, dat God zijn volk te hulp komt. God ‘Belett seer wonderlick ’t voornemen, dat de vy-

34 Oomius, *Troost-bazuyn*, 43. Psalm 46,6-8: ‘God is in het midden van haar, zij zal niet wankelen; God zal haar helpen in het aanbreken van de morgenstond. De heidenen raasden, de koninkrijken bewogen zich; Hij verhief Zijn stem, de aarde versmolt. De HEERE der heerscharen is met ons; de God Jacobs is ons een hoog Vertrek.’

35 Oomius, *Troost-bazuyn*, 43.

36 Oomius, *Troost-bazuyn*, 46-47.

37 Oomius, *Troost-bazuyn*, 47-48.

38 Van Rooden, *Religieuze regimes*, 110.

39 Oomius, *Troost-bazuyn*, 53. Psalm 106,44-45: ‘Nochtans zag Hij hun benauwdheid aan, als Hij hun geschrei hoorde. En Hij dacht tot hun best aan Zijn verbond, en het berouwde Hem naar de veelheid Zijner goedertierenheden.’

anden hebben op-gestelt;’ Oomius werkt drie manieren uit waarop God dat doet. De eerste manier waarop God dat kan doen is door middel van de weersomstandigheden, waardoor er meer strijd geleverd moet worden tegen weer en wind dan tegen de schepen van de vijand. Oomius geeft hiervan verschillende voorbeelden vanuit de oorlog tegen Spanje.⁴⁰ De tweede manier is dat God de vijand hun steunpilaren ontnemt, wat hij aan de hand van verschillende voorbeelden illustreert.⁴¹ De derde manier is dat God de vijanden andere vijanden geeft of grote tegenslagen, waardoor zij hun plannen niet meer uit kunnen voeren.⁴²

Oomius’ verbondsmatige benadering valt nader te illustreren door dieper in te gaan op de tweede manier, dat God belangrijke steunpilaren van de vijanden wegneemt. Oomius noemt onder andere dat God ‘voornamen Oversten’ door een onverwachte dood wegneemt. Hij neemt als voorbeeld dat een grote Spaanse vloot met 15.000 soldaten aan boord, uiteindelijk niet is uitgevaren, omdat de admiraal, en velen met hem, aan de pest stierven. De Spaanse koning wilde niet dat zo’n vloot zonder ervaren leider op missie zou gaan.⁴³ Een andere manier is dat God grote stukken van een land afscheurt, zoals Hij destijds deed bij Rehabeam, de zoon van koning Salomo. Het rijk van Salomo viel toen in tweeën uiteen.⁴⁴

De situatie van dat moment was dat grote delen van de Republiek door de Fransen bezet waren. Bovendien zijn in de geschiedenis van de Republiek twee aanvoerders uit het leven weggerukt. De eerste aanvoerder is Willem van Oranje, die op 10 juli 1584 werd vermoord. Met hem viel de leider van de Opstand weg. De tweede is zijn kleinzoon, Willem II. Hij overleed op 6 november 1650 aan de pokken. Hij werd slechts 24 jaar oud. Evenals zijn grootvader viel ook Willem II onverwacht weg. Hoe duidt Oomius deze gebeurtenissen? Impliciet gaat Oomius ervan uit dat God aan de kant van de Republiek staat. Die gedachte is leidend als hij ingaat op de dood van Willem van Oranje. Een van de manieren waarop God de voornemens van de vijanden blokkeert, is, zoals reeds vermeld, dat Hij ervoor zorgt dat de vijanden tegenslagen krijgen. Een van die tegenslagen is dat belangrijke veldheren sneuvelen en de chaos die daarop volgt. Goliath wordt als voorbeeld opgevoerd, want de Filistijnen raakten in paniek en sloegen op de vlucht. Bijzonder is dat Oomius hier de dood van Willem van Oranje opvoert. Velen dachten toen, volgens Oomius, dat met de prins tevens de jonge staat was gedood. De vijanden vierden feest, hoewel er ook vijanden waren die de moord afkeurden. Oomius verhaalt vervolgens over de ‘Canoniken ten Bos’ die een feest vierden. Zij kwamen bijeen in de Domkerk en zongen het *Te Deum laudamus* ‘maer dat singen heeft de Heere haest in een klagen, ende die blijdschap in droefheyte verandert’, want die avond brandde de toren af toen die door de bliksem werd getroffen.⁴⁵

40 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 14.

41 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 17.

42 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 19.

43 Op 17 september 1574 overleed Pedro de Menéndez aan de pest. Hij stond aan het hoofd van de Spaanse vloot die voor een expeditie zou vertrekken richting de Noordzee. Hij overleed vlak voordat de vloot zou uitvaren.

44 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 17-18.

45 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 22-24. De kanunniken verzorgden het koorgebed. In 1584 sloeg de bliksem

De dood van de Vader des Vaderlands kwam op het moment dat het vertrouwen in hem zo groot was, dat men op het punt stond de soevereiniteit aan hem op te dragen. De les die God de Nederlanders leerde, was dat zij zich ‘aen geen mensch, aen geen Prins, schoon nogh soo gelieft, en Godts sightbaer Instrument, gelijk nu aen allen goeden is onsen goede Prins, ons vergaepen moe[s]ten, maer alleen betrouwen en rusten op de hulpe van Godt Almaghtigh’.⁴⁶ De les is voor Oomius dus niet dat God vanwege de dood van de grote leider laat merken dat Hij niet achter de zaak staat. Blijkbaar is dat alleen het geval als de vijanden zoiets overkomt. Dan straft God. Als de Republiek, ‘zijn volk’, dit overkomt, dan is dat een les in vertrouwen. Oomius is er zeker van dat God aan de kant van de Republiek staat: ‘Soo God voor ons is, wie sal tegen ons zijn?’⁴⁷ en ‘Hy [God] sal onsen twist seeckerlick twisten’.⁴⁸ Oomius is van mening dat Gods straffen van didactische aard zijn. Er is verzoening, bekering en een vrome levenswandel nodig.⁴⁹ Het gaat om zelfonderzoek. In Jeremia 2,19 staat: ‘Wie is de wijze man, die dit versta? En tot wien heeft de mond des HEEREN gesproken, dat hij het verkondige, waarom het land vergaan *en* afgebrand zij als een woestijn, dat er niemand doorgaat?’ God antwoordt, volgens Oomius, met de woorden van Jeremia 9,12-16. Oomius voegt hier de ‘Nederlanders’ in en past zo de tekst, die over Gods volk gaat, toe op de situatie van zijn dagen.⁵⁰

De grondtoon van Oomius’ gedachtegang is kortom dat de Republiek en God een verbond hebben. Hij benoemt ‘de Nederlanders’, een aanduiding die niet religieus te duiden is.

Bij Oomius lopen seculiere en religieuze beelden door elkaar heen. In de *Triomfbazuin* schrijft hij over zowel opoffering voor het vaderland⁵¹ als de plicht van de ‘Ingesetene, ende alle gemeene Inwoonderen des Landts’ om te bidden om vergeving van hun zonden en de grote ongerechtigheden van het land en in het bijzonder om te vragen een zegen over ‘des Landts wapenen en desseyne[n] [plannen].’⁵² Vooral dit laatste geeft aan hoe godsdienst in politiek overgaat en andersom. Zo verdedigt Oomius in de *Vredesbazuin* de vrede met Engeland en geeft hij aan hoe de Republiek er in tijd van vrede uit moet zien. Vrede is dan helemaal toegespitst op de politiek behaalde vrede.

Wat terminologie betreft, gebruikt Oomius eveneens zowel seculiere als religieuze termen. Het onderscheid ‘seculier’ en ‘religieus’ is bij Oomius moeilijk te maken. Zo verwijst Oomius bijvoorbeeld vaak naar de Batavieren. Hij zou in zijn

in in de middentoren van de Sint Jan in ’s-Hertogenbosch, waardoor er brand ontstond die de toren vernietigde.

⁴⁶ Oomius, *Triumph-bazuyn*, 58-59; Psalm 146,3-5.

⁴⁷ Romeinen 8,31.

⁴⁸ Oomius past Jeremia 50,34 toe op de Republiek en haar vijanden: ‘Maar hun Verlosser is sterk, HEERE der heirscharen is Zijn Naam; Hij zal hun twist zekerlijk twisten, opdat Hij het land in rust brenge, maar de inwoners van Babel beroere.’ Met ‘het land’ bedoelt Oomius de Republiek en van de inwoners van Babel maakt hij de inwoners van Frankrijk en Engeland.

⁴⁹ Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 43-47.

⁵⁰ Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 52. Zie voor uitgebreid citaat hoofdstuk 5.3.

⁵¹ Oomius, *Triumph-bazuyn*, 90.

⁵² Oomius, *Triumph-bazuyn*, 87-88.

eerste oorlogsbazuin zelfs gebruik maken van de ‘Bataafse mythe’.⁵³ Hij verwijst inderdaad naar de Batavieren om hun dapperheid en moed te propageren. Hij gebruikt deze verwijzing echter niet om de rol van de stadhouder en de generaliteit te beperken. Hij is juist voorstander van een prominente rol voor de Prins van Oranje en een meer centraal bestuur.⁵⁴ Oomius pakt hier een argument van zijn opposenten om die om te buigen naar zijn eigen opvatting, namelijk om dapper te vechten onder leiding van de prins. Het is een vorm van herinterpretatie. Maar die herinterpretatie gebeurt wel op grond van in de literatuur veel voorkomende beelden en argumenten. Zo wordt de dapperheid van de Batavieren voorgesteld als iets wat hoort bij hun aard en wat door nakomelingen nagevolgd moet worden. In dit verband wordt er dan gesproken over ‘ontaarding’ als men geen dapperheid aan de dag legt.⁵⁵ In dit kader schrijft Oomius over de neerslachtigheid van de ingezetenen ‘dat’er wel is *reden* geweest om te dughen, of niet wel het gemoedt der *Nederlanders*, door langhduyrige *weelde* en *wellusten*, was *verwijft* en geheel *ontaert* geworden van de *Edelmoedigheyt* der oude *Batavieren*’ die zich nooit zonder slag of stoot overgegeven zouden hebben.⁵⁶ Door de ‘Bataafse mythe’ te gebruiken, een seculiere narratief waar Oomius zijn eigen draai aan geeft, om voor vrijheid op te komen, laat Oomius ook zien dat hij zich mengt in een politieke discussie. Vrijheid wordt door Oomius namelijk vooral gebruikt als seculier begrip, een aanduiding voor eigenbestuur tegenover overheersing door Frankrijk. Toegeven aan Frankrijk door middel van onderhandelingen zou hetzelfde zijn als in slavernij gaan.⁵⁷

Het begrip vaderland wordt bij Oomius met name in politieke zin gebruikt, dat wil zeggen als aanduiding van de Republiek. Oomius gebruikt het begrip vooral om in tijd van oorlog de eigen bijzondere positie van de Republiek te benadrukken tegenover andere landen. Pas als de Vrede van Westminster gesloten is, krijgt ‘vaderland’ een metafysische betekenis. Het ‘Vaderlandt des Vredes’ is dan de plaats waar de vrede volkomener zal zijn dan die op dat moment in de Republiek is na de Vrede van Westminster.⁵⁸ Het begrip vaderland heeft iets van een concept of ideaal dat nagestreefd moet worden.⁵⁹ Hoe minder dreiging, hoe minder het begrip vaderland wordt gebruikt, hoe minder ook de nadruk komt te liggen op de politieke actualiteit. Op deze manier wordt het politiek-theologische ideaal op een pragmatische manier ingezet. Zo bleef er verschil tussen werkelijkheid en ideaal en blijkbaar kon Oomius met zijn idealen prima leven in de werkelijkheid. Vroemen concludeert dat de aanwezigheid van een externe vijand de vaderlandretoriek heeft gekleurd. In de meerderheid van pamfletten die hij heeft onderzocht, wordt

53 Exalto, ‘Simon Oomius’, 153; Van Eijnatten, *God, Nederland en Oranje*, 149, vgl. ook noot 146 op pag. 348. Zie ook hoofdstuk 2.4.

54 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, voorwoord.

55 Meijer Drees, ‘Vechten voor het vaderland’, 137-141.

56 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, voorwoord; vgl. Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 34-38 en Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, voorwoord.

57 Zie volgende paragraaf.

58 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 62-63.

59 De Bruin, ‘Het begrip “vaderland” in de pamfletliteratuur’, 161; Dunkelgrün, ‘Neerlands Israel’, 230-236.

vaderland gebruikt als aanduiding van de hele Republiek. Bovendien wordt de vaderlandretoriek vooral gebruikt door aanhangers van het Oranjehuis.⁶⁰ Wat dat betreft, passen de bazuinen helemaal in het discours van de maatschappelijke discussie die in het Rampjaar werd gevoerd.

Oomius ziet in het Nieuwe Testament de vervulling van het Oude Testament, dat op zijn beurt weer het fundament van het Nieuwe is. Het Nieuwe Testament bevat nieuwe dingen en gaat ook echt over een nieuwe tijd, die volgt op die van het Oude Testament.⁶¹ Dit komt echter niet terug in Oomius' bazuinen, die juist allerlei verwijzingen naar het Oude Testament bevatten, waardoor de indruk wordt gewekt dat de geschiedenis van de Republiek daarin is te herkennen, met name in het verbond dat God met Israël had gesloten en de manier waarop dat gestalte kreeg, en niet in de nieuwe tijd van het Nieuwe Testament.

3 Frankrijk

In hoofdstuk 4 ging het over de politieke kant van de stellingname dat Oomius in 1672 fel tegen vredesonderhandelingen met Frankrijk is. Nu komt de theologische onderbouwing daarvan aan de orde. Oomius staat achter de afwijzende reactie van de Staten van Zeeland op een schrijven van die van Holland dat er zo snel mogelijk een volmacht moest worden gegeven met het oog op de onderhandelingen met de koning van Frankrijk. Over religie, vrijheid en de wettige regering van de Republiek kan en mag volgens Oomius nooit worden onderhandeld. Onderhandelingen over toestemming aan rooms-katholieken om hun godsdienst publiekelijk uit te oefenen zijn staatsgevaarlijk. In 1662 had Oomius dit standpunt ook al uitgedragen in zijn *Theologico-politica*. Het palladium van de Republiek is de religie. In het verleden heeft de Republiek ook niet toegestaan om aan rooms-katholieken vrijheid te geven hun religie in het openbaar te belijden. Afwijken van deze lijn betekent dat de vrije uitoefening van de gereformeerde religie in gevaar komt. Dat blijkt wel uit de geschiedenis van de gereformeerde kerk in Frankrijk, zo schrijft Oomius.⁶² Hij heeft grote moeite met de voorgestelde vredesvoorwaarden, die niets anders betekenen dan het verlies van veiligheid en vrijheid. Het is geen eerlijke vrede. Vrijgevochten van de tirannie van Spanje, zou de Republiek van de regen in de drup terecht komen als men zich gaat uitleveren aan Frankrijk. Waarom heeft men dan zijn leven gegeven in de strijd tegen Spanje?⁶³ Onderhandelen over het betalen van een schatting aan Frankrijk wordt vergeleken met de koningen van Juda die de tempelschatten hebben gebruikt om vijanden af te kopen.⁶⁴ Oomius heeft alle vertrouwen in Willem III, die had gezegd dat hij zich liever in stukken liet slaan dan dat hij het

⁶⁰ Vroomen, *Taal van de Republiek*, 225, 227.

⁶¹ Schuringa, *Embracing Leer and Leven*, 144.

⁶² Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 33.

⁶³ Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 41, 61-62, 74.

⁶⁴ Oomius, *Troost-bazuynne*, 81-83.

land zou overgeven aan de Fransen. Hij prijst de stadhouder omdat die niet twijfelt aan de publieke zaak.⁶⁵ Men kan beter financiële offers aan de kerk en het land brengen, dan dat er als slaven aan Frankrijk betaald moet worden.⁶⁶ De boodschap van Oomius blijft in zijn bazuinen onveranderd dat de Fransen verdreven moeten worden.

Volgens Oomius is het beleid met betrekking tot de buitenlandse politiek nauw verbonden met het geloof. Het is een kwestie van geloof of ongeloof als men bepaalde banden wel of niet aangaat. Zo hoort het bij bekering wanneer men zweet 'geen verstandt [relatie], nogh correspondentie [betrekkingen onderhouden], in 't toekomende, sullen hebben met eenige van Godts vyanden'.⁶⁷ Met die vijanden wordt de Franse koning bedoeld, die samen met de Engelse een verbond tegen God gemaakt heeft.⁶⁸ In de oorlogsbazuin van 1673 is Oomius al iets milder door te schrijven dat de Fransen weliswaar verdreven moeten worden en dat zij niet de buren van de Republiek mogen zijn, maar wel vrienden.⁶⁹ Oomius zwakt zijn woorden in de *Triomfbazuin* nog meer af door te schrijven dat het 'prijselick' is 'dat men sigh versterckt met verbonden en geallieerde volckeren, voornamentlick met die, welke met ons zijn van de selve Religie'.⁷⁰ Vanuit een rooskleuriger positie dan in 1672 schrijft Oomius in 1674 in zijn *Vredesbazuin* over vrede met Frankrijk en dat de Franse koning het voordeel van het sluiten van vrede ook gaat inzien.⁷¹ Hoe steviger de positie van de Republiek weer werd, hoe positiever Oomius is over een akkoord met Frankrijk. Dit land was op den duur niet meer in de positie om onverdraaglijke eisen te stellen.

Hoezeer voor Oomius de internationale politiek een religieuze zaak is, blijkt uit de beschrijvingen die hij geeft van de Franse koning. Een van de titels van de koning van Frankrijk is 'aller-christelijkste koning', terwijl hij er volgens Oomius op uit is 'van *aller* wegen de *Christenen*, ende hier de *beste*, te vervolgen'.⁷² Hij kan alleen zijn doel bereiken 'met vertredinge van de Wetten der godsaligheyt, mensche-lickheyt, ende die der natuere.' Hij handelt niet als een christen, zeker niet als de 'Alder-Christelicksten'.⁷³ Oomius betoogt met name dat Lodewijk XIV 'lust tot de oorlog heeft'. Dat maakt de oorlog die hij voert onrechtvaardig en het gaat in tegen het onderwijs van Jezus in Matteus 7,12: 'Alle *dingen* dan, die gij wilt, dat u de mensen zouden doen, doet gij hun alzo; want dat is de Wet en de Profeten.' Lodewijk XIV is niet tevreden met het machtige rijk dat hij heeft en hij koestert de heilloze hoop op 'de *heerschappyye* van de *gantsche* wereltd ofte immers, gelijk *Mithridates*, *brandt* hy door *begerte* van *Europa*'.⁷⁴ Hij is 'door de geheele Wereltd een Beroer-

65 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 91.

66 Oomius, *Troost-bazuyn*, 82-83.

67 Oomius, *Troost-bazuyn*, 73.

68 Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord.

69 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 62.

70 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 59.

71 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 66-69.

72 Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord.

73 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 72-73.

74 Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord. Mithridates (132-63 v.Chr), koning van Pontus, was een geducht en

der der Vrede' en is uit op de heerschappij over heel Europa.⁷⁵ Oomius wijst Lodewijk xiv zelfs aan als de ruiter op het rode paard, uit Openbaring 6, die de vrede van de aarde wegneemt.⁷⁶ De koning heeft een ingeboren begeerte naar macht. Vanaf zijn geboorte zijn er slechte dingen voorspeld, omdat hij werd geboren met twee tanden in de mond, zo had Hugo de Groot geschreven aan enkele heren in Holland.⁷⁷ Dit soort afwijkingen van wat 'normaal', volgens een natuurlijke orde, verliep, werden gezien als een teken van God.⁷⁸ Daar komt bij dat voor mensen in de zeventiende eeuw 'de universele monarchie' een waar schrikbeeld was, dat stond voor een macht die niet te stuiten was. Het betekende tirannie, slavernij en bloedvergieten.⁷⁹

Oomius schetst een duivels beeld van de Franse koning, haast een verpersoonlijking van het kwaad en hij schrijft dat 'sijne glorie de bewegende oorsaek van sijne wapenen is'.⁸⁰ Lodewijk xiv brengt heel Europa in beweging met steekpenningen ten behoeve van zijn eigen rijk. Heel bewust plaatst Oomius de Republiek in het geheel van Europa en op wereldniveau, om de ernst van de zaak kracht bij te zetten en tevens om de belangrijke en vooraanstaande plek van de Republiek te benoemen. Lodewijk xiv is zich, volgens Oomius, bewust van die belangrijke plek. Oomius schrijft dat de Republiek klein '*maer maghtigh, ende van groot belangh is tot alle deelen der wereltdt*, en dat *de vryheyt van Europa om verre valt, indien eens dit Bolwerck wort ondermijnt*, gelijk wel van *Lipsius* geoordeelt is'.⁸¹ De slechtheid van de koning van Frankrijk komt uit in het feit dat hij de Engelse koning heeft omgekocht en dat hij veel van zijn successen door middel van verraad heeft weten te behalen. Daar put Oomius echter ook wel enige troost uit, omdat verraad een slecht bindmiddel is gebleken in de geschiedenis.⁸²

Niet alleen over de koning van Frankrijk, maar ook over de Fransen doet Oomius een boekje open. Zij zijn dwaas, omdat ze geen vrede willen, zij zijn oorlogslustig.⁸³ Oomius vindt het niet nodig om bang te zijn voor de Franse legers: ze zijn groot, maar niet 'zoo ontsaggelick' en hun resultaten in het verleden evenmin. Hij vreest meer van de Engelse vloot.⁸⁴ Oomius maakt wel duidelijk dat de Fransen zeer wreed zijn. Hij wijst op hun geschiedenis en noemt onder andere de Bartholomeusnacht (1572) en de maanden die daarop volgden waarin er duizenden protestanten werden vermoord. Dit is een schande voor de Fransen en de rooms-kathol-

succesvol tegenstander van de Romeinen.

75 Oomius, *Vrede-basuyne*, 69-71. Zie ook Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 51-52.

76 Oomius, *Vrede-basuyne*, 74. Openbaring 6,4: 'En een ander paard ging uit, dat rood was; en dien die daarop zat, werd *macht* gegeven den vrede te nemen van de aarde, en dat zij elkander zouden doden; en hem werd een groot zwaard gegeven.'

77 Oomius, *Vrede-basuyne*, 71.

78 Jorink, *Het 'Boeck der Natuere'*, 119.

79 Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 22-23, 93.

80 Oomius, *Troost-bazuynne*, 15.

81 Oomius, *Troost-bazuynne*, voorwoord.

82 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 78; Oomius, *Vrede-basuyne*, 105.

83 Oomius, *Vrede-basuyne*, 93.

84 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 56.

lieke godsdienst. Zelfs de ‘keizer’ van de Turken was verbaasd over deze wreedheid en ook de Franse koning zelf werd door zijn geweten geplaagd.⁸⁵ In de steden die de Fransen overwonnen hebben, tiranniseren ze de bevolking op allerlei manieren. Ze hebben wreed huisgehouden, op een manier die zelfs niet van de Turken verwacht mag worden. Oomius typeert het gedrag van de Fransen in Bodegraven en Swammerdam als ‘on-Christelick’ en ‘on-natuurlick’. Daar werden mannen, vrouwen en kinderen, zonder onderscheid, vermoord. Oomius stelt de Franse koning zelf hier aansprakelijk voor. Geweld uit wraak wordt door God gewroken.⁸⁶

4 De paus en zijn bisschoppen

Oomius trekt het perspectief breder als hij achter Frankrijk nog een andere macht ontmaskert. Dat is de paus. In 1672 schrijft Oomius dat de paus de Franse koning bedankte voor de moordpartij in de Bartholomeusnacht en de periode daarna.⁸⁷ Vervolgens komt hij pas weer op de rol van de paus terug in de *Vredesbazuin*. Hij betoogt dan dat de Republiek blij is met de vrede met Engeland en daarnaast vrede met Frankrijk wil, alleen de Fransen willen dat niet en ook de paus is niet vredelievend. Zo wordt de *Vredesbazuin* een middel om de politieke koers te promoten door het vijandbeeld van Frankrijk nog eens uit te tekenen.

Het pausdom wordt door Oomius gezien als een wereldmacht met veel invloed op rooms-katholieke vorsten. In de *Vredesbazuin* wijst hij de pausen aan als mensen die geen vrede willen: ‘Maer onder zulcke Stoockebranden, welcker tanden spiessen en pijlen zijn, ende haere tongh een scherp Sweerd [..]; moeten oock voornamentlick getelt worden de Roomsche Pausen.’ Pausen hebben koningen die hun wil niet wilden doen in de ban gedaan en zijn vervolgens tegen hen ten strijde getrokken. Zij hebben veel bloed vergoten ‘meer Mars als Christus dienende, ende het Sweerd voerende, in plaetse van den Bisschops-staf.’ Hadrianus IV zou gezegd hebben: ‘Na den Pausselicken Stoel te traghten, is veel eer Romulus navolgen in Broeder-moordt, als Petrus in het weyden der Schaepen; want deze Stoel wordt nimmermeer verkregen, als door Broeder-bloedt te storten.’⁸⁸ Pausen hebben anderen onderling tegen elkaar opgehitst. Ze zouden de oorzaak zijn geweest van alle oorlogen in Italië.⁸⁹ Dat rooms-katholieken weinig vredelievend zijn, stelt Oomius aan de hand van de vele oorlogen die zij onderling hebben uitgevochten. Pausen hebben zelfs tegen elkaar oorlog gevoerd. Door al die onderlinge oorlogen is de naam van God gelasterd.⁹⁰

85 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 67-71.

86 Oomius, *Troost-bazuyn*, 33-35; Ezechiël 25,12,15.

87 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 71.

88 Oomius, *Vrede-basuy*n, 78.

89 Oomius, *Vrede-basuy*n, 78-79.

90 Oomius, *Vrede-basuy*n, 98-99. Oomius beschrijft hier de strijd tussen de Welfen en de Ghibellijnen in de elfde eeuw. Dit was een strijd tussen hen die opkwamen voor het keizerlijk gezag in de kerk, bijvoorbeeld met betrekking tot het benoemen van kerkelijke ambtsdragers (Ghibellijnen) en hen die daar tegen waren en de kant

De paus is slechts uit op rijkdom en macht en stoekt vorsten op om tegen protestanten ten strijde te trekken. Er is geen samenzwering tegen een gereformeerde vorst of de paus is erbij betrokken.⁹¹ De paus zou de betrokkenen van de moordpartij in de Bartholomeusnacht en wat daarop volgde hebben bedankt.⁹² De bemoeienis van de pausen met de politiek van Europa is desastreus.⁹³ Oomius trekt alle registers open om te laten zien dat de Republiek en de gereformeerden uit zijn op vrede en dat de paus en de rooms-katholieken slechts uit zijn op oorlog. De paus is niet te vertrouwen en de pausgezinden ook niet.⁹⁴ En passant vergelijkt Oomius de pausgezinden en de arminianen ook nog even met elkaar door te stellen dat beide groepen even onbetrouwbaar zijn omdat ze dezelfde maximen hebben, namelijk dat ze tweedracht zaaien in de Republiek en niet eensgezind onder leiding van het Huis van Oranje willen strijden tegen de vijanden. Ze hebben daarentegen juist het land verraden.⁹⁵

In het kader van de bereikte vrede met de Engelsen schrijft Oomius over het belang van het vasthouden aan gemaakte verbonden. Hij waarschuwt voor het kwaad van meened en geeft een opsomming van allerlei geschiedenissen waaruit blijkt dat pausen onbetrouwbaar zijn door verbonden te verbreken en meened plegen. Het heeft geen zin om op mensen te vertrouwen die altijd vals zweren.⁹⁶ Oomius blijft op dit punt in de lijn van wat hij reeds in zijn *Theologico-politica* (1662) schrijft. Hij beweert dat rooms-katholieken geen goede patriotten zijn vanwege hun overtuiging dat de paus boven alle overheden verheven is. Oomius schrijft over het leerstuk ‘van des Paus tijdelicke heerschappye boven alle Koningen, Princen ende Politien, en van desselfs macht om te dispensereren, en ’t absolveren van den eedt van getrouwigheyt, om Koninckrijcken en politien tot andere over te brengen, en om Princen en Magistraten af te setten, ja last te geven om die te doen vermoorden [...]’⁹⁷ Hieruit blijkt hoe Oomius de paus als een politieke machtsfactor ziet, die grote invloed heeft op rooms-katholieken, waardoor ze niet te vertrouwen zijn en bovendien nog staatsgevaarlijk. Oomius was niet de enige die dit standpunt verdedigde. Deze opvatting werd ook buiten de Republiek in Engeland gedeeld.⁹⁸

Oomius identificeert de paus als het beest met zeven koppen en tien horens uit Openbaring 13.⁹⁹ Hij gebruikt zijn mond om te lasteren en zijn macht om oorlog

van de paus kozen (Welfen).

91 Oomius, *Vrede-baswyn*, 83-84. Oomius schrijft ter onderbouwing ‘De Historie van het Trentische Concilie leert deurgaens, insonderheyt in het vijfde Boeck, des Paus Hostiliteyt en Vyandtschap tegen de Protestantsche Princen.’

92 Oomius, *Oorloghs-bazwyne 1672*, 71. Paus Gregorius XIII zou bedrogen zijn door misleidende informatie, waardoor hij de massamoord in de Bartholomeusnacht zag als een verijdeling van een aanslag op de Franse koning en als diens overwinning op het calvinisme. Tegen deze achtergrond liet hij een dankdienst uitschrijven, Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte* IV, 538.

93 Oomius, *Vrede-baswyn*, 132.

94 Oomius, *Vrede-baswyn*, 106.

95 Oomius, *Vrede-baswyn*, 104.

96 Oomius, *Vrede-baswyn*, 141.

97 Van Heenvliedt, *Theologico-politica dissertatio*, 69.

98 Van der Most, ‘Oorlog en Religie in het Rampjaar’, 72.

99 Oomius, *Vrede-baswyn*, 83.

te voeren tegen de heiligen.¹⁰⁰ De vergelijking van de paus met de valse profeet uit Openbaring 16 staat eveneens sin het teken van oorlog voeren.¹⁰¹ Oomius hekelt de gezangen van de mis *da propitius pacem in diebus nostris* (geef vandaag genadig vrede), omdat de pausen geen kinderen van de vrede zijn.¹⁰²

Oomius richt zijn pijlen niet alleen op de paus. Van de bisschoppen van Keulen en Munster moet de laatste het vooral ontgelden. Slechts een paar keer noemt hij de bisschop van Keulen. In de *Vredesbazuin* vermeldt Oomius nog dat Willem III het hof van de Keulse bisschop had belegerd en overwonnen.¹⁰³ Als hij schrijft over de benarde situatie van 1672, dan vermeldt hij in de *Troostbazuin* alleen de bisschop van Munster,¹⁰⁴ in de *Vredesbazuin* beide bisschoppen en daarnaast de Franse koning en de Engelsen.¹⁰⁵ Oomius is van mening dat de paus de aanstichter van de oorlog is en dat hij die ook gaande houdt. Zijn bisschoppen van Munster en Keulen (en ook die van Straatsburg) worden net zulke beroerders genoemd als Arminius, op wie de woorden van Tacitus van toepassing zijn: 'Hij liep voorop met de felste fakkels van oorlog.'¹⁰⁶ Oomius' boodschap is duidelijk: de paus en zijn bisschoppen willen geen vrede. De bisschop van Munster wordt verder door Oomius getypeerd, met woorden van Tacitus, als *is acerrimus belli concitator* (de zeer felle opruier van oorlog).¹⁰⁷ Oomius voert de scherpe antithese tussen vijanden van God en Gods volk concreet door naar de Republiek en haar vijanden. Hij stelt dat alle vijanden van de Republiek de draak uit Openbaring 12 en 13 aanbidden. De bisschop van Munster wordt samen met de Franse koning het beest genoemd dat macht heeft gekregen van de draak.¹⁰⁸

100 Openbaring 13,1,5-7: 'En ik zag uit de zee een beest opkomen, hebbende zeven hoofden en tien hoornen; en op zijn hoornen waren tien koninklijke hoeden, en op zijn hoofden was een naam van *godslastering*. [...] En hetzelfde werd een mond gegeven, om grote dingen en *godslasteringen* te spreken; en hetzelfde werd macht gegeven om *zulks* te doen twee en veertig maanden. En hij opende zijn mond tot lasteringen tegen God, om Zijn Naam te lasteren, en Zijn tabernakel, en die in den hemel wonen. En hetzelfde werd *macht* gegeven om den heiligen krijg aan te doen, en om die te overwinnen; en hetzelfde werd macht gegeven over alle geslacht en taal en volk.'

101 Openbaring 16,13-14: 'En ik zag uit den mond van den draak en uit den mond van het beest en uit den mond van den valschen profeet drie onreine geesten *gaan*, den vorsen gelijk. Want het zijn geesten der duivelen, en zij doen tekenen, welke uitgaan tot de koningen der aarde en der gehele wereld, om die te vergaderen tot den krijg van dien groten dag des almachtigen Gods.'

102 Oomius, *Vrede-basuyne*, 84.

103 Oomius, *Vrede-basuyne*, 113.

104 Oomius, *Troost-bazuyne*, 72.

105 Oomius, *Vrede-basuyne*, 103.

106 Oomius, *Vrede-basuyne*, 85. 'Acerrimam Bello facem Praetulit.' Tacitus, *Historiën*, 2,86, (vertaling Vincent Hunink).

107 Oomius, *Vrede-basuyne*, 77.

108 Oomius, *Troost-bazuyne*, 56. Openbaring 13,3-4: 'En ik zag een van zijn hoofden als tot den dood gewond, en zijn dodelijke wond werd genezen; en de gehele aarde verwonderde zich achter het beest. En zij aanbaden den draak, die het beest macht gegeven had, en zij aanbaden het beest, zeggende: Wie is dit beest gelijk? Wie kan krijg voeren tegen hetzelfde?'

5 Engeland

Bij de vijanden van de Republiek hoort ook Engeland. Over dit land schrijft Oomius eveneens in religieuze termen. Ondanks zijn felheid typeert hij de Engelsen als broeders in het geloof: ‘Want de Engelschen ende haeren Koningh (immers gelijk hy uytterlicken waendt) hebben met ons een Heere, een Geloove, eenen Doop, een Godt ende Vader, Eph.4.5,6.’¹⁰⁹ De verhouding tussen de Republiek en Engeland is als die tussen Juda en Israël. God duldt geen broedertwist, laat staan een oorlog. Ook al had Rehabeam daartoe wettige redenen, God had hem verboden de wapens tegen Jerobeam op te nemen. Oomius pleit in de *Troostbazuin* uit 1673 voor verzoening tussen beide landen.¹¹⁰ Ondanks alle kritiek op de Engelsen, die Oomius scherp adresseert, blijft de grondtoon de opvatting dat het Engelse volk een broedervolk is. Daarom schrijft Oomius anders over de Engelsen dan over de Fransen en hun koning en de bisschop van Munster.

De kritiek die Oomius op de Engelsen heeft, is er met name gericht op hun koning, Karel II. Deze kritiek komt over als op de man spelen, maar als er rekening gehouden wordt met Oomius’ opvattingen over een rechtvaardige oorlog, gaat het hier echt om inhoudelijke argumenten. Karakter en intentie doen er wel degelijk toe en de intenties van de Engelse koning rechtvaardigen geen oorlog tegen de Republiek. Karel II roemt op zijn macht, heeft de vrede niet bewaard en heeft zich laten omkopen door de Franse koning Lodewijk XIV.¹¹¹ Het is hem enkel en alleen om geld te doen: ‘Hy dan, silver en goudt van den *Koningh van Vrankrijck* ontfangen hebbende, heeft met *ons*, als door gelijcke *beweegh-reden* eertijds *Benhadad*, op het versoek van *Asa*, met den *Koningh Israëls*, sijn *verbondt te niete gemaect*’.¹¹² De Engelse koning heeft zich dus schuldig gemaakt aan meened en verbondsbreuk¹¹³ en hij heeft, in de ogen van Oomius, de regels van het voeren van een rechtvaardige oorlog overtreden:

Want daer hy eerst vrede met ons hadde gemaect, ende daer na in de Triple alliantie geswooren ons te helpen, daer heeft hy gestijft en gesterckt onse vyanden, ende heeft hey-melick, sonder voorgaende aensegginge van oorlogh, wapenen bereydt tot ons verderf en onderganh.¹¹⁴

Naast verkeerde intenties heeft Karel II tevens een verkeerd doel. Oomius wijst op de titel van de Engelse koning, *Beschermer van het geloof*, terwijl hij er zijn werk van maakt ‘het reghte *geloove* uyt te willen roeyen’.¹¹⁵ Oomius heeft het zelfs over een aanval op Gods volk. Ondanks het feit dat het Engelse volk een broedervolk is, kwalificeert Oomius het optreden tegen de Republiek als een aanval op Gods volk.

¹⁰⁹ Oomius, *Troost-bazuyn*, 31.

¹¹⁰ Oomius, *Troost-bazuyn*, 31-33.

¹¹¹ Brouwer, *Levenstekens*, 180-181.

¹¹² Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord, zie ook 1 Koningen 15,19-20; Oomius, *Troost-bazuyn*, 9, 19, 22.

¹¹³ Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 78.

¹¹⁴ Oomius, *Troost-bazuyn*, 22.

¹¹⁵ Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord.

Het gaat dus, ook wat Engeland betreft, om een religieuze oorlog.

Op religieus vlak keurt Oomius de alliantie tussen Frankrijk en Engeland af en historisch gezien vindt hij dit verbond onlogisch. In het verleden heeft het nooit geboterd tussen deze twee landen, het was altijd haat en oorlog. De Engelsen is van jongs af aan haat tegen de Fransen ingeprent en die haat is van generatie op generatie doorgegeven. Er is altijd, volgens Oomius, een ‘naterlicke’ en ‘onversoenelicke’ antipathie tussen deze twee volken geweest. Alles met elkaar is het dan ook een oorlog die uit jaloezie wordt gevoerd en dus niet rechtvaardig is.¹¹⁶

Niet alleen de Engelse koning moet het ontgelden. Diens volk spaart Oomius evenmin. Hij typeert de Engelsen als een volk ‘dat vreesselick is van dat het was, ende voortaan; een volck van overtredinge, wiens landt de rivieren berooven.’ Afkomstig uit de volken uit het Noorden, die ten tijde van de koningen van Juda een schrik waren voor het volk van God. Voor Oomius speelt het morele kader met betrekking tot het voeren van een rechtvaardige oorlog weer een rol. ‘Haer [over de Engelsen] wordt dit getuygenisse gegeven, dat’s een volck zijn tot den oorlogh gebooren; gelijk’s nu soo wreedt zijn, dat’s alleen uyt genegentheyt om te veghten, en bloedt te storten, uyt ons, haere vrienden, vyanden maeckten.’¹¹⁷ Ze zijn bereid om tot het uiterste te gaan. Een jaar later in zijn *Troostbazuin* benadrukt hij de eenheid van geloof met de Engelsen.¹¹⁸ In de tweede oorlogsbazuin laat Oomius er geen gras over groeien, dat God aan de kant van de Republiek staat als de mensen zich bekeren en dat de Fransen en Engelsen hun zekere en verdiende loon zullen krijgen. ‘Hy sal onsen twist seeckerlick twisten, op dat hy het Landt in ruste brenge, maer de Inwoonders van Vranckrijck en Engeland beroere’.¹¹⁹ Oomius is in de *Triomfbazuin* nog steeds dezelfde mening toegedaan over de motieven van de Engelsen en Fransen: het was een aanslag tegen ‘Godts verborgene in dese Landen’, met als doel om het volk helemaal uit te roeien.¹²⁰ Naar aanleiding van de Vrede van Westminster in februari 1674 schrijft Oomius de *Vredesbazuin*. Er is een ware ommekeer gekomen bij de Engelse koning en bevolking, dat zij vrede wilden met de Republiek.¹²¹ In het voorwoord noemt hij twee onverwachte en wonderlijk ‘on-

116 Oomius, *Troost-bazuyn*, voorwoord, 5-22.

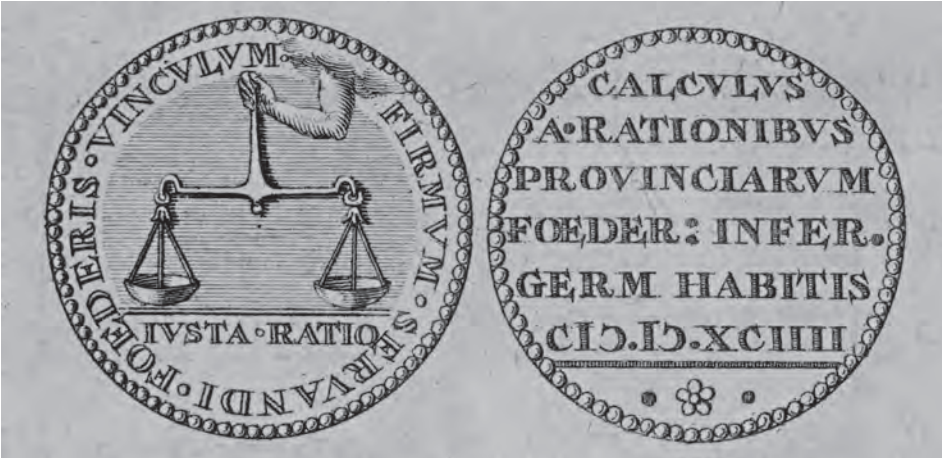
117 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 56. Jesaja 18,2: ‘Dat gezanten zendt over de zee, en in schepen van biezen op wateren. Gaat heen, gij snelle boden, tot een volk dat getrokken is en geplukt, tot een volk, dat vreselijk is van dat het was en voortaan; een volk van regel en regel, en van vertreding, welks land de rivieren beroven.’; Jeremia 15,12: ‘Zal ook enig ijzer het ijzer van het noorden of koper verbreken?’ (Oomius verwijst naar Jeremia 15,11, maar haalt vers 12 aan). Oomius geeft hier een citaat uit Aristoteles’ *Ethica Nicomachea*, in de marge geeft hij het Latijnse citaat, ook citeert hij daar *De Clementia* van Seneca. Dezelfde combinatie van citaten komt ook terug bij Hugo Grotius’ *De iure belli ac pacis*, Boek II, cap.xxii,2. Grotius schrijft daar over de oorzaken van een onrechtvaardige oorlog.

118 Oomius, *Troost-bazuyn*, 31.

119 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1673, 43. Jeremia 50,34: ‘Maar, hun Verlosser is sterk, HEERE der heirscharen is zijn naam; Hij zal hun twist zekerlijk twisten, opdat Hij het land in rust brenge, maar de inwoners van Babel beroere.’

120 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 2. Ps.83,3-5: ‘Want zie, Uw vijanden maken getier; en Uw haters steken den kop op. Zij maken listiglijk een heimelijken aanslag tegen Uw volk, en beraadslagen zich tegen Uw verborgenen. Zij hebben gezegd: Komt, en laat ons hen uitroeien, dat zij geen volk meer zijn; dat aan den naam Israëls niet meer gedacht wordt.’

121 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 114.

Afb. 6 Legpenning ter gehoude rekening der Vereenigde Gewesten van Nederland, 1594, Van Loon, *Beschryving der Nederlandsche historipenningen, deel 1*, 's-Gravenhage: 1723, 452, collectie bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen, foto Dirk Fennema.

vergelijkelicke weldaden', namelijk dat God vijanden uit het land heeft gejaagd dat Hij de vaderen had gegeven en dat er met andere vijanden 'insonderheyt met onse *Broederen*' vrede is.¹²² Oomius noemt de vrede met Engeland een vertroosting en hoopt op militaire steun tegen Frankrijk. Hij benadrukt de eenheid van het geloof met de Engelsen, met ongeveer dezelfde bewoordingen als in de *Troostbazuin*, en constateert met droefheid dat broeders tegen elkaar hebben gevochten. Het heeft afbreuk gedaan aan Christus' kerk.¹²³ Daar komt voor Oomius bij dat de eed een grote betekenis heeft. Het is dan ook een groot kwaad als een verbond verbroken wordt. Onder de volken heeft de eed altijd grote betekenis gehad, maar voor christenen is het breken van een verbond nog veel meer te verfoeien. Ook als een land zijn bondgenoot niet helpt verdedigen, is er in Oomius' ogen sprake van verbondsbreuk.¹²⁴ Oomius vindt het niet moeilijk om voorbeelden te geven van de onbetrouwbaarheid van Engeland,

Dogh wy verwaghten nu beter dingen van haer [Engeland], ende alsoo oock van ons, die geern willen volgen de voetstappen van onse Voor-ouderen, welcke dit hebben, tot haer advijs, gestelt, op seeckere Penningen: *Iusta ratio firmum foederis servandi vinculum*; Dat is: De gerechtigheyt houdt de Verbonden vast.¹²⁵ (afb.6)

¹²² Vrede met Munster en Keulen volgde later dat jaar. De vrede met Frankrijk werd in 1678 getekend.

¹²³ Oomius, *Vrede-basuyen*, 96-97.

¹²⁴ Oomius, *Vrede-basuyen*, 130-141.

¹²⁵ Oomius, *Vrede-basuyen*, 141. *Iusta ratio firmum foederis servandi vinculum*: het juiste inzicht is de sterke band van het in standhouden van verbonden. De vertaling die Van Loon geeft is: rechtvaardige rekening is een sterke band om het verbond te onderhouden. Deze gedenkpenning is uitgegeven in 1694 toen de Republiek in oorlog was met Spanje en er financieel niet goed voorstond.

Afb. 7 Munt uit 1588, Collectie Stedelijk Museum Zutphen.

Enerzijds blijft Oomius bij zijn standpunt over Engeland, dat het zeer kwalijk heeft gehandeld ten opzichte van de Republiek en dat het een aanval heeft gepleegd op Gods volk. Anderzijds blijven de Engelsen een broedervolk. Oomius prijst de vrede, heeft er alle vertrouwen in en doet een poging om dat vertrouwen over te brengen op zijn lezers. Hier wordt eveneens duidelijk dat Oomius meebeweegt met de politieke realiteit en die op dit punt zelfs gaat propageren. ‘Het is goed om in vrede met je broeders te leven’ is in 1674 niet slechts een theologische uitspraak. Politiek gezien krijgt het ook inhoud. Daar komt nog bij dat de inhoud van de *Vredesbazuin* goed aansluit bij die van de biddagsbrief die is uitgegaan ten behoeve van de algemene dank- en bededag op 14 maart 1674.¹²⁶

Oomius laat zien dat de vriendschapsbanden tussen Engeland en de Republiek al teruggaan op hun gezamenlijke strijd tegen Spanje. Hij herinnert aan het feit dat de Engelsen in 1588, toen de Spaanse Armada richting Engeland voer om daar binnen te vallen, penningen lieten slaan met twee ploegende ossen. De ene os droeg het wapen van Engeland, de andere dat van de Republiek en het onderschrift was: *Trabite aequo jugo* (draagt het juk gelijk). Op de andere kant van de penning stond een afbeelding van twee aarden vaten, drijvend op zee, met het onderschrift: *Frangimur, si collidimur* (Wij worden gebroken als wij botsen) (afb.7).¹²⁷ In de oorlogsbazuin uit 1672 haalt Oomius deze geschiedenis aan om aan te tonen hoe fout de Engelsen zijn en dat zij een andere koers varen dan voorheen. In de *Vredesbazuin* haalt hij de geschiedenis van deze gedenkpenning weer aan om de vrede tussen beide landen aan te prijzen, aangezien er veel onschuldig bloed is vergoten.¹²⁸ Door de strijd tegen Spanje erbij te halen, duidt Oomius de strijd van de Republiek in de zeventiger jaren van de zeventiende eeuw als een geloofsstrijd à la die in de zestiende eeuw te-

¹²⁶ Kist, *Neerland's bededagen en biddagsbrieven* 11, 236-237.

¹²⁷ Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 57.

¹²⁸ Oomius, *Vrede-bazuyn*, 102.

gen Spanje en dus als een godsdienstoorlog waar de rooms-katholieken tegenover de gereformeerden staan. De propaganda van de Engelse gedenkmunten uit 1588 wordt een kleine eeuw later dus weer ingezet als propaganda, alleen via een andere middel om de publieke opinie te beïnvloeden.

6 Conclusie

Oomius staat duidelijk voor een religieuze buitenlandse politiek. Hierbij verliest hij de realiteit niet uit het oog. Zijn opstelling tegenover Frankrijk wordt milder op het moment dat de Republiek uit het isolement komt en weer op steun van anderen kan rekenen. Datzelfde gebeurt met Engeland. Op grond van zijn gedachten over wat een rechtvaardige oorlog is roept hij op om tegen Engeland te strijden. Op grond van religieuze overwegingen weet hij eveneens de Vrede van Westminster te verdedigen. Zo beweegt hij vanuit zijn religieuze denkkader mee op de politieke realiteit. Hij geeft er zo ook blijk van dat hij de internationale politieke context goed kent.

Het begrip ‘vaderland’ wordt door Oomius in zijn bazuinen veelal op een politieke manier gebruikt. Het gaat hier om een politiek ideaal, waarin de Unie van Utrecht het politieke middelpunt is. Dit wordt sterk aangezet tijdens de crisis, maar zodra het richting Vrede van Westminster gaat, schrijft hij minder over ‘vaderland’. Wellicht heeft dit mede te maken met een soort realiteitszin en wist Oomius dat in tijden van crisis de eenheid onmisbaar was, terwijl in tijd van vrede genoeg genomen moest worden met de eenheid die er dan was. Oomius ziet enerzijds de Unie van Utrecht en anderzijds de gereformeerde prediking als het centrum van de Republiek, van waaruit de hele samenleving gestalte krijgt. Politieke eenheid en religie horen bij elkaar. Oomius’ opvatting over *praktische theologie* speelt hier op de achtergrond een belangrijke rol. Het hele leven moet tot Gods eer zijn, dus ook het handelen in politiek en maatschappij.

In de bazuinen krijgt de lezer een duidelijk vijandbeeld voorgeschoteld. Vanuit een antithese gedacht wil Oomius zijn lezers zowel overtuigen van een bepaalde waardering van de Republiek als van haar vijanden. Het vijandbeeld is heel duidelijk religieus bepaald. Het retorische gehalte van de bazuinen moet niet over het hoofd gezien worden. Dat wordt duidelijk in het feit dat de toon enigszins verandert naarmate de politieke context verbetert. Hoe penibeler de situatie, hoe zwarter het vijandbeeld en hoe meer er over het ‘vaderland’ wordt geschreven. De retoriek is niet alleen maar vorm, het is ook onderdeel van de inhoud, omdat daarin idealen verwoord worden. Idealen, waarvan men wel wist dat die niet te verwezenlijken waren, aangezien de retoriek in tijden van vrede niet door werd gezet. Bij Oomius zullen we enerzijds rekening moeten houden met wat noodzakelijk is om zijn ideaal niet in rook te zien opgaan en anderzijds wat er daadwerkelijk is te realiseren.

7 De onmisbare schakel: het stadhouderschap van de Oranjes

1 De moord op Johan en Cornelis de Witt

Een van de twistpunten in de Republiek ging over de rol van het Oranjehuis binnen het staatsbestel. Er was discussie over de vraag of leden van deze familie al dan niet stadhouderlijke taken moesten uitoefenen. Raadpensionaris Johan de Witt stond voor de ‘ware vrijheid’, een regentenheerschappij zonder stadhouder. De ‘ware vrijheid’ was particularistisch van aard, omdat de soevereiniteit van de gewesten voorop stond. In de praktijk betekende dit dat de belangen van het gewest Holland leidend waren.¹ In 1672 kwam er echter een einde aan de macht van Johan de Witt en werd Willem III stadhouder. Oomius zet in zijn bazuinen zijn politieke stellingname uiteen. In dit hoofdstuk wordt Oomius’ standpunt geanalyseerd dat het Oranjehuis een belangrijke rol diende te vervullen in de Republiek. Voor de analyse speelt aan de ene kant de crisissituatie van het Rampjaar mee waarin een oplossing voor een acuut probleem nodig was. Aan de andere kant speelt er een principiële discussie rond de vraag naar de rol van het Oranjehuis in het staatsbestel van de Republiek. Iemand kan na een burgeroorlog, bijvoorbeeld, pleiten voor de invoering van de monarchie, vanwege de chaos waarin het land verkeert als gevolg van die burgeroorlog. Dat zou een gelegenheidsargument zijn: de chaos van de burgeroorlog is een gegeven en de rechtvaardiging is dat er in die situatie gewerkt moet worden aan eenheid. Een meer principiële benadering is, dat iemand van mening is dat een monarch per definitie de verbindende schakel is en daarom nodig in de samenleving. De rechtvaardiging is dan dat chaos voorkomen moet worden. In dit hoofdstuk wordt geanalyseerd welke principes en vooronderstellingen ten grondslag liggen aan Oomius’ standpunt ten aanzien van het Oranjehuis.

In dit kader is het van belang te onderzoeken hoe Oomius dacht over de moord op de gebroeders De Witt op 20 augustus 1672. Oomius’ opvattingen over het staatsbestel van de Republiek waren immers niet in lijn met die van Johan de Witt, aangezien eerstgenoemde een groot voorstander was van een belangrijke rol voor het Oranjehuis. Daar komt bij dat Oomius de politiek van Johan de Witt diskwali-

¹ Zie hoofdstuk 2.4.

ficeert, omdat hij van mening is dat door het bestuur van ‘quade Stierlieden’ de Republiek van haar grondslagen was losgekomen.² Bovendien pakte de moord op de raadpensionaris en diens broer uit in het voordeel van de prins. De ontwikkelingen na de moord lagen dan ook beslist wel in de lijn van Oomius’ opvattingen en wensen. Willem III verstevigde zijn greep op de politiek door op veel plaatsen de wet te verzetten.³ Om een zo helder mogelijk beeld te krijgen van Oomius’ positie in de maatschappelijke discussie van ongeveer de eerste anderhalf jaar van het stadhouderschap van Willem III, moet hier daarom allereerst worden nagegaan hoe hij het gebeuren van 20 augustus 1672 beoordeelt.

Oomius profileert zich in zijn bazuinen heel duidelijk als predikant, als profet die geroepen is het volk het Woord van God voor te houden. Heeft hij ook iets te zeggen over het feit dat Johan de Witt niet alleen politiek het veld moest ruimen, maar dat hij daarbij samen met Cornelis op brute wijze werd vermoord? De prins was al sinds 4 juli stadhouder van Holland, en Johan de Witt had zijn ontslag als raadpensionaris al ingediend en gekregen op 4 augustus. Formeel was het tij dus al gekeerd. De vraag is gerechtvaardigd of de moord voor de voorstanders van het stadhouderschap nog wel nodig was en of die niet veeleer als wraak beschouwd moet worden.

Op drie plaatsen noemt Oomius de gebeurtenissen van 20 augustus 1672. Hij schrijft erover in zijn oorlogsbazuin van 1672, die nog geen twee maanden na de moord op de gebroeders De Witt is geschreven, want het voorwoord is op 14 oktober gedateerd. Verder noemt hij de gebeurtenissen in zijn *Troostbazuin*, waarvan het voorwoord is gedateerd op 23 september 1673, en vervolgens in de tweede oorlogsbazuin, waarvan het voorwoord op 13 november 1673 is gedateerd.

Over de verwoording van het geweld tegen de gebroeders De Witt in de eerste oorlogsbazuin kan ten eerste het volgende gemeld worden. In het najaar van 1672 schrijft Oomius met impliciete instemming over het geweld dat tegen de raadpensionaris en zijn broer werd gebruikt. Hij schrijft over de verheffing van Willem III tot stadhouder als gebedsverhoring door God, die naar allerlei smeekbedes heeft geluisterd en de prins als voorganger heeft aangesteld. Oomius voegt daaraan toe: ‘door de stemme en den mondt van het volck, soo de Burgeren, als Boeren, die, hier fatalick gewapent zijnde, met de wapenen hebben de binnenlandtsche vyanden gestuyt en verwonnen.’ Volgens Oomius kan de conclusie niet anders zijn, als men in aanmerking neemt de ‘meer dan menschelicke drift der getrouwe Burgeren en Boeren’ dat de prins door God is uitgekozen als verlosser om de wereld te bevrijden van tirannie en de Republiek te verlossen van ‘binnen-landtsche quaeden’.⁴ Slecht bestuur is voor Oomius een legitimering van het geweld tegen de raadpensionaris en diens broer. In het voorwoord had hij slecht bestuur al benoemd als een belangrijke reden van de ellende die over de Republiek was gekomen. Naast zon-

2 Oomius, *Troost-bazuïne*, 67.

3 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 92-98; Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, 77-78.

4 Oomius, *Oorlogsbazuïne 1672*, 90.

den noemt Oomius ‘de *wan-sorge* ende *wan-voorsight*’ van eenige, die ’t *waecken* was aenbevoelen’ alsmede ‘de schandelicke *trouwloosheyt* [...] dien’t heeft goet gedaght, door eygen insight, haer *Vaderlandt* te *verraden*.’⁶ De theorie dat het land verraden was en dat er sprake was van trouweloosheid kwam naar voren in vele pamfletten uit 1672.⁷ Eveneens wordt in de brieven uit het Rampjaar die Judith Brouwer onderzocht, hetzelfde sentiment aangetroffen.⁸

In de troostbazuin van 1673 noemt Oomius de moord in de context van de benoeming van de prins tot stadhouder. Hij schrijft over het doel van de benoeming tot stadhouder en vervolgt: ‘Hierop is aenstonts de schadelicke factie onderdruckt ende aen de woedende menigte zijn overgegeven die Hoofden, in welke de Burgeren geoordeelt hebben meerdere stoutigheyt, dan getrouwigheyt ende voorsichtigheyt geweest te zijn.’⁹ Het slechte bestuur is wederom de legitimering en ook hier speelt de vooronderstelling dat burgers mochten optreden een belangrijke rol. Veel woorden wijdt Oomius niet aan dit recht of deze plicht van de burgers. Hij gaat snel weer over naar de hoofdlijn van zijn betoog dat de prins een door God gegeven verlosser is.

In zijn oorlogsbazuin uit 1673 vermeldt Oomius de moord in het kader van zijn betoog over eenheid in de Republiek. Hij laat zien wat goed bestuur is. Bestuurders, zeker christelijke, moeten eenheid uitstralen en niet onderling verdeeld zijn; zij moeten niet tegenover de burgers komen te staan en de burgers moeten niet tegenover de bestuurders komen te staan:

Maer sy [de overheden] moeten oock geene verbitteringe opnemen tegen de Onderdaenen, die insonderheyt welke in die bange tijden tegen haeren sin, wat vyeriger moghten gescheenen hebben te yveren; nogh d’Onderdaenen tegen de Overigheyt: Want dat is de baer-moeder van alle verderf. Sy moeten geen ooren leenen aen ophitsende tongen, maer gedencken dat in een groot Huys-houden lichtelick voorvalt eenige dis-ordre, insonderheyt in factieuse tijden die wy hebben gesien ende nogh ten deele besughten. ’t Is oock nu raedtsaem dat verstandige swijge, want het nu een boose tijdt is.¹⁰

Oomius wijst op de benarde situatie van 1672: de vijanden zijn een onrechtvaardige oorlog begonnen. En dan komt er een verontschuldiging: het is nu eenmaal zo dat in tijd van oorlog iedereen zich de voorspoed toe-eigent en tegenspoed wordt nu eenmaal op een persoon geprojecteerd. Oomius vervolgt:

5 Voorzicht is het vermogen om vooruit te zien en op grond daarvan vereiste voorzorgsmaatregelen te nemen, zie <http://www.wnt.inl.nl/openlaszlo/my-apps/GTB/Productie/HuidigeVersie/src/inlgtb.html?owner=GTB>, (geraadpleegd op 9 maart 2018). Wanvoorzicht is het ontbreken hiervan.

6 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, voorwoord.

7 Panhuysen, *De ware vrijheid*, 423; Reinders, *Gedrukte chaos*, 68.

8 Brouwer, *Levenstekens*, 209.

9 Oomius, *Troost-bazuyn*, 68.

10 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 73. Oomius verwijst naar Amos 5,13: ‘Daarom zal de verstandige te dier tijd zwijgen, want het zal een boze tijd zijn.’

Het subject van verdeeltheit is nu wegh-genomen alsoo wy tegenwoordigh sien tot een Hoofd van ons Leger en onsen Stadthouder, een descendent van dien Grooten Willem, dat groot instrument van onse kostelicke vryheyt verwaghtende van hem al het gene wy met reden konnen van de Nakomelingh van sulcken doorlughtigen Man.¹¹

Dat het ingrijpen van burgers gezien wordt als uitzondering op de regel, wordt duidelijk als Oomius begin 1674 schrijft over de verhouding van burgers en overheid. Aan het eind van de *Vredesbazuin* schetst Oomius de samenleving zoals die er hoort uit te zien en roept hij de burgers op om 'haer gewillighlick te onderwerpen de Regeeringe'. Er moet rekening gehouden worden met de gebreken van de regenten, want gebreken zijn menselijk en er mag op verbetering gehoopt worden. Echter, als men in opstand komt en het gezag van de regenten in twijfel trekt '[d]an begint het qualick te gaen; dan ontstaan inlandtsche beroerten, dan gaet' er een vyer [vuur] uyt, 't welke de Burgeren verteert.' Oomius noemt het zelfs een schande als het zo ver komt.¹² Nu is het van belang om in de gaten te houden dat Oomius dit niet in de eerste plaats schrijft om een visie te geven op de moord op de gebroeders De Witt. Echter, zijn visie op de moord klinkt wel mee in het betoog over de positie van de prins. Oomius legitimeert de gang van zaken in augustus 1672 met een beroep op de plichten die ook burgers hebben ten aanzien van de Republiek. Een van die plichten betreft vaderlandsliefde. Vroomen spreekt over de plicht van een patriot. Liefde voor het vaderland verplicht burgers om op te treden op het moment dat de overheid dat niet kan of wil doen. De situatie was zo urgent dat er geen andere mogelijkheden meer waren.¹³ Oomius zoekt een legitimatie in het slechte bestuur, terwijl in veel andere pamfletten in de periode na de moord de aanklacht van hoogverraad tegen Cornelis de Witt een belangrijk argument was om de gang van zaken te legitimeren. De rechter had een verkeerd vonnis geveld en dat werd door de burgers rechtgezet. De rechters hadden niet de vereiste doodstraf aan Cornelis de Witt gegeven en de burgers hadden dat rechtgezet. Zo werd de moord juridisch verdedigd in pamfletten, die in de periode na de moord verschenen.¹⁴ Dat Oomius later (het voorwoord van de oorlogsbazuin is gedateerd op 14 oktober 1672) de nadruk legt op het slechte bestuur van de 'ware vrijheid' en niet op de aanklachten tegen Cornelis de Witt is omdat Oomius zijn aandacht richt op de nieuwe leider en zijn koers om die te promoten. Bovendien past dat bij het beeld van wat er in andere pamfletten geschreven wordt in die periode.¹⁵ Het is moeilijk te duiden of deze legitimatie meer pragmatisch dan wel meer principieel is ingegeven.¹⁶

¹¹ Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 73.

¹² Oomius, *Vrede-bazuyn*, 170. Zie ook Rechters 9,20: 'Maar indien niet, zo ga vuur uit van Abimelech, en vertere de burgers van Sichem, en het huis van Millo; en vuur ga uit van de burgers van Sichem, en van het huis van Millo, en vertere Abimelech.' Dit wordt in de context gezegd dat het volk Israël het huis van Gideon aan de kant heeft gezet en een andere leider verkoos.

¹³ Vroomen, *Taal van de Republiek*, 213-218, 236-244.

¹⁴ Reinders, *Gedrukte chaos*, 144-160, 180-189.

¹⁵ Reinders, *Gedrukte chaos*, 229-234.

¹⁶ Skinner beschrijft binnen de radicale calvinistische stroming van de Reformatie de opvatting van Christopher Goodman (ca.1520-1603). In zijn *How Superior Powers Ought to be Obeyed of their Subjects* (1558) schrijft hij dat in de situatie dat heersers hun plicht niet doen, zij ophouden heerser te zijn. Op dat moment heeft het volk

Oomius verandert niet van mening: hij blijft instemmen met de moord op Johan en Cornelis de Witt. Vanwege hun, volgens hem, slechte bestuur waren de gebroeders De Witt vijanden van de Republiek geworden en was het legitiem dat burgers ingegrepen hadden. Dit standpunt ligt inhoudelijk niet ver bij auteurs vandaan die het ingrijpen van de burgers verdedigen vanwege de aanklacht van hoogverraad tegen Cornelis de Witt. Het ingrijpen door burgers past echter niet in Oomius' ideale samenleving, waarin overheden niet luisteren naar ophitsende tongen.

Oomius ziet de samenleving als een eenheid waarin burgers en regenten een eigen plek hebben. Burgers moeten gehoorzamen en regenten dienen hun taak voor de burgers te verrichten. Maar blijkbaar is 'eenheid' zo'n belangrijk element voor Oomius dat met het oog daarop burgers geroepen zijn, als het niet anders kan, het recht in eigen hand te nemen. In Oomius' betoog klinkt het denken van Aristoteles door dat de mens in een gemeenschap moet leven en dat de wereld een geordend geheel is.¹⁷ Eenheid was een belangrijk element in de discussie over de positie van de stadhouder in het bestel van de Republiek. Oomius neemt in zijn bazuinen dus niet alleen maar een gelegenheidsstandpunt in. In zijn afwijzing van de politiek van de 'ware vrijheid' en zijn promotie van Willem III en diens politiek zitten principiële opvattingen. Johan de Witt en zijn politiek worden als gevaar voor de eenheid gezien en als oorzaak van verdeeldheid. Vanwege slecht bestuur is de eenheid in de Republiek onder druk komen te staan. Voor Oomius zijn de particularistische instelling van de 'ware vrijheid' en eenheid in de Republiek onverenigbaar.

Oomius ziet eveneens Gods hand in de verheffing van de prins tot stadhouder. Op deze manier wordt ook op dit punt een politieke en religieuze positie ingenomen. Willem III wordt gezien als de bringer van eenheid, tegenover de verdeeldheid die de aanhangers van de 'ware vrijheid' in Oomius' ogen voortbrachten. De bringer van eenheid is door God gegeven. Oomius benoemt Gods voorzienigheid in de bestuurlijke omwenteling van 1672.¹⁸

Met de moord op de gebroeders De Witt is, in Oomius' optiek, het probleem van onenigheid opgelost. Daarbij heeft hij het over een 'boose tijd'.¹⁹ Er is nog steeds verdeeldheid en daarom is het maar beter om te zwijgen. Staat eenheid zo hoog aangeschreven, dat een predikant, een profeet, ook maar beter kan zwijgen? In het voorwoord van de oorlogsbazuin uit 1672 schrijft hij immers dat het zijn taak als predikant is om te schrijven voor de rechtvaardige zaak. De vraag rijst: waarover zwijgt Oomius, wat had hij nog meer willen schrijven, als de tijden niet 'boos' waren geweest? Antwoord op deze vragen blijft giswerk: was het uit angst voor de moordenaars?²⁰ Vreemd zou dat niet zijn, als aangenomen kan worden dat

geen leider meer. Omdat de heerser dan niet meer is dan een individu mag het volk wettig opstaan, 'since God at this point "gives the sword into the people's hand"' Skinner, *The foundations of modern political thought* II, 235.

17 Van de Klashorst, 'Metten schijn van monarchie getempert', 125; Maris en Jacobs, *Recht, Orde en Vrijheid*, 68-73; zie ook hoofdstuk 2.5.

18 'De Heere heeft sijn *Hooghhey*t over ons tot *Stadthouder* gestelt', Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, voorwoord.

19 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 73.

20 Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 121.

de moordenaars goede maatschappelijke posities hadden en dat het om die reden voor Willem III moeilijk was om hen te vervolgen, zoals Reinders betoogt.²¹ Binnen het betoog van Reinders zou de opmerking van Oomius goed te verklaren zijn. Reinders ziet zijn verklaring als alternatief voor de hierboven al genoemde twee andere historiografische tradities met betrekking tot de moord op de gebroeders De Witt.²²

2 Eenheid

Om de positie van de stadhouder van het huis van Oranje te verdedigen, gebruikt Oomius voortdurend het argument dat de eenheid gehandhaafd moet worden. In het voorwoord van de oorlogsbazuin uit 1672 zet Oomius direct de toon:

Ende 't heeft my insonderheyt gelust, zedert ick gesien hebbe de *Verhooginge van mijnen* soo langh onderdruckten *Prins*, vervordert door die gene, wie wijsselick geoordeelt hebben, dat'er *geen ander remedie was van het on-eenige Vaderlandt, dan de maght aen eenen op te draegen*; en wel aen *sulcken*, die niet alleen *dapper*²³, maer oock soo *deughtsaem* is, dat hy soo wel magh toe-genaemt worden de *Vroome*, ofte *Godvruchtige*, als vele onder de *Keyzers* en *Koningen*; alsoo dat wy oock niet te twijffelen hebben, of de Heere heeft sijn *Hoogheyt* over ons tot *Stadthouder* gestelt, *om dat hy sijn volck lief hadde* in Nederlandt, gelijk soo *Hiram* oordeelt van *Salomons* krooninge.

De prins moet als stadhouder de verdeeldheid tegengaan. Het beroep dat Oomius hier doet op Tacitus, is echter niet juist. Tacitus beschrijft in zijn *Annalen*²⁴ dat aan het einde van het triumviraat de alleenheerschappij aan Augustus viel. Tacitus was als republikein niet blij met de ontwikkeling in Rome naar een alleenheerschappij.²⁵ Aan het begin van zijn *Historiën* laat hij zich zelfs negatief uit over de keizer-tijd. 'Na de slag bij Actium [in het jaar 31 voor Christus], toen de vrede ermee gediend was dat alle macht bij één man kwam, was het gedaan met de grote talenten.'²⁶ Oomius vindt het echter positief dat de macht aan één man werd opgedragen. In de discussie over de staatsvorm van de Republiek was dit wel een argument voor het stadhouderschap. De stadhouder werd namelijk gezien als diegene die partijen bij elkaar kon brengen, het algemeen belang kon bewaken en de regering slagvaardiger kon maken.²⁷ Ondanks dat Oomius' beroep op Tacitus onjuist was, was het gebruikte argument in de situatie van 1672 wel actueel. Oomius refereert ook in het

21 Reinders, *Gedrukte chaos*, 172-179. De opvatting van Reinders is mijns inziens niet zo vreemd, als gelet wordt op de rol van de schutterij, die bestond uit mensen 'uit de bezittende gemeenschap', zie ook Ebben, 'Een wankel evenwicht', 51.

22 Reinders, *Gedrukte chaos*, 161-165. Zie voor de historiografische tradities hoofdstuk 3.4.

23 Oomius citeert in de marge een brief van de Staten van Holland van 16 augustus 1672 aan de prins, met de vraag of de prins voorzichtiger zou willen optreden om zichzelf niet in gevaar te brengen. Dit wordt als onderbouwing gegeven voor de stelling dat de prins dapper is.

24 Oomius verwijst in de marge naar de *Historiën* van Tacitus, maar het citaat dat hij geeft, komt uit de *Annalen*.

25 Hunink in de inleiding op zijn vertaling van Tacitus, *Historiën*, 7-16.

26 Tacitus, *Historiën*, I,1.

27 Zie hoofdstuk 2.2 en 2.5.

voorwoord van zijn tweede oorlogsbazuin uit 1673 aan de interne verdeeldheid die funest is en de noodzaak van eenheid.

De situatie was urgent in 1672. Oomius schrijft dan ook geen abstract betoog. Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk als hij in zijn *Troostbazuin* schrijft dat de prins aan het roer van de wankelende Republiek is gesteld en dat het de enige remedie was dat het land door één persoon geregeerd zou worden. Hij schrijft verder dat de ‘Vaders van ons Vaderland’, door de prins te vragen om de nieuwe leider te worden, ‘het eeuwige Edict tot in eeuwigheyt verbroomden’ hebben.²⁸ Kortom, op dat moment was een omwenteling nodig. Oomius ontleent hier zeker argumenten aan de gelegenheid: in de gegeven situatie kan Willem III eenheid brengen.

Oomius’ oplossing om de eenheid in het land te herstellen is een toepassing van principes in een concrete situatie. De door Oomius gehanteerde terminologie past goed in het publieke debat dat toen werd gevoerd over de staatsvorm van de Republiek. Oomius beschrijft bijvoorbeeld de Republiek als een lichaam. Deze metafoor heeft een plek in het debat.²⁹ Verder schrijft Oomius over het algemeen belang, dat dat niet gehinderd mag worden door onenigheid en facties. Het was de definitie van het algemeen belang dat debat veroorzaakte.³⁰ Oomius neemt hier niet enkel een pragmatisch standpunt in, hij redeneert duidelijk vanuit een kader, dat hij ook historisch onderbouwt.³¹ Hij is voorstander van een gemengde staatsvorm, waarin de stadhouder de eenheid waarborgt en het algemeen belang bewaakt. Oomius sluit daarbij aan bij de Unie van Utrecht (1579), waarin in artikel 9 de rol van de stadhouder(s) omschreven is als bemiddelaar tussen de verschillende provincies.³² Bovendien is voor Oomius duidelijk dat de stadhouder uit het Huis van Oranje moet komen, omdat God dat in zijn voorzienigheid zo geleid heeft.³³

Op de achtergrond speelt Oomius’ interpretatie van de Unie van Utrecht een belangrijke rol. De dan bijna een eeuw oude afspraken zijn voor Oomius nog altijd actueel. De metafoor van het lichaam speelt ook hier een belangrijke rol. In 1672 schrijft Oomius:

Ende de weder-krijginge der nu overheerde steden ende provincien staet ons des te meerder te behertigen, omdat de onderlinge Unie der selve is als de ziele, kragt, en leven van onsen Staet, waer door deselve niet als vreemdelingen, maer als broeders en leden van een lighaem aen den anderen zijn verknoght.³⁴

Hij verwijst hierbij naar de *Apologie* van Willem van Oranje uit 1581. De prins had toen geschreven dat het lot van de provincies met elkaar verbonden is en hij

²⁸ Oomius, *Troost-bazuyn*, 68.

²⁹ Zie onder andere Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, voorwoord; Van de Klashorst, ‘Metten schijn van monarchie getempert’, 71, 121-124; Stern, *Orangisme in the Dutch Republic*, 95.

³⁰ Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, voorwoord; Van de Klashorst, ‘Metten schijn van monarchie getempert’, 113, 135-136.

³¹ Oomius, *Troost-bazuyn*, 70-73.

³² Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 21, 64.

³³ Zie hoofdstuk 7.3 voor een uitwerking van Oomius’ gebruik van de leer van Gods voorzienigheid.

³⁴ Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 28.

gebruikte daarbij de metafoor van het lichaam en de rol van de maag in het lichaam.³⁵ De metafoor van de Republiek als een lichaam werd door de Romeinen al gebruikt. Oomius haalt de gelijkenis aan die Menenius Agrippa heeft verteld om de eenheid en rust weer te brengen. De opstand van de plebejers vergeleek Agrippa met de opstand van de ledematen van het lichaam tegen de maag. Al het voedsel gaat wel naar de maag, maar men moet niet vergeten dat de maag ook voedsel geeft aan het lichaam. Dus als er geen voedsel meer naar de maag gaat, dan verzwakt het hele lichaam.³⁶ Oomius vergelijkt de ‘Raedt van de gemeyne Staten’ met de maag en iedereen moet tevreden zijn met wat er vanuit de raad naar hem toekomt.³⁷ De metafoor van het lichaam die Oomius gebruikt, getuigt ook van de al genoemde opvattingen van Aristoteles over de mens die in een gemeenschap leeft en de wereld als geordend geheel.

De metafoor van het lichaam is voor Oomius meer dan retoriek. Het beroep op de Unie van Utrecht is behalve historisch en juridisch ook religieus. Onder de Unie van Utrecht ligt volgens Oomius de eenheid van het ware geloof, de gereformeerde religie. De benaming ‘broeders en zusters’, die vandaag, bijvoorbeeld, nog veel gebruikt wordt binnen kerkelijke gemeenschappen om de onderlinge geloofsband aan te geven, past Oomius toe op de inwoners van de Republiek. De Nederlanders zijn een familie, met dezelfde geschiedenis van oorlog en onderdrukking en met hetzelfde geloof. Zoals de stammen in Israël elkaar moesten helpen, zo vormt eveneens de Republiek een eenheid.³⁸ De Unie van Utrecht, het stadhouderschap en de gereformeerde religie zijn niet los van elkaar te zien.³⁹ Samen staan ze voor de eenheid van de Republiek. Zo wordt eenheid bij Oomius een politiek en godsdienstig begrip ineen, waarbij politiek en godsdienst wel te onderscheiden, maar moeilijk te scheiden zijn.

Oomius past Psalm 133 toe op de burgerlijke vrede: ‘Zie hoe goed en hoe lieflijk is het, dat broeders ook tezamen wonen!’ In de kanttekeningen bij de Statenvertaling wordt opgemerkt dat ‘broeders’ niet alleen slaat op biologische verwantschap, maar tevens van toepassing is op hen die hetzelfde ambt bekleden en ook op hen die dezelfde God aanroepen. Het gaat hier om eendracht ‘in de religie, als in de regering en dagelijkse omgang.’⁴⁰ Bij Oomius is de eenheid van het geloof niet los te maken van de eenheid in de samenleving. De burgerlijke vrede staat niet los van het geloof. In die eenheid, en als onderdeel van die eenheid, heeft ieder zijn eigen plek gekregen. Oomius citeert Augustinus als hij de burgerlijke vrede omschrijft als ‘de

35 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 28. Zie ook Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 75. Willem van Oranje was voorstander van een sterker centraal gezag dan in de Unie van Utrecht geregeld was, zie Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 18. Er is meer over te zeggen, maar op deze plaats gaat het niet om de vraag hoe Willem van Oranje zich tot de Unie van Utrecht verhoudt, maar om de narratief die Oomius gebruikt in zijn betoog.

36 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 75-76. Oomius verwijst met betrekking tot de fabel van Menenius Agrippa naar Johannes Cluver, *Historiarum totius mundi epitome, A prima rerum Origine usque ad annum Christi MDCXXX*.

37 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 28.

38 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 15-16; Oomius, *Vrede-bazuyn*, 155-157.

39 Oomius, *Oorloghs-bazuyns* 1673, 65-76.

40 Kanttekeningen Statenvertaling bij Psalm 133,1.

geordende eendracht waarin haar burgers bevelen geven en gehoorzaam zijn'.⁴¹ Er volgt onder andere een verwijzing naar Kolossenzen 3,15.⁴² Oomius past het woord 'lichaam' toe op het burgerlijke, terwijl in de kanttekeningen bij de Statenvertaling dit wordt toegepast op de gemeente, het 'geestelijke lichaam van Christus'.⁴³

Op grond van de Unie van Utrecht zet Oomius zich politiek dus af tegen iedere vorm van provinciaal particularisme. Niet het 'particulier' voordeel van iedere provincie op zich, maar wat nu nodig is voor het 'gemeene beste' moet worden nagestreefd. Oomius waarschuwt in het voorwoord van zijn oorlogsbazuin uit 1673 iedereen 'dat' se doch niet en willen door *bysondere oneenigheden* en *Factien* het *publijcke goedt verhinderen*', zeker nu de vijanden uit zijn op vrede onder verschrikkelijke voorwaarden.⁴⁴ In het eerste artikel van de Unie wordt duidelijk gezegd dat de provincies zich met elkaar verbinden en verenigen 'mits desen ten ewyghen daghe byde anderen te blyven in alle forme ende maniere als off zyluyden maer een provincie waeren' en afzonderlijk mochten er ook geen overeenkomsten gesloten worden die de provincies weer zouden scheiden.⁴⁵ Oomius spreekt zich expliciet uit tegen de *ware vrijheid*. Over de onderlinge verhouding tussen de verschillende provincies schrijft Oomius verder:

De magtighste provincien ende die meest contribueerden hebben haer eertijds niet meer willen aenmatigen, als die minder vermoghten; veel min dat' se over deselve souden hebben willen heerschappye gebruycken, of na proportie van haere provinciale quote gesach hebben.

Als Oomius in zijn *Vredesbazuin* de Vrede van Westminster aanprijst, dan gaat het hem daarbij ook om het algemeen belang. Tegenstanders van vrede zijn dat '[u]yt particuliere insighten, en voordeelen, omdat' se door den Oorlogh wat beter Nee-ringe, ende Welvaart zullen hebben, dan' se wel, ten tijde van Vrede, te gemoete kunnen sien.'⁴⁶ In het algemeen belang is Oomius in 1672 tegen vredesonderhandelingen en verdedigt en propageert hij in 1674 de Vrede van Westminster en uiteindelijk ook vrede met Frankrijk. In de praktijk biedt opkomen voor het algemeen belang ruimte voor particuliere overwegingen. De discussie spitst zich dus toe op de definitie van het algemeen belang.

In ieder geval hoort volgens Oomius eenheid bij het algemeen belang. Willem van Oranje heeft, volgens hem, onder verwijzing naar het beeld van de Unie als een bundel pijlen, gewaarschuwd om niet alleen met woorden maar eveneens met de daad de Unie te onderhouden. Daarom moeten de afgescheurde provincies weer

41 Augustinus, *De stad van God*, XIX,13: 'ordinata imperandi atque obediendi concordia civium'. Ook dit geldt als een argument dat Oomius zich op zijn minst pragmatisch heeft opgesteld toen hij over de moord op de gebroeders De Witt schreef, aangezien voor de eendracht in de samenleving geldt, dat ieder zijn plek heeft gekregen in het 'lichaam', de een om te bevelen de ander om te gehoorzamen.

42 Kolossenzen 3,15: 'En de vrede Gods heerse in uw harten, tot welken gij ook geroepen zijt in één lichaam; en weest dankbaar.'

43 Oomius, *Vrede-basuyen*, 2.

44 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, voorwoord.

45 Geciteerd bij Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 61; Oomius, *Oorloghs-bazuyn 1672*, 29.

46 Oomius, *Vrede-basuyen*, 65.

Afb. 8 Zegel van de zeven Verenigde Nederlanden, T. van der Laars, *Wapens, vlaggen en zegels van Nederland*, 120, collectie bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen, foto Dirk Fennema.

Fig. 300. Zegel der Algemeene Staten der 7 Vereeuigde Nederlanden.

met de rest verbonden worden.⁴⁷ De symboliek van de bundel pijlen speelt een rol in de Nederlandse Opstand. In 1559 sierde een leeuw met een bundel van 17 pijlen het zegel van de zeventien Verenigde Nederlanden. In 1579 is deze leeuw ook voor het zegel van de Unie van Utrecht gebruikt, alleen dan met een bundel van zeven pijlen (afb. 8). Dit symbool komt van Scilurius, die in de tweede eeuw voor Christus koning van de Scythen was. Hij maakte zijn zonen duidelijk dat eendracht sterk maakt, omdat de pijlen samen niet gebroken kunnen worden, maar alleen wel.⁴⁸ Oomius maakt dus gebruik van een bekende metafoor met een historische en politieke lading. De Unie van Utrecht waarborgt de eendracht en eendracht is tegelijk de veiligheid van de Republiek.

Met eenheid bedoelt Oomius dus niet alleen het tegenovergestelde van onenigheid, maar met eenheid bedoelt hij tevens de Republiek als geheel, de eenheid tussen de provincies. Dat onderbouwt hij historisch door de Unie van Utrecht naar voren te schuiven. Het beroep op de Unie is echter ook juridisch van aard. Er ligt een verplichting van de ene provincie tegenover de andere. Oomius interpreteert de Unie van Utrecht in ieder geval als een 'defensief verbond', zoals Johan van Oldenbarnevelt al had gedaan.⁴⁹ Voor Oomius geldt de verplichting voor de onderlinge provincies om elkaar te helpen onverminderd. Dat zal mede het gevolg zijn van zijn taxatie dat de strijd die in zijn ogen geleverd moet worden in 1672 nog steeds dezelfde is als die in 1579 gestreden werd. Het gaat nog steeds om vrijheid en gods-

⁴⁷ Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 29.

⁴⁸ Van der Laars, *Wapens, vlaggen en zegels van Nederland*, 116-120.

⁴⁹ Groenveld, *Unie-Bestand-Vrede*, 10-11, 17.

dienst. En zoals in 1579, volgens Oomius, stadhouderschap en Unie met elkaar verbonden waren, zo is dat ook in 1672 onverminderd van toepassing.

Oomius verkondigt hier een ideaal.⁵⁰ Op meerdere vlakken komen ideaal en werkelijkheid echter niet met elkaar overeen. Hoe groot en sterk is de eenheid van geloof en hoe sterk is de eenheid tussen de provincies en die tussen de verschillende facties in de steden en provincies? Eenheid en vaderland zijn idealen. Al naar gelang de omstandigheden krijgen deze begrippen in de discussie een rol.

In zijn oorlogsbazuin uit 1672 geeft Oomius onder andere kritiek op het regentebewind vanwege het vergeven van allerlei functies op grond van afkomst en niet op grond van verdiensten. Op deze manier krijgen onbekwame mensen grote verantwoordelijkheden, terwijl ze met de verkeerde motieven op hun post zitten. Bovendien worden zo de mensen die het verdienen vanwege hun verdiensten niet beloond.⁵¹ Merkwaardig genoeg zijn de verdiensten van het voorgeslacht voor Willem III in de ogen van Oomius juist wel een reden om hem stadhouder te maken.⁵²

Oomius ziet kortom de Republiek als een lichaam, waarvan de onderdelen elk hun eigen functie hebben ten behoeve van de eenheid, ten behoeve van het algemeen belang. Eenheid is onmisbaar, want door verdeeldheid gaat een land te gronde en waar eenheid is, is altijd de overwinning.⁵³ De stadhouder heeft ten behoeve van de eenheid een belangrijke rol in het lichaam van de Republiek: hij is het hoofd. De metafoor van het lichaam is in de discussie tussen orangisten en aanhangers van de 'ware vrijheid' vaker toegepast. De onderlinge verhouding, zoals tussen stadhouder en Republiek, die in dit beeld naar voren komt, is er een van wederzijdse afhankelijkheid.⁵⁴ Een lichaam heeft een hoofd nodig en andersom ook. Deze principes konden in de ontstane situatie in 1672 direct toegepast worden op de verheffing van Willem III tot stadhouder. Over de situatie dat de Republiek in deze tijd twee stadhouders had, laat Oomius zich niet uit, want voor hem lag de nadruk op de rol van het nageslacht van Willem van Oranje.

3 Gods voorzienigheid

Oomius' interpretatie van de geschiedenis, zoals die blijkt uit zijn waardering voor en interpretatie van de Unie van Utrecht, licht op tegen de achtergrond van zijn geloof dat God de wereld regeert. Hij omschrijft dat in zijn *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt* uit 1664 als volgt:

De Regeeringhe is die daedt Godts, door de welcke hy alle ende bysondere dinghen nae sijn wijsheyt, rechtveerdigheyd, vryheyt, wille ende welghevallen gaede slaet, regeert,

⁵⁰ Zie met name hoofdstuk 6.

⁵¹ Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 95-97.

⁵² Zie hoofdstuk 7.4.

⁵³ Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, 65.

⁵⁴ Stern, *Orangism in the Dutch Republic*, 94, 203.

ende tot seeckere eynden ende middelen by hem voor-ghestelt, soo bestiert ende neyght, dat' er niet [sic] ter werelt geschiet, gedaen of gelaeten wort, sonder zijn al-beleidende voorsienigheyt.⁵⁵

Oomius is van mening dat God Willem III had aangesteld als stadhouder 'om dat hy sijn volck lief hadde in Nederlandt'.⁵⁶ God heeft Willem III aan het hoofd van de wankelende en intern verdeelde Republiek geplaatst.⁵⁷ De verheffing van de prins tot stadhouder is gebedsverhoring.⁵⁸ Willem is een instrument in Gods hand tot verlossing, die de Republiek hard nodig heeft.⁵⁹ De overtuiging dat het Gods voorzienigheid is die de prins aan de Republiek heeft gegeven, blijft onverminderd aanwezig door de bazuinen heen.

Het doel van Willems aanstelling is de verlossing van de Republiek. Die verlossing is voor Oomius het herstel van 'het oude'.⁶⁰ In 'het oude' is geen plek voor het *Eeuwige Edict*, want in 'het oude' hoort volgens Oomius een stadhouder van Oranje. De verheffing van de prins tot stadhouder is een teken dat 'het oude' weer hersteld wordt. Oomius spreekt zijn vertrouwen uit dat God door Willem 'sal doen sien de geluckigheyt der voorgaende tijden; dat hy door Hem sal herstellen het vervallende in de Politie, Militie, Justitie, ende Kercke'. Het bewijs ziet Oomius in het feit dat de opmars van de koning van Frankrijk gestuit is.⁶¹ Het herstel van 'het oude' is Oomius' definitie van het algemeen belang. Dat algemeen belang heeft betrekking op de internationale positie van de Republiek en op de interne verhoudingen. Oomius vergelijkt Willem III met keizer Constantijn, van wie gezegd werd: 'Dat hy om de werelt te verlossen van tyrannische onmatigheden, ende om te bedwingen de binnen-landsche quaeden, door gunste van Godts Majesteyt verkooren is.'⁶² Concreet betekent dit voor het najaar van 1672 dat er gestreden moet worden tegen de vijanden en dat Oomius blij is dat de prins de overgave van het land aan de Fransen heeft verhinderd. Het gaat om vrijheid en religie. Aan deze 'publijcke saecken' heeft Willem niet gewanhoopt. Onder de leus 'Voor den Heere en voor Oranje'⁶³ moet er dapper gestreden worden voor vrijheid en religie. Willem III moet net als Willem I, die door Oomius de grondlegger van ons geluk wordt genoemd, de beschermer van de vrijheid zijn, een voorganger over 'ons Israël'.⁶⁴ Voor het herstel van 'het oude' is echter wel geld nodig zodat de soldaten betaald kunnen worden.⁶⁵

55 Oomius, *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt*, 454.

56 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, voorwoord.

57 Oomius, *Troost-bazuynne*, 68.

58 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 90; Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, voorwoord.

59 Oomius, *Troost-bazuynne*, 68; Oomius, *Vrede-basuyen*, toe-eygeningh; Oomius, *Triumph-bazuyn*, 58.

60 Van der Pol stelt dat Oomius in zijn bazuinen een theologie geeft van God, Nederland en Oranje, Van der Pol, 'Auswirkungen der Reformation', 103. Het kader van een ideaal 'het oude' van de confessionele staat is echter wel een wezenlijk element van de verbondenheid die Oomius ziet tussen God, de Republiek en het Oranjehuis.

61 Oomius, *Troost-bazuynne*, 68-69.

62 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 90. Oomius geeft in de marge alleen de Latijnse tekst van het citaat over Constantijn, hij vermeldt geen bron.

63 Zie Rechters 7,18: 'Als ik met de bazuin zal blazen, ik en allen die met mij zijn, dan zult gijlieden ook met de bazuin blazen, rondom het gansen leger, en gij zult zeggen: Voor den HEERE, en voor Gideon.'

64 Oomius, *Oorloghs-bazuynne 1672*, 90-91.

65 Oomius, *Troost-bazuynne*, 76-77.

Het oude vult Oomius in vanuit de gedachte dat de Republiek zich moet beschermen tegen vijanden, zoals dat in het verleden ook is gebeurd. Het pleidooi om het leger op sterkte te houden, hoort bij ‘het oude’. Hiervoor was Willem II zelfs tegen Amsterdam opgetrokken.

In dit ‘oude’ speelt de economie ook een grote rol. Welvaart is een door God gegeven zegen, die voor Oomius hoort bij vrijheid en religie. De economie hoort eveneens bij Gods voorzienigheid. Welvaart is een zegen van God en die zegen heeft Hij mede door de Oranjes gegeven. Ondankbaarheid tegen het Huis van Oranje, dat de Republiek uit zware verdrukking tot grote hoogten heeft gebracht, is tevens ondankbaarheid tegen God. Oomius stelt dat de Oranjevorsten ‘sightbaere Instrumenten zijn geweest, tot bevordering van onsen welstandt’.⁶⁶ Zij behoren volgens Oomius tot de beste patriotten en hij roemt hen om hun beleid:

als die door haere wijsheyt, beleyt, ende onoverwinnelicke kloeckmoedigheyt ons naest en met Godt geredt hebben uyt de handen van die gene die ons hateden, ende het Landt gebraght hebben in dien heerlicken Staet in welcken wy het een weynigh voor desen met verheuginge, gesien hebben.⁶⁷

De dood van Willem II is voor Oomius een duidelijk keerpunt. Met Willem II zijn ook de krachten van de Republiek vergaan en zijn de inwoners met de prins ten onder gegaan en gestorven. De veiligheid van het land is sindsdien verslechterd; er waren meer woorden dan daden, waardoor de vrijheid in gevaar was gekomen. Veiligheid, vrijheid en welvaart zijn voor Oomius met het Oranjehuis verbonden. De glorie van het vaderland is ‘met de *doorlughtige* Vorsten uyt het *Orangie-huys*’ geboren. God en het Oranjehuis zijn te danken voor alle welvaart in kerk en land.⁶⁸ De opvatting dat de welvaart en veiligheid van de Republiek mede aan de Oranjes te danken zijn, kwam in de Oranjeretoriek veel vaker terug. Deze gedachte speelde een belangrijke rol in de narratief dat de prinsen van Oranje de redders van de Republiek waren.⁶⁹

Gods voorzienigheid is daarnaast op te merken in het feit dat God de prinsen van Oranje-Nassau altijd op een bijzondere manier heeft beschermd. Maurits zou in 1594 voor Groningen op een haar na door een kogel geraakt zijn en de grote held Frederik Hendrik is op het slagveld nooit gewond geraakt, terwijl hij als een dapper soldaat heeft gevochten. Zo maakte God duidelijk dat Hij door deze prinsen de overwinning heeft gegeven.⁷⁰

De wonderlijke manier waarop God de Oranjes heeft gespaard, de overwinningen in de strijd tegen Spanje en de welvaart van de Republiek zijn tekens van God voorzienigheid en leiden voor Oomius tot de conclusie dat God zelf de Oranjes en dus ook Willem III heeft aangesteld als hoofd van de toen wankelende Republiek.

66 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 89.

67 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 34; zie ook Oomius, *Vrede-bazuyn*, 103-104.

68 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1673, voorwoord; Oomius, *Vrede-bazuyn*, 103-105.

69 Stern, *Orangism in the Dutch Republic*, 205-206.

70 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 12-13.

Het is de bestemming van de prinsen van Oranje om de Republiek tot grote hoogten te laten stijgen en het is de bestemming van de Republiek om onder de Oranjes tot grote welvaart te komen. Dit is Gods plan voor de Republiek. God heeft in zijn voorzienigheid onder Willem III een andere politieke koers gegeven, een koers die past bij zijn plan voor de Republiek. De kritiek van Oomius op de politieke koers en de mentaliteit onder het beleid van Johan de Witt⁷¹ krijgt een religieuze lading.

Oomius is niet uniek door een sterke band tussen het vaderland en Willem III en het Oranjehuis te smeden. In het geheel van de vaderlandretoriek, zoals Vroomen die heeft onderzocht, speelt dit een belangrijke rol.⁷² Het is een soort afhankelijkheidsrelatie: het vaderland kan niet zonder Willem III en andersom heeft de prins het vaderland ook nodig.

Oomius maakt in zijn *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt* onderscheid tussen Gods algemene voorzienigheid en zijn bijzondere. De eerste gaat over alle schepselen en over de hemel en de aarde, de tweede gaat over de mensen. Gods bijzondere voorzienigheid wordt vervolgens weer onderscheiden in een algemeen deel, dat over alle mensen gaat, en een bijzonder deel dat betrekking heeft op de gelovigen.⁷³ In zijn bazuinen schrijft Oomius met name over Gods bijzondere voorzienigheid. De manier waarop Hij mensen gebruikt, staat centraal in de voorbeelden die Oomius aanhaalt. De grond onder Oomius' betoog is zijn overtuiging dat God voor de gelovigen zorgt. God draagt 'ten aensien van de effecten sijner Voorsienigheyt, een grooter en meerder sorghe [...] over de geloovighen, ende sijne kinderen.'⁷⁴ Daarmee bedoelt Oomius niet alleen het Joodse volk. Hij bestrijdt juist de opvatting dat Gods voorzienigheid alleen over de Joden gaat 'om datse haer inbeelden, dat sy alleen zijn Godes volck en vermaeck' en daarom menen 'dat sy alleen op haer hebben het bysondere oogh van Godts bysondere Voorsienigheyt' en dat andere volken door engelen en sterren verzorgd worden.⁷⁵ Zowel met teksten uit het Oude als het Nieuwe Testament maakt Oomius duidelijk dat Gods voorzienigheid ook over de gelovigen uit de volken gaat. Voorzienigheid en uitverkiezing liggen zo dicht tegen elkaar aan. In de reformatorische theologie is de uitverkiezing ook wel Gods 'meest bijzondere voorzienigheid' (*providentia specialissima*) genoemd.⁷⁶ Gods zorg voor de gelovigen is, volgens Oomius, hen tot troost, dat hun toekomst zeker is en dat God zijn beloften zal vervullen.⁷⁷ Dit klinkt door in Oomius' bazuinen, met name in zijn *Troostbazuin*, die als grondtoon heeft dat God trouw is aan zijn verbond en daarom zal opkomen voor de zaak van de Republiek. De Republiek is voorwerp van Gods voorzienigheid. De aanwezigheid van de ware religie en Gods zegen in grote welvaart zijn daarvan tekens.⁷⁸

71 Oomius, *Oorloghs-bazuynne* 1672, 19-23.

72 Vroomen, *Taal van de Republiek*, 193-194.

73 Oomius, *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt*, 456-489.

74 Oomius, *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt*, 488-489.

75 Oomius, *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt*, 488.

76 Den Hartogh, *Voorzienigheid in donker licht*, 89-90.

77 Oomius, *Tractaetken van Gods Voorsienigheyt*, 536.

78 Oomius, *Troost-bazuynne*, 38-39.

4 Oranje-karakters

Met de aandacht die Oomius in zijn oorlogsbazuin uit 1672 vraagt voor het begrip 'kloekmoedigheid' legt hij het accent op de militaire functie die Willem III als kapitein-generaal had. Moed is een deugd die een belangrijke rol speelt in de beeldvorming van de stadhouders van het Oranjehuis door predikanten, ook in die van Willem III.⁷⁹ Oomius staat dus met zijn eerste oorlogsbazuin in een traditie. In de context van het Rampjaar is het tevens een duidelijk politiek statement, aangezien er vele bestuurders waren geweest die zich niet dapper hadden gedragen, waardoor het land voor een groot deel in handen van de Fransen was gevallen. In het voorgaande bleek al dat dapperheid een christelijke deugd is, dat je tot dapperheid oproepen wordt en dat deze deugd aangewend moet worden ter bescherming van vaderland en kerk.⁸⁰ Ook op deze manier weet Oomius theologie en het Oranjehuis met elkaar te verbinden.

Oomius noemt Willem III in de oorlogsbazuin uit 1672 dapper en deugdzaam en wel in die mate 'dat hy soo wel magh toe-genaemt worden de *Vroome*, ofte *Godt-vrughtige*, als vele onder de *Keysers* en *Koningen*'. Hij citeert in de marge de brief die de Staten van Holland de stadhouder op 16 augustus 1672 geschreven hadden, om hem te vragen zich niet onnodig in gevaar te begeven.⁸¹ Ruim een jaar later schrijft Oomius over de dapperheid van de prins en over die velen die 'oock haere *Heroïsche* dapperheyt gethoont' hebben, van wie met name Cornelis Tromp genoemd wordt.⁸² In de vredesbazuin uit 1674 prijst Oomius de wijsheid van de prins, omdat hij de strijd heeft weten te verleggen naar het buitenland. De stadhouder had de Duitse stad Bonn belegerd. Hij roemt Willem als legeraanvoerder en als vroom christen en is er van overtuigd dat Willems dapperheid door alle volken 'sal ver-edelt worden'. De stadhouder heeft bewezen dat 'hy sich soo wel en wijsselick op de kunsten des Vredes verstaet, als op die der Oorloogen' en dat hij als soldaat veel heeft doorstaan.⁸³

In de zojuist genoemde loftuitingen aan het adres van Cornelis Tromp benoemt Oomius de deugden en dapperheid van diens vader, Maarten Tromp, die zowel voor het vaderland geboren als gestorven is, '[d]ogh die daer door, by *ons*, nogh al-tijds in *glorie* sal leven.' Onderdeel van de lof is dat Oomius schrijft dat de naam van Cornelis Tromp 'wijdt en zijdt in de werelt wort *omgedraegen*'.⁸⁴ Blijkbaar hoort bij een lofzang op iemand ook dat zijn voorgeslacht wordt geprezen. Hetzelfde doet Oomius bij Willem III. In de lof op de prins schrijft Oomius met name over de kwaliteiten van Willems voorouders. Hij gaat daarbij uit van de vooronderstelling dat die kwaliteiten ook in de prins zijn terug te vinden. In de situatie dat de

79 Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 80-81, 403-405.

80 Oomius, *Oorloghs-bazuyn 1672*, paragraaf I; zie ook hoofdstuk 5.3.

81 Oomius, *Oorloghs-bazuyn 1672*, voorwoord. Oomius citeert een brief van de Staten van Holland van 16 augustus 1672.

82 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, voorwoord. Deze bazuin is aan Cornelis Tromp opgedragen.

83 Oomius, *Vrede-bazuyn*, 113, 119.

84 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, voorwoord.

jonge prins nog amper een kans heeft gehad om zich te bewijzen, was er niet veel meer voorhanden dan de wens of verwachting dat hij zich in de lijn van zijn voorouders zou ontwikkelen. In zijn *Vredesbazuin* kan Oomius dan ook concreet enkele sterke punten van Willem III benoemen anders dan zijn vroomheid.

Oomius roemt de voorouders van Willem III vooral om hun kwaliteiten als aanvoerders van het leger. Maurits, Frederik Hendrik en Willem II worden geprezen om hun dapperheid. Van Frederik Hendrik wordt zelfs verhaald dat hij door de Staten van Holland werd gemaand voorzichtiger te zijn, waarop de prins antwoordde ‘dat de noodt dickwils vereyschte sijne tegenwoordigheyt, nadien’er anders niet gedaen wierdt van belangh.’⁸⁵ De dapperheid van de Oranjes is in de hele wereld bekend. En bij die dapperheid komt nog wijsheid: ‘Haere wijsheyt en is niet minder geweest dan haere kloeckmoedigheyt, ende die beyde zijn overwonnen geworden door haere liefde ende trouw tegen het Vaderlandt, ende tot des selfs gemeyne beste.’ Ondankbaarheid naar de vorsten uit dit huis is ondankbaarheid naar God.⁸⁶

Willem van Oranje wordt geprezen om zijn opofferingsgezindheid en om zijn wijsheid, Maurits om zijn ‘sorgvuldighheyt en wackerheyt’ en moed. In Frederik Hendrik herleefde zijn vader en de schrandereheid van zijn broer Maurits werd bij hem gevonden. Vele woorden besteedt Oomius aan de lof op het legerleiderschap van Frederik Hendrik. Deze volgde zijn voorgangers in de opofferingsgezindheid voor het vaderland die zij aan de dag hadden gelegd. Willem II was een dappere stadhouder, een wijze vorst, een beschermer die de inwoners van de Republiek tot vreugde was ‘allen den vyanden tot een spijt [smaad] en schrick, ende de geheele werelt tot een wonder-stuck diende’, maar God had hem onverwacht door een vroegtijdige dood weggenomen.⁸⁷ Oomius’ analyse is:

Soo zijn alle die Vorsten, op welckers bloedt en dienst onse Vryheyt gegrondtvest is, aenstondts onderworpen geworden het gemeene lot en ongeluck van vele, die haer tref-felick voor de Vryheyt en wel-wesen hebben gequeten, dat’sse door ondanckbaerheyt in ’t vergeet-boeck worden gestelt; niet tegenstaende van haeren Arbeydt de naekomelingen haer ende volheyte hebben.⁸⁸

In Willem III ziet Oomius de eigenschappen van de vier genoemde voorouders terug. De wijsheid van Willem van Oranje, de moed van Maurits ‘een gemoedt vatbaer van alle dingen’ van Frederik Hendrik en een echte koninklijke geest van zijn vader Willem II. Maar boven alles het belangrijkste ‘een onberispelicke godvrughtigheyt, die nu al sijne Hoogheyt baerblijckelijck gethoont heeft van sijne eerste Jongelingschap aen.’⁸⁹

85 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 9-12.

86 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 84.

87 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 84-88.

88 Oomius, *Oorloghs-bazuyn* 1672, 88.

89 Oomius, *Troost-bazuyn*, 76.

De vroomheid van Willem III is voor Oomius zo sprekend, dat deze als voorbeeld voor vorsten mag strekken. Hij schrijft over Willems gemoed dat deze nooit ‘in de ondeught is *geperegrineert* [als vreemdeling verbleven], veel minder *gewoont* heeft, maer oock soo bysonder *godsalig*, ende tot den *waeren* godtsdienst geneeyght is, en al geweest is van sijne *eerste* jongelingschap aen’.⁹⁰ Dat ook vroomheid bij het Huis van Oranje hoort, wordt geïllustreerd aan de hand van Maurits, die God publiek dankte voor de overwinning in de Slag om Vlaanderen.⁹¹ De gereformeerde predikant Cornelis Trigland, die was aangesteld om de jonge prins onderwijs in godsdienst te geven, had geschreven dat het Willems taak was om de gereformeerde godsdienst te bevorderen, door alleen mannen van deze confessie te benoemen in publieke ambten en in zijn hofhouding. Een vorst was geroepen om, met David als voorbeeld, de kerk te beschermen, want de kerk vertegenwoordigt God op aarde. Trigland schreef dit onder de titel *Idea sive Imago principis Christianis* (1666) of *Het bewerpzel of beeld van een kristelyk prins, burger, ende man* (1667).⁹² Hermannus Tegularius had al in dezelfde lijn gepreekt ter gelegenheid van de inhuldiging van Willem II als stadhouder in 1647. Het beleid van de stadhouder moest erop gericht zijn niet alleen de Unie van Utrecht te beschermen, maar ook om de gereformeerde religie als fundament van de Republiek te beschermen en te bevorderen. Het weren van de ‘roomse afgoderij’ was eveneens een taak voor de stadhouder.⁹³

Ook door Oomius’ collega’s wordt aandacht voor de deugden van de prins van Oranje gevraagd. Zij vergeleken de Oranjevorsten niet alleen met Bijbelse figuren, maar tevens met helden uit de klassieke tijd. Dapperheid, opofferingsgezindheid en afkomst waren in het klassieke heldendom eveneens belangrijke elementen.⁹⁴ Oomius sluit in zijn bazuinen aan bij een bredere traditie.

Oomius mag dan het Oranjehuis bejubelen, toch wijst hij verering van deze familie af. Met name noemt hij de loftuitingen aan het adres van Frederik Hendrik in 1629, na de inneming van ’s-Hertogenbosch en Wesel. Afbeeldingen van de Stendwinger op een altaar met Wesel en ’s-Hertogenbosch onder zijn voeten en lofdichten die Frederik Hendrik een godheid noemen worden door Oomius gehekeld.⁹⁵ Alleen God komt de eer toe om aanbeden te worden.

5 Conclusie

Oomius’ visie op de moord op de gebroeders De Witt heeft alles te maken met zijn opvattingen over de rol van de stadhouders van Oranje in de Republiek. In zijn vi-

90 Oomius, *Oorloghs-bazuyns 1673*, voorwoord.

91 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 40. Het gaat hier over de Slag bij Nieuwpoort in 1600.

92 Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 47; Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 101.

93 Tegularius, *Inhuldings-predicatie*, 31-38; zie ook hoofdstuk 2.3.

94 Wieldraaijer, *Oranje op de kansel*, 109.

95 Oomius, *Triumph-bazuyn*, 35.

sie was de ‘ware vrijheid’ juridisch, historisch en religieus verwerpelijk. Dit systeem strookte niet met de Unie van Utrecht, de geschiedenis van de Republiek en de bescherming van de gereformeerde godsdienst. Het slechte bestuur van de ‘ware vrijheid’ is voor Oomius een legitimatie voor de moord op de gebroeders De Witt, omdat zij het algemeen belang (vrijheid en religie) ernstig in gevaar hadden gebracht, wat hen tot vijanden van de Republiek had gemaakt. De situatie van 1672 was zo urgent en uitzonderlijk dat burgers het vonnis mochten vellen over Johan en Cornelis de Witt. De ‘ware vrijheid’ was een bedreiging voor de Unie van Utrecht, voor het algemeen belang, omdat particularisme de eenheid in gevaar bracht. Tegenover dit slechte bestuur stelt Oomius Willem III als stadhouder, de nieuwe leider van de juiste politieke koers. Voor de onmisbare eenheid in de Republiek was een stadhouder noodzakelijk. Het *Eeuwige Edict* was dan ook levensgevaarlijk voor het voortbestaan van de Republiek.

In het staatsbestel van de Republiek zag Oomius vrijheid en religie, met in het kielzog daarvan de welvaart, bij een stadhouder van Oranje in veilige handen. De taak van de stadhouder wordt in deze zin beschreven in de Unie van Utrecht. Vrijheid en religie werden als algemeen belang concreet in de welvaart die daaraan verbonden was. Dit alles is door God gegeven. Het is dus ook een plicht om die te bewaren en te verdedigen. Daarmee is de politieke discussie voor Oomius tegelijk een religieuze, wat blijkt uit de karakterschets die Oomius geeft van de Oranjes. Vroomheid, dapperheid en opofferingsgezindheid zijn nodig om de Republiek op de been te houden. Met die eigenschappen zijn de Oranjes begiftigd, wat hen dan ook bij uitstek de goede partij maakt om het algemeen belang te verdedigen. Zo is het voor Oomius een christelijke deugd om tegen de vijanden te blijven vechten. Zo vloeit een concrete keuze voort uit het geloof.

De stadhouders van Oranje waren voor Oomius de onmisbare schakel om de Unie van Utrecht bij elkaar te houden. Juridisch gezien waren zij onmisbaar, vanwege de functie die zij in de Unie hadden gekregen om het algemeen belang te bewaken. Echter, ook religieus vormden zij een onmisbare schakel, omdat zij vereenzelvigd werden met de gereformeerde belijdenis en meer dan symbool stonden voor de eenheid van geloof, die in de zeventiende eeuw noodzakelijk werd geacht. Verder waren zij historisch onmisbaar als schakel naar het roemruchtige en gezegende verleden van de Republiek. Kortom, de Oranjes hoorden bij het plan dat God met de Republiek had.

Oomius put zich uit om de noodzaak van het stadhouderschap aan te tonen. De middelen die hij daarvoor gebruikt, de metafoor van het lichaam, het gebruik van de vaderlandse geschiedenis met een centrale rol voor de Oranje-Nassaus, het gebruik van Bijbelteksten ter ondersteuning van zijn betoog en de analogie met Israël geven aan zijn betoog de kleur van een pleidooi voor een monarchie. Israël had destijds een David met zijn familie. Het voortbestaan van het huis van David en het volk Israël zijn sterk met elkaar verbonden, zo is er tevens een onderlinge verbondenheid tussen de Republiek en het Oranjehuis. Erfelijkheid speelt een grote rol in Oomius’ betoog en hij voegt Willem II toe dat die een koninklijke geest had.

Formeel kleurt Oomius met zijn betoog binnen de lijnen van een gemengde staatsvorm, maar in de retoriek eromheen heeft het de schijn van een pleidooi voor de monarchie. Ook hier zal er een pragmatische inslag zijn geweest: het gaat om het geslacht Oranje-Nassau, om erfopvolging. De titel stadhouder volstaat dan, maar in Neerlands Israël is dan een David koning.

Conclusie

In deze studie zijn Oomius' politieke standpunten geanalyseerd, zoals hij die in zijn bazuinen, gepubliceerd in de jaren 1672-1674, heeft verwoord. Het achterliggende doel hierbij betrof te achterhalen wat vooral de theologische verklaring van zijn standpunten is. Die verklaring is op verschillende niveaus gevonden: op het niveau van het lezen en toepassen van de Bijbel (de hermeneutiek), het wereldbeeld en zijn theologische methode.

Allereerst de theologische verklaring met betrekking tot de hermeneutiek. Graafland concludeerde al dat Maximiliaan Teellinck zich in zijn gebruik van de Bijbel met betrekking tot de samenleving beperkte tot het Oude Testament. Dat Teellinck voornamelijk het Oude Testament gebruikte, was reeds in zijn eigen tijd opgemerkt. De manier waarop hij de Bijbel gebruikte kwam hem toen ook op forse kritiek te staan. De conclusies ten aanzien van het Bijbelgebruik van Teellinck zijn ook van toepassing op de bazuinen van Oomius. In tegenstelling tot zijn eigen opvattingen dat het Nieuwe Testament de vervulling van het Oude is en dat daarin een nieuwe tijd aanbreekt, richt Oomius zich met betrekking tot de politiek van zijn dagen geheel op het Oude Testament. Hij beschrijft de zegeningen van het gereformeerde geloof daarbij in aardse termen. Nu kan dat te maken hebben met het feit dat hij over politiek schrijft, wat in de aard van de zaak over het leven hier en nu gaat. Toch zit er meer achter. Bij Oomius speelt de eschatologie in zijn bazuinen nagenoeg geen rol. Termen als 'vaderland', 'vrede' en 'vrijheid' gebruikt Oomius als politieke begrippen. Hij vult ze niet theologisch. Het hemelse vaderland speelt in de bazuinen geen rol. In Oomius' bazuinen klinkt weemoed door naar een tijd die is geweest en die weer terug moet komen. Hij ziet het ideaal van de confessionele staat verwezenlijkt in het Israël van het Oude Testament. Onder de Oranjes verlangt hij terug naar de situatie, die doet denken aan de regering van Salomo zoals die beschreven wordt in 1 Koningen 4,25: 'En Juda en Israël woonden zeker, een iegelijk onder zijn wijnstok, en onder zijn vijgeboom, van Dan tot Berseba, als de dagen van Salomo.' Het vaderland wordt bijna een soort Utopia en de Oranjes worden het middel waardoor dat bereikt kan worden. In Oomius' narratief van de vaderlandse geschiedenis is dat ideaal er ook in de Republiek geweest. Toen er eenheid was in geloof en er in politiek opzicht één politieke en religieuze vijand was, net zoals ten tijde van het Oude Testament Israël tegenover de volken stond. Tempel en paleis hoorden bij elkaar, hoewel ze onderscheiden waren. Naar die tijd verlangt Oomius terug. In de tijd van het Nieuwe Testament, als het evangelie weer-

klank vindt in het Romeinse rijk, wordt de verhouding tussen kerk, samenleving en overheid op een bepaalde manier minder overzichtelijk, minder grijpbaar. Voor Oomius blijft het kader het oudtestamentische Israël met het huis van David en de tempeldienst. In deze mal wordt de samenleving van zijn dagen gegoten. De leus ‘voor de Heer en voor Oranje’ staat voor een ideaal dat geen rekening houdt met de ontwikkeling die er in de Bijbel zit van Oude naar Nieuwe Testament en waarin het vreemdelingschap van de christen op aarde geen rol speelt.

Oomius gebruikt de Bijbel op twee manieren. De eerste is de retorische. De Bijbel wordt in de bazuinen veelal als een onuitputtelijke bron van allerlei voorbeelden gebruikt, ter illustratie bij het betoog, niet als argument. De manier waarop Oomius de Bijbel op deze manier toepast is associatief en niet transparant, want op deze wijze krijgen voorbeelden ter illustratie vaak een normatieve lading. Zo wordt koning Asa die in tijd van vrede bleef bouwen aan de verdediging van het land – waarin hij overigens door God werd gezegend, zie 2 Kronieken 14,2 – een voorbeeld met normatieve strekking. Oomius maakt echter niet duidelijk waarom de handelwijze van Asa ook in zijn tijd gevolgd moet worden. Daarnaast worden Bijbelteksten ingezet om het betoog extra gezag mee te geven. De taal van de Bijbel is duidelijk te herkennen. Deze moet vertrouwen oproepen in de duiding die de predikant aan de actualiteit geeft. In zijn Bijbelgebruik heeft Oomius weinig oog voor de heilhistorische lijnen van de Bijbel. Hij kan de Republiek rustig vergelijken met Nineve en Tarsis, zonder daarbij rekening te houden met het feit dat deze steden in de Bijbel tevens voorbeelden zijn van steden die ten onder gaan en dus een voorbeeld zijn van hoe het niet moet. Oomius’ Bijbelgebruik is dus niet transparant. Hij vergelijkt bijvoorbeeld de Republiek de ene keer met Israël en de andere keer met de vijand van Israël, al naar gelang hij vergelijkt op Gods verbond of scheepvaart en handel. Oomius’ betoog is dus leidend en zijn Bijbelgebruik is illustratief.

Een tweede manier waarop Oomius de Bijbel gebruikt, is theologisch, als blauwdruk voor de manier waarop God werkt. In bijvoorbeeld Ezechiël 14 worden oorlog, honger, wilde dieren en de pest genoemd als straffen van God. Bij Oomius wordt dit een procedure van Gods handelen. De oorlog van 1672 wordt vervolgens geïnterpreteerd als straf van God op de zonde. Bekering is dan de aangewezen weg om te gaan. Ook bijzondere en onverwachte gebeurtenissen moeten worden gezien als ingrijpen van God. Storm, blikseminslag, onverwachte sterfgevallen: het is Gods ingrijpen. Oomius rekent dus niet met een tekst zoals Lucas 13,1-5 waarin Jezus zelf ontkent dat de mensen die omkwamen bij het instorten van een toren, omkwamen vanwege hun zonden. God handelt volgens vastliggende procedures die inzichtelijk zijn voor de Bijbellezer.

Dit laatste Bijbelgebruik laat, als tweede verklaring, Oomius’ wereldbeeld zien. God is handelend aanwezig in de geschiedenis en zijn handelen is op te merken en te duiden. Een van de belangrijkste theologische verklaringen voor Oomius’ politieke standpunten is de leer over Gods voorzienigheid en de manier waarop hij die toepast. Oomius’ conclusie is dat God de Republiek op een hele bijzondere manier behandelt. In de geschiedenis van de Republiek is haar bijzondere positie duide-

lijk geworden. God had de Republiek samengebracht rond zijn Woord. De eenheid van de Republiek kreeg concreet vorm in de Unie van Utrecht (1579) en daarin werd in artikel 13 bepaald dat de Republiek een gereformeerde staat zou zijn. Ook na de Dordtse Synode van 1618-1619 en bij de Grote Vergadering in 1651 is uitgesproken dat de Republiek een gereformeerde staat was. God heeft de Republiek uitgekozen. Oomius heeft er dan ook geen enkel probleem mee om de Republiek Gods verbondsvolk te noemen. God is dus bijzonder aanwezig in het ware geloof, dat in de publieke kerk wordt verkondigd. Oomius past Bijbelteksten, waarin gesproken wordt over het verbond met Israël, zo toe dat hij ‘de Israëlieten’ daarin vervangt door ‘de Nederlanders’.

Deze verbondsgedachte komt met name in de *Troostbazuin* als leidende gedachte naar voren. God mag dan de Republiek en haar inwoners straffen, Hij is wel trouw aan zijn verbond. Vanuit dit kader interpreteert Oomius Gods straffend handelen. Als de Republiek wordt gestraft, dan moet ze terug naar Gods Woord, als haar vijanden worden gestraft, dan betekent dit dat zij met hun plannen te gronde gaan.

Dat Oomius ervan overtuigd is dat God de Republiek een bijzondere behandeling gegeven heeft en haar uitgekozen heeft, wil niet zeggen dat hij van mening is dat andere volken niet uitgekozen zouden zijn: hij noemt de Engelsen een broeder-volk, zoals Israël en Juda bij elkaar hoorden. De nadruk ligt op de geschiedenis van de Republiek en niet op een niet-uitverkoren-zijn of zelfs verworpen zijn van andere volken. In de Bijbelse geschiedenis wordt de geschiedenis van de Republiek herkend.

God handelt in de geschiedenis en zijn handelen is op te merken. God handelt volgens vaste procedures die vanuit een verbondsgedachte worden geïnterpreteerd: God handelt vandaag nog steeds met zijn verbondsvolk zoals Hij ten tijde van Israel in het Oude Testament deed. Het verloop van de geschiedenis krijgt zo een normatief karakter: Gods eigen handelen is de legitimatie van de vaderlandse geschiedenis en daardoor wordt de geschiedenis richtlijn voor keuzes in het heden. Minder mooie elementen uit de geschiedenis kunnen op deze manier weggeredeneerd worden binnen het frame dat God de Republiek een bijzondere behandeling geeft.

De economische voorspoed en het aanzien van de Republiek in de wereld als handelsnatie moesten gezien worden als zegeningen van God. God is immers goed voor hen die zijn Woord bewaren. Oomius heeft dus ook oog voor de economische belangen van de Republiek. Wat hem betreft, staan dominee en koopman niet tegenover elkaar. Oomius weet die op zijn manier te verenigen: welvaart is het gevolg van een vrome levenswandel en kan in de weg van bekering, terug naar Gods Woord, beschermd en veiliggesteld worden. Hoewel Oomius de nadruk legt op de eenheid van de gewesten, beschrijft hij de zegeningen van God in Hollandse termen van welvaart.

Vanuit de duiding van het verleden weet Oomius een directe toepassing te maken op de politieke actualiteit. De moord op de gebroeders De Witt legitimeert hij, zij het wat verholen, vanuit de narratief dat God de Republiek uit het gereformeerde geloof geboren liet worden en de gewesten door dat geloof aan elkaar verbon-

den heeft in de strijd tegen Spanje. Als de eenheid van de Republiek, de Unie van Utrecht, door God is gegeven, dan is het een teken van verbondsgehoorzaamheid om voor de Unie op te komen. De ‘ware vrijheid’ miskende Gods hand in de geschiedenis door haar particularisme, waarin de zelfstandigheid van de gewesten zo hoog in het vaandel stond, dat de eenheid in gevaar kwam. Vrijheid en religie waren niet veilig meer omdat er met het rooms-katholieke en dus onbetrouwbare Frankrijk geheuld werd. Toen de rechters niet gaven aan Cornelis de Witt wat hem toekwam, namelijk een veroordeling wegens hoogverraad, waren de burgers aan zet om de eenheid te herstellen. Vrijheid en religie moesten verdedigd worden. Er was bekering nodig, ook politiek gezien: terug naar de ware godsdienst in leer en leven en de Unie van Utrecht moest gehandhaafd worden. Deze twee punten spelen in Oomius’ betoog de hoofdrol.

Datzelfde geldt voor de rol van het Oranjehuis in de Republiek. God heeft het Oranjehuis aan de Nederlanders gegeven om de eenheid te bewaren in politieke en in godsdienstige zin. Hier zit de kern van Oomius’ orangisme dat het Oranjehuis een rol heeft gekregen in Gods plan met de Republiek. De ware verkondiging van Gods Woord is in de Republiek. Die moet behouden blijven. God heeft daarbij het land de Oranjes gegeven om onder hun leiding bij het ware geloof te blijven. Oomius verkondigt een ideaal van de Republiek als gereformeerde staat. Dat wat God gegeven heeft, moet behouden worden. En Hij heeft daarvoor de Unie van Utrecht en het Oranjehuis gegeven. Oomius verdedigt hier dus de confessionele staat. Hij vertaalt de verbondsgedachte politiek naar de confessionele staat en ook zijn visie op de geschiedenis loopt daarop uit.

De derde theologische verklaring ligt in Oomius’ visie op theologie. Zij wordt in Oomius’ ogen niet bedreven in een hoekje van de samenleving. Zij heeft betrekking op de hele maatschappij, op alle terreinen van het leven. Methodisch gezien gebruikt Oomius hier de deugdenleer als brug tussen theologie en politiek. Deze deugden komen naar voren als het gaat om de oorlogspolitiek van Willem III, waarvoor Oomius in zijn bazuinen propaganda voert. Oomius is in 1672 fel tegen vredesonderhandelingen met Frankrijk en Engeland, omdat in zijn ogen de gereformeerde religie in gevaar is in de Republiek en in heel Europa. Oorlog voeren is dus een zaak van geloof, en dapperheid is een christelijke deugd. In zijn verdediging van het voeren van een rechtvaardige oorlog legt Oomius namelijk de nadruk op de motieven die iemand heeft. Zo krijgt vroomheid een plek in de oorlogspolitiek. Ook wordt de antithese met de rooms-katholieke vijanden extra versterkt, omdat maar een van de partijen voor een rechtvaardige zaak kan strijden. In 1672 is dat de Republiek, omdat zij zich moet verdedigen tegen de oorlogszucht en honger naar macht van de vijanden. De Republiek heeft het recht aan haar zijde. De vijanden wordt goddeloosheid verweten. Oomius legt de vinger bij hun immoreel handelen, zelfs in die mate dat de Franse koning en de bisschop van Munster als handlangers van de duivel worden neergezet. Voor Oomius was de oorlog van 1672-1674 een religieuze oorlog. Hij acht het gerechtvaardigd om voor zowel vrijheid als religie te strijden. Oomius weet wel mee te bewegen met de actualiteit. Hoewel er in 1674

nog geen vrede met Frankrijk is, laat Oomius zich dan wel milder uit dan in 1672 en 1673. De positie van de Republiek was weer sterker geworden en Oomius verandert door zijn toon aan te passen en de antithetische taal af te zwakken.

De deugdenleer is ook een belangrijke factor in zijn opvattingen over de rol van het Oranjehuis in de Republiek. Stuk voor stuk zijn de prinsen van Oranje vorsten geweest die met goede deugden gesierd waren. Het Oranjehuis is een voorbeeldig vorstenhuis. Zijn vroomheid, wijsheid, inzicht en dapperheid staan garant voor de manier waarop het zijn taak als beschermer van het algemeen belang uitvoert. Godsdienst en Unie van Utrecht zijn bij de Oranjevorsten in veilige handen. Door de noodzakelijkheid van het stadhouderschap te benadrukken wordt de stadhouder een dienende figuur. Oomius pleit dan ook niet voor een monarchie, maar hij is wel van mening dat Willem III recht heeft op dezelfde waardigheden als zijn voorouders. Hij tekent de Oranjes als deugdvolle dienaren, waarbij vroomheid een belangrijke rol inneemt. Oomius maakt gebruik van een klassiek ideaal van helden, waar hij een christelijke invulling aan geeft. Dat doet hij met name bij de deugden dapperheid en opofferingsgezindheid.

Naast theologische verklaringen zijn er tevens in de biografie van Oomius verklaringen te vinden voor zijn politieke stellingname. Zo ziet Oomius de deugd op offeringsgezindheid terug in zijn eigen familiegeschiedenis. Oomius' voorouders hadden immers positie en bezit opgegeven vanwege het ware geloof. Dit belangrijke moment in Oomius' familiegeschiedenis valt samen met de strijd om het ware geloof tegen Spanje die het Huis van Oranje ook veel gekost heeft. Daarnaast is wellicht zijn jeugd in Heenvliet waar Polyander van den Kerckhove heer was ook van invloed geweest op zijn voorliefde voor het Huis van Oranje.

Er is in deze studie ook vanuit de discussiecultuur van de zeventiende-eeuwse Republiek gekeken naar Oomius' bazuinen. Dit boek bevat een eerste inventarisatie van pamfletten met de titel bazuinen, gepubliceerd tussen 1617 en 1795.

Oomius gebruikt door middel van zijn bazuinen een politiek-polemisch middel om zich in het publieke debat te mengen. Hij kent dat debat goed. Hij gebruikt beelden en concepten die in het publieke debat gebruikt werden en weet argumenten van tegenstanders om te buigen en in zijn eigen betoog een plek te geven. Zo gebruikt hij de bundel pijlen in de hand van de leeuw in het zegel van de Verenigde Nederlanden om te illustreren hoe belangrijk eendracht is en verwijst hij naar denkpenningen uit de tijd van de Opstand. De metafoor van het lichaam die in het debat over de rol van het Oranjehuis in de Republiek werd gebruikt, zet Oomius eveneens in. Oomius profileert zich dus politiek in het publieke debat. Dat blijkt onder andere uit het feit dat hij zijn bazuinen opdraagt aan publieke figuren waarvan hij zelf schrijft dat zij Oranjegezind waren. In het geval van Cornelis Tromp en Thaddeüs de Landman kon voor iedereen duidelijk zijn dat zij tot de radicale Oranjeaanhang behoorden.

Het feit dat Oomius zich mengt in het publieke debat geeft aan dat hij binnen zijn denken over de Republiek als confessionele staat een zogenaamde vrije ruimte

accepteert waarin gediscussieerd kan worden. Hij accepteert de discussiecultuur en doet daar volop aan mee door zelf ook pamfletten te schrijven. Als predikant geeft hij zich in deze vrije ruimte, met een profetische boodschap voor de hele samenleving. Oomius' bazuinen bewegen zich dus tussen ideaal en werkelijkheid: alles valt onder Gods regering en alle levensterreinen moeten zo ingericht zijn dat God gediend wordt. Oomius moet echter accepteren dat overheden en burgers tekortschieten in geloof en zondigen, en hij ziet met lede ogen de onchristelijke praktijken onder militairen aan. Hiertegenover plaatst Oomius deugdelijk handelen. Politiek handelen voert hij terug op iemands gezindheid. Al of niet weerstand bieden tegen de vijand is terug te voeren op dapperheid of lafheid. Dapperheid is een deugd die voortkomt uit geloof, lafheid een ondeugd die voortkomt uit ongelooft. De vrije ruimte biedt Oomius de gelegenheid om zich als predikant uit te spreken over politiek en om dat zelfs aan een oordeel te onderwerpen.

In het denken van Oomius heeft Gods voorzienigheid een orde in de samenleving gelegd. Oomius gebruikt de metafoer van het lichaam om deze orde te beschrijven. Zo verbindt hij theologie en politiek op een hele directe manier. Deze metafoer werd namelijk door orangisten vaker gebruikt om aan te geven dat ieder een eigen plek heeft in de samenleving. Er is sprake van verbondenheid en van hiërarchie. Burgers moeten gehoorzaam zijn aan de overheid en de overheid heeft verplichtingen jegens de burgers, ook met betrekking tot een vrome levenswandel. Met behulp van deze metafoer werd een gemengde regeringsvorm beargumenteerd, waarin een monarchaal element, een hoofd, aanwezig is. Dat hoofd zorgt voor het lichaam als geheel, het algemeen belang. Als zodanig pleit Oomius niet voor een monarchie, maar hij komt wel op voor het recht van de Oranjes op waardering en dankbaarheid en op de positie dat zij een belangrijke samenbindende functie mogen bekleden als stadhouders. Dit lijkt op het principe van de monarchie. In zijn retoriek vergelijkt Oomius de prinsen van Oranje regelmatig met koningen.

Oomius verkondigt een ideaal waarin tempeldienst en paleis gebroederlijk optrekken, een ideaal dat ook Streso verwoordde in 1651. Iedereen kon weten dat het niet te verwezenlijken was, omdat de overheid de sterkere partij was waarvan de kerk afhankelijk was. Dat hadden Oomius' vrienden De Landman, Simonides, Ridderus en Borstius ook ondervonden. Wat zij vanaf de preekstoel zeiden, werd beoordeeld door de overheid. Bij mijn weten is Oomius niet in aanvaring gekomen met de overheid, ook niet vanwege zijn preekwerk. Oomius bewandelde een ander, een pragmatischer pad. Hij wachtte de geschikte tijd af en gebruikte door pamfletten te schrijven de ruimte die door velen werd gebruikt om de publieke opinie te beïnvloeden. In zijn bazuinen draagt hij zijn visie op de samenleving uit. Hij propageert de koers van Willem III, omdat hij daarin zijn ideaal het meest werkelijkheid zag worden: het Nederlandse verbondsvolk kan niet zonder een David en zijn huis. Nader onderzoek naar dit type netwerken van predikanten zoals Oomius kan eveneens zinvol zijn om te onderzoeken wie de opiniemakers waren en hoe breed bepaalde opvattingen gedeeld werden.

Aan de hand van verder onderzoek naar het genre bazuinen zouden ontwikke-

lingen in de discussiecultuur gesignaleerd kunnen worden aan de hand van bijvoorbeeld de vormgeving. De titels veranderen in de loop van de tijd: de oorlogsbazuin verdwijnt nagenoeg en de lof- en vreugdebazuinen zijn juist in opkomst. Wat zegt dit over de inhoud en specifiek over de rol van religie in het publieke debat? Voor deze vragen is het corpus van Oomius' bazuinen, ook al schreef hij er met vijf relatief gezien veel, te beperkt van omvang en te veel geconcentreerd op slechts een korte periode.

Oomius heeft zijn ideale samenleving uitgedragen door de oorlogspolitiek van Willem III te propageren. In dat ideaal zal hij door zijn netwerk bevestigd zijn, terwijl hij toch een eigen koers gevaren heeft.

Samenvatting

Deze studie is een onderzoek naar de bazuinen van de gereformeerde predikant Simon Oomius (1630-1706). Het onderzoek richt zich met name op de theologische verklaring van zijn politieke stellingname zoals hij die verwoordt in politieke pamfletten die hij geschreven heeft van 1672-1674. Dat zijn de beginjaren van het stadhouderschap van Willem III. Het gaat om vijf pamfletten, te weten *Oorlogsbazuin* (1672), *Troostbazuin* (1673), *Oorlogsbazuin* (1673), *Triomfbazuin* (1674) en *Vredesbazuin* (1674). De *Oorlogsbazuin* uit 1673 is de kortste en telt 82 pagina's, de *Vredesbazuin* is met 171 pagina's de omvangrijkste. In het boek wordt eerst de context beschreven in drie hoofdstukken aan de hand van een korte biografische schets van Simon Oomius, een beschrijving van de maatschappelijke discussie met betrekking tot de rol van het Oranjehuis en het middel waarmee Oomius zich in de discussie begeeft: zijn pamfletten die hij de titel *bazuinen* meegeeft. Dan volgen vier hoofdstukken waarin de bazuinen worden geanalyseerd.

Simon Oomius werd op 1 maart 1630 geboren in Heenvliet, waar zijn vader Cornelis predikant was. Cornelis was afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, waar zijn familie in Turnhout en andere Zuid-Nederlandse steden een goede positie had. Hij heeft echter zijn positie en het grootste deel van zijn bezittingen moeten opgeven, omdat hij zich door God geroepen wist tot het gereformeerde geloof. Cornelis werd schoolmeester in Delft en nadat hij in 1619 beroepbaar werd gesteld, werd hij predikant. Hij was een zogenaamde 'Duitse klerk', een predikant zonder academische theologische opleiding. Een stap die schoolmeesters in die tijd vaker maakten. Johannes Polyander van den Kerckhove was in die tijd Heer van Heenvliet. Hij was een gunsteling van Frederik Hendrik en kreeg belangrijke ambten. Polyander van den Kerckhove speelde een belangrijke rol in de onderhandelingen over het huwelijk van Willem II met Mary Stuart. Na de dood van Willem II bleek Heenvliet zich ook te kunnen bemoeien met de opvoeding van Willem III. Oomius bracht zijn jeugd door waar een invloedrijke orangist een belangrijke positie had.

Simon Oomius heeft theologie gestudeerd in Leiden en daarna in Utrecht, aange trokken door onder anderen de theologen Gijbert Voetius en Johannes Hoornbeek. Hij werd in 1653 predikant te Purmerland, dat onder de Heerlijkheid Purmerland en Ipendam viel, waarvan Maria Overlander vrouwe was. Zij was getrouwd met Frans Banning Cocq en samen behoorden zij tot de Amsterdamse regentenkring, verwant met de regentenfamilie De Graeff. In 1674 is Oomius veldprediker geweest in het leger van Willem III en uit het voorwoord van zijn *oorlogsbazuin* uit

1672 kan opgemaakt worden dat hij al eerder een functie in het leger heeft gehad.

Oomius heeft veel gepubliceerd, waaronder gelegenheidsgeschriften, zoals zijn bazuinen. Al in de jaren 1660 had Oomius geschreven over de Republiek als een confessionele staat. In 1662 schreef hij over de plek van de Rooms-Katholieke Kerk in de Republiek in zijn *Theologico-politica* en ook in zijn *Schriftuerlijcke Prognosticatie* uit 1666 schreef hij over de belangrijke rol van gereformeerde vroomheid in de Republiek. Via onder andere dit laatste werk is ook het netwerk van Oomius redelijk in kaart te brengen. Zijn collega's Simon Simonides (1629-1675), in de jaren 1670 predikant te Den Haag, en Jacobus Borstius (1612-1680), in die tijd predikant te Rotterdam, schreven lofdichten in de *Schriftuerlijcke Prognosticatie*. De Rotterdamse predikant Franciscus Ridderus (1620-1683) alsmede de Haagse predikant Thaddeüs de Landman (1628/9-1681) waren bevriend met Oomius. Aan de laatste droeg Oomius zijn *Triomfbazuin* op. Al deze collega's van Oomius waren ten tijde van het bewind van Johan de Witt vanwege hun orangistische prediking in aanvaring gekomen met de overheid. Oomius heeft zich in de bestaande machtsverhoudingen geschikt en ging pragmatischer om door zijn tijd af te wachten en door zich te mengen in het publieke debat via het gedrukte woord in plaats van de kansel.

Oomius gaat helemaal mee in de discussiecultuur van de zeventiende-eeuwse Republiek. Door middel van het schrijven van zijn bazuinen mengde hij zich in het publieke debat. Na een globaal onderzoek naar bazuinen die verschenen zijn tussen 1617 en 1795 kan geconcludeerd worden dat bazuinen over het algemeen polemisch van aard waren. Verder hebben zij veelal een orangistisch karakter. De bazuinen van Oomius passen helemaal in dit patroon. Hij profileert zich politiek door middel van zijn bazuinen vanwege hun inhoud en doordat Oomius deze geschriften aan Oranjegezinde personen opdraagt. De bekendste twee daarvan zijn de al genoemde Haagse predikant Thaddeüs de Landman en Cornelis Tromp, zoon van Maarten Tromp en tevens admiraal. Deze twee publieke figuren stonden bekend om hun orangisme. De oproep tot bekering die in zeventiende-eeuwse bazuinen van collega-predikanten van Oomius terug te vinden is en die ook in Oomius' eigen bazuinen voorkomt, laat zien dat bazuinen in de zeventiende eeuw tevens een middel waren om het ideaal van de confessionele staat uit te dragen. Overheden hadden in dit ideaal een verantwoordelijkheid met betrekking tot de *praxis pietatis*.

In de analyse van de bazuinen is in eerste instantie gezocht naar concrete politieke standpunten. De oproep die Oomius doet in het najaar van 1672 om belastingen te betalen opdat de stadhouder zijn taak kan uitvoeren om het land te beschermen, komt overeen met de inhoud van brieven die Willem III aan de Staten van Zeeland en Holland en West-Friesland heeft geschreven. Aan de wens van de prins dat de predikanten zich zullen inzetten om de gemeente op te roepen om financieel bij te dragen aan de verdediging van godsdienst en vrijheid voldoet Oomius met zijn bazuinen ruim. Dit is niet alleen maar naar Romeinen 13 oproepen om gehoorzaamheid aan de overheid. Het is steun aan en uitdragen van de oorlogspolitiek van Willem III. Er mocht onder geen beding vrede gesloten worden met Frankrijk, omdat dat de ondergang van de Republiek zou betekenen. Toegeven aan Frankrijk zou

een einde betekenen van de vrijheid en de gereformeerde godsdienst, want de Franse koning was erop uit om die laatste uit te roeien. In de oproep om belasting te betalen klinkt ook duidelijk Oomius' ideaal van de samenleving door: een harmonieuze eenheid, waarin iedereen zijn eigen plek heeft met de rechten en plichten die daarbij komen. Oomius steunt de politieke lijn om meer geld uit te geven aan defensie en ook om in tijd van vrede, waarover hij uitvoerig schrijft in zijn *Vredesbazuin*, niet te bezuinigen op de defensie-uitgaven. Dit was een van de grote twistpunten geweest tussen Hollandse regenten en Willem II na de Vrede van Munster. Het leger was immers een van de belangrijkste pilaren waarop de macht van de stadhouders rustte, aangezien zij de functie van bevelhebber van het leger hadden. Pleiten om in tijd van vrede de defensie-uitgaven op peil te houden was een pleidooi voor het stadhouderschap.

Onder de steun voor de oorlogspolitiek van Willem III, die ook duidelijk uitkomt in de titels van de beide oorlogsbazuinen, zit een theologisch denkkader met betrekking tot het voeren van een rechtvaardige oorlog. Oomius is geen pacifist, maar onder bepaalde omstandigheden is oorlog voeren geoorloofd en wordt men daartoe zelfs geroepen. Oomius staat hier in een lange traditie, waarin de deugd een belangrijke rol speelt. Oomius hekelt de motieven voor de oorlog van de Franse en Engelse koningen. Het is machtswellust en oorlogszucht. Lodewijk XIV zou zelfs uit zijn op een universele monarchie. Bovendien was de oorlog niet eens officieel verklaard en werden er vredesovereenkomsten geschonden. De Republiek stond in haar recht om de wapens op te pakken. Zij moest zichzelf verdedigen om het behoud van vrijheid en godsdienst. Oomius ziet de oorlog als een godsdienstoorlog. Moed om te vechten en met gevaar voor eigen leven op te komen voor vrijheid en religie is een christelijke deugd. Het is van belang dat ook de soldaten vroom christen zijn en dat zij door middel van veldpredikers onderwezen worden. Oomius gebruikt de deugd om een brug te slaan tussen theologie en politiek. Ook op dit punt staat hij in een lange traditie.

De oorlogspolitiek zoals Oomius die voorstaat, is gericht op het beschermen van het vaderland. Oomius gebruikt 'vaderland' als verwijzing naar de Republiek als geheel. Hij vult dit begrip niet theologisch in, maar politiek. Daarbij benadrukt hij de eenheid tussen vaderland en religie, tussen Republiek en gereformeerde belijdenis. Oomius' denkkader is dat God de geschiedenis leidt en dat Hij op een bijzondere manier voor de Republiek gezorgd heeft. Dat heeft Hij gedaan door haar uit de Spaanse en daarmee rooms-katholieke overheersing te bevrijden en te brengen tot het ware evangelie. De Republiek is als een Bijbels Israël, dat uitgekozen is en waarmee God een verbond gesloten heeft. Vanuit deze verbondsmatige lijn wordt Gods hand in de geschiedenis aangewezen en geduid. De eenheid tussen Republiek en gereformeerde belijdenis werd vastgelegd in de Unie van Utrecht, na de Synode van Dordrecht en in de Grote Vergadering van 1651. Politiek en godsdienst zijn geen gescheiden grootheden. Oomius kan zich als predikant vrijmoedig met de politiek bemoeien, want die is een uitvloeisel van de gereformeerde confessie. Dat God de Republiek heeft uitgekozen wil niet zeggen dat Oomius daarbij ook zegt

dat andere volken niet uitgekozen zouden zijn. Hij legt de nadruk op de parallelen die hij ziet tussen het volk Israël en de Republiek. Het gevolg is wel dat er een sterke antithetische toonzetting in Oomius' bazuinen zit. Met name in de eerste bazuinen, die verschenen zijn in de periode dat de Republiek in een zeer penibele situatie verkeerde. Naarmate de positie van de Republiek weer sterker werd, wordt de antithetische toon minder. De parallel met Israël is dus tevens een retorisch middel om de confessionele staat te verdedigen. Oomius is echter ook pragmatisch en sluit in zijn toonzetting aan bij de politieke werkelijkheid. Bij de verbondsmatige lijn die Oomius kiest, heeft hij tevens oog voor de economische belangen van de Republiek. Welvaart ziet hij als een zegen van God op een vroom leven. Strijden tegen de vijanden is de zegeningen van God beschermen. Dit alles kan niet zonder bekering, want God is goed voor hen die trouw zijn aan zijn verbond.

Bij het bijzondere land dat de Republiek is en de eenheid met de gereformeerde religie hoort ook het Oranjehuis. God heeft de prinsen van Oranje gegeven om de politieke eenheid in de Republiek via de Unie van Utrecht en de godsdienstige eenheid te bewaren, door bij de gereformeerde belijdenis te blijven. Staatkundig sluit dat aan bij de rol die de stadhouders hadden gekregen in de Unie van Utrecht: boven de partijen en opkomend voor het algemeen belang. Deugden zijn hier eveneens van groot belang. Oomius voert regelmatig aan hoe deugdelijk de prinsen zijn geweest. Met name vroomheid is een deugd die van een vorst verwacht mag worden en die bij het Oranjehuis veelvuldig gevonden wordt. Hij beschrijft de Oranjevorsten als koningen met internationale allure. Toch pleit hij niet openlijk voor de monarchie, wel voor erfopvolging en verheffing in de waardigheden van voorouders. Inhoudelijk komt dit neer op een monarchie, maar door te focussen op de functie van de stadhouder in de Unie wordt het dienende element benadrukt. Hij moest het algemeen belang dienen, dat wil zeggen opkomen voor de eenheid en de religie.

Het particularisme van de 'ware vrijheid' is in Oomius' denken niet te verenigen met Gods leiding in de geschiedenis. God heeft juist het Oranjehuis gegeven om de Republiek als confessionele staat te waarborgen, zoals Israël destijds het huis van David had. Oomius verlangt terug naar tijden van politieke en religieuze eenheid, met een gezamenlijke vijand die rooms-katholiek is. Oomius ziet de gebroeders De Witt als de oorzaak van de verdeeldheid in de Republiek. Dat burgers het heft in eigen hand hebben genomen wordt door Oomius, zij het wat impliciet, gelegitimeerd. Zij hebben het juiste gedaan, omdat zij, toen de rechters dat niet hadden gedaan, opgekomen waren voor vrijheid en godsdienst. De politieke koers van de 'ware vrijheid' was desastreuus geweest. In deze uitzonderlijke situatie moest ingegrepen worden. Dit is echter wel een uitzondering, want in Oomius' ideale samenleving neemt ieder zijn plek trouw in.

Het Oranjehuis heeft een rol in Gods plan met de Republiek. 'Voor de Heer en voor Oranje!' staat voor een ideaal, waarvoor het oudtestamentische Israël model staat, waar tempel en paleis, kerk en overheid, gezamenlijk het ware geloof beschermen en uitdragen. In de bazuinen wordt dat ideaal beschreven alsof dit in deze wereld werkelijkheid is geweest en weer kan worden.

Summary

This study investigates the ‘trumpets’ (*bazuinen*) of the Reformed minister Simon Oomius (1630-1706). In particular, it seeks to offer a theological account of Oomius’s political position as it comes to expression in a series of political pamphlets written between 1672 and 1674, during the first years of William III’s stadtholde-rate. Oomius wrote five ‘trumpet’-pamphlets: *Oorlogsbazuin* (‘Trumpet of war,’ 1672), *Troostbazuin* (‘Trumpet of consolation,’ 1673), *Oorlogsbazuin* (‘Trumpet of war,’ 1673), *Triomfbazuin* (‘Trumpet of victory,’ 1674), and *Vredesbazuin* (‘Trumpet of peace,’ 1674). With its 82 pages the *Oorlogsbazuin* of 1673 is the shortest, while the 171 pages of the *Vredesbazuin* make it the longest. In the first three chapters of this study the context is described by way of a brief biographical sketch of Oomius, a description of the debates surrounding the role of the House of Orange, and an examination of the ‘trumpet’-genre that Oomius used for his pamphlets. The following four chapters offer a study of the ‘trumpets’ themselves.

Simon Oomius was born on March 1, 1630, in Heenvliet, where his father Cornelis was a Reformed minister. Cornelis hailed from the Southern Netherlands, where his family found itself in a comfortable position in Turnhout and other cities. However, he was forced to surrender his position and the majority of his belongings on joining the Reformed faith, convinced that God himself had called him there. First Cornelis became schoolmaster in Delft, but in 1619 he was declared eligible for call and became a minister as a so-called *Duitse klerk*, that is, a minister without a formal theological education. At the time, this was a step that more schoolmasters made. During those years the Lord of Heenvliet was Frederick Henry’s protegee Johannes Polyander van den Kerckhove, who held a number of positions of influence. Polyander van den Kerckhove played an important role in the negotiations for the marriage of William II and Mary Stuart. Following William II’s death, Heenvliet continued to hold sway when it came to William III’s upbringing. Oomius therefore spent his youth in an area where an influential Orangist held a significant position of power.

Oomius first studied theology in Leiden, and later in Utrecht, drawn to the latter by such theologians as Gisbertus Voetius and Johannes Hoornbeeck. In 1653 he became minister at Purmerland in Lady Maria Overlander’s precinct of Purmerland and IJpendam. Together with her husband Frans Banning Cocq, she was well integrated in the Amsterdam regent circle, related as they were by marriage to the De Graeff regent family. In 1674 Oomius served as chaplain in the army of William

III, letting on in the preface to the 1672 *Oorlogsbazuin* that he had already served the army in some capacity on an earlier occasion.

Oomius published many works, including occasional writings like the ‘trumpets’ examined here. Already in the 1660s he wrote about the Republic as a confessional state. In 1662 he discussed the position of the Roman Catholic Church in the Republic in his *Theologico-politica*, while his *Schriftuerlijcke prognosticatie* of 1666 similarly addressed the important role that Reformed piety played within the Republic. This latter work also serves as one of the more important sources for reconstructing parts of Oomius’s network. Praise poems in this work were written by Simon Simonides (1629–1675), minister in The Hague during the 1670s, and by Jacobus Borstius (1612–1680), at that time minister in Rotterdam. Two other friends were Franciscus Ridderus (1620–1683) and Thaddeüs de Landman (1628/9–1681), ministers in Rotterdam and The Hague, respectively. It was to the latter that Oomius dedicated his *Triomfbazuin*. During these years marked by the republican rule of Grand Pensionary Johan de Witt, all these men had come into conflict with the state for their Orangist convictions. Oomius, however, resigned himself to the existing power relations and adopted a more pragmatic approach, patiently biding his time and using print rather than pulpit to engage the public debates.

Oomius showed himself a true child of his times by his involvement in the debate culture of the seventeenth-century Republic. His contribution to these public debates came in the form of ‘trumpets.’ A global study of such ‘trumpets’ published between 1617 and 1795 reveals that they were generally polemical in character and often came from the Orangist side. Oomius’s ‘trumpets’ follow this general pattern. His political profile clearly emerges from the content and dedications of the five ‘trumpets.’ The best-known of Oomius’s dedicatees include the aforementioned Thaddeüs Landman, as well as Cornelis Trump, the son of Maarten Tromp and an admiral in the Dutch fleet. Both of these public figures were well-known for their Orangist convictions. The call to repentance found in Oomius’s own ‘trumpets’ as well as those written by his seventeenth-century colleagues also reveals how they represented a means for propagating the ideal of a confessional state. According to that ideal, the Republic’s political bodies shared in the responsibility for maintaining the *praxis pietatis*.

In the analysis of the ‘trumpets,’ an attempt is first made to identify concrete political positions on the part of Oomius. His petition in the fall of 1672 for everyone to pay their taxes so that the stadholder can carry out his duty to protect the land closely matches the content of the letters William III sent to the States of Zeeland and the States of Holland and West-Friesland. In his ‘trumpets,’ Oomius thus fully complies with the wish the prince had expressed for ministers to urge their churches to contribute financially to the defence of religion and freedom. He does not just appeal to Romans 13 to urge obedience to the government, but calls on his readers to support and execute the war policies of William III. Under no condition whatsoever was peace to be made with France, since that would mean the downfall of the Republic. Giving in to France would mean the end of freedom and the Reformed

religion, since the French king was intent on abolishing it. In Oomius's call to pay taxes we also find his ideal society reflected, that is, a harmonious union in which all have their own role with the accompanying rights and duties. So too he sides with those who plead for an increase of the defence budget and, as he writes at length in his *Vredesbazuin*, refuse cutbacks even in times of peace. This had been one of the most fiercely debated matters between the regents of Holland and William II following the Peace of Munster. After all, the army was one of the most important pillars for the power of the stadholders, since they had been assigned the office of military commander. A plea to maintain defence spending in times of peace therefore represented a plea in favour of the stadholderate.

Behind Oomius's support for William III's policy of war, as he also expressed it in the title he gave to his two 'Trumpets of war' (*Oorlogsbazuin*, 1672 and 1674), we find a just war theology. Oomius was no pacifist and rather argued that war was justified under certain circumstances, and that at times one is even called to it. As such he stands in a long tradition where the notion of virtue plays an important role. Oomius denounces the war motives of the French and English kings as war-mongering and lust for power. To his mind, Louis XIV even seemed to be aiming at a universal monarchy. Moreover, there had as yet been no official declaration of war, and existing peace treaties were being broken. For that reason, the Dutch Republic was justified in taking up arms to defend itself for the sake of freedom and religion. Oomius thus saw the war as a religious one. It is a Christian virtue to fight courageously and to defend freedom and religion at the cost of your own life. Soldiers too should be pious Christians and receive instruction from army chaplains. For Oomius, virtue can be used to bridge the gap between theology and politics. On this point as well he finds himself in a longstanding tradition.

The war policy advocated by Oomius is aimed at the defence of the 'fatherland.' Oomius uses this term to refer to the Dutch Republic in its entirety, with a political rather than theological connotation. He furthermore emphasizes the unity between fatherland and religion, between Republic and Reformed confession. Oomius's thought is framed by the notion of a God who guides history and has shown special care for the Republic. He did so when he freed the Dutch from Spanish – and therefore Roman Catholic – dominion and brought them to the true gospel. The Republic is like the nation of Israel in the Bible, chosen by God and united with him in a covenant. It is at the hand of this covenantal trajectory that Oomius identifies and explains the hand of God in history. The unity between the Republic and the Reformed religion was established in the Union of Utrecht, after the Synod of Dort, and at the Great Assembly of 1651. Religion and politics are for Oomius not separate matters. He is convinced that he as a minister is free to intervene in politics, since it is an extension of the Reformed confession. For Oomius the fact that God chose the Dutch Republic does not mean that the other nations have not been chosen. What he rather emphasizes are the parallels between the people of Israel and the Republic. The 'trumpets' do, however, witness a powerful antithetical tone. This is true of the first 'trumpets' in particular, appearing at a time when the

Republic found itself in the direst of straits. But once the Republic began gaining a stronger position, the antithetical tenor starts to drop off. The parallel with Israel thus also serves as a rhetorical means to defend the confessional state. Yet Oomius is also pragmatic, and in his tone adapts himself to the existing political realities. In his covenantal line we see also his concern for the Republic's economic interests. In his eyes, welfare is God's blessing on a life of piety. To fight the enemy is to defend the blessings of God. This cannot happen if there is no repentance, since God is good to those who remain faithful to his covenant.

The House of Orange is intimately connected with the Republic's special status and its close ties to the Reformed religion. In Oomius's vision, God himself gave the princes of Orange to the Republic to protect its political unity through the Union of Utrecht and religious unity, by keeping to the Reformed confession. On a political level this position is connected to the role that the stadholders had been given in the Union of Utrecht: to be above the parties, and to defend the common good. Here too virtues play an important role. Oomius regularly describes just how virtuous the princes really were. A particular virtue one may expect from a sovereign is piety, and Oomius argues that it has been exhibited frequently by the members of the House of Orange. He describes the princes as kings of international allure. He does not plead openly for a monarchy, although he does defend hereditary succession and the transmission of ancestral offices. In substance this indeed amounts to a defence of monarchy, and yet Oomius's emphasis on the task of the stadholder as stipulated in the Union means that his focus is on the aspect of service. The stadholder was to serve the common good, that is, unity and religion.

In Oomius's mind the particularism of 'true freedom' cannot be reconciled with God's providential guidance in history. Just like Israel once had the house of David, so God has given the House of Orange to safeguard the Republic as a confessional state. Oomius yearns for the days of political and religious unity with a common, Roman Catholic enemy. In his eyes, the brothers De Witt are the cause of the division seen in the Republic. He even justifies – albeit only implicitly – the way the citizens took the situation in their own hands when the brothers were assassinated. They did what was right, rising up in defence of freedom and religion when the judges had failed in their task. The politics of 'true freedom' had been a disastrous one, and in those exceptional circumstances intervention had been necessary. Such interventions remain an exception, however, since in Oomius's ideal society every person faithfully assumes his or her place.

The House of Orange thus has a role in God's plans for the Republic. The cry 'For the Lord and for Orange!' was illustrative of an ideal modelled after Old Testament Israel, where temple and palace, church and government, protected and promoted the true faith together. In Oomius's 'trumpets' that ideal is depicted as if it had been, and will once again become, a reality of the present day world.

Bijlage I Bazuinen 1486-1795

In deze bijlage zijn de gevonden bazuinen in de periode 1486-1795 verzameld. De catalogi Pi-Carda, The Early Modern Pamphlets Online (TEMPO), waarin zich onder andere de verzameling pamfletten van Knuttel bevindt (die in het jaar 1486 begint), en WorldCat zijn geraadpleegd. Alle gegevens die vermeld zijn, zijn overgenomen uit de genoemde catalogi. De pamfletten zijn op jaartal weergegeven. Zijn er meerdere bazuinen in hetzelfde jaar gevonden, dan worden die in willekeurige volgorde vermeld. Heruitgaven zijn niet meegeteld, maar ze zijn wel vermeld. Zoals uit de lijst duidelijk wordt, is op verschillende spellingsvarianten gezocht.

1617

- 1 Vincent van Drielenburgh, *Basuynne der Vvaerheyt teghen Vrouw Leughen. Mitsgaders een korte ende klare aenwysinghe ende presentatie van 't warachtich ende rechtvaerdich bewijs [...] 't gene by Vincent van Drielenburgh in zyne schriften, Barneveldt, Ledenbergh ende Vtenbo-gaert te laste geleyt is*, Amsterdam: Nicolaes Biestkens, 1617.
- 2 Joannes Strackius, *Kerkelycke basuynne, vervatende vierentsestich sermone ofte predicatien wt de sentbrieven des H. Apostels Pauly. Ende twintich sermooenen w[...]] texten des N. testaments*, Amsterdam: Jan Evertsen Cloppenburch, 1617.

1618

- 3 Robbert Robbertsz. Le Canu, *Hoorns basuyn, teghen de practijcque des ondanckbaren danc-kaerts, van den Spaenschen raedt, der stede van Amsterdam*, z.p.: z.n., 1618.

1620

- 4 Petrus Engelrave, *Basuynne. Dienende om allerley traghe slapende Zielen yverich ende wacker te maken, mitsgaders verflaude ende vertsaeche herten moedt te gheven tot continuatie hares Christelijcken beroeps: [...]. Alles cortelijck vervatet in drie Brieven, inghestelt ende gheschre-ven [...]. van eenen Remonstrantschen Predicant; doe hy sich bereyde om in Hollandt onder t cruys, Gods woordt te gaen leeren: [...]*, z.p.: z.n., 1620.

1621

- 5 Willem Teellinck, *Zions basuynne, aengesteken wt dese woorden des Psalmists. Wilmen hem niet bekeeren, soo sal God syn sweert wetten: [...] Psalm 7. vers. 13.14.: Ter occasie van d'oorloghe, daer wy mede ghedreyght werden*, Middelburgh: Hans van der Hellen, voor Geeraert van den Vivere, 1621.

1622

- 6 *Basuynne des heyligen Oorloogs Der Openbaringghes S. Johannis Tegen den groten Antichrist van den Romschen Paus [...]: Der welcke Diepe ende tot desen dach verborgene Gheheymnissen, den het 12 Cap. aen tot het 20. nae den rechten Sin des Heyligen Geests verclaert worden, nopende de wonderlijcke weder-voortbrenginghe der Kercke Christi, de teniet-makinghe des Paus-rijckes, enz [...] sullende door [...] Fredericum Coningh der Bohemen ende Keurvorst van*

den Paltz begonnen ende wt-ghevoert worden [...] In verlegginghe des Autheurs, z.p.: z.n., 1622.

- 7 Zacharias Zuerius, *Heyr-Basuyne Ten dienste, soo voor de Inghesetene vande Belegerde Stadt Bergen op den Zoom; Als voor de gene, die getogen zijn om de selve voor dese landen, tegen den Spaignaert, te verweyren*, Leiden: Zacharias de Smit, 1622.

1623

- 8 *Tweede basuyne*, z.p.: z.n., 1623.

1625

- 9 *Basuyne des Oorloghs, Ofte Waerschouwinghe, aen de Vereenichde Nederlanden, dat de selvi-ge in den Oorloge met den Coningh van Spaengien moeten Continueren. Ghestelt door een op-recht Liefhebber der selver Landen*, z.p.: Pieter Walschaert, 1625.

1626

- 10 Simon Jansz. Fortuyn, *Geestelijck lietboek, genaemt de basuyn*, Amsterdam: Jac. Aertz. Calom, 1626.

1628

- 11 Daniël Souterius, *Troost-basuyn op alle klaegh-lieden der Christenen in allerley verdriet mid-den onder 't moortgeschrey der verwostende oorloghe in 1. Bohemen 2. Oostenryck [...] ende in alle deelen, ende hoecken des Christenrijcx*, Amsterdam: Jan Eversz. Cloppenburgh, 1628.

1629

- 12 Samuel Ampzing, *West-Indische Triumph-basuyne, Tot Godes ere, ende roem der Batavieren gesteken, van wegen de veroveringe der Spaensche Silver-vlote van Nova Hispania, inde Baij van Matanca, [...] onder het beleyd van [...] Pieter Pieterszen Heyn, Generael, ende Heynrick Korneliszten Lonk, Admirael, geschied den 8. Sept. 1628*, Haarlem: Adriaen Rooman, 1929.

1631

- 13 G. Loquefier van Rijsburgh, *Fama ofte basuyne der victorien, des doorluchtigen [...] prince van Orangien: over de groote machtighe vloote des conincx van Hispanien*, Delft: J.P. Waalpot, 1631.

1632

- 14 Johann Amos Comenius, *Basuyne des Ghenaden Jaer voor de Bohemische Natie*, Kampen: Joh Gajum Muld^a-Tynaem, 1632.
- 15 B. Rvyssenberch, *Triumph basuyn over de geluckige victorie ende heerlijcke over-winninge der stadt Maestricht, mitsgaders de steden Venlo, Rourmonde, Stralen, Erckelens, Sittert, ende Lim-burgh met het landt daer aen behoorende: gewonnen door den doorluchtigen, Hoogh-geboren vorst Frederick Henrick Prince van Oranjen, Grave van Nassau [...] int jaar 1632*, 's-Graven-hage: I. Burchoorn, 1632.

1635

- 16 Godefridus Udemans, *De laetste basuyne, dat is: ghetrouwe waerschouwinghe onses Heeren Iesu Christi, aengaende des menschen wterste, beschreven door den H. apostel, ende evangelist Mattheum, capit. xxv: Verclaert ende tot ontnuchteringhe van onse eeuwe toe-ghepast*, Dordrecht: Fransoys Boels, 1635.

1636

- 17 Johan van Heyst, *Opweckende of hemelsche basuyn, aenden slaep-duchtighen Nederlander, over de 5 eerste veersen van het 2^e cap. Judicum, ghepast op den teghenwoordighen tijd, ende staet des lands*, Zierikzee: Balthazar Doll, 1636.

1638

- 18 Joost Broersz., *Bruylofs-basuyn, vrolick uit gheblasen over het H. echten van d'eersamen Barent Ter-Burch, ende [...] Margareta Opze*, Amsterdam: Joost Broersz., 1638.

1645

Herdruk van Udemans, *De laetste basuyn*, z.p.: z.n., 1635.

1647

- 19 *Tuba Pacis, Ofte Basuyn des Vredes: Gestelt door een oprecht Patriot die so wel de vrede, als de vryheydt der Conscientie bemint, tot onderrechtinghe van alle oprechte Patriotten, die om de vryheydt der Conscientie tegens den Konink van Spanien so veel Jaren gevochten hebben; Teghen her Suchtigh ende Trouwhertig Discours van E.P. zijnde een t'samen-spraeck tusschen Nederlander, Spaenjaert, Fransman ende Zweed*, z.p.: z.n., 1647.

1648

- 20 H.J. van Opmeer, *Golden basuyn; aenwijser, ofte Geestlijcke aenmerckinghe en verklaringhe over verscheydene namen, voorbeelden, en plaetsen der H. Schrift, bysonder des Ouden Testaments, ten deele toeghepast op de Munsterse vrede-handel*, Alkmaar: IJsbrant Jansz. van Houten, 1648.

1650

- 21 J.J. van Duisberg, *Klinckende Lof-Basuyn, Uytgeblasen over den Eed'len Heer, [...] Kornelis Bikker, Heer van Swieten, Burgermeester en Raad der Stad Amsterdam*, z.p.: z.n., 1650.
- 22 P.H. van Grevenbroeck, *Nederlandsche Vreugt-basuyn, schaterende over de Geboorte van [...] Wilhem van Oranien [...] op den 14 November*, z.p.: z.n., 1650.
- 23 *Rotterdamsche faem-bazuyn : spelende allerhande nieuwe deuntjes*, Rotterdam: S.S. Visser, ca. 1650.

1651

- 24 H.J. Opmeer, *Het derde aenwijs uyt Godts Woort. Dat is, De gulden basuyn, het welck ons te kennen geeft dat daer om die sonden wille, een geestelijcke en uytterlijcke dueren-tijdt inde werelt oft Babel soude sijn, welcker geestelijcke macht nu in dit Gulden-Jaer ten eynde is*, Alkmaar: Ysbrant Iansz. van Houten, 1651.

1652

- 25 John Raph, *De Engelsche belydenis. Ofte Triumph basuyn, tot verheuginghe der Nederlanders*, z.p.: z.n., 1652 [in het Duits verschenen in 1672].

1654

- 26 Gerrit Verbiest, *Vreede-Toonen Geblasen op de rust-Basuyn, over't sluyten der Vreede tusschen de Groot-machtige Republike van Engelandt Ter eener. En de Geuineerde Provincien*, Amsterdam: Ioris Trigg, 1654.

1657

- 27 *Vreede basuyn, ofte Approbatie vande heeren Staten Generael; op den brief van ratificatie, des alder christelicksten Franschen koninck*, z.p.: z.n., 1657.

1658

- 28 P.I. Brugman, *Godts-geests schrift-matige basuyn blasende Ezechiel 33: [...] een geestelicke en troostelicke nieuw-iaers liedt over de dry hoofst-stukken*, z.p.: z.n., 1658.

1659

- 29 Petrus Eykbergius, *De basuyn van Sodoma en Gomorra: Door haren ondergang dese laetste eeuw roepende tot bekeeringe. Voorgesteld uyt der selver historie*, Amsterdam: Willem van Baumont, 1659.

1660

- 30 Anthony Benedetti, *Numero XLII.: Vrede-Basuyn, kombaer makende een kort begriip, ende de voornhaemste Articulen van den gesloten Vrede, tusschen Louis den XIV Koninck van Vranckrijk ende Navarre, Ten eenre, ende den Doorluchtighsten Groot-machtichsten Prins Phillippus den IV. Koninck van Hispaengien, ter ander sijde*, Utrecht: Anthony Benedetti, 1660.
- 31 *Basuyns echo, ofte Weer-klanck: dat is; oprechte antwoort der kinderen Gods, slaende op de basuyn van Sodoma ende Gomorra. Voorgesteld uyt den 80 psalm. De basuyn voorleden jaar, ende des selfs weer-klanck dit lopende jaer 1660*, z.p.: z.n., z.j.
- 32 I. Polaert, *Vreugde Basuyn Uyt geblazen, doe Carolus de II [...] Van [...] De Staten Generael [...] Pompeuselijck wierd Inghebaelt ende Verwelkomt In 's Graven-hage. Fortvna Variabilis, 's Gravenhage*: I. Rammazeyn, 1660.

1662

- 33 Tjaert Sonnema, *Basuin-Klank: Vervatende eenige uitgelesen Psalmen Davids, Lof en Feest-Gesangen, en Geestelike Liedekens; Tot dienst van de Christenheid in Nederlandsche Rijn gestelt*, Amsterdam: Paulus Matthysz., 1662.

1664

- 34 Johan de Bye, *De Vredes, en Liefdes Bazuynne. Behelsende, Een Apologia. Ofte Nootzakelijke, Christelijke Verdediging Van, ende Door Johan de Bye. Tot behoud zijner Goede Naam enz [...] Nevens Middelen, tot Vrede, en Vereeniging Van het, jammerlijk gescheurt Gereformeert Christendom. Als mede, een Gebed, tot dien eynde, met noch ses andere [...] Als mede, Een Christelyke, en Ernstige Aanspraak Rakende, alle Staten, en Soorten van Menschen; enz [...] Hier is ook by gevoegt Een Tweede Ootmoedige Bede, en Christelijke Remonstrantie, aan de [...] Regeerders, der Stad Leyden; Tot verkryging, van de Vryhey, des Godsdienst, voor de Remonstranten*, z.p.: z.n., 1664.
- 35 Jacob Pietersz. van de Kooch, *Vrede-basuyn, tot verminderingh van de verschillen, voorgevallen onder de Doopsgesinde tot Amsterdam [...] Daer achter by gevoeght is een Voorstel tot waerschouwinge*, z.p.: Pieter Arentsz., 1664.

1665

Antwoort op de soo genaemde Vrede-basuyn, van Jakob Pietersz. vande Coog, Amsteldam: Frederik Klinkhamer, 1665.¹

1666

- 36 *Eer en rouw-basuyn, uyt-geblazen op het haestige, ongeluckigh, doch godtsalige kuygelschieten, van de woedende Brit in de lendenen van d'edel gebooren [...] Jr. Rudolph Conders [...] En tot sijn rust-plaetse gants rouw-statigh gedragen den 8. Augusti oude-stijl, anno 1666*, Groningen: Jan Cöllen, 1666.

¹ Dit pamflet wordt hier genoemd, om aan te geven dat er publiek is gereageerd op de *Vrede-basuyn* van Van de Kooch uit 1664.

- 37 Jasper Konechen, *Konincklijcke Basuyn-schrift uyt de Heylige schriftuure: niet alleen tot de sondige Vers-Maecker van het Triumpherende Pincxter-Feest, Maer oock tot alle oorloggende Broeders van Holland en Engeland*, z.p.: z.n., 1666.

1670

- 38 Burgert van der Wael, *Eeuwigh geluyt-makende vreught-basuyn: geblasen ter gedachtenisse van de geboorte [...] Jesu Christi [...] Met een vervolgh van den Antichrist*, Dordrecht: Simon Onder de Linde, 1670.

1672

- 39 Simonis Oomii V.D.M.,² *Oorloghs Basuyme, Geblaesen ter Opweckinge van alle Ingesetenen in de nogh overige Provincien, Steden en Sterckten van Nederlandt, Om onder de Baniere van onsen seer gewenschten Stadthouder Willem de III, Doorlughtigh Prince van Orangien, etc. Kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige Vyanden*, Amsterdam: Jacob Benjamin, 1672.
- 40 P.T., *Viva Hollandia, Of Nederlands Vreugde-Basuyn, Over het verkiezen van Wilhelm III. Prince van Oranje, tot Capiteyn Generael te Lande, en Admiraal ter Zee, wegen hare Hoog: Moog: de Staten Generael der VereenigNederlanden*, Amsterdam: Jacob Benjamin, 1672.

1673

- 41 Simonis Oomii V.D.M., *Troost-Bazuyme, Geblaesen ter Aenmoediging van alle bekommerde Ingesetenen in het Vereenighde, ende nu seer Vernederde Nederlandt*, Amsterdam: Daniël van den Dalen, 1673.
- 42 Simonis Oomii V.D.M., *Oorlogs-Bazuyns Tweede deel, Geblaesen ter Opweckinge van alle Ingesetenen in de nogh overige Provincien, Steden en Sterckten van het nu vernederde Nederlandt, Om Onder de Baniere van onsen seer gewenschten Stadthouder Willem de III. Doorlughtigh Prince van Orangien, &c. Kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige Vyanden*, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1673.
- 43 F. Sergorius, *Triumph-basuyn uyt den Hollandschen thuyn, uytgalmende Godes grooten zegen, die hy noch in't midden van de wederweerdigheden deses swaren Oorlooghs, ter zee en te lande, tot den 13den September toe, deses jaers 1673, ons genadighlicken heeft verleent*, Amsterdam: Weduwe van Abraham vanden Burgh, 1673.
- 44 J.G. Boumeester, *Lof-basuyn uyt-geblasen, over het victorieus gevecht der Hollanse zee-helden tegens de twee koninglijke vlooten van Vranckrijck, ende Groot-Britanje: voor de derde mael voor-gevallen, op den 22. Augusty 1673*, z.p.: Willem Slingerlandt, 1673.

1674

- 45 Simonis Oomii, *Triumph-Basuyn, Geblaesen By gelegenthey van de Verwonderlicke en Heerlicke Overwinningen, met welke de Heere onsen Staet heeft gelieven te zegenen, Onder het hoogh-wijs Beleydt van onsen Glorieusen en Loffelicken Stadthouder en Veldt-Heer Willem de III. Doorlughtigh Prince van Orangien, &c. Met aenwijsinge der Middelen, soo Geestelicke, als Lighamelicke, om de verkregen Victorien nogh verder voort te setten*, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1674.
- 46 Simonis Oomii, *Vrede-Basuyn geblasen, Soo by gelegenthey der aengenaeme Vrede, Tussen den Doorlughtigen en Groot-machtigen Heere Koningh van Groot Brittanien, ende de Hoogh-Mogende Heeren Staeten Generael der Vereenighde Nederlanden, Gemaeckt tot West-*

² V.D.M. is de afkorting van *verbi divini minister* (dienaar van het goddelijke Woord).

munster den 19. Febr. 1674. Als Der wonderlicke Verlatinge der overbeerde Steden, Sterckten, ende Provincien van desen Staet, door de Vyanden, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1674.

- 47 Johannes Erasmus Blum, *Oude ende nieuwe boet-basuyn, met haer krachtigh geluyt en tegen-geluyt. Dat is, twaelf boet-basuynen des Ouden ende Nieuwen Testaments, met soo veel aendachtige boet-gebeden. Ten besten van de sondaren geblasen en gestelt; mitsgaders seven hert-weckers, ofte boet-dryvers, Amsterdam: Christoffel Cunradus, 1674.*
- 48 *De donder-basuynne Godts, geblasen over Hollandt en Vyttert, op den 1 augustus 1674. Zijnde beedagh 's avondts, tusschen 7. En 8. Uuren. Met de Fictori-basuynne van sijn hoogheydt den heere Prince van Oranje, den 11. dito daar op gevolght. Mitsgaders: De heylsamer verwondingh, tot troost van alle gewonde en schade-lijdende persoonen, Amsterdam: z.n., 1674.*

1675

- 49 *Over-schiesche vrage: ofte vreughd-bazuyn, uyt-gegalmt, ende gepronuncieert tot lof vande konst-broeders van de negen roo-roosknoppen, daer men schrijft: 't Schiet uyt vreughd'. Op welke vraeghe seven verscheyden kamer-broeders [...] hebben geantwoordt, op maendagh den 14. October 1675. De vraege luydt aldus: Wiens weldoen wierdt gehaat, en 't goedt met quaat geloont, Spreeckt juffer uyt de mondt, en niemandt niet verschoont? Regel, Godt helpt de sijne op, en sal haer noyt verachten, Delft: Corn. Blommestein, 1675.*
- 50 W.P. [William Penn?], *Een Basuynne geblaesen in de ooren van de inwoonderen van de soo Hoogh- als Nederduytse natie, etc. z.p.: z.n., [1675].*

1686

- 51 F. de Bruynne, *Boet-Bazuyn, Uytgeblasen over ons gantsche lieve Vaderland, en bysonder in de Ziele-rijcke Stadt Amsterdam, Amsterdam: Gerrit Ewouts, 1686.*
- 52 Johannes Spitzius, *Vox et tuba, divinae citationis super omnes mundi incolas ad reddendam rationem. = De basuyn der goddelijcke indaginge tot alle menschen, om reeckenschap te geven, 's-Gravenhage: L. van Dyck, 1686.*

1689

- 53 Tido Dammius, *Lof-Bazuyn, Aengestoken ter eeren Godes, over sijnen genadigen zegen, uytgestort over het [...]. Desein van Syne Hoogheit enz, 's-Gravenhage: M. Uytwerf, 1689.*

1690

- 54 *Faam-basuyn, uyt-galmende den lof van 't nieu gebouwde raathuys der stad Enchuysen, z.p.: z.n., 1690.*

1691

- 55 A. de Coning, *Juichende Bazuin: Op de aangenaame Overkomst, en Valediceren naar de Monarchale Throon, Van Zyn [...] Majesteit Van Engeland, Middelburg: G. Meertens, 1691.*
- 56 Lukas Rotgans, *Stichtse lofbazuin, geblaazen over het veroveren van Ierland, door den wel-edelgeboren heer Godard, baron van Reede, Utrecht: Rudolph van Zijll, 1691.*

1695

- 57 *Doots Basuyn, z.p.: z.n., 1695.*

1697

- 58 Johannes Titama, *Zions ontstokene Vreugde en Vree-Bazuyn. By maniere van Predicatie voorgesteld uit Hogel. 1 't midden van vers 4, Amsterdam: N. Holbeex. 1697.*
- 59 *Vreugde-Bazuin, Opgestoken ter gewenschte Vrede Tusschen Zijne Allerchristelijcke Majesteit*

LUDOVICUS de XIV. *Koning van Vrankrijk, &c. ter eenre, en de gezamentlijke Geallieerde Potentaten, ter andere zijde, Geteekend op 't Koninklijk Huis Nieuwburg, tot Rijkswijk, den 20 September, 1697*, Rotterdam: Elias Yvans, 1697.

- 60 Anna Maria Paeuw, *Vree-bazuyn: uytgegalmt, wegens de gelukkige herstelling van Europaas eendracht*, z.p.: P. vander Veer, 1697.
- 61 Adam Jongheleyn, *Lof-bazuin, vit-geblazen over het sluiten van de seer lang gewenste vrede, tusschen de [...] Staten van Holland ende West-Vriesland, ende Lodewijk de XIV*, Leiden: Wed. H. van Damme, 1697.

1698

- 62 L. van Olst, *Treur basuyn op de onverwaghte doot van den hoogh in Godt verlichten en welgeleerden heer Antonius Bynaens, professor in de heilige theologie en leraer der gemeente Jesu Christi binnen Deventer; christelyk in den Heere ontslapen den 8. Novemb en staetplightigh ter rustplaats opgedragen, den 12. dito, anno 1698*, Deventer: A. Kurtenius, 1698.
- 63 Jacob Storm, *Vrede-basuyn, geblaasen op nieuwe-jaar*, Haarlem: Wed. J. Geldorp, 1698.

1699

- 64 Dirk Bakker, *Roem-trompet der vrouwen, of Lof-bazuin der stiefmoeders*, Rotterdam: Adriaan van Dijck, 1699.
- Heruitgave van Burgert van der Wael, *Eewigh geluyt-makende vreught-basuyn: geblasen ter gedachtenisse van de geboorte [...] Jesu Christi [...] Met een vervolgh van den Antichrist*, z.p.: z.n., 1670.

1700

- 65 John How, *Vrede-basuyn uytblasende het aangename jaar des heeren, door de stemme des euangeliums*, Rotterdam: Elias Ivans, 1700.
- 66 *Lof-bazuyn, uyt-geblasen ter eeren van den zeer eerw. vader, P. Francisco van Muenicxhove, vierende van zijn missionarisschap 't half iubilé den tweeden paeschdagh*, z.p.: z.n., 1700.

1702

- 67 Petrus Hamer, *De Bazuine Gods, Na het Bevel zyner Propheten aan den Mond genomen, op de Dood van William de III Koning van Engeland, enz. en Erw-Stadhouders van Holland, enz. Den 30 April, 1702 voor de Gemeynte van Numans-dorp*, Rotterdam: J. de Melander, 1702.
- 68 *Lucifers Lof-bazuin, uitgeblasen onder een party nikkers, in een Te Deum, over de gepreterde victorien van Ludovicus de XIV, Fransche koning, Versailles: z.n., 1702.*

1703

Heruitgave van Burgert van der Wael, *Eewigh geluyt-makende vreught-basuyn: geblasen ter gedachtenisse van de geboorte [...] Jesu Christi [...] Met een vervolgh van den Antichrist*, 1670.

1704

- 69 L. van Olst, *Treur-bazuin, op het onverhoopte afsterven van de wel edele hoogh achtbare heer [...] Egbert ter Welberch, der beider rechten doctor, burgermeester en camaraer der stad Deventer, scholtus van Colmschate, etc.; christelijc inden Heere ontslapen den 21 July, en staetplightigh ter rustplaats opgedragen den 25 dito, anno 1704*, z.p.: Wed. van Enoch de Vries, 1704.
- 70 *Loduwijk in Rouw; Of de Geallieerde Lof-Basuyn, Uytgeblasen, over de Weergalose Victorie van Hoghstet, bevogten op den 13. Augusti 1704*, Hulst: Cornelis Pietersze, 1704.

1705

Heruitgave van Tjaert Sonnema, *Basuin-Klank: Vervatende eenige uitgelesen Psalmen Davids, Lof en Feest-Gesangen, en Geestelike Liedekens; Tot dienst van de Christenheid in Nederlandsche Rijm gestelt*, z.p.: z.n., 1662.

1706

71 Cornelius van Bynkershoek, *Triumph-Basuyn, Gesteken ter gedachternis van de roemrugtige [...]. Victory, door de wapenen van Engelandt ende Vereenigde Nederlanden op de Franssen, Bevochten by Judoigne, op den 23. van Bloeymaent 1706*, 's-Gravenhage: M. Rogguet, 1706.

72 B. Blens, *Vreede-bazuyn uytgeblaazen op het tractaat tusschen hare koninglyke majesteiten van Sweden en Polen, gesloten den vier-en-twintigste September, MDCCVI*, Amsterdam: Cornelis van Hoogenhuyzen, 1706.

1707

73 Fidelius Fabius (C. Boon), *Boet-Bazuyn voor de Jansenisten*, z.p.: z.n., 1707.

74 *Tegen-bazuyn voor den autheur van de godloze en vuyle boet-bazuyn als ook voor andere lasteraers der gepretenteerde jansenisten*, z.p.: z.n., 1707.

1709

75 *Vree-bazuyn in oorloghs dagen, uytgeblazen oer het gewenste houwelyk van de eerwaarden bruydegom, de heer Jacobus de Wit, met de deugd- en zeedenryke bruyd, juffrouw Christina Hofman; egtelyk vereenigd den 17. february des jaars 1709 binnen Amsterdam*, Amsterdam: Cornelis van Hoogenhuyzen, 1709.

1711

76 *Houwelykx basuyn uyt blasende veel heyl en zegen als den hoorn des overvloets kan uyt gieten op de hoofden van [...] Pieter de Ruyter ende [...] Iannetje Brants: te samen in een bandt getreden, in liefde en vrede op den 24 van Slacht-maandt 1711*, Vlissingen: Gillis de Paaynaar, 1711.

1713

77 Jan van Gysen, *Vree basuyn*, Amsterdam: Jac. van Egmont, 1713.

78 Johannes Hubertus Jungius, *Uitregtse vreugd-basuyn de vrede tussen den koning van Vrankryk en de Staten der Vereenigde Nederlanden getroffen, uitgalmende*, z.p.: z.n., 1713.

1717

79 Johannes Pieter Sterke, *Vreugde basuyn, uytgeblazen op het tweede jubilé, van de onveranderde Augsburgse Confessie [...] den 31 october 1717*, Amsterdam: Jacob Brouwer, 1717.

80 *Lof-basuyn, of pertinent verhael*, Amsterdam: Kryn Smit, 1717.

1719

81 *De Hollandsche basuyn, ofte Nederlandsche faam, blasende de nieuwste melodyen voor de vrolijke geesten, alle op aengename voyzen*, z.p.: z.n., 1719.

82 *Vreugde-bazuyn, uitgeblasen by gelegentheit van het afsterven van [...] Paschasius Quesnel [...] overleden den 2 December 1719 binnen de stad Amsterdam*, Amsterdam: François Morterre, 1719.

1720

83 L. Swemkoop, *Lofbasuyn geheven ter eeren van den konstrijken meerster Jacobus Zeemans, organist, en klokkenist der stad Breda, op het maken van een nieuwt orgel, in de Parocie-Kerk der vrye heerlijkheit Voorschoten in den jare zeventienhondert twintig*, z.p.: z.n., 1720.

- 84 *De laatste basuïne, of, 't Verrysen der dooden, z.p.: z.n., z.j.*
- 85 *Onder verbeetering De laatste Basuïne, of 't verrysen der dooden, waar in hier en daar ook aangetrokken werd de snoodheyd en beklaglykheyd der wind-handelaars, z.p.: z.n., z.j.*

1722

Heruitgave van *De Hollandsche basuyn, ofte Nederlandsche faam, blasende de nieuwste melo-dyen voor de vrolijke geesten, alle op aengename voyzen, z.p.: z.n., 1719.*

1729

- 86 Jan Kouwelier, *Vreugde basuyn uit-geblazen op de blyde egt-verzameling van [...] Pieter de Coup [...] en [...] Luca Anna Boudens, zamen verknogt in den band des houwelyks, op den 26 van bloey maand, in 't jaar 1729, Middelbug: Michiel Schryver, 1729.*

1734

- 87 R. v. Ditmer, *Neerlands Lof-basuyn, Op de vyf heerelyke Predicatie (sic), gedaan op de Algemeene Dank- Vast- en Bede-dag, Door de luthersche Predikanten, binnen Amsterdam. Den 24 Maart 1734, Amsterdam, z.n., 1734.*
- 88 Jacobus Rosseau, *Vreugde-bazuin, uitgeblazen door de bemaars der waarheid, over het weiden van den Heer Theodorus van der Kroon, tot bisschop in de Nederlanden, den 28. October MDCCXXXIV, Amsterdam: Wed. J. van Egmont, 1734.*

1736

- 89 *Vreugde-bazuin, geblazen over de prachtige en koninglyke staatzy toegestelt op het inhalen van Zyn Hoogheit Willem Carel Henrik Friso prins van Oranje en Nassou [...] ende Hare Koninglyke Hoogheit Anna kroon prinsesse van Engeland [...] den 20 van Grasmaand 1736 Groningen: Warnerus Febens, 1736.*

Heruitgave van Johannes Erasmus Blum, *Oude ende nieuwe boet-basuyn, met haer krachtigh geluyt en tegen-geluyt. Dat is, twaelf boet-basuynen des Ouden ende Nieuwen Testaments, met soo veel aendachtige boet-gebeden. Ten besten van de sondaren geblazen en gestelt; mitsgaders seven hert-weckers, ofte boet-dryvers, z.p.: z.n., 1674.*

Heruitgave van Burgert van der Wael, *Eeuwigh geluyt-makende vreught-basuyn: geblazen ter gedachtenisse van de geboorte [...] Jesu Christi [...] Met een vervolgh van den Antichrist, z.p.: z.n., 1670.*

1742

- 90 Chrysostomos Matanasius, *Lof-Bazuin Uitgeblazen over de weëgaloze, Onvergelykelyke, Ongehoorde, nooit dus geziene, en de vyf zinnen verrukkende Puiks-Puik-Poëzy van 't pronkjuweel der aartsletter-helden, phenix-digteren, en geveugelde overvliegeren. Door den welken de heerlyke Redeneeringen van Castratus (by verkortinge) of Callistratus zyn uitgevonden, Rotterdam: D. Vis, 1742*

1744

- 91 *Oorlogs basuyn op de heerelyke victorie, bevogten door den Engelse admiraal Matthews, tegen het Frans en Spaans esquader, voor Toulon [...]. Uit de Leydse Courant van den 11. maart 1744 [...] ([A1v:] Breder te lezen of te zingen. Op de wys, van liereboela. Of: De blaauwe vlag die waayt), Amsterdam: R. Reymiersz. 1744.*

1745

- 92 *Oostenryksche vreugde basuyn, geblaezen over de groote overwinning van geheel Beyeren [...] door de Hongaren, in april 1745, z.p.: z.n., 1745.*

- 93 Jan Frans Cammaert, *Lof-schaterende krygs-bazuyn, ofte: Rym-weergalmende echo op alle de edelmoedige daeden van Alexander den Grooten*, Brussel: Jacobs, 1745.

1746

- 94 Jacobus Crajenhoff, *Neederlands-druk-vreede- en vreugde-thoonen, met Groot-Brittanjes-ramp-kryg en heyl bazuyn*, Harderwijk: Willem Brinkink, 1746.

1747

- 95 [M. v.d. Hove?], *Vreugdebazuin uytgeblazen over [...] W.K.H. Friso [...] Prinse van Oranje en Nassauw-Dietz [...] Verkoren tot Stadhouder Admiraal en Kapitein Generaal van Zeeland, als ook op beden door de [...] Regering van Rotterdam, den 29 April 1747*, Rotterdam: J. van der Laan, 1747.
- 96 Joh. Adr. Raats, *Vreugde Basuin Uytgeblazen, op de Verkiezinge van [...] W.C.H. Friso; Prince van Oranje, Tot Stadhouder, enz. [...] Over de Zeven Vereenigde Provintien [...] Op den 3. Mey 1747*, z.p.: z.n., 1747.
- 97 *De Nassouse vreugde-bazuin blaazende allerhande nieuwe liederen; ter eere van de Prins van Oranje, op verscheyde voysen*, Haarlem: Mozes van Hulkenroy, 1747.
- 98 Bato Filius Roterodamensis, *Den gruwel der trouwloosheid; of wraak-bazuin aan Nederland, ontwaakt in 't verkiezen van zyn doorlugtige hoogheid Wilhem Karel Henric Frizo: door Gods genade Prinse van Oranje en Nassau [...] verkoren tot stadhouder, admiraal en kapitein generaal van Holland, Zeeland en Westvriesland; den 3den van Bloemaand 1747*, z.p.: z.n., 1747.
- 99 Jan Tieleman, *Viva Hollandia, vreugde basuyn, tot lof van de edele prins van Oranjen, als stadthouder, van de Vereenigde Nederlanden, gekoozen op den 3. May 1747*, Enkhuizen: Wed. Callenbach, 1747.
- 100 Egbert Metelerkamp, *De vreugde-bazuin eener gepaste dank-vermelding geblazen [...] over de verheffing van [...] Willem Carel Hendrik Friso [...] tot stadhouder [...] in eene kerk-rede over ps. CXVIII: vs.22-25*, Amsterdam: J. Hayman, 1747.
- 101 Jan Korthals, de Jonge, *Vreugdt bazuyn, uytgegalmt ter eeren van Zyn aller doorlugtigste Hoogheyden Heer Willem Karel Hendrik Friso, Prince van Oranje en Nassau, enz. enz. enz., Stadhouder, Admiraal, Kapiteyn Generaal te water en te landt van de Vereenigde Provintien*, Leiden: Wilhelmus Corts, 1747.
- 102 Klaas Butter, *Vervolg op de Vreede- en Zeege-wenschen Door Klaas Butter, Bestaande in Eere-Krantszen, Zaanlands Vreugde-Basuin en Rey van Maagde-Zangen, gevolgten ter eeren van [...] W.C.H. Friso [...] Op het Verkiezen van zyn Hoogheydt Tot stadhouder, enz. MDVCCXLVII*, z.p.: z.n., 1747.

1748

- 103 Johannes Barueth, *Boet-bazuin geblazen in Neerlands kerke*, Rotterdam: Jacobus Bosch, Dordrecht: Jacobus vander Vyle, 1748.
- 104 Irenaeus Philalethus, *Vredens bazuine roepende alle vrome en opregte burgers en schutters, als goede krygsknegten van 't heyr des heren Christus Jesus, onder deszelfs Banier en Schild, door den Stok Lieflykheid en den Stok Zamenbinders*, Leiden: Willem Boot, 1748.
- 105 Egbert Metelerkamp, *De boet-basuin eener ontsachlyke bedreiging en welmeenende waarschouwing, geblazen ter verootmoediging, en opwekking van Nederlands volk: in eene kerk-rede over Jer. iv: 7, 8 en 13*, Amsterdam: Hendrik Vieroot, 1748.
- 106 Jan van Schagen, *Nederlandts Lof-Basuin Uitgeboezemt over de Geboorte van den [...] Erf-prins van onzen geëerden Vorst [...] Op den agsten van Lentemaand 1748*, Middelburg: Johannes Jacobus Callenfels, 1748.

1749

- 107 Casparus Henricus van Heimenberg, *Vreede en boetbazuin, geblaazen op den dank en biddag, over den vreede te Aken, geslooten op den XVIII van wynmaand des jaars 1748 en gevierd op den XI van zomermaand des jaars 1749: in twee kerkredenen voorgedraagen*, Haarlem: Jan Bosch, 1749.

1750

- 108 *Lof bazuin ter eere van den wel-edelen geboren heer de heer D. van Susteren, heere tot 's Gravenwezel en andere plaatsen, &c. &c. &c.*, 's-Gravenhage: Johannes de Cros, 1750.

1752

- 109 Joao van den Honert, *Hollands lof-bazuin, uytgeblazen op de overheerlyke lyk-predikatie door [...] Joao van den Honert [...] wegens het smertelyk afsterven van [...] den heere Prince van Orange en Nassau [...] overheerlyk ter aarden besteld den vierden van sprokkelmaand 1752*, Amsterdam: Hendrik Reinders, 1752.

1757

- 110 Marten van Roshem [=Jan Wagenaar?], *Lofbazuyn, Gevlogten om het hoofd van den Hoog-gebooren, wydberoemden heer en meester Den Doorluchtigen Samensteller van het nooitvolprezen Boek, met regt genaamd Zedige Beproeving Van de voorgestelde Karakters van Jan de Wit*, z.p.: z.n., z.j.
- 111 [Jan Wagenaar?], *Marten van Roshems tweede lof-bazuyn, gevloghten om het hoofd der beroemde heeren, C.L. schryver van het Gepaste antwoord, en A.v.K. schryver van de Zugt van het Oordeel over [...] J. de Witt*, z.p.: z.n., 1757.
- 112 *Helderklinkend en vreugd aanduidend bazuin geschal, uitgegalmd op het jubeljaar, van [...] Joannes van Stiphout, bisschop van Haarlem [...] het vyf-entwintigste jaar zyner priesterlyke wydinge, plegtiglyk vierende, binnen Amsterdam, den 28sten van Wynmaand, 1757*, Amsterdam: Jan van Stendel, 1757.

1758

- 113 De groote bazuine des evangeliums, over Jez. xxviii: 13, evangelie-dwang, over Luc. xiv: 23, de gelukkige ure van Christus levendigmakende stemme, over Joh. v: 25 [...] door Ralph Erskine; Uit het Engelsch vertaalt, door J. Ross; en met een voorreden verrykt, door Georgius Hougendorp. Rotterdam: Hendrik van Pelt, en Adrianus Douci, p-z., 1758.

1761

- 114 *Vrede bazuin of plichtschuldige vermaning tot eendragt, aan alle de schrijvers die hunne penpen op het papier hebben gestelt over de bewuste beroerte den 31 Maart in de opera voorgevallen*, z.p.: z.n., 1761.

1763

- 115 *D' bazuyn: uytblaasende de algemeene mode en manier der hedendaagse bankrottiers*, Amsterdam: H. van Werven, 1763.

1766

- 116 W. van Hoorn, *Nederlandsch vreugd bazuin uitgegalmt, ter achtiende verjaringe, en hooglof-felyke regeeringe, van [...] Willem den Vyvden, [...] den achtste van lente-maand, anno MDCCLXVI*, Amsterdam: J. Selleger, 1766.

1770

- 117 *Lof-bazuyn of geluk-biedende jubel-dicht [!] tot de [...] jouffrouw, Catharina Hockers geestelyke dochter, plechtelyk vierende het vyftig-jaerig jubile van haer geestelyk verbond [...] binnen Temsche den xxiv. september M.D.C.C.LXX*, Antwerpen: Joannes Grangé, 1770.

1772

Heruitgave van *Vrede bazuin of plichtschuldige vermaning tot eendragt, aan alle de schrijvers die hunne pennen op het papier hebben gesteld over de bewuste beroerte den 31 Maart in de opera voorgevallen*, z.p.: z.n., 1761.

- 118 *De vrolyke bazuin-blaazer, blaazenden over het belegerd Tillenburg; beneffens de opgebaggerde modder-rievier; als mede het mislukte huwelijk, of 'T meisje, een aartje, na haar vaartje, de snoepige gryzaart met zyn root schimmelde bles*, z.p.: z.n., 1772.

1773

- 119 J.A.F. Pauwels, *Lof-bazuyn uyt-gegalmt door de negen Godt-minnende musen, ter oorzaak van de solemnele plegtigheyt des hondert-jaerigs jubilé, aengaende de lofweerdige instelling van het roemruchtig broederschap onder gewoonen titel van De Veertien Daegsche Berechtige*, Antwerpen: J.P. De Cort, 1773.

1776

- 120 Willem van der Jagt, *Vredebazuin, of aansporing tot eendrachtig Psalmgezag, aan de gemeente van Maassluis*, Maassluis: Nik. van den Burgh, 1776

1780

- 121 E.T.C. *Gescheurd triumph-bazuyn uytgalmende in Zoili veersen den stryd tusschen eenige berugte hairknievende en digt-kundige liefhebbers*, z.p.: z.n., z.j.

1781

Wederklank op het gescheurd triumph-bazuyn, van den ten eynd' geblazen ETC.

- 122 [Nicolaas Hoefnagel?], *Lof-Bazuin, ter eeren van de [...] regeering van Amsterdam, Strekkende tot een Schrik Trompet, voor de Liebel-Schryvers Door het Uitgalmen, Waar zyt gy laagbezielde Verraders van uw Vaderland, enz.*, z.p.: z.n., 1781.

1782

- 123 *Lof-Bazuin aan de [...] Magistraat van Amsterdam, Afgeëischte Straf voor die H. E. Gr. Achter. Hoonen, en Wraak-Trompet, aan de Ingezeetenen, Om zich op de Engelschgezinde te wreken*, z.p.: z.n., 1782.

- 124 Nicolaas Hoefnagel, *De Vrolyke Walon met de rarekiek-kas. Op de Amsterdamsche kermis, laatende zien aan Klaas de overtysche vaderlandsche boer en Niesje zyn vryster in dezelve is zeer duidelyk te beschouwen, de listige streken van den hertog, en die van zyn door Engelsch goud omgekogte Engelschgezinde schryvers, en verder kwalyk geintentioneerde vloekwaardige cabaal van den hertog van Wolfenbuttel, strekkende tot antwoord op de lanterne magique eerste vertooning een stukje onontbeerlyk voor de lezers van de Vryaarts brieven der geschavotteerde hr. en mr. Elie Luzac. En de wel eerwaarde domine Philippus Verbruggen zyne post naar den Neder-Rhyn. Agter de rarekiek een dichtstuk Lof Bazuin, voor Amsterdam, afgeëischte Straf voor de Landverraders, en Wraaktrompet aan Neerlands Ingezetenen om zich op de Engelschgezinde te wreken*, z.p.: z.n., 1782.

1784

- 125 *Treur-Bazuin uitgalmende, op eenen vaderlandschen, en beredeneerden toon, den rampzaaligen toestand, waar in de Republiek, door den willekeurigen Vreedebreuk van [...] Joseph den Tweeden, zig reeds gebragt ziet [...] Beneevens het Enkel en Eenig [...]. Middel, 't Welk tot voorkoming van den ganschlyken ondergang deezes [...] kan worden ter hand genoomen [...] den 10 November. 1784*, z.p.: z.n., 1784.

- 126 *Lofbazuin, by het afgaan der [...] burgem. Van der Helm, en Vanderstael, den 29 April 1784, Rotterdam: S.P. Kraefft, 1784.*
- 127 *Oranje-helden eer-bazuin, of korte schets van uitmuntende bewyzen van eer, hoogachting en dankbaarheid door de edele hoog mog. heeren Staten der Vereenigde Provinciën door alle tyden heen verleend, toegestaan en opgedragen aan de beschermers van de Nederlandsche vryheid en godsdienst, de prinsen en vorsten uit het doorluchtig Huis van Oranje en Nassauw, Rotterdam: Johannes Hofhout, [ca. 1784].*
- 128 *De vreugde bazuyn voor de inwoonders van 't vaderla[nd] als de vrede werd geplamt. Stem: Antje is geblanket, z.p.: z.n., z.j.*

1786

- 129 *Vreugde Bazuin, uitgeblaazen voor [...] den [...] Prince van Oranje en Nassau, Rotterdam: J. Scheffers, 1786.*

1787

- 130 *Vryheidsbazuin, of [...] opgave en beschryving van de plegtigheden, welke zyn voorgevallen op den 7 November 1786 [...] op welken, uit naam van de [...] burgemeesteren en vroedschappen van West-Zaandam, aan de in drie compagniën verdeelde gewapende gesloten derde manschappen aldaar no. 1. 2. 3 zyn vereerd en overgegeven drie extra fraaije vaandels, enz. MDCCLXXXVII, z.p.: z.n., 1787.*
- 131 *Jacobus Elzinger, Vreugde bazuin uitgeblaazen, voor [...] den [...] Prince van Oranje enz., voor welke door Gods zegen Zeericzee is be kroont met Vlaggen enz [...] Op den 24 September [...] En [...] Op Dinsdag den 9 October, z.p.: z.n., 1787.*
- 132 *Vreugde-bazuyn, op het verwelkemen van de prins van Orange, binnen 'sGravenhage. Stem: wat heb ik u misdaan Roselyn, z.p.: z.n., [1787].*
- 133 *Vreugde-bazuin over de stad Zierikzee, uitgeboezemt over de vreugde-bedryven van de jonge prinses, op woensdag den 28. november 1787 door een Vriesche schippers-knegt en een beminnaar van 't huis van Oranje, z.p.: z.n., z.j.*
- 134 *D. de Veth, Vrede bazuin onder het Christelyk Jubel Feest, over het vereenigen der Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgezinde Gemeentens te Rotterdam, z.p.: z.n., [1787?].*

1793

- 135 *De zilvere trompet, of Blaazende bazuin, over de droevige omstandigheden van Rusland en Siberiën, in dit loopende jaar 1793, z.p.: z.n., 1793.*
- 136 *Lof-bazuyn geblaazen tot roem van den zeer eerweerden en menschlievenden heer mynbeer Maurus de Mol, Brugge: De Moor, 1793.*

1795

- 137 *Vreugdebazuin der Keezen, z.p.: z.n., z.j.*
- 138 *Batavus, Vrede-bazuin. Of myne gedachten by den aanvang van het jaar MDCXCXV, Rotterdam: Nicolaas Corneel, 1795.*
- 139 *Oranjes minne-vlam, ofte Vree-bazuyn, Amsterdam: Erven H. van der Putte, laatste kwart achttiende eeuw*

Bijlage 2 Overzicht van bazuinen naar meest voorkomende titels

In deze bijlage worden voor het overzicht in volgorde van de bespreking in hoofdstuk 3 de grootste groepen bazuinen op een rij gezet. Hier en daar worden deze groepen aangevuld met een bazuin met een andere titel, maar die inhoudelijk wel in de groep te plaatsen is.

Oorlogsbazuinen

Basuïne des heyligen Oorloogs Der Openbaringhe S. Johannis Tegen den groten Antichrist den Romschen Paus [...], : Der welcke Diepe ende tot desen dach verbor-gene Gheheymnissen, van het 12 Cap. aen tot het 20. nae den rechten Sin des Hey-ligen Geests verclaert worden, nopende de wonderlijcke weder-voortbrengginghe der Kercke Christi, de teniet-makinghe des Paus-rijcks, enz [...] sullende door [...] Fredericum Coningh der Bohemen ende Keurvorst van den Paltz begonnen ende wt-ghevoert worden [...] In verlegginghe des Autheurs, z.p.: z.n., 1622.

Basuïne des Oorlooghs, Ofte Waerschouwinghe, aen de Vereenichde Nederlanden, dat de sel-vige in den Oorloge met den Coningh van Spaengien moeten Continueren, z.p.: Pieter Wal-schaert, 1625.

Simonis Oomii V.D.M., *Oorloogs Basuïne, Geblaesen ter Opweckinge van alle Ingesetenen in de nogh overige Provincien, Steden en Sterckten van Nederlandt, Om onder de Baniere van onsen seer gewenschten Stadthouder Willem de III, Doorlughtigh Prince van Orangien, etc. Kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige Vyanden*, Amsterdam: Jacob Ben-jamin, 1672.

Simonis Oomii V.D.M., *Oorlogs-Basuyns Tweede deel, Geblaesen ter Opweckinge van alle In-gesetenen in de nogh overige Provincien, Steden en Sterckten van het nu vernederde Neder-landt, Om Onder de Baniere van onsen seer gewenschten Stadthouder Willem de III. Door-lughtigh Prince van Orangien, &c. Kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige Vyanden*, Amsterdam, Daniel van den Dalen, 1673.

Oorlogs basuyn op de heerelyke victorie, bevogten door den Engelse admiraal Matthews, tegen het Frans en Spaans esquadre, voor Toulon [...], Amsterdam: R. Reyniersz., 1744.

Heer- en krijgsbazuinen

Zacharias Zuierius, *Heyr-Basuïne Ten dienste, soo voor de Inghesetene vande Belegerde Stadt Bergen op den Zoom; Als voor de gene, die getogen zijn om de selve voor dese landen, tegen den Spaignaert, te verweyren*, Leiden: Zacharias de Smit, 1622.

Jan Frans Cammaert, *Lof-schaterende krygs-bazuyn, ofte: Rym-weergalmende echo op alle de edelmoedige daeden van Alexander den Grooten*, Brussel: Jacobs, 1745.

Jacobus Crajenhoff, *Neederlands-druk-vreede- en vreugde-thoonen, met Groot-Brittanjes-ramp-kryg en heyl basuyn*, Harderwijk: Willem Brinkink, 1746.

Troostbazuinen

Daniël Souterius, *Troost-basuyn op alle klaegh-lieden der Christenen in allerley verdriet mid-*

den onder 't moortgeschrey der verwostende oorloghe in 1. Bohemen 2. Oostenryck ... ende in alle deelen, ende hoecken des Christenrijcx, Amsterdam: Jan Eversz. Cloppenburgh, 1628.
 Simonis Oomii V.D.M., *Troost-Bazuyn, Geblaesen ter Aenmoediginghe van alle bekommerde Ingesetenen in het Vereenighde, ende nu seer Vernederde Nederlandt*, Amsterdam: Daniël van den Dalen, 1673.

Triomfbazuinen

- Samuel Ampzing, *West-Indische Triumph-basuyne, Tot Godes ere, ende roem der Batavieren gesteken, van wegen de veroveringe der Spaensche Silver-vlote van Nova Hispania, inde Baij van Matanca, [...]*, Haarlem: Adraiaen Rooman, 1629.
- B. Ruysenberch, *Triumph basuyn over de geluckige victorie ende heerlijcke over-winninge der stadt Maestricht, mitsgaders de steden Venlo, Rourmonde, Stralen, Erckelens, Sittert, ende Limburgh met het landt daer aen behoorende: gewonnen door den doorluchtigen, Hooghgeboren vorst Frederick Henrick Prince van Oranjen, Grave van Nassau, 's-Gravenhage: I. Burchoorn*, 1632.
- John Rapf, *De Engelsche belydenis. Ofte Triumph basuyne, tot verheuginghe der Nederlanders*, z.p.: z.n., 1652.
- F. Sergorius, *Triumph-basuyne uyt den Hollandschen thuyn, uytgalmende Godes grooten zegen, die by noch in't midden van de wederweerdigheden deses swaren Oorlooghs, ter zee en te lande, tot den 13 den September toe, deses jaers 1673, ons genadighlicken heeft verleent*, Amsterdam: Weduwe Abraham vanden Burgh, 1673.
- Simonis Oomii, *Triumph-Bazuyn, Geblaesen By gelegentheyt van de Verwonderlicke en Heerlicke Overwinningen, met welcke de Heere onsen Staet heeft gelieven te zegenen, Onder het hoogh-wijs Beleydt van onsen Glorieusen en Loffelicken Stadthouder en Veldt-Heer Willem de III. Doorluchtigh Prince van Orangien, &c. Met aenwijsinge der Middelen, soo Geeste-licke, als Lighaemelicke, om de verkregen Victorien nogh verder voort te setten*, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1674.
- Cornelius van Bynkershoek, *Triumph-Basuyne, Gesteken ter gedachternis van de roemrugtige [...]. Victory, door de wapenen van Engelandt ende Vereenigde Nederlanden op de Franssen, Bevochten by Judoigne, op den 23. van Bloeymaent 1706*, z.p.: z.n., z.j.
- E.T.C., *Gescheurd triumph-basuyne uytgalmende in Zoili veersen den stryd tusschen eenige be-rugte hairklievende en digt-kundige liefhebbers*, z.p.: z.n., z.j.

Victoriebazuin

- G. Loquefier van Rijsburgh, *Fama ofte basuyne der victorien, des doorluchtigen [...] prince van Orangien: over de groote machtighe vloote des conincx van Hispanien*, Delft: J.P. Waalpot, 1631.

Vredesbazuinen.

- Tuba Pacis, Ofte Basuyne des Vredes: Gestelt door een oprecht Patriot die so wel de vrede, als de vryheydt der Conscientie bemint, tot onderrechtinghe van alle oprechte Patriotten, die om de vryheydt der Conscientie tegens den Konink van Spanien so veel Jaren gevochten hebben; Tegen her Suchtigh ende Trouwhertig Discours van E.P. zijnde een t'samen-spraec tusschen Nederlander, Spaenjaert, Fransman ende Zweed*, z.p.: z.n., 1647.
- Vrede basuyn, ofte Approbatie vande heeren Staten Generael; op den brief van ratificatie, des alder christelicksten Franschen koninck*, z.p.: z.n., 1657.
- Anthony Benedetti, *Numero XLII.: Vrede-Basuyne, kombaer makende een kort begrijp, ende de voornhaemste Articulen van den gesloten Vrede, tusschen Louis den XIV Koninck van Vrankrijck ende Navarre, Ten eenre, ende den Doorluchtighsten Groot-machtichsten Prins Philippus den IV. Koninck van Hispaengien, ter ander sijde*, Utrecht: Anthony Benedetti, 1660.
- Johan de Bye, *De Vredes, en Liefdes Bazuyne. Behelsende, Een Apologia. Ofte Nootzakelijke*,

- Christelijke Verdediging Van, ende Door Johan de Bye. Tot behoud zijner Goede Naam enz [...] Nevens Middelen, tot Vrede, en Vereeniging Van het, jammerlijk gescheurt Gereformert Christendom. Als mede, een Gebed, tot dien eynde, met noch ses andere [...] Als mede, Een Christelyke, en Ernstige Aanspraak Rakende, alle Staten, en Soorten van Menschen; enz [...] Hier is ook by gevoegt Een Tweede Ootmoedige Bede, en Christelijke Remonstrantie, aan de [...] Regeerders, der Stad Leyden; Tot verkryging, van de Vryhey, des Godsdienst, voor de Remonstranten enz [...], z.p.: z.n., 1664.*
- Jacob Pietersz. van de Kooch, *Vrede-bazuyn, tot verminderingh van de verschillen, voorgevallen onder de Doopsgesinde tot Amsterdam [...] Daer achter by gevoeght is een Voorstel tot waerschouwinge*, z.p.: Pieter Arentsz, 1664.
- Simonis Oomii, *Vrede-Bazuyn geblasen, Soo by gelegenthey, der aengenaeme Vrede, Tusschen den Doorlughtigen en Groot-machtigen Heere Koningh van Groot Britannien, ende de Hoogh-Mogende Heeren Staeten Generael der Vereenighde Nederlanden, Gemaect tot Westmunster den 19. Febr. 1674. Als Der wonderlicke Verlatinge der overheerde Steden, Sterckten, ende Provincien van desen Staet, door de Vyanden*, Amsterdam: Daniël van den Dalen, 1674.
- Johannes Titama, *Zions ontstokene Vreugde en Vree-Bazuyn. By maniere van Predicatie voorgesteld uit Hogel. 1't midden van vers 4*, Amsterdam: N. Holbeex, 1697.
- Anna Maria Paeuw, *Vree-bazuyn: uytgegalmt, wegens de gelukkige herstelling van Europaas eendracht*, z.p.: P. vander Veer, 1697.
- Storm, *Vrede-bazuyn, geblaasen op nieuwwe-jaar*, Haarlem: Wed. J. Geldorp, 1698.
- How, *Vrede-bazuyn uytblasende het aangename jaar des heeren, door de stemme des euangeliums*, Rotterdam: Elias Ivans, 1700.
- B. Blens, *Vreede-bazuyn uytgeblaazen op het tractaat tusschen hare koninglyke majesteyten van Sweden en Polen, gesloten den vier-en-twintigste September, MDCCVI*, Amsterdam: Cornelis van Hoogenhuyzen, 1706.
- Vree-bazuyn in oorloghs dagen, uytgeblaazen oer het gewenste houwelyk van de eerwaarden bruydegom, de heer Jacobus de Wit, met de dengd- en zeedenryke bruyd, juffrouw Christina Hofman; egtelyk vereenigd den 17. february des jaars 1709 binnen Amsterdam*, Amsterdam: Cornelis van Hoogenhuyzen, 1709.
- Jan van Gysen, *Vree bazuyn*, Amsterdam: Jac. van Egmont, 1713.
- Irenaeus Philalethus, *Vredes bazuine roepende alle vrome en opregte burgers en schutters, als goede krygsknegten van 't heyr des heren Christu Jesus, onder deszelfs Banier en Schild, door den Stok Lieflykheid en den Stok Zamenbinders*, Leiden: Willem Boot, 1748.
- Casparus Henricus van Heimenberg, *Vreede en boetbazuin, geblaazen op den dank en biddag over den vrede te Aken, geloosten op den XVIII van wynmaand des jaars 1748 en gevierd op den XI van zomermaand des jaars 1749: in twee kerkredenen voorgedragen*, Haarlem: Jan Bosch, 1749.
- Vrede bazuin of plichtschuldige vermaning tot eendragt, aan alle de schrijvers die hunne pennen op het papier hebben gestelt over de bewuste beroerte den 31 Maart in de opera voorgevallen*, z.p.: z.n., 1761 (heruitgave in 1772).
- Willem van der Jagt, *Vredbazuin, of aansporing tot eendrachtig Psalmgezang, aan de gemeente van Maassluis*, Maassluis: Nik. van den Burgh, 1776.
- Batavus, *Vrede-bazuin. Of myne gedachten by den aanvang van het jaar MDCCXCV*, Rotterdam: Nicolaas Corneel, 1795.
- D. de Veth, *Vrede bazuin onder het Christelyk Jubel Feest, over het vereenigen der Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgesinde Gemeentens te Rotterdam*, z.p.: z.n., [1787?].
- Oranjes minne-vlam, ofte Vree-bazuyn*, Amsterdam: Erven H. van der Putte, laatste kwart van de achttiende eeuw?

Lofbazuinen

- J.J. van Duisberg, *Klinckende Lof-Basuyen, Uytgeblazen over den Eed'len Heer, [...]. Kornelis Bikker, Heer van Swieten, Burgermeester en Raad der Stad Amsterdam*, z.p.: z.n., 1650.
- J.G. Boumeester, *Lof-basuyen uyt-geblazen, over het victorieus gevecht der Hollanse zee-helden tegens de twee koninglijke vlooten van Vranckrijck, ende Groot-Britanje: voor de derde maal voor-gevallen, op den 22. Augusty 1673*, z.p.: Willem Slingerlandt, 1673.
- Tido Dammius, *Lof-Basuyen, Aengestoken ter eeren Godes, over sijnen genadigen zegen, uytgestort over het [...]. Dessen van Syne Hoogheit enz.*, 's-Gravenhage: M. Uytwerf, 1689.
- Lukas Rotgans, *Stichtse lofbazuin, geblaazen over het veroveren van Ierland, door den weledelgeboren heer Godard, baron van Reede*, Utrecht: Rudolph van Zijll, 1691.
- Adam Jongheleyn, *Lof-basuin, vit-geblazen over het sluiten van de seer lang gewenste vrede, tusschen de [...] Staten van Holland ende West-Vriesland, ende Loderwijk de xiv*, Leiden: Wed. H. van Damme, 1697.
- Dirk Bakker, *Roem-trompet der vrouwen, of Lof-bazuin der stiefmoeders*, Rotterdam: Adriaan van Dijck, 1699.
- Lof-basuyen, uyt-geblazen ter eeren van den zeer eerw. vader, P. Francisco van Muenicxhove, vierende van zijn missionarisschap 't half iubilé den tweeden paeschdagh*, z.p.: z.n., 1700.
- Lucifers Lof-bazuin, uitgeblazen onder een party nikkers, in een Te Deum, over de gepretendeerde victorien van Ludovicus de xiv, Fransche koning*, Versailles: z.n., 1702.
- Loduwijk in Roww; Of de Geallieerde Lof-Basuyen, Uytgeblazen, over de Weergalose Victorie van Hoghstet, bevogten op den 13. Augusti 1704*, Hulst: Cornelis Pietersze, 1704.
- Lof-basuyen, of pertinent verhael*, Amsterdam: Kryn Smit, 1717.
- L. Swemkoop, *Lofbazuin gegeven ter eeren van den konstrijken meerster Jacobus Zeemans, organist, en klokkenist der stad Breda, op het maken van een nieuwt orgel, in de Parocie-Kerk der vrye heerlijckheit Voorschoten in den jare zeventienhondert twintig*, z.p.: z.n., 1720.
- R. v. Ditmer, *Neerlands Lof-basuyen, Op de vyf heerelyke Predicatie (sic), gedaan op de Algemeene Dank- Vast- en Bede-dag, Door de luthersche Predikanten, binnen Amsterdam. Den 24 Maart 1734*, Amsterdam: z.n., 1734.
- Chrysostomos Matanasius, *Lof-Bazuin Uitgeblazen over de weêgaloze, Onvergeelykelyke, Ongehoorde, nooit dus geziene, en de vyf zinnen verrukkende Puiks-Puik-Poëzy van 't pronkjuweel der aartsletter-helden, phenix-digteren, en gevlugelde overvliegeren. Door den welken de heerlyke Redeneeringen van Castratus (by verkorting) of Callistratus zyn uitgevonden*, Rotterdam: D. Vis, 1742.
- Jan van Schagen, *Nederlands Lof-Basuin Uitgeboezemt over de Geboorte van den [...] Erfprins van onzen geëerden Vorst [...] Op den agsten van Lentemaand 1748*, Middelburg: Johannes Jacobus Callenfels, 1748.
- Lof basuin ter eere van den wel-edelen geboren heer de heer D. van Susteren, heere tot 's Gravenwezel en andere plaatsen, &c. &c. &c.*, 's-Gravenhage: Johannes de Cros, 1750.
- Joan van den Honert, *Hollands lof-basuin, uytgeblazen op de overheerlyke lyk-predicatie door [...] Joan van den Honert [...] wegens het smertelyk afsterven van [...] den heere Prince van Orange en Nassau [...] overheerlyk ter aarden besteld den vierden van sprokkelmaand 1752*, Amsterdam: Hendrik Reinders, 1752.
- Marten van Roshem, *Lofbasuyen, Gevlogten om het hoofd van den Hoog-gebooren, wydbe-roemden heer en meester Den Doorluchtigen Samensteller van het nooitvolprezen Boek, met regt genaamd Zedige Beproeving Van de voorgestelde Karakters van Jan de Wit*, z.p.: z.n., 1757.
- Jan Wagenaar, *Marten van Roshems tweede lof-basuyen, gevloghten om het hoofd der beroemde heeren, C.L. schryver van het Gepaste antwoord, en A.v.K. schryver van de Zugt van het Oordeel over [...] J. de Witt*, z.p.: z.n., 1757.
- Lof-basuyen of geluk-biedende jubel-dicht [!] tot de [...] jouffrouw, Catharina Hockers geestelyke dochter, plechtelyk vierende het vyftig-jaerig jubile van haer geestelyk verbond [...] bin-*

- nen Temsche den xxiv. september M.D.C.C.LX.*, Antwerpen: Joannes Grangé, 1770.
- J.A.F. Pauwels, *Lof-bazuyn uyt-gegalmt door de negen Godt-minnende musen, ter oorzaak van de solemnele plegtigheyt des hondert-jaerigs jubilé, aengaende de lofweerdige instelling van het roemrugtig broederschap onder gewoonen titel van De VeerthienDaegsche Berechtigte*, z.p.: De Cort, 1773.
- [Nicolaas Hoefnagel?], *Lof-Bazuin, ter eeren van de [...] regeering van Amsterdam, Strekkende tot een Schrik Trompet, voor de Liebel-Schryvers Door het Uitgalmen, Waar zyt gy laagbezielde Verraders van uw Vaderland, enz.*, z.p.: z.n., 1781.
- Lof-Bazuin aan de [...] Magistraat van Amsterdam, Afgeëischte Straf voor die H. E. Gr. Achtbr. Hoonen, en Wraak-Trompet, aan de Ingezeetenen, Om zich op de Engelschgezinde te wreken*, z.p.: z.n., 1782.
- Lofbazuin, by het afgaan der [...] burgem. Van der Helm, en Vandersteel, den 29 April 1784*, Rotterdam: S.P. Kraefft, 1784.
- Lof-bazuyn geblaezen tot roem van den zeer eerweerden en menschlievenden heer mynheer Maurus de Mol, Brugge: De Moor, 1793.*

Eer-, rouw- en huwelijksbazuinen.

- Bruylofs-basuyen, vrolick uit gheblasen over het H. echten van d'eersamen Barent Ter-Burch, ende [...] Margareta Opze*, Amsterdam: Joost Broersz., 1638.
- Eer en rouw-basuyen, uyt-geblasen op het haestige, ongeluckigh, doch godtsalige kuygelschieten, van de woedende Brit in de lendenen van d'edel gebooren [...] Jr. Rudolph Conders [...] En tot sijn rust-plaetse gants rouw-statigh gedragen den 8. Augusti oude-stijl, anno 1666*, Groningen: Jan Cöllen, 1666.
- Houwelykx basuyen uyt blasende veel heyl en zegen als den hoorn des overvloets kan uyt gieten op de hoofden van [...] Pieter de Ruyster ende [...] Iannetje Brants: te samen in een bandt getreden, in liefde en vrede op den 24 van Slacht-maandt 1711*, Vlissingen: Gillis de Paaynaar, 1711.
- Oranje-helden eer-bazuin, of korte schets van uitmuntende bewyzen van eer, hoogachting en dankbaarheid door de edele hoog mog. heeren Staten der Vereenigde Provincien door alle tyden heeen verleend, toegestaan en opgedragen aan de beschermers van de Nederlandsche vryheid en godsdienst, de prinsen en vorsten uit het doorluchtig Huis van Oranje en Nassauw*, Rotterdam: Johannes Hofhout, 1784.

Vreugdebazuinen

- P.H. van Grevenbroeck, *Neder-landsche Vreugt-basuyen, schaterende over de Geboorte van [...] Wilhem van Oranien [...] op den 14 November*, z.p.: z.n., 1650.
- I. Polaert, *Vreugde Bazuyn Uyt geblazen, doe Carolus de II [...] Van [...] De Staten Generael [...] Pompeuselijck wierd Inghehaelt ende Verwellekomt In 's Graven-hage, 's-Gravenhage: I. Rammazeyn, 1660.*
- Burgert van der Wael, *Eeuwigh geluyt-makende vreught-basuyen: geblasen ter gedachtenisse van de geboorte [...] Jesu Christi [...] Met een vervolgh van den Antichrist*, Dordrecht: Simon Onder de Linde, 1670 (met heruitgave in 1699, 1703 en 1736).
- P.T., *Viva Hollandia, of Nederlands Vreugde-Basuyen, Over het verkiezen van Wilhelm III. Prince van Oranje, tot Capiteyn Generael te Lande, en Admiraal ter Zee, wegen hare Hoog: Moog: de Staten Generael der VereenigNederlanden*, Amsterdam: J. Benjamin, 1672.
- Over-schiesche vrage: ofte vreughd-bazuyn, uyt-gegalmt, ende gepronuncieert tot lof vande konst-broeders van de negen roo-roosknoppen, daer men schrijft: 't Schiet uyt vreughd'. Op welke vraeghe seven verscheyden kamer-broeders [...] hebben geantwoordt, op maendagh den 14. October 1675. De vraege luydt aldus: Wiens weldoen wierdt geheet, en 't goedt met quaat geloont, Spreect juffer uyt de mondt, en niemant niet verschoont? Regel, Godt helpt de sijne op, en sal haer noyt verachten*, Delft: Corn. Blommenstein, 1675.

- Johannes Titama, *Zions ontstokene Vreugde en Vree-Bazuyn. By maniere van Predicatie voorgesteld uit Hogel. 1 't midden van vers 4*, Amsterdam: N. Holbeex, 1697.
- Vreugde-Bazuin, Opgestoken ter gewenschte Vrede Tusschen Zijne Allerchristelijkste Majesteit LUDOVICUS de XIV. Koning van Vrankrijk, &c. ter eenre, en de gezamentlijke Geallieerde Potentaten, ter andere zijde, Geteekend op 't Koninglijk Huis Nieuwburch, tot Rijkswijk, den 20 September, 1697*, Rotterdam: Elias Yvans, 1697.
- Johannes Hubertus Jungius, *Uitregtse vreugd-basuin de vrede tussen den koning van Vrankryk en de Staten der Vereenigde Nederlanden getroffen, uitgalmende*, z.p.: z.n., 1713.
- Johannes Pieter Sterke, *Vreugde basuyn, uytgeblazen op het tweede jubilé, van de onveranderde Augsburgse Confessie [...] den 31 october 1717*, Amsterdam: Jacob Brouwer, 1717.
- Vreugde-bazuyn, uitgeblasen by gelegenheit van het afsterven van [...] Paschasius Quesnel [...] overleden den 2 December 1719 binnen de stad Amsterdam*, Amsterdam: François Morterre, 1719.
- Jan Kouwelier, *Vreugde basuyn uit-geblazen op de blyde egt-verzameling van [...] Pieter de Coup [...] en [...] Lucea Anna Boudens, zamen verknogt in den band des houwelyks, op den 26 van bloey maand, in 't jaar 1729*, Middelburg: Michiel Schryver, 1729.
- Jacobus Rosseau, *Vreugde-bazuin, uitgeblazen door de beminnaers der waarheid, over het weiden van den Heer Theodorus van der Kroon, tot bisschop in de Nederlanden, den 28. October MDCCXXXIV*, Amsterdam: Wed. J. van Egmont, 1734.
- Vreugde-bazuin, geblazen over de pragtige en koninglyke staatzy toegesteld op het inhalen van Zyn Hoogheit Willem Carel Henrik Friso prins van Oranje en Nassou [...] ende Hare Koninglyke Hoogheit Anna kroon prinsesse van Engeland [...] den 20 van Grasmaand 1736*, Groningen: Warnerus Febens, 1736.
- Oostenryksche vreugde basuyn, geblaezen over de groote overwinning van geheel Beyeren [...] door de Hongaren, in april 1745*, z.p.: z.n., 1745.
- [M. v.d. Hove?], *Vreugdebazuin uytgeblazen over [...] W.K.H. Friso [...] Prinse van Oranje en Nassauw-Dietz [...] Verkoren tot Stadhouder Admiraal en Kapitein Generaal van Zeeland, als ook op heden door de [...]. Regering van Rotterdam, den 29 April 1747*, Rotterdam: J. van der Laan, 1747.
- Joh. Adr. Raats, *Vreugde Basuin Uytgeblasen, op de Verkiezinge van [...] W.C.H. Friso; Prince van Oranje, Tot Stadhouder, enz. [...] Over de Zeven Vereenigde Provintien [...] Op den 3. Mey 1747*, z.p.: z.n., z.j.
- De Nassouse vreugde-bazuin blaazende allerhande nieuwe liederen; ter eere van de Prins van Oranje, op verscheyde voysen*, Haarlem: Mozes van Hulkenroy, 1747.
- Jan Tieleman, *Viva Hollandia, vreugde basuyn, tot lof van de edele prins van Oranjen, als stadhouder, van de Vereenigde Nederlanden, gekoozen op den 3. May 1747*, Enkhuizen: Wed. Callenbach, 1747.
- Egbert Metelerkamp, *De vreugde-bazuin eener gepaste dank-vermelding geblazen [...] over de verheffing van [...] Willem Carel Hendrik Friso [...] tot stadhouder [...] in eene kerk-rede over ps. CXVIII: vs.22-25*, Amsterdam: J. Hayman, 1747.
- Jan Korthals, de Jonge, *Vreugdt basuyn, uytgegalmt ter eeren van Zyn aller doorlugtigste Hoogheyt den Heer Willem Karel Hendrik Friso, Prince van Oranje en Nassau, enz. enz. enz., Stadhouder, Admiraal, Kapityn Generaal te water en te landt van de Vereenigde Provintien, Leiden: Wilhelmus Cortis, 1747.*
- Klaas Butter, *Vervolg op de Vreede- en Zeege-wenschen Door Klaas Butter, Bestaande in Eere-Krantszen, Zaanlands Vreugde-Basuin en Rey van Maagde-Zangen, gevlogten ter eeren van [...] W.C.H. Friso [...] Op het Verkiezen van zyn Hoogheydt Tot stadhouder, enz. MDVCCXLVII*, z.p.: z.n., 1747.
- W. van Hoorn, *Nederlandsch vreugd basuyn uitgegalmt, ter achtiende verjaringe, en hoogloffelyke regeeringe, van [...] Willem den Vyvden, [...] den achtste van lente-maand, anno MDCCLXVI*, z.p.: J. Selleger, 1766.

De Vreugde bazuyn voor de inwoonders van 't vaderla[nd] als de vreedde werd geplant. Stem: Antje is geblanket, z.p.: z.n., z.j.

Vreugde Bazuin, uitgeblaazen voor [...] den [...] Prince van Oranje en Nassau, Rotterdam: J. Scheffers, 1786.

Jacobus Elzinger, Vreugde bazuin uitgeblaazen, voor [...] den [...] Prince van Oranje enz., voor welke door Gods zegen Zeericzee is be kroont met Vlaggen enz [...] Op den 24 September [...] En [...] Op Dinsdag den 9 October, z.p.: z.n., 1787.

Vreugde-bazuyn, op het verwelkomen van de prins van Orange, binnen 'sGravenhage. Stem: wat heb ik u misdaan Roselyn, z.p.: z.n., [1787].

Vreugde-bazuin over de stad Zierikzee, uitgeboezemt over de vreugde-bedryven van de jonge princes, op woensdag den 28. november 1787 door een Vriesche schippers-knegt en een beminnaar van 't huis van Oranje, z.p.: z.n., 1787.

Vreugdebazuin der Keezen, z.p.: z.n., 1795.

Bazuin Gods

Petrus Hamer, De Bazuine Gods, Na het Bevel zyner Propheten aan den Mond genomen, op de Dood van William de III Koning van Engeland, enz. en Erw-Stadbouders van Holland, enz. Den 30 April, 1702 voor de Gemeynthe van Numans-dorp, Rotterdam: J. de Melander, 1702.

Gedrukte bronnen

Aangehaalde werken van Oomius

- Oomius, Simon, *Oorloghs-bazuyn*, geblaesen ter opweckinge van alle ingesetenen in de nogh overige provincien, steden en sterckten van Nederlandt, om onder de baniere van [...] Willem de III [...] kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige vijanden, deel I, Amsterdam: 1672, Jacob Benjamin, 1672.
- Oomius, Simon, *Troost-bazuyn*, geblaesen ter aenmoediginge van alle bekommerde ingesetenen in het Vereenighde ende nu seer vernederde Nederlandt, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1672.
- Oomius, Simon, *Oorloghs-bazuyns tweede deel*, geblaesen ter opweckinge van alle ingesetenen in de nogh overige provincien, steden en sterckten van het nu vernederde Nederlandt, om onder de baniere van Willem de III [...] kloeckmoedighlick te veghten tegen onse tegenwoordige vijanden, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1673.
- Oomius, Simon, *Triumph-bazuyn*, geblaesen bij gelegentheyte van de [...] overwinningen [...] onder het hooghwijs beleydt van onse (veltheer Willem de III [...]); met aenwijsingen der middelen [...] om de verkregen Victorien nogh verder voort te setten, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1674.
- Oomius, Simon, *Vrede-baswyn*, geblaesen soo bij gelegentheyte der aengenaeme vrede [...] gemaect tot Westmster den 19. febr. 1674, als der verwonderlicke verlatinge der overheerde steden, sterckten ende provincien van desen staet door de vijanden, Amsterdam: Daniel van den Dalen, 1674.
- Heenvliedt, Simon van (= Oomius), *Theologico-politica dissertatio, ofte discours over dese vrage: of den pausgesinden in dese Vereenighde Nederlanden, niet en behoorde toegestaen te worden d'openbare exercitien van hare religie, in enighe openbare kercken of capellen van enige steden, of tenminsten in enige privato-publijcke plaatsen*, Utrecht: Jacob Watermam, 1662.
- Oomius, Simon, *Tractaetken van Gods Voorzienigheyt*. Amsterdam: Willem van Beaumont, 1664, (ingevoegd bij S. Oomius, *Des Heeren verderflicke pijn*, Amsterdam: Willem van Beaumont, 1664).
- Oomius, Simon, *Schriftuerlijcke Prognosticatie, ofte Voor-beduytselen Van Godts naerderende Oordelen over Landen en Luyden. Den Ingesetenen deser der Vereenigde Nederlanden in dese bedroefde dagen van Godts oordeelen voorgestelt tot hoogh-noodige Waerschouwinge*, Amsterdam: Hieronymus Sweerts, 1666.
- Oomius, Simon, *Dissertatie van de onderwijsingen in de practycke der godgeleerdheid*, Bolsward: Samuel van Haringhouk, 1672.

Overige aangehaalde pamfletten

Articulen van Vrede Ende Verbondt, tusschen den Doorluchtighsten, Grootmachtichsten Prins ende Heere, Heere Karel, de tweede van dien naem, Coningh van Groot Britannien, ter eere; ende de Hoogh Mogende Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlandsche Pro-

- vintien ter andere zyde gesloten*, 's-Gravenhage: Hillebrandt van Wouw, 1667.
- Balen, Petrus van, *Zegenwensch aan sijn Hoogheyt, den Heere Prince van Orange, &c. als Capiteyn Generaal van 't Vereenigd Nederland*, 's-Gravenhage: Jasper Doll, 1672.
- Bedenkingen en Antwoort op de vrymoedige Aenspraeck aen zyn Hoogheit, Den Heere Prince van Oranje, Grave van Nassouw, &c. Gestelt door den Geleerden Maximiliaen Teelinck, Dienaer des H. Euangelij tot Middelburg, en Hooftparticipant van de Westindische Compagnie/Etc.*, Vlissingen: Geraerd de Laet, 1650.
- Bogerman, Johannes, *Het Christelijck Overlijden van de Doorluchtichsten ende Hoogh-gebooren Prince MAVRITS van Nassau, Prince van Orangien, &c. Hoogh-loflijcker ghedachtenisse. Tot troost ende stichtighe aller vroomen Inghesetenen deser Nederlanden*, Leiden: Isaac Elzevier, 1625.
- Burnet, Bishop, *History of his own time. Vol. II, Containing, the rest of the Reign of King Charles II. From 1670 to 1685*, Londen: Printed for the Company of Bookfellers, 1725.
- Harts-Droefheyt, Ghetoont in 't storte van overvloedige Tranen vande Haegsche Maeght Over de droevige n schadelijcke Doodt van Sijn Hoogheyt Wilhelmus van Nassau, Prince van Orangie, &c. Godzaligh in den Heer ontslapen dan den VI. November M.DCL.*, 's-Gravenhage: Michiel Stael, 1650.
- Orange, G.H. Prince d', *Brief van Sijn Hoogheydt, den Heere Prince van Orange, Geschreven aende Leden vande respectieve Steden van Hollant en Westvrieslant*, Rotterdam: Abraham van Waesberge, 1672.
- Orange, G. Prince d', *Brief van sijn Hoogheid den Heer Prince van Orange, Aen de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelant. Geschreven uyt 's Graven-hage, den 2 September, 1672*, Middelburg: Johan Misson, 1672.
- Simonides, Simon, *De worsteling Jakobs, vervattende de wonderlijke Worsteling, en zalige Overwinninge van Jakob vander Graef. Tot troost van alle gelovige en op Godt betrouwen-de zielen*, Schiedam: Laurens vander Wiel, 1672.
- Streso, Casparus, *Danck-Predicatie Uyt den CXXII. Psalm, Gedaen in 's Graven-hage den 21 Augusti 1651, Op de groote Zaele, in de Doorluchtige ende Hoogh-aensienlicke Vergadering van de Hooge Machten der Seven Gheunieerde Nederlandsche Provintien. Voor de eendrachtige vast-stellinge van ghewichtige saecken, behoorende tot den Vrede van Staet en Kercke*, 's-Gravenhage: Jasper Doll, 1651.
- Teelinck, Maximiliaen, *Vrymoedige aenspraeck aen sijn Hoogheyt de Heere Prince van Oran-gjen, Grave van Nassauw, &c. Gouverneur en Capiteyn Generael van Gelderlant, Hollandt, Zeelant, &c. Admiraal Generael van de Zee. Gestelt tot waerschouwingh en noodige opmer-ckingh in desen verwerden en kommerlijcken stant van ons Lieve Vaderlant*, Middelburg: Anthony de Later, 1650.
- Tegnejus, Tobias, *Predicatie, Te samen ghestelt, Ter occasie van den H. Doop, bedient aan den eerst-geborenen Sone, van sijn Doorluchtige Hoogheyt, Prins Wilhelm onsterflijcker gedach-tenisse. Ende gedaen in 's Graven-Hage, in de groote Kercke op den 15 January 1651. Over de woorden onses Saligmakers Christi, Marc. Cap.x. vers 14*, 's-Gravenhage: Hillebrandt Ja-cobssz van Wouw, 1651.
- Tegularius, Hermannus, *Inhuldings-predicatie, Op de Vermaerde Intrede van Syn Hoogheyt, Den Doorluchtighsten ende Hoogh-gebooren Vorst ende Heere Wilhelm, By der Gratie Godts Prince van Orangien, &c. Gedaen op den Bede-dagh, den 8. Mey, Anno 1647*, Delft: Andries Cloeting, 1647.
- Verhael Van 't Voornaemste, 't gene desen Staet 't sedert eenige Iaren is overgekomen. Een on-partidige bedenkinge over des selfs Tegenwoordige Constitutie*, z.p.: Lieven Waermont, 1672.
- Wilkins, John, *A Discourse concerning the Beauty of Providence in all the rugged passages of it. Very seasonable to quiet and support the heart in these times of publick confusion*, Londen: Sa. Gellibrand, 1649.

Literatuur

DNR = *Documentatieblad Nadere Reformatie*

- Aa, A.J. van der, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden, bevattende Levensbeschrijvingen van zoodanige Personen, die zich op eenigerlei wijze in ons Vaderland hebben vermaard gemaakt, Achtste deel tweede stuk*, Haarlem: J.J. van Brederode, 1867.
- Aurelius Augustinus, *De stad van God*, Amsterdam: Ambo, 2011. Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld.
- Bakhuizen van den Brink, J.N., *De Nederlandse belijdenisgeschriften in authentieke teksten met inleiding en tekstvergelijkingen*, Amsterdam: Ton Bolland, 1976.
- Basoski, C.Th., 'Wanneer de sterren vallen [...] Een onderzoek naar de geschiedbeschouwing van Simon Oomius in de Schriftuerlijke Prognosticatie, ofte voorbeduydtselen van Godts naerderende oordeelen over landen en luyden', ongepubliceerde doctoraalscriptie Theologische Universiteit, Geref. Kerken in Nederland (Broederweg), [Kampen: 2003].
- Berg, J. van den, 'Het stroomlandschap van de Gereformeerde Kerken in Nederland tussen 1650 en 1750', in: F.G.M. Broeyer e.a. (eds.), *Een richtingenstrijd in de Gereformeerde Kerk, voetianen en coccejanen 1650-1750*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1994.
- Berg, J. van den, 'Het Geopende en Wederleyde Muhammedisdom of Turckdom. Beschrijving van een werk van Simon Oomius (1630-1706)', ongepubliceerde doctoraalscriptie Theologische Universiteit Kampen (Koornmarkt), [Kampen: 1998].
- Bergsma, Wiebe, 'Kerk, staat en volk', in: Karel Davids en Jan Lucassen (eds.), *Een wonder weerspiegeld. De Nederlandse Republiek in Europees perspectief*, Amsterdam: Aksant, 2005, 183-212.
- Bisschop, R., *Sions vorst en volk. Het tweede Israël-idee als theocratisch concept in de Gereformeerde kerk van de Republiek tussen ca. 1650 en ca. 1750*, Veenendaal: Kool, 1993.
- Bisschop, R., 'Theocratie en tolerantie in de Republiek: een evaluatie', in: DNR 34 (2010), 134-145.
- Blokker, J., J. Blokker jr. en B. Blokker, 'Het Oranjehuis en zijn aanhang. De laatste uren van Johan en Cornelis de Witt', in: *Nederland in twaalf moorden. Niets is zo veranderlijk als onze identiteit*, Amsterdam/Antwerpen: Contact, 2008, 121-135.
- Bor, Pieter Christiaan., *Oorsprongk, begin ende vervolgh der Nederlandsche Oorlogen* band I, Amsterdam: Weduwe Joannes van Someren, Abraham Wolfgangh, Hendrick en Dirck Boom, 1679.
- Brienen, T., 'Maximiliaen Teellinck (ca. 1606-1653)', in: J.B.H. Alblas, *Figuren en thema's van de Nadere Reformatie*, Rotterdam: Lindenberg, 1993, 69-82.
- Brouwer, Judith, *Levenstekens. Gekaapte brieven uit het Rampjaar 1672*, Hilversum: Verloren, 2014.
- Bruijne, A.L.Th. de, 'Ethiek en spiritualiteit', in: A.L.Th. de Bruijne (ed.), *Gereformeerde theologie vandaag: oriëntatie en verantwoording*, Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak, 2004, 95-108.

- Bruin, G. de, 'Het begrip "vaderland" in de pamfletliteratuur ten tijde van de Republiek, 1600-1750', in: N.C.F. van Sas (ed.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam: University Press, 1999, 143-162.
- Danner, Helga S., *Oosthuizen een heerlijkheid in de Zeevang 1292-1863*, Wormerveer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 1992.
- Deursen, A.Th. van, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt*, Assen: Van Gorcum & Comp., 1974.
- Deursen, A.Th. van, 'Nadere Reformatie en geschiedbeoefening', in: *De eeuw in ons hart. Negentwintig opstellen over geschiedenis, geschiedschrijving en geschiedbeleving*, Franeker: Van Wijnen, 1991, 174-188.
- Deursen, A.Th. van, 'De dominee', in: H.M. Belien e.a. (eds.), *Gestalten van de Gouden Eeuw*, Amsterdam: Bert Bakker, 1995, 131-155.
- Deursen, A.Th. van, *Maurits van Nassau 1567-1625. De winnaar die faalde*, Amsterdam: Bert Bakker, 2002.
- Deursen, A.Th. van, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland 1555-1702*, Amsterdam: Bert Bakker, 2004.
- Dingemans, Clazina, *Rap van tong, scherp van pen. Literaire discussiecultuur in Nederlandse praatjespamfletten (circa 1600-1750)*, Hilversum: Verloren, 2008.
- Dreiskämper, Petra, 'Redeloos, radeloos, reddeloos'. *De geschiedenis van het rampjaar 1672*, Hilversum: Verloren, 1998.
- Douma, J., *Grondslagen christelijke ethiek*, Kampen: Kok, 1999.
- Dunkelgrün, Theodor, "'Neerlands Israel": Political Theology, Christian Hebraism, Biblical Antiquarianism, and Historical Myth', in: Laura Cruz en Willem Frijhoff (eds.), *Myth in History, History in Myth*, Leiden/Boston: Brill, 2009, 201-236.
- Ebben, M., 'Een wankel evenwicht. Prinsen van Oranje, regenten en burgers in de zeventiende-eeuwse Republiek', in: H. te Velde en D. Haks (eds.), *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu*, Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker, 2014, 47-67.
- Eeghen, I.H. van, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725, deel III gegevens over vervaardigers, hun internationale relaties en de uitgaven A-M*, Amsterdam: Scheltema & Holkema, 1965.
- Eeghen, I.H. van, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725, deel V-1 De boekhandel van de Republiek 1572-1795*, Amsterdam: N. Israel, 1978.
- Emeren, Frans H. van e.a. (eds.), *Handboek argumentatietheorie*, Groningen: Martinus Nijhoff, 1996.
- Eijnatten, J[oris] van, *God, Nederland en Oranje. Dutch Calvinism and the Search for the Social Centre*, Kampen: Kok, 1993.
- Eijnatten, Joris van, 'Oranje en Nederland zijn één. Orangisme in de negentiende eeuw', in: *De Negentiende Eeuw* 23 (1999) 1, 5-22.
- Eijnatten, Joris van en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, Hilversum: Verloren, 2005.
- Eijnatten, Joris van, 'Religionis causa. Moral Theology and the Concept of Holy War in the Dutch Republic', in: *Journal of Religious Ethics* 34 (2006), 609-635.
- Enschot, Renske van en Joyce Karreman, 'Inleiding', in: Joyce Karreman en Renske van Enschoot (eds.), *Tekstanalyse. Methoden en toepassingen*, Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2013, 1-6.
- Erasmus van Rotterdam, *Fürstenerziehung. Institutio principis christiani. Die Erziehung eines christlichen Fürsten. Einführung, übersetzung und Bearbeitung von Anton J. Gail*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1968.
- Exalto, John, *Gereformeerde heiligen: de religieuze exempeltraditie in vroegmodern Nederland*, Nijmegen: Vantilt, 2005.

- Exalto, K., 'Simon Oomius (1630-ca.1707)', in: T. Brienens e.a., *De Nadere Reformatie en het Gereformeerd Piëtisme*, 's-Gravenhage: Boekencentrum, 1989, 149-179.
- Exalto, K., 'Inleiding tot Oomius' praktische theologie', in: *DNR* 22 (1998), 91-101. Ook verschenen als inleiding op de fotografische herdruk van *Dissertatie van de onderwijsingen in de practycke der godgeleerdheid*, Bolsward, 1672, als nummer 1 in de SSNR-serie 'Reprints uit het gereformeerd Piëtisme', Geldermalsen 1997.
- Frijhoff, Willem en Marijke Spies, 1650. *Bevochten eendracht*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999.
- Frijhoff, Willem, 'Religious toleration in the United Provinces: from "case" to "model"', in: R. Po-Hsia en H.K.F van Nierop (eds.), *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 27-52.
- Gelderen, J. van, 'Kerkelijke geschiedenis: Zeventiende en achttiende eeuw "Maer het is hier te Campen"', in: H.J.J. Lenferink (ed.), *Geschiedenis van Kampen. Deel 1 'maer het is hier te Campen'*, Kampen: IJsselacademie, 1992, 145-218.
- Gelderen, Martin van, 'De Nederlandse Opstand (1555-1610): van "vrijheden" naar "oude vrijheid" en de "vrijheid der conscientien"', in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (eds.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw*, Amsterdam: University Press, 1999, 27-52.
- Gent, W. van, 'De zwanenzang van Simon Oomius', in: *DNR* 1 (1977), 42-66.
- Graafland, C., W.J. op 't Hof en F.A. van Lieburg, 'Nadere Reformatie: opnieuw een poging tot begripsbepaling', in *DNR* 19 (1995), 107-184.
- Graafland, C., 'Willem Teellinck en zijn "Politieke christen"', in: *DNR* 23 (1999), 13-43.
- Groenhuis, G., *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1977.
- Groenveld, S., *Unie-Bestand-Vrede. Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Hilversum: Verloren, 2009.
- Grooten, J., 'Inrichting van het stadsbestuur "Soe lopt dat volc thuis eten"', in: H.J.J. Lenferink (ed.), *Geschiedenis van Kampen. Deel 1 'maer het is hier te Campen'*, in: Kampen, IJsselacademie, 1992, 92-112.
- Haitsma Mulier, E.O.G., 'Het begrip 'vaderland' in de Nederlandse geschiedschrijving van de late zestiende eeuw tot de eerste helft van de achttiende', in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam: University Press, 1999, 163-179.
- Haks, Donald, *Vaderland en vrede 1672-1713. Publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog*, Hilversum: Verloren, 2013.
- Harms, Roeland, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- Hart, G. 't, *Historische beschrijving der vrije en hoge heerlijkheden van Heenvliet. Met een inventaris en regentenlijst van het huisarchief der vrijheren van Heenvliet*, in opdracht der Lamaison-Merula Stichting te Heenvliet, Den Helder: Drukkerij C. de Boer jr., 1949.
- Hartogh, G. den, *Voorzienigheid in donker licht. Herkomst en gebruik van het begrip 'Providentia Dei' om de reformatorische theologie, in het bijzonder bij Zacharias Ursinus*, Heerenveen: Groen, 1999.
- Heitink, G., *Biografie van de dominee*, Baarn: Ten Have, 2001.
- Hiebsch, Sabine, 'The coming of age of the Lutheran congregation in early modern Amsterdam', in: *Journal of Early Modern Christianity*, 3 (2016) 1-29.
- Hof, W.J. op 't, *De theologische opvattingen van Willem Teellinck*, Kampen, De Groot Goudriaan, 2011.
- Hof, W.J. op 't, 'Nadere Reformatie in Kampen?', in: Erik A. de Boer en Harm J. Boiten (eds.), *Godsvrucht in de geschiedenis. Bundel ter gelegenheid van het afscheid van prof.dr. F. van der Pol als hoogleraar aan de Theologische Universiteit Kampen*, Heerenveen: Groen, 2015,

410-424.

- Hof, W.J. op 't, 'Thaddeüs de Landman', in: W.J. op 't Hof e.a. (eds.), *Encyclopedie Nadere Reformatie*, Utrecht: De Groot Goudriaan, 2016, 32-35.
- Hof, W.J. op 't, 'Maximiliaan Teellinck', in: W.J. op 't Hof e.a. (eds.), *Encyclopedie Nadere Reformatie*, Utrecht: De Groot Goudriaan, 2016, 353-357.
- Hofheinz, M., 'Das Problem der Theokratie im reformierten Protestantismus. Calvin, Kuyper, Barth und der säkulare, weltanschaulich neutrale Rechtsstaat.', in: M. Freudenberg en G. Plasger (eds.), *Kirche, Theology und Politik im reformierten Protestantismus*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Theologie, 2011, 51-77.
- Houtman, C., *De Schrift wordt geschreven: op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament*, Zoetermeer: Meinema, 2006.
- Huisman, C., *Neerlands Israël: het natiebesef der traditioneel-gereformeerden in de 18^e eeuw*, Dordrecht: Van den Tol, 1983.
- Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806*, Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Jedin, Hubert, *Handbuch der Kirchengeschichte iv. Reformation-Katholische Reform/Gegenreformation*, Freiburg: Herder, 1985/1999.
- Jorink, Eric, *Het 'Boeck der nature': Nederlandse geleerden en wonderen van Gods schepping, 1575-1715*, Leiden: Primavera Pers, 2006.
- Kaplan, Benjamin J., "'Dutch" religious tolerance: celebration and revision', in: R. Po-Chia Hsia en H.K.F. van Nierop (eds.), *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 8-26.
- Kist, N.C., *Neêrland's Bededagen en Biddagsbrieven. Eerste deel: oorsprong, lotgevallen en toestand der christelijke biddagsviering, bijzonder in Nederland*, Leiden: Luchtman, 1848.
- Kist, N.C., *Neêrland's Bededagen en Biddagsbrieven. Tweede deel: de Nederlandsche biddagsbrieven*, Leiden: Luchtman, 1849.
- Klashorst, G.O. van de, "'Metten schijn van monarchie getempert". De verdediging van het stadhouderschap in de partijliteratuur, 1650-1686', in: H.W. Blom en I.W. Wildenberg (eds.), *Pieter de la Court in zijn tijd. Aspecten van een veelzijdig publicist (1618-1685)*, Amsterdam/ Maarssen: APA – Holland University Press, 1986, 93-136.
- Kleerkooper, M.M., *De boekhandel te Amsterdam noornamelijk in de 17^e eeuw. Biographische en Geschiedkundige Aanteekeningen verzameld door M.M. Kleerkooper aangevuld en uitgegeven door W.P. van Stockum jr., Eerste deel A-S, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1914-1916.*
- Knuttel, W.P.C., *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek bewerkt, met aanteekeningen en een register der schrijvers voorzien, 's-Gravenhage: Belinfante, 1889-1920.*
- Koo, BonSeung, 'You can have faith but you cannot assemble: the problem of conscience under the 17th-century Dutch reformed regime – On Simon Oomius's Theologico-Politica Dissertatio (1662) –', in: Anne Eusterschulte en Hannah Wälzholz (eds.), *Anthropological Reformations – Anthropology in the Era of Reformation*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 443-457.
- Kooijmans, L., 'De koopman', in: H.M. Beliën e.a. (eds.), *Gestalten van de Gouden Eeuw*, Amsterdam: Bert Bakker, 1995, 65-92.
- Kossmann, E.H., 'Het probleem van de vrijheid in de zeventiende-eeuwse Nederlandse Republiek', in: E.H. Kossmann, *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over geschiedenis*, Amsterdam: Bert Bakker, 1995, 63-86.
- Kuyper, H.H., *De post-acta of nabandelingen van de nationale synode van Dordrecht in 1618 en 1619 gehouden: naar den authentieken tekst in het Latijn en Nederlandsch uitgegeven en met toelichtingen voorzien, voorafgegaan door de geschiedenis van de acta, de autographa en*

- de post-acta dier synode en gevolgd door de geschiedenis van de revisie der belijdenisschriften en der liturgie, benevens de volledige lijst der gravamina op de Dordsche synode ingediend: een historische studie*, Amsterdam: Höveker & Wormser, 1899.
- Laars, T. van der, *Wapens, vlaggen en zegels van Nederland*, Amsterdam: Drukkerij "Jacob van Campen", 1913 (facsimile-herdruk Alphen aan den Rijn: ATRIUM, 1989).
- Lem, Anton van der, *De Opstand in de Nederlanden 1568-1648. De Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld*, Nijmegen: Vantilt, 2014.
- Lieburg, F[red] A. van, *Profeten en hun vaderland. De geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572-1816*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1996.
- Lieburg, F[red] A. van, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816. Deel 1: predikanten*, Dordrecht: 1996.
- Lieburg, Fred van, 'Dynamics of Dutch Calvinism: Early Modern Programs for Further Reformation', in: Gijsbert van den Brink en Harro M. Höpfl, *Calvinism and the Making of the European Mind*, Leiden/Boston: Brill, 2014, 43-66.
- Lieburg, Fred van, 'The Dutch Factor in German Pietism', in: Douglas H. Shantz (ed.) *A Companion to German Pietism, 1660-1800*, Leiden/Boston: Brill, 2015, 50-80.
- Lieburg, Fred van, 'Inspiratie, transpiratie, frustratie. Meeleven met Simon Oomius (1630-1706)', in: Erik A de Boer en Harm J. Boiten (eds.), *Godsvrucht in geschiedenis. Bundel ter gelegenheid van het afscheid van prof.dr. F. van der Pol als hoogleraar aan de Theologische Universiteit Kampen*, Heerenveen: Groen, 2015, 367-388.
- Lotz-Heumann, Ute, 'Confessionalization', in: David M. Whitford (ed.), *Reformation and Early Modern Europe. A guide to research*, Kirksville: Truman State University Press, 136-157.
- Maris, C.W. en F.C.L.M. Jacobs, *Recht, Orde en Vrijheid. Een historische inleiding in de rechtsfilosofie*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1997.
- Meijer Drees, Marijke, "'Vechten voor het vaderland" in de literatuur, 1650-1750', in: N.C.F. van Sas (ed.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam: University Press, 1999, 109-142.
- Meijer Drees, Marijke, 'Pamfletten: een inleiding', in: José de Kruijff, Marijke Meijer Drees en Jeroen Salman (eds.), *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*, Hilversum: Verloren, 2006, 9-28.
- Moelker, H.P., *De kerkelijke geschiedenis van de Heerlijkheid Purmerland en Ipendam*, 1973.
- Moelker, H.P., *De Heerlijkheid Purmerland en Ipendam*, Purmerend: Nooy, 1978.
- Mörke, Olaf, 'William III's Stadholderly Court in the Dutch Republic', in: E. Mijers en D. Onnekink (eds.), *Redefining William III. The Impact of the King-Stadholder in International Context*, Aldershot/Burlington: Ashgate, 2007, 227-240.
- Most, Jorian van der, 'Oorlog en Religie in het Rampjaar. Een scriptie over religieuze retoriek in Nederlandse pamfletten, en in het bijzonder over de veranderende Gereformeerde perceptie van de internationale politiek in de jaren 1672 en 1673', ongepubliceerde masterthesis Erasmus Universiteit Rotterdam, 2011.
- Neff, Stephen C., *War and the Law of Nations. A General History*, Cambridge: University Press, 2005.
- Nierop, H.K.F. van, *The Nobility of Holland. From knights to regents, 1500-1650*, Cambridge: University Press, 1993.
- Nimwegen, Olaf van, Adri van Vliet en Petra Groen, 'De aard van de strijd (1568-1648)', in: Petra Groen (ed.), *De Tachtigjarige Oorlog. Van Opstand naar geregelde oorlog 1568-1648*, Amsterdam: Boom, 2013, 403-432.
- Panhuyzen, Luc, *De ware vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt*, Amsterdam: Olympus, 2010.
- Panhuyzen, Luc, *Oranje tegen de Zonnekoning. De strijd van Willem III en Lodewijk XIV om*

- Europa*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2016.
- Plaat, Gees van der, *Eendracht als opdracht. Liewwe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat in de zeventiende-eeuwse Republiek*, Hilversum: Verloren, 2003.
- Pol, F[rank] van der, 'Oomius in reactie op zijn tijd', in: *DNR* 23 (1999), 44-62.
- Pol, Frank van der, 'Religious Diversity and Everyday Ethics in the Seventeenth-Century Dutch City Kampen', in: *Church History. Studies in Christianity & Culture*, 71 (2002), 16-62.
- Pol, F[rank] van der, 'Kerkgeschiedenis', in: A.L.Th. de Bruijne (ed.), *Gereformeerde theologie vandaag: oriëntatie en verantwoording*, Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak, 2004, 73-82.
- Pol, F[rank] van der, 'Inleiding' op de fotografische herdruk van Simon Oomius, *De Godtsalighe siecke en krancke op haere bedroefde legersteden onderricht en de vertrtoost*, Schiedam: 1680, Laurens vander Wiel. Rump: De Schatkamer, 2006.
- Pol, Frank van der, 'The Profile and Use of John Calvin in de *Dissertatie* and *Institutiones theologiae practicae* of Simon Oomius (1630-1706)', in: *Church History and Religious Culture*, 91 (2011), 179-192.
- Pol, Frank van der, 'Auswirkungen der Reformation und des reformierten Pietismus auf das Verhältnis zwischen Kirche und Obrigkeit am Beispiel der niederländischen Stadt Kampen', in: M. Freudenberg en G. Plasger (eds.), *Kirche, Theology und Politik im reformierten Protestantismus*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Theologie, 2011, 95-106.
- Pol, Frank van der, 'Een Nederlandse gereformeerde piëtist over Melanchthon' in: Frank van der Pol (ed.), *Philippus Melanchthon. Bruggenbouwer*, Utrecht: Kok, 2011, 311-322.
- Pol, Frank van der, 'The Orthodox-Reformed Pietist Simon Oomius – His relationship to Philosophy, with Particular Attention to *Dissertatie* (1672) and *Institutiones theologiae practicae* (1672-1680)', in: G. Frank en Herman J. Selderhuis, *Philosophie der Reformierten*, Melanchthon-Schriften 12, Stuttgart: Fromman-Holzboog, 2012, 323-336.
- Pol, Frank van der, '"Reformed" and "Reformers"', a 17th-century retrospective approach. The profile and use of two fundamental concepts in some works of the Dutch Reformed Pietist Simon Oomius', in: P. Opitz (ed.), *The Myth of the Reformation*. Serie Reformed Historical Theology, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, 139-147.
- Pol, Frank van der, 'Simon Oomius on the Elderly. A Seventeenth-Century Pietist as Spiritual Guide', in: *Church History and Religious Culture*, 95 (2015), 256-273.
- Pol, Frank van der, 'A Seventeenth Century Reformed-Pietistic Portrait of Melanchthon from the Netherlands', in: A.J. Beck (ed.), *Melanchthon und die reformierte Tradition*. Serie Refo500 Academic Studies, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2016, 165-174.
- Pol, Frank van der, 'Cicero in the Interplay of Principle and Practice. A 17th-century Reformed-Pietistic Approach', in: A. Eusterschulte und G. Frank, *Cicero in der Frühen Neuzeit*. (Internationales Symposium der Europäischen Melanchthon-Akademie Bretten und des Interdisziplinären Zentrums Mittelalter – Renaissance – Frühe Neuzeit der FU Berlin, 'Cicero in der Frühen Neuzeit', 6-8 Oktober 2011) Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2018, 265-275.
- Pol, Frank van der, *De vliegende bij op zoek naar honing. Geestelijk leiderschap van Simon Oomius*, Kampen: Brevier, 2019.
- Pollmann, Judith, 'The bond of Christian piety: the individual practise of tolerance and intolerance in the Dutch Republic', in: R. Po-Chia Hsia en H.K.F. van Nierop (eds.), *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 53-71.
- Pollmann, Judith, 'Met grootvaders bloed bezegeld. Over religie en herinneringscultuur in de zeventiende-eeuwse Nederlanden', in: *De Zeventiende Eeuw* 29 (2013), 154-175.
- Pollmann, J[udith], 'Schuilen onder de vleugels van Oranje. Over de wortels van het orangisme 1600-1618', in: H. te Velde en D. Haks (eds.), *Oranje onder. Populair orangisme van Willem*

- van Oranje tot nu*, Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker, 2014, 27-45.
- Postema, H.J., *Simonides (1629-1675). Wegwijzer naar de hemelse bruiloft*, Kampen: De Groot Goudriaan, 2008.
- Postema, H.J., 'Franciscus Ridderus', in: W.J. op 't Hof e.a. (eds.), *Encyclopedie Nadere Reformatie*, Utrecht: De Groot Goudriaan, 2016, 219-224.
- Postema, H.J., 'Simon Simonides', in: W.J. op 't Hof e.a. (eds.), *Encyclopedie Nadere Reformatie*, Utrecht: De Groot Goudriaan, 2016, 285-289.
- Prak, Maarten, 'The politics of intolerance: citizenship and religion in the Dutch Republic (seventeenth to eighteenth centuries)', in: R. Po-Chia Hsia en H.K.F. van Nierop (eds.), *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 159-175.
- Price, J.L., 'De regent', in: H.M. Beliën e.a. (eds.), *Gestalten van de Gouden Eeuw*, Amsterdam: Bert Bakker, 1995, 25-62.
- Prud'homme van Reine, R[onald], *Schittering en schandaal. Biografie van Maarten en Cornelis Tromp*, Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 2001.
- Prud'homme van Reine, Ronald, *Moordenaars van Jan de Witt. De zwartste bladzijde van de Gouden Eeuw*, Utrecht/Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 2013.
- Reinders, Michel, *Gedrukte Chaos. Populisme en moord in het rampjaar 1672*, Amsterdam: Balans, 2010.
- Rooden, P. van, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland 1570-1990*, Amsterdam: Bert Bakker, 1996.
- Schaap, G., *Franciscus Ridderus 1620-1683. Een onderzoek naar zijn theologie, bronnen en plaats in de Nadere Reformatie*, Gouda: Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis, 2008.
- Schilling, Heinz, 'Confessie en politieke identiteit in het Europa van de opkomende nieuwe tijd', in: *Religie en nationalisme. Het verband tussen verschillende religieuze tradities en de natie als bron van socio-culturele identiteit (Concilium. Internationaal tijdschrift voor theologie 6 (1995))* 10-19.
- Schilling, Heinz, 'Confessional Europe', in: Thomas A Brady, Jr., Heiko A. Oberman en James D. Tracy, *Handbook of European History 1400-1600 Late Middle Ages, Renaissance and Reformation. Volume II: Visions, Programs and Outcomes*, Leiden, New York, Keulen: Brill, 1995, 641-675.
- Schilling, Heinz, *Handbuch der Geschichte der Internationalen Beziehungen. Konfessionalisierung und Staatsinteressen 1559-1660*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007.
- Schulte Nordholt, J.W., 'Het tertium comperations – De Nederlandse Revolutie tussen de Amerikaanse en de Franse in', in: S.W. Couwenberg (ed.), *Opstand der burgers. De Franse Revolutie na 200 jaar*, 53-66.
- Schuringa, G.D., *Embracing Leer and Leven: the theology of Simon Oomius in the context of Nadere Refomatie orthodoxy*, Grand Rapids, Michigan, z.n., 2003.
- Selderhuis, Herman J., (ed.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen: Kok, 2006.
- Skinner, Quentin, *The foundations of modern political thought, vol. 2: The age of Reformation*, Londen/New York/Melbourne: Cambridge University Press, 1978.
- Spaans, Joke, 'Religious policies in the seventeenth-century Dutch Republic', in: R. Po-Chia Hsia en H.F.K. van Nierop (eds.), *Calvinism and Religious Toleration in the Dutch Golden Age*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 72-86.
- Spanje, T.E. van, *2 Korintiërs: profiel van een evangeliedienaar. Commentaar op het Nieuwe Testament*, Kampen: Kok, 2009.
- Spijker, W. van 't, 'Jacobus Koelman (1632-1695)', in: T. Brienens e.a. (eds.), *De Nadere Reformatie. Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers*, 's-Gravenhage: Boekencentrum, 1986, 127-163.

- Spijker, W. van 't, 'Reformatoren over de deugd', in: *Theologia Reformata* 38 (1995), 75-95.
- Steen, Jasper van der, 'The trap of history', in: *De Zeventiende Eeuw* 29 (2013), 189-205.
- Stern, Jill, *Orangism in the Dutch Republic in word and image, 1650-75*, Manchester: Manchester University Press, 2010.
- Tacitus, *Historiën*, Vertaling Vincent Hunink, Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Genneep, 2010.
- Teitler, H., *De opstand der 'Batavieren'*, Hilversum: Verloren, 1998.
- Troost, Wout, *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie*, Hilversum: Verloren, 2001.
- Uit den Bogaard, M.Th., *De gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk*, Groningen/Djakarta: Wolters, 1954.
- Velde, H. te, 'Oranje onder', in: H. te Velde en D. Haks (eds.), *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu*, Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker, 2014, 7-25.
- Vroomen, Ingmar, *Taal van de Republiek. Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten, 1618-1672*, Rotterdam: Erasmus Universiteit, 2012.
- Wallmann, Johannes, *Der Pietismus*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
- Wesseling, Lies, 'Genre', in: Will van Peer en Katinka Dijkstra (eds.), *Sleutelwoorden. Kernbegrippen uit de hedendaagse literatuurwetenschap*, Leuven-Apeldoorn: Garant, 1991, 58-66.
- Wessels, L., 'De beste aller werelden? Politiek en een weerbarstige samenleving, Nederland 1650-1850', in: E. van der Wall en L. Wessels (eds.), *Een veelzijdige verstandhouding. Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850*, Nijmegen: Vantilt, 2007, 36-72.
- Wieldraaijer, Matthijs H., *Oranje op de kansel. De beeldvorming van Oranjestadhouders en hun vrouwen in preken, 1584-1795*, [diss. vU], 2014.
- Zwaag, K. van der, *Onverkort of gekortwiekt? Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de spanning tussen overheid en religie. Een systematisch-historische interpretatie van een 'omstreden' geloofsartikel*, Heerenveen: Groen, 1999.

Register van namen

A

Agathias 101
Aristoteles 60-61, 112-114, 138, 149
Augustinus 18, 98, 149-150
Aquino, Thomas van 98, 100

B

Balen, Petrus van 62, 115
Banning Cocq, Frans 31, 33, 168
Benjamin, Jacob 76, 79-80
Bogerman, Johannes 57
Bor, Pieter Christiaansz 125
Borstius, Jacob 35-37, 43-44, 82, 166, 169
Burnet, Gilbert 85-86

C

Calvijn, Johannes 37-39, 41
Cats, Philibert de 77, 86
Cicero 99, 101, 112, 114
Cornelius Aurelius 59

D

Dalen, Daniël van den 79-81
Dematius, Carolus 30
Diercks, Carel 76
Diercks, Isaac 76
Diericq, Joost 76-77

E

L'Empereur, Constantinus 30

F

Filips II 22, 40, 47-48, 53, 65
Frederik Hendrik 30, 45-47, 58, 74, 81, 109,
154, 157, 158, 168

G

Graaf, Jacob van der 10, 34-35
Graeff, Cornelis de 31
Groot, Hugo de 59, 98, 133, 138

H

Hamer, Petrus 72, 74, 75-76
Heereboord, Adrianus 30
Hommius, Festus 116-117
Hooft, Pieter Corneliszoon 59
Hoornbeeck, Johannes 30-31, 101, 168

J

Julius Civilis 59

K

Karel I 30, 46, 48, 63
Karel II 49, 100-101, 104, 125, 132-133,
137-138, 170
Kieviet, Johan 78

L

Landman, Thaddeüs de 36-37, 43, 79, 81-
82, 86, 165, 166, 169
Lodewijk XIV 49, 99-100, 101-103, 104-105,
124-125, 132-134, 136, 137, 153, 164, 170
Luther, Maarten 123

M

Marnix van St. Aldegonde, Filips 29
Maurits 45, 56-57, 64-65, 109, 154, 157, 158
Melanchthon, Filippus 90, 116

O

Oomius, Simon *passim*
Ooms, Cornelis 29-30, 43-44
Overlander, Maria 31, 33, 43, 77, 168

P

Polyander van den Kerckhove, Johannes
sr. 117
Polyander van den Kerckhove, Johannes
jr. 30, 44, 86, 165, 168

R

Ridderus, Franciscus 36-37, 43, 166, 169
 Ruyter, Michiel de 49-50, 78-79

S

Scilurius 151
 Simonides, Simon 10, 34-37, 43, 77, 79, 82,
 166, 169
 Simons, Kenau 102
 Smytegelt, Bernardus 127
 Spanheim, Friedrich 30
 Spener, Philipp Jakob 39
 Streso, Caspar 50-52, 53-54, 58, 64-65, 166
 Stuart, Adam 30
 Stuart, Mary 30, 48, 104, 168

T

Tacitus 59, 92, 108, 136, 147
 Teellinck, Ewout 70
 Teellinck, Maximiliaan 37-38, 40, 41-42,
 54-56, 57, 58, 62, 65, 80, 161
 Teellinck, Willem 42, 70, 74, 75
 Tegnejus, Tobias 58
 Tegularius, Hermannus 57-58
 Trigland, Cornelis 158
 Trigland, Jacobus jr. 81

Trigland, Jacobus sr. 30

Tromp, Cornelis 78-79, 81, 86, 156, 165,
 169

Tromp, Maarten 70, 78, 156, 169

U

Udemans, Godefridus 74, 75

V

Voetius, Gijsbert 30, 31, 77, 101, 168

Vondel, Joost van den 59

W

Wilkins, John 63-64, 79

Willem II 9, 30, 37, 45-47, 53-54, 57-58, 72,
 86, 93, 109, 128, 154, 157-159, 168, 170

Willem III *passim*

Willem van Oranje 57, 65, 109, 125, 128,
 145, 148, 150, 152, 153, 157

Witt, Cornelis de 9, 10, 35, 43, 50, 76, 78-
 79, 85-86, 142-147, 150, 158-159, 163-164,
 171

Witt, Johan de 9, 10, 34-35, 43, 46-49, 50,
 76, 78-79, 85-86, 104-105, 111, 142-147,
 150, 155, 158-159, 163-164, 171

Over de auteur

Carlos Theodoor (Theo) Basoski werd geboren op 15 juli 1979. Op het Greijdanus College in Zwolle volgde hij het gymnasium. Daarna ging hij theologie studeren aan de Theologische Universiteit in Kampen. In 2005 werd hij predikant van de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt te Zuidwolde (Dr.) en Ruinerwold-Koekange en sinds 2010 is hij als predikant verbonden aan de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt te Groningen-West (later Groningen-Noord-West). Hij is getrouwd met Froukje Johanna Bijlsma en samen hebben ze een zoon en een dochter.

Via pamfletten probeerden regenten maar ook gewone burgers in de zeventiende eeuw de meningsvorming over maatschappelijke kwesties te beïnvloeden. Zo ook Simon Oomius, predikant van Purmerland en Waterland. Van het Rampjaar 1672 tot na de Vrede van Westminster in februari 1674 schreef hij vijf politieke pamfletten, die in totaal 540 bladzijden beslaan. Hierin verdedigde en promoveerde hij de koers van de jonge stadhouder Willem III, nadat er, voor de meeste gewesten, een einde gekomen was aan een stadhouderloos tijdperk. Oomius laat niet alleen zien welke politiek volgens hem in tijd van oorlog moet worden gevolgd, maar geeft ook een schets van de politiek die in vreedstijd moet worden gevoerd. Zijn 'bazuinen' getuigen van Oomius' ideaal van de Republiek als een confessionele staat, waarin de gereformeerde belijdenis een belangrijke samenbindende factor is en het Oranjehuis een bewaker en waarborg van de (religieuze) eenheid.

